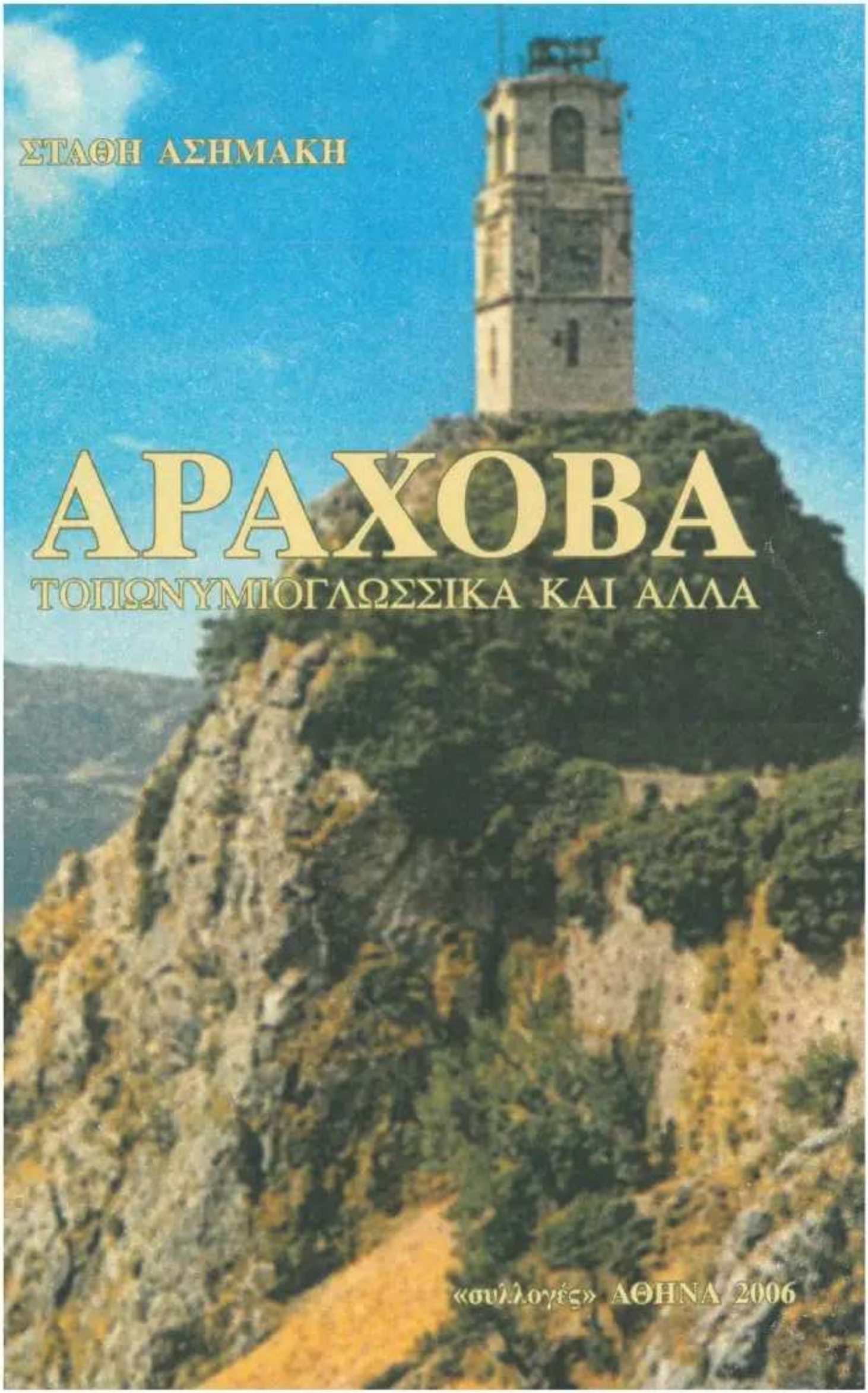
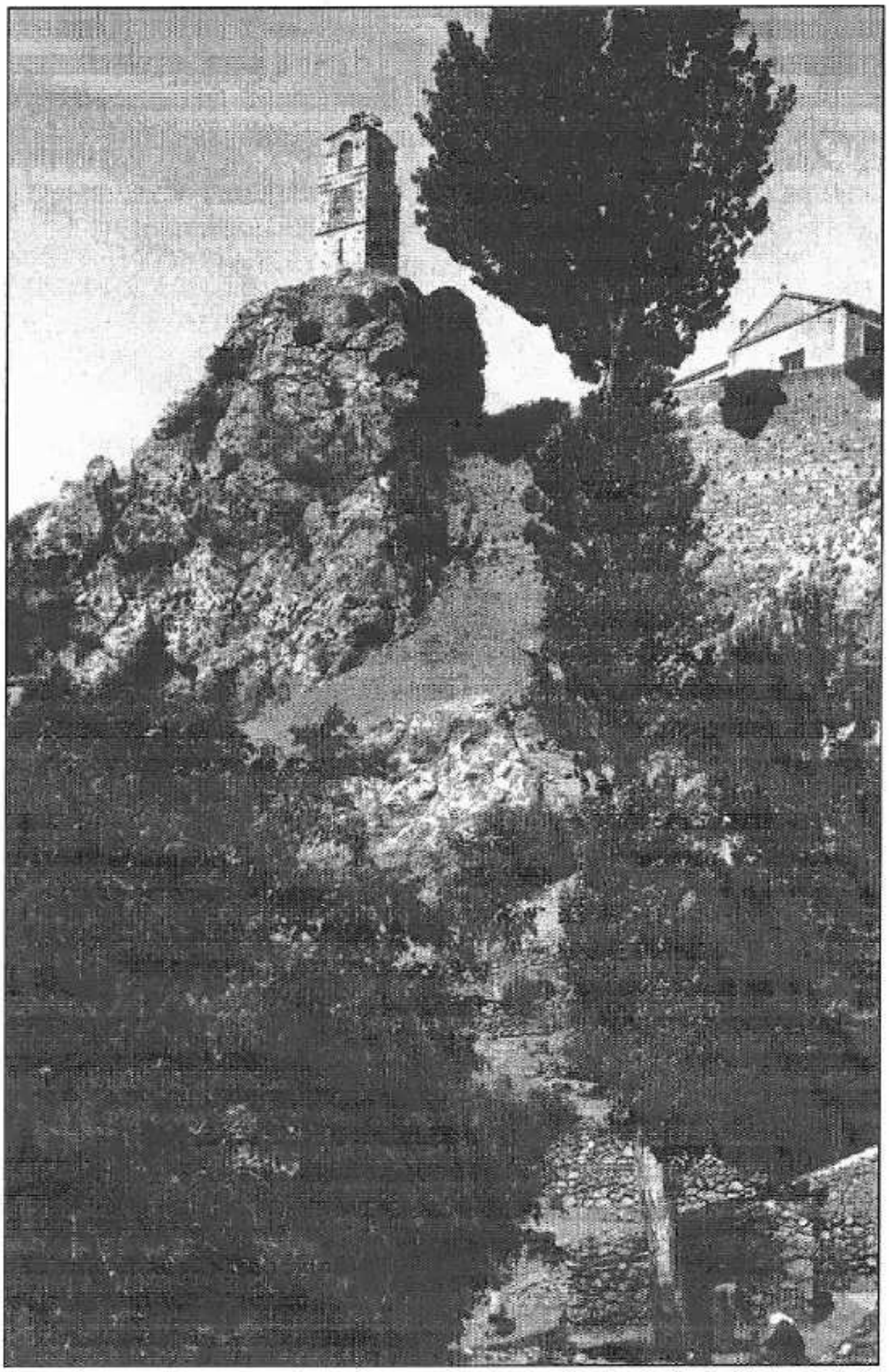

ΣΤΑΘΗ ΑΣΗΜΑΚΗ
ΑΡΑΧΟΒΑ
ΤΟΠΩΝΥΜΙΟΓΛΩΣΣΙΚΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑ
«συλλογές» ΑΘΗΝΑ 2006

ΑΡΑΧΟΒΑ

ΤΟΠΩΝΥΜΙΟΓΛΩΣΣΙΚΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑ

Προετοιμασία για διάσιμο στον "Αγιάννη"
κάτω απ' το "Ρολόι".

ΣΤΑΘΗ ΑΣΗΜΑΚΗ

ΑΡΑΧΟΒΑ

ΤΟΠΩΝΥΜΙΟΓΛΩΣΣΙΚΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑ

Β΄ ΕΚΔΟΣΗ
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΕΝΗ ΚΑΙ ΕΠΑΥΞΗΜΕΝΗ

«συλλογές»
ΑΘΗΝΑ 2006

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή, ολική, μερική ή περιληπτική με οποιονδήποτε τρόπο: μηχανικό, ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό ή άλλο, χωρίς προηγούμενη γραπτή άδεια του συγγραφέα.

Οι εικόνες του βιβλίου (πίνακες, γκραβούρες, φωτογραφίες) προέρχονται απ' τη συλλογή του **Παναγιώτη Ασημάκη**.

Εκδόσεις: «συλλογές» - Αργ. Βουρνάς
Σολωμού 29, 106 82 Αθήνα. Τηλ.: 210 38.40.187

Copyright ©: Στάθης Ασημάκης
Λητούς 7, 162 31 Βύρωνας. Τηλ.: 210 76.45.106

ISBN: 960-7463-89-7

Η παρούσα έκδοση αφιερώνεται
στη μνήμη του αξέχαστου φίλου μου
Τάκη Κορίτου*, που με ικανότητα,*
σπάνιο ήθος κι ευγένεια ψυχής
υπηρέτησε τη γενέτειρά του Αράχοβα,
για περισσότερο από τριάντα (30) χρόνια,
μέσα από τον ομώνυμο Δήμο της.

«...καί πρῶτον πρέπει νά συναθροισθῶσιν αἱ λέξεις καί φράσεις, εἰς ἕνα λόγον, ἡ ὕλη τῆς γλώσσης ὅλη ἀπ' ὅλας τάς πόλεις καί χώρας τῆς Ἑλλάδος...»

Ἀδαμάντιος Κοραῆς
«Περί παιδείας καί γλώσσης»

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Οι ρίζες μου 13

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΕΚΔΟΣΗΣ 15

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ 18

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΟΣ 28

1. ΕΠΙ ΤΑ ΙΧΝΗ

ΓΕΝΙΚΑ 31

ΑΡΧΑΙΑ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ 39

ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΑ (ΣΕ ΧΡΗΣΗ) ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ 73

ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΑΡΑΧΟΒΑΣ 145

ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΑΡΑΧΟΒΑΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗ ΣΥΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ 153

2. Τ' ΑΡΑΧΟΒΙΤΙΚΑ

ΓΕΝΙΚΑ 177

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ 185

3. ΑΡΑΧΟΒΙΤΙΚΑ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΟΝΟΜΑΤΑ 381

4. Η ΧΑΩΡΙΔΑ ΤΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ 385

ΓΝΩΜΕΣ 409

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ 421

Κουσούλτο στον Κούκουρα. Έργο του Γ. Σύρου (Ραπανάκια)

Οι ρίζες μου

Στις ρίζες μου
μ' απαντοχή
ζητώ το νόστο.

Στράτες, σπίτι, γειτονιές,
παλιές σκηνές
από έργο αγαπημένο.

Μέρες παλιές,
απλές, λιτές,
χωρίς κοθόρνους, προσωπεία.

Με απολλώνια ομορφιά
τα πρωϊνά, τα δειλινά
στη Νάπη Παρνασσία.

Κει, το καταμεσήμερο,
ο Φοίβος, κάτω απ' ακροούρανα,
συχνά-πυκνά, κρεμάει
αστραφτερή βραχογραφία.

Αντίκρυ, νύχι θάλασσας,
αλλάζει μύρια χρώματα,
καθώς βυθίζει τ' άρμα του,
στο Ιόνιο, ο Φαέθων.

Με Σαρανταύλι, οι διηγήσεις,
λάμιες και φως Λάζαρου.
Με Ανεμώρεια, Σχιστή του Λάιου,
Μαντείο, Κασταλία.

Με τα ξωκκλήσια, τις γιορτές.
Με τα κουσούλτα, τις βραδιές.
Με τρύγους και παιχνίδι
και μ' αχνιστό λικότσι.

Του είναι,
ατέλειωτες τροφές,
γλυκιές, ζωηφόρες ρίζες!

Σ. Α. ***«Φύλλα του '77 - Ρυθμικά Πρωτόλεια»***

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΠΑΡΟΥΣΑΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Η εύρεση κι άλλων αξιοσημείωτων αραχοβίτικων λέξεων αναζωπύρωσε το σχετικό ενδιαφέρον μου και με οδήγησε στην απόφαση της παρουσίασης κι αυτών των γλωσσικών θησαυρών στο εκλεκτό αναγνωστικό κοινό που είναι ευαίσθητο σε τέτοιου είδους θέματα.

Επί πλέον, με την ευκαιρία αυτή, θεώρησα σημαντικό:

α) Να δώσω κάποιες νέες προσεγγίσεις αναφορικά με ορισμένα αξιόλογα τοπωνύμια της περιοχής γύρω απ' την Αράχοβα.

β) Να παραθέσω τα παραδοσιακά αραχοβίτικα γυναικεία ονόματα που ορισμένα εξ αυτών, άκρως ενδιαφέροντα και με βαθιές ρίζες στο χρόνο, αρχίζουν να εκλείπουν στην εποχή μας.

γ) Να αναδημοσιεύσω τον κατάλογο της χλωρίδας του Παρνασσού, που συντάχτηκε απ' το διάσημο Γερμανό βοτανολόγο **Θ. Δ. Χελδράϊχ** και παρουσιάστηκε, το Μάρτη του 1890, ενώπιον του *«Φιλολογικού Συλλόγου Παρνασσός»*, για να θαυμάσουμε και να συνειδητοποιήσουμε όλοι το φυτολογικό πλούτο του ιερού βουνού.

Προκειμένου να υλοποιηθούν τα παραπάνω ήταν απαραίτητη η έκδοση νέου ***«ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΟΣ»***, το οποίο όμως θα κούραζε τον αναγνώστη, καθόσον η ύλη του όλου έργου θα ήταν διασπασμένη σε τρία μέρη. Κατόπιν αυτού, και δεδομένου ότι το αρχικό βιβλίο και το 1ο συμπλήρωμά του έχουν περίπου εξαντληθεί, έκρινα σκόπιμη την παρούσα έκδοση (σ' ένα ενιαίο τόμο), συμπληρωμένη και επαυξημένη.

Με το παρόν φτάσαμε, οριστικώς, στο τέρμα μιας διαδρομής που ξεκίνησε την εποχή της δημοσίευσης των σχετικών άρθρων στο περιοδικό: ***«Η Αράχωβα»***, συνεχίστηκε με την έκδοση του βιβλίου: ***«ΑΡΑΧΟΒΑ - ΤΟΠΩΝΥΜΙΟΓΛΩΣΣΙΚΑ»*** (το έτος 2000) κι αργότερα με την έκδοση του ***«ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΟΣ»*** (το έτος 2002).

***

Η τοπωνυμιογλωσσική έρευνα της Αράχοβας, που άρχισε το καλοκαίρι του 1984 και συνεχίστηκε ακόμη μέχρι και την παρούσα έκδοση (το έτος 2006), κράτησε δηλαδή εικοσιδύο (22) ολόκληρα χρόνια, έχει, πιστεύω, ενδιαφέρουσες προσεγγίσεις που μας γυρίζουν, σ' ορισμένες τουλάχιστον περιπτώσεις, μ' αρκετή σιγουριά θα έλεγα, στο απώτερο παρελθόν της Αράχοβας και της γύρω περιοχής της.

Η παρούσα έρευνα, ενήλικη πια (!), απευθύνεται κυρίως στους νέους, με στόχο να τους δείξει (σε όσο βαθμό μπορεί να το πετύχει), με βάση το πλέον χαρακτηριστικό κι αντιπροσωπευτικό "παράδειγμα" της Αράχοβας, ότι οι ελληνικές ρίζες δεν αποκόπηκαν στην πατρίδα μας, την Ελλάδα, παρόλες τις σημαντικές μεταβολές που συνέβησαν αναπόφευκτα, λόγω της μακραίωνης και πολυκύμαντης ιστορίας της, κι έτσι να αποδυναμώσει τους αστόχαστους ισχυρισμούς όσων (δικών μας ή ξένων) υποστηρίζουν το αντίθετο.

***

Τέλος, απ' αυτήν εδώ τη θέση, θεωρώ υποχρέωσή μου να ευχαριστήσω θερμά το σεβαστό μου, ταλαντούχο, δάσκαλο κι εκλεκτό Αραχοβίτη **Ηλία Λιάκο**, ο οποίος με μεγάλη προθυμία ανταποκρίθηκε στην παράκλησή μου κι επιμελήθηκε το χάρτη της ευρύτερης περιοχής της Αράχοβας, τοποθετώντας σ' αυτόν, με ευρηματικότητα, τα πάμπολλα υπάρχο-

ντα τοπωνύμια, που υπερβαίνουν τα τετρακόσια πενήντα (450), κι επομένως ο αναγνώστης του βιβλίου έχει πια σχετική εποπτεία, αναφορικά με τη θέση της κάθε αναφερόμενης τοπονομασίας, είτε αυτή ανήκει στον Παρνασσό, είτε στην Κίρφη, είτε στη λοιπή ευρύτερη αραχοβίτικη περιοχή.

Μ' αυτόν τον τρόπο θεραπεύεται μια βασική αδυναμία που υπήρχε στην πρώτη έκδοση του βιβλίου και του συμπληρώματος, όπου ο αναγνώστης διάβαζε μεν και μάθαινε για τα σχετικά τοπωνύμια δεν είχε όμως τη δυνατότητα να τα συσχετίζει, έστω και κατά προσέγγιση, με την αραχοβίτικη περιοχή.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Η παρούσα μελέτη προέκυψε απ' τη συγκέντρωση, αναμόρφωση, διόρθωση και συμπλήρωση των άρθρων που έγραψα, για το περιοδικό *«η Αράχωβα»*, με σκοπό:

α) την παρουσίαση ιστορικών αναφορών και τοπωνυμικών - γλωσσικών προσεγγίσεων, χρήσιμων στην έρευνα της άγνωστης ιστορίας της Αράχοβας Παρνασσού,

β) την παρακίνηση κι άλλων ερευνητών, πιο ειδικών, για ενασχόληση με το παραπάνω ζήτημα, ώστε μέσα απ' την παράθεση νέων στοιχείων και τη σύνθεση διαφόρων απόψεων να προκύψει, με περισσότερη ακρίβεια, η εικόνα της ιστορικής διαδρομής αυτής της περιοχής του Παρνασσού,

γ) τη διάσωση, έστω μέρους, απ' το πλούσιο αραχοβίτικο τοπωνυμικό και γλωσσικό ιδίωμα που κινδυνεύει να αφανιστεί μέσα στο σημερινό, έντονα μεταβαλλόμενο, περιβάλλον της Αράχοβας, έτσι ώστε να μη σπάσουν οι κρίκοι της αλυσίδας που συνδέει τους σημερινούς Αραχοβίτες με το παρελθόν τους και τους οδηγεί κατ' ευθείαν στις ρίζες τους και στις απαρχές του χωριού τους.

***

Αφορμή να ασχοληθώ με αυτού του είδους την εργασία ήταν ένα τυχαίο περιστατικό που μου συνέβη, το 1982, όταν υπηρετούσα στη Διεύθυνση Τεχνικών Υπηρεσιών της Νομαρχίας Καστοριάς.

Συγκεκριμένα, κάποια μέρα εκείνης της χρονιάς, κατά την εκτέλεση των υπηρεσιακών μου καθηκόντων, συμβουλεύτηκα λεπτομερή χάρτη της Δυτικής Μακεδονίας και της ευρύτερης περιοχής της, και με μεγάλη έκπληξη διαπίστω-

σα την ύπαρξη χωριού με το όνομα Αράχοβα, στην περιοχή του Μοναστηρίου, μέσα στο κρατίδιο των Σκοπίων.

Αμέσως, σκέφτηκα ότι είχαν δίκιο, όσοι κατά καιρούς υποστήριζαν την άποψη της σλαβικής προέλευσης του τοπωνυμίου Αράχοβα, παρόλο που πάντα είχα την πεποίθηση ότι οι παραδόσεις και η ντοπιολαλιά της Αράχοβας Παρνασσού, τα ήθη και έθιμά της φανερώνουν το γνήσιο της ελληνικής ψυχής της, και δεν συμβιβάζονται με μια τέτοια εκδοχή.

Έκτοτε, ωρίμαζε μέσα μου η ιδέα να ασχοληθώ μ' αυτόν τον τοπωνυμικό γρίφο, που έχει φέρει σύγχυση και προβληματισμό, σχετικά με τη διατήρηση του ελληνικού στοιχείου, μέσα στους αιώνες, τόσο σ' αυτήν την περιοχή του Παρνασσού, όσο και σ' άλλες περιοχές της Ελλάδας, όπου συναντιέται τοπωνύμιο Αράχοβα ή παραλλαγές του.

Επειδή όμως, μια τέτοια έρευνα προϋποθέτει επισκέψεις σ' άλλα ομώνυμα χωριά για την επισήμανση χρήσιμων ομοιοτήτων, αλλά και διαφορών, συγκέντρωση σχετικών ιστορικών αναφορών, ανάλυση-αξιολόγηση και συσχέτιση του σχετικού τοπωνυμικού και γλωσσικού υλικού, θεώρησα:

α) Σκόπιμο να επισκεφτώ αρχικά την Αράχοβα Μοναστηρίου, μέσα στο κρατίδιο των Σκοπίων. Τούτο, τελικώς, δεν έγινε κατορθωτό, λόγω της εν τω μεταξύ μετάθεσής μου στην Κεντρική Υπηρεσία του Υπουργείου Δημοσίων Έργων στην Αθήνα.

Αργότερα όμως, το Σεπτέμβρη του 1984, βρήκα την ευκαιρία να επισκεφτώ δυο άλλες Αράχοβες στην Πελοπόννησο ήτοι: *την Αράχοβα Οινούντος (Σπάρτης)* και *την Αράχοβα Γορτυνίας,* και το μόνο κοινό που διαπίστωσα ανάμεσα σ' αυτές και την Αράχοβα Παρνασσού ήταν το μεγάλο υψόμετρο, στο οποίο είναι χτισμένες (960μ. η Αράχοβα Παρνασσού, 930μ. η Αράχοβα Οινούντος και 900μ. η Αράχοβα Γορτυνίας).

β) Αναγκαίο να συγκεντρώσω, επισκεπτόμενος τις βιβλιοθήκες των Αθηνών, όσο το δυνατόν περισσότερες ιστορικές αναφορές σχετικά με την περιοχή της Αράχοβας Παρνασσού, απ' τα αρχαία χρόνια μέχρι τη σύσταση του νεοελληνικού κράτους.

γ) Χρήσιμο να αποθησαυρίσω, αναλύσω κι αξιολογήσω κάθε τοπωνύμιο και κάθε λέξη του γλωσσικού ιδιώματος του τόπου μου, που θα έπεφτε στην αντίληψή μου.

***

Η έναρξη της παρούσας έρευνας μπορεί να θεωρηθεί ότι άρχισε τον Ιούλιο του **1984**, στη Ρόδο, όταν περιδιαβαίνοντας την πόλη αυτή, ένα πρωινό, μπήκα τυχαία στην εξαιρετική βιβλιοθήκη, που διαθέτει ο Δήμος Ρόδου, κι άρχισα να ξεφυλλίζω τα υπάρχοντα εκεί βιβλία.

Πήρα στα χέρια μου, μεταξύ των άλλων, το βιβλίο του καθηγητή του πανεπιστημίου Αθηνών Φ. Κουκουλέ (η καταγωγή του οποίου, όπως διαπίστωσα εκ των υστέρων, συμπίπτει να είναι από την Αράχοβα Οινούντος) με τίτλο: «*Ευσταθίου Θεσσαλονίκης, τα Λαογραφικά*» και τυχαία έπεσε η ματιά μου σε πληροφορία - σχόλιο του σοφού αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ευσταθίου (12^{ος} μ.Χ. αιώνας), σχετικά με την Ανεμώρεια Φωκίδας:

«*Ἡ δέ Ἀνεμώρεια, ὠνόμασται μέν φασίν ἀπό τοῦ συμβαίνοντος πάθους. Ὑπέρκειται γάρ αὐτῆς, τό καλούμενον Κατοπτήριον χωρίον ἐξ οὗ δι' ἡμέρας καί νυκτός καταιγίζεται πανταχόθεν, ἔστι δέ μεθόριον Φωκίδος καί Δελφῶν, κειμένη ἐπί λόφου ὑψηλοῦ. Ταῦτα ἐν τοῖς ἐθνικοῖς ἐν οἷς, καί ὅτι Ἀνεμώρεια, ἡ νῦν Ἀνεμώλεια...*»,

και κυρίως στην εξής παρατήρηση του συγγραφέα του βιβλίου:

«*Ἡ Ἀνεμώρεια δημωδῶς Ἀνεμώλεια λεγομένη διετήρησε τό ὄνομα τοῦτο μέχρι καί τῶν χρόνων τοῦ Εὐσταθίου, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ἰ. Τζέτζης (γραμματικός καί ποιητής τοῦ Βυζαντίου 1110-1180 μ. Χ.) λέγων ἐν τοῖς εἰς Λυκόφρονα Σχο-*

λίοις του "Ἀνεμώρεια πόλις Φωκίδος ἡ νῦν Ἀνεμώλεια", σχόλια εἰς Λυκόφρονα στίχοι 1073, 326 17, Πβ και ΜΕ 96, 27».

Η πληροφορία αυτή, όπως ήταν φυσικό, μ' εντυπωσίασε κι επιτάχυνε την ήδη ειλημμένη απόφασή μου για αναζήτηση σημαντικών αναφορών για το παρελθόν της Αράχοβας, στις βιβλιοθήκες των Αθηνών. Κατέγραψα τότε, με ενδιαφέρον, αυτές τις πρώτες πληροφορίες κι αποφάσισα ν' αρχίσω τη σχετική έρευνά μου, μόλις θα επέστρεφα στην Αθήνα.

Βεβαίως, αργότερα πείστηκα ότι η γνώμη του καθηγητή Φ. Κουκουλέ (ο οποίος επεκαλείτο τον βυζαντινό λόγιο Ι. Τζέτζη) αναφορικά με την ύπαρξη της Ανεμώρειας στα χρόνια του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης (12^{ος} αιώνας μ.Χ.) ήταν μάλλον λανθασμένη. Απλώς, ο σοφός αρχιεπίσκοπος της Θεσσαλονίκης Ευστάθιος στα σχόλια του, σχετικώς με την Ανεμώρεια, είχε χρησιμοποιήσει το απόσπασμα του Στέφανου Βυζάντιου (6^{ος} μ.Χ. αιώνας), στο οποίο αναφερόταν η φράση: «*Ἀνεμώρεια, πόλις Φωκίδος, ἡ νῦν Ἀνεμώλεια... ῾Υπερκείμενον αὐτῆς τό καλούμενον Κατοπτήριον χωρίον, δι' ἡμέρας καί νυκτός καταιγιζόμενον πανταχόθεν. ῞Εστι δέ μεθόριον Φωκίδος καί Δελφῶν κειμένη ἐπί λόφου ὑψηλοῦ.*» και με τη σειρά του ο Ι. Τζέτζης επικαλέσθηκε στα δικά του σχόλια, σχετικώς με την Ανεμώρεια, την αναφορά του Ευσταθίου Θεσσαλονίκης.

Εν πάσει περιπτώσει, πρέπει να ομολογήσω ότι πολλές φορές ένιωθα άβολα, καθώς με τη μελέτη μου αυτή έμπαινα σε ξένα επιστημονικά χωράφια κι αποφάσιζα, όντας τεχνικός, να ασχοληθώ με κατεξοχήν ιστορικά - γλωσσικά θέματα.

Παρόλα αυτά, συνέχισα τις προσπάθειές μου, επειδή:

α) Το ενδιαφέρον μου για το παρελθόν και την ταυτότητα του χωριού μου ήταν πολύ μεγάλο κι είχε βαθιές ρίζες. Ίσως, να είχαν παίξει σημαντικό ρόλο: οι διηγήσεις του πατέρα μου, για τις αρχαίες πόλεις: Ανεμώρεια και Κυπάρισσο και την ξενική προέλευση του ονόματος της Αράχοβας,

κατά τα πρώτα σχολικά μου χρόνια, που μου είχε προξενήσει ξεχωριστή εντύπωση, καθώς και η θεωρία του Φαλμεράυερ (περί της δήθεν δραματικής αλλοίωσης της ελληνικής φυλής απ' τις καθόδους και εγκαταστάσεις Σλάβων στον ελληνικό χώρο), την οποία έμαθα για πρώτη φορά στα γυμνασιακά μου χρόνια και με προβλημάτισε ιδιαίτερα εξαιτίας και της ξενικής κατάληξης (-οβα) του ονόματος του χωριού μου.

β) Υπήρχε απροθυμία άλλων πιο ειδικών να ασχοληθούν σοβαρά με το υπόψη ζήτημα.

γ) Υφίσταται πάντα ο κίνδυνος να χαθούν πολλά απ' τα τοπωνυμικά και γλωσσικά στοιχεία αυτής της περιοχής του Παρνασσού (λόγω των ραγδαίων μεταβολών που συντελούνται εκεί τις τελευταίες δεκαετίες), τα οποία όμως στοιχεία μπορούν να βοηθήσουν σημαντικά στην έρευνα της αραχοβίτικης ταυτότητας.

***

Η παρούσα εργασία στοχεύει, μεταξύ των άλλων, στο να βοηθήσει να σηκωθούν ορισμένα απ' τα πολυάριθμα πέπλα, που καλύπτουν με τον κουρνιαχτό της ιστορίας τις απαρχές της Αράχοβας Παρνασσού, για να φανεί, έστω κι αχνά, το παρελθόν της, κι αποτελείται από δυο βασικά κεφάλαια.

Το ένα: ***«Επί τα ίχνη»*** ασχολείται με την έρευνα ενενήντα (90) περίπου τοπωνυμίων της ευρύτερης περιοχής της Αράχοβας (αρχαίων, μεταγενέστερων, ξενόγλωσσων κ.λπ.) και περιλαμβάνει επίσης μια πρόταση για τη δημιουργία του χωριού, με βάση τις υπάρχουσες γραπτές αναφορές, και μια άλλη επίσης πρόταση για τις πληθυσμιακές μεταβολές της Αράχοβας, μέχρι τα χρόνια της απελευθέρωσης του Ελληνικού Έθνους απ' τους Τούρκους (οπότε και παγιώθηκε, κατά κάποιο τρόπο, και η πληθυσμιακή της σύνθεση), όπως αυτές προκύπτουν απ' τα τοπωνυμιογλωσσικά τεκμήρια και τις αναφορές ξένων περιηγητών του 18ου και 19ου αιώνα.

Το δεύτερο κεφάλαιο περιλαμβάνει: ***«Τ' Αραχοβίτικα»***, δηλαδή ένα γλωσσάρι του αραχοβίτικου ιδιώματος με περισσότερες από οκτακόσιες (800) λέξεις.

Βεβαίως, η υπόψη εργασία δεν έχει την έννοια της οριστικής μελέτης πάνω στο τοπωνυμικό και γλωσσικό ζήτημα της Αράχοβας, αλλά μιας πρότασης για συζήτηση με σκοπό το ξεκαθάρισμα των όποιων λαθών, την εξάλειψη των τυχόν παρερμηνειών και τέλος τον εμπλουτισμό της με νέα στοιχεία, που θα φωτίσουν καλύτερα την ιστορική διαδρομή του χωριού.

Ούτε επίσης έχει τις προδιαγραφές μιας αυστηρής επιστημονικής έρευνας, απλώς έχει τον χαρακτήρα μιας ερασιτεχνικής *«σωστικής ανασκαφής»*, μιας πρώτης χοντρικής, θα 'λεγα, αξιολόγησης στοιχείων και μιας έκθεσης πολυτίμων *«ευρημάτων»* ιστορικών, τοπωνυμικών, γλωσσικών τα οποία, εάν μελετηθούν κι εμπλουτισθούν αργότερα απ' άλλους πιο ειδικούς επιστήμονες, ίσως μπορέσουν να ρίξουν άπλετο φως στο άγνωστο παρελθόν της Αράχοβας Παρνασσού.

Απ' τα εν λόγω ευρήματα προκύπτουν τα εξής, κατά τη γνώμη μου, συμπεράσματα:

- Οι αρχαίες *«μητρικές»* πόλεις της Αράχοβας είναι **η Ανεμώρεια** (δυτικά της) και **η Υάμπολις** (ανατολικά της).
- **Το τοπωνύμιο Αράχοβα δεν έχει σλαβική ρίζα και δεν σημαίνει επομένως καρυδότοπος.** Απεναντίας, είτε έχει λατινική ρίζα και σημαίνει φρούριο ή οχυρή θέση, είτε έχει αρχαιοελληνική ρίζα, προέρχεται δηλαδή από τη λέξη *«ραχάς - ραχάδος»* = χωρίον σύνδενδρον *και* μετέωρον, που χαρακτήριζε συχνά τοποθεσίες στον ευρύτερο ελληνικό χώρο κατά τους ρωμαϊκούς και βυζαντινούς χρόνους, απόδειξη γι αυτό η αναφορά της απ' το λεξικογράφο Ησύχιο ($5^{ος}$ μ.Χ. αιώνας) και το Μέγα Φώτιο ($9^{ος}$ μ.Χ. αιώνας).

  Δημιουργήθηκε μάλλον κατά τους βυζαντινούς χρόνους στο βόρειο ελληνικό χώρο, κυρίως σε περιοχές ό-

που ζούσαν βλαχόφωνοι και η σλαβική κατάληξη -οβα ήταν οικεία σ' αυτούς, λόγω του μακροχρόνιου συγχρωτισμού τους με τους Σλάβους, και στη συνέχεια με τις μετακινήσεις των βλαχοποιμένων νομάδων εξαπλώθηκε νοτιότερα μέχρι την Πελοπόννησο.

Ειδικότερα, το τοπωνύμιο Αράχοβα εισήχθη στον Παρνασσό από Αρβανιτόβλαχους σκηνίτες (μετακινούμενους τσοπάνηδες), πιθανόν στα μέσα του 13ου μ.Χ. αιώνα, είτε γιατί αυτοί είχαν έρθει από κάποια Αράχοβα της Ηπείρου και η εν λόγω τοποθεσία τους θύμιζε την αρχική πατρίδα τους, είτε για να τονίσουν το οχυρό της θέσης στην κατεύθυνση Λιβαδειάς - Δελφών. Στο μέρος αυτό άλλωστε υπήρχαν, παλιότερα, ερείπια φρουρίου, όπως μαρτυρούν κι οι ξένοι περιηγητές του 18ου και 19ου αιώνα.

- **Η κατάληξη -οβα του τοπωνυμίου Αράχοβα έχει σαφώς σλαβική προέλευση, αλλά είναι και σε ευρεία χρήση, σε τοπωνύμια, από τους Βλάχους κι Αρβανίτες.** Επομένως, δεν υπονοεί αναγκαστικά σλαβική εγκατάσταση στις περιοχές του ελληνικού χώρου, όπου απαντάται τοπωνύμιο Αράχοβα και, βεβαίως, θα πρέπει να γράφεται με όμικρον, όπως είναι και το σωστό, χωρίς κανένα ενδοιασμό και χωρίς καμία προκατάληψη.
- **Το σημερινό χωριό Αράχοβα, πιθανόν, πρωτοδημιουργήθηκε την εποχή που η φραγκική κυριαρχία τόσο στην Φωκίδα, όσο και στη Βοιωτία βρισκόταν στο ζενίθ της ακμής της (γύρω στα 1300 μ.Χ.), από τοπικό Φράγκο αυθέντη,** με σκοπό τη συγκέντρωση των διάσπαρτων οικιστικών πυρήνων της περιοχής και στόχο την οργάνωση του τιμαρίου του και την ασφαλή φύλαξη του οχυρού της Παλιάς Αράχοβας, το οποίο ίσως ήταν συνοριακό ανάμεσα στην κομητεία Σαλώνων και την κομητεία των Θηβών.

Πάντως, οι μελλοντικές έρευνες για τον ακριβέστερο χρονικό προσδιορισμό της δημιουργίας της Αράχοβας

Παρνασσού θα πρέπει να στραφούν στα Χρονικά της Δύσης, τα οποία κάνουν λόγο, μεταξύ των άλλων, και για τις ευρύτερες περιοχές των Σαλώνων και Θηβών - Λεβαδείας, κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας στην Ελλάδα, και βρίσκονται κυρίως στις βιβλιοθήκες της Δύσης, π.χ. Ιταλίας.

- **Το ελληνικό στοιχείο δεν εξαλείφθηκε απ' την περιοχή της Αράχοβας καθ' όλη τη μακραίωνη ελληνική ιστορία**, απόδειξη το γεγονός ότι διαφύλαξε τη μνήμη των αρχαίων μητρικών πόλεων: **Ανεμώρεια** και **Υάμπολη** μέσα απ' τα υφιστάμενα μέχρι σήμερα τοπωνύμια: **Τρουβουλού** (λατινική απόδοση της Ανεμώρειας, απ' τα Ρωμαϊκά χρόνια) και **Ουμπουλή** αντίστοιχα.
- **Οι Αρβανιτόβλαχοι επισκέπτες του Παρνασσού, που ήρθαν από την Ήπειρο και εγκαταστάθηκαν στην περιοχή της Αράχοβας, ήταν ολιγάριθμοι,** γι' αυτό και δεν διάσωσαν τη βλάχικη ή την αρβανίτικη διάλεκτο. Τα τοπωνύμια όμως που επέβαλαν, ήταν σχετικώς πολυάριθμα, γιατί μετακινούνταν συνεχώς στον Παρνασσό και στην Κίρφι (Ξεροβούνι), από τοποθεσία σε τοποθεσία, προς εξασφάλιση τροφής του ποιμνίου τους.
- **Υπάρχει μεγαλύτερη συνοχή και συνάφεια μεταξύ των Παρνασσιώτικων χωριών (Αράχοβα, Δαύλεια, Δελφοί, Αγόριανη, Σουβάλα, Βελίτσα και Δαδί) σε σχέση με τα άλλα γύρω γειτονικά χωριά**, που οφείλεται τόσο στο κοινό αρχαίο παρνασσιώτικο πληθυσμιακό υπόστρωμα (Φωκείς), όσο και στο κοινό μεταναστευτικό ρεύμα (Αρβανιτόβλαχοι σκηνίτες τσοπάνηδες), που έφτασε μάλλον κατά τους υστεροβυζαντινούς χρόνους στον Παρνασσό κι απλώθηκε αλλού περισσότερο, αλλού λιγότερο στα παραπάνω χωριά του Παρνασσού.
- **Αργότερα, κατά τη μακραίωνη τουρκική δουλεία, κι άλλο ηπειρώτικο στοιχείο εισέρρευσε στην περιοχή της Παρνασσού** αναζητώντας καταφύγιο στην απρόσιτη τό-

τε Αράχοβα, απόδειξη το γεγονός ότι το 20% του γλωσσικού δείγματος των οκτακοσίων και πλέον λέξεων του αραχοβίτικου ιδιώματος, που αναφέρεται στην παρούσα εργασία, είναι σε χρήση και στην περιοχή της Ηπείρου.

- Από τις μαρτυρίες περιηγητών του 18ου και 19ου αιώνα προκύπτει ότι στην Αράχοβα:
  α) **προεπαναστατικά είχαν εγκατασταθεί ορισμένες αρβανίτικες οικογένειες** που άλλες ίσως αργότερα, κατά τη διάρκεια της επαναστάσεως, εκδιώχτηκαν κι άλλες πιθανόν παρέμειναν κι αφομοιώθηκαν πλήρως απ' το κυρίαρχο ντόπιο ελληνικό στοιχείο,
  β) **δεν πάτησε Τούρκου ποδάρι**, λόγω του άγονου και απρόσιτου της περιοχής.

Απ' τα παραπάνω προκύπτει καθαρά, για ποιο λόγο η ντοπιολαλιά, οι παραδόσεις, τα ήθη κι έθιμα κρατήθηκαν με ζωντάνια ελληνικά μέσα στις αραχοβίτικες καρδιές μέχρι σήμερα.

***

Η παρούσα εργασία έρχεται στο φως χάρη στην αποφασιστική βοήθεια που μου πρόσφεραν πολλά αγαπητά πρόσωπα σε μένα (συγγενικά ή φιλικά), τα οποία θερμά ευχαριστώ. Συγκεκριμένα:

Ο πατέρας μου – τη μνήμη του οποίου τιμώ και το παρόν πόνημα με σεβασμό του το αφιερώνω – μου 'δωσε το αρχικό βασικό πληροφοριακό υλικό, αναφορικά με τ' αραχοβίτικα τοπωνύμια και τ' αραχοβίτικο γλωσσάρι.

Στη μητέρα μου, αργότερα, όταν ο πατέρας είχε λείψει, κατέφευγα για σχετικές συμπληρωματικές πληροφορίες ή διευκρινίσεις (κυρίως πάνω στις ακριβείς έννοιες των παλιών αραχοβίτικων λέξεων).

Τα αδέρφια μου: Παναγιώτης και **Καλή** με μεγάλο ενδιαφέρον συγκέντρωναν και μου προμήθευαν κάθε παλιά αραχοβίτικη λέξη που έπεφτε στην αντίληψη τους.

Όσον αφορά στη σύγκριση του αραχοβίτικου λεξιλό-

γιου με τα λεξιλόγια των γύρω παρνασσιώτικων χωριών θα πρέπει να πω ότι αυτή έγινε κατορθωτή χάρη στη βοήθεια που μου παρείχαν εκλεκτοί, γνωστοί μου και μη, άνθρωποι απ' τα γύρω χωριά και συγκεκριμένα:
απ' τους Δελφούς ο **Χρίστος Δημάκος**, φίλος του πατέρα μου,
απ' τη Λιλαία (Κάτω Αγόριανη) ο αγαπητός φίλος μου **Κομνάς Αλεξάνδρου**,
απ' το Πολύδροσο (Σουβάλα) ο εκλεκτός συγγραφέας και ποιητής **Γιάννης Μαρρές**,
απ' την Αμφίκλεια (Δαδί) ο εκλεκτός γιατρός και συγγραφέας του βιβλίου: *«Στοιχεία Δαδιώτικης Λαογραφίας»*, **Γιάννης Γ. Ματσιώτας**,
απ' την Τιθορέα (Βελίτσα) ο **Ηρόδοτος Μαντάς**,
απ' τη Δαύλεια ο **Ηλίας Πέτρου** (κάτοικος Αράχοβας),
απ' το Δίστομο ο **Λεονάρδος Ευθυμίου**, συνταξιούχος δημοδιδάσκαλος και
απ' τη Δεσφίνα οι: **Λαυρέντιος Ευστάθιος**, **Μαυρίκης Χαράλαμπος**, **Χλεμπογιάννης Ηλίας** και **Διαβάτης Λουκάς**, τους οποίους συνάντησα τυχαία σ' ένα Δεσφινιώτικο καφενείο κάποιο καλοκαιρινό Κυριακάτικο πρωινό.

Βεβαίως, θα πρέπει να τονίσω ότι, όποια λάθη υπάρχουν στην παρούσα εργασία, βαρύνουν αποκλειστικά και μόνον τον γράφοντα και γι' αυτό παρακαλώ τους εκλεκτούς αναγνώστες να με κρίνουν με επιείκεια, καθότι μη ειδικός, και να μου αποστείλουν τις όποιες σχετικές παρατηρήσεις - επισημάνσεις, διορθώσεις και συμπληρώσεις τους, για να προκύψει μια επόμενη σχετική έκδοση πιο σωστή, βελτιωμένη και επαυξημένη.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΟΣ

Η σκέψη για το παρόν «**ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ**» γεννήθηκε αμέσως μετά την κυκλοφορία του βιβλίου: «**ΑΡΑΧΟΒΑ – ΤΟΠΩΝΥΜΙΟΓΛΩΣΣΙΚΑ**» (**έκδοση «συλλογές»/Αθήνα 2000**), και ωρίμασε σταδιακά, καθώς κι άλλες ιδιωματικές αραχοβίτικες λέξεις έκαναν την εμφάνισή τους αναπάντεχα κι *«απαιτούσαν»* την τακτοποίησή τους μέσα στα *«Αραχοβίτικα»*.

Οι λέξεις αυτές ξεπέρασαν, τελικά, τις διακόσιες (200) κι οδήγησαν αναπόφευκτα τον γράφοντα να τις παρουσιάσει, για να μην ξεχαστούν κι απολεσθούν με το πέρασμα του χρόνου.

Μαζί με τούτη τη συμπληρωματική συλλογή το «**αραχοβίτικο γλωσσάρι**» περιέχει, συνολικά, περισσότερες από χίλιες (1.000) λέξεις κι εύχομαι κάποιος επόμενος ερευνητής να το εμπλουτίσει ακόμη περισσότερο.

Με το «**ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ**» αυτό βελτιώνεται η συνολική εικόνα του αρχικού βιβλίου, καθόσον επιπλέον των συμπληρωματικών ιδιωματικών λέξεων που αναφέραμε προηγουμένως:

α) εμφανίζονται πρόσθετες τοπωνυμικές αναφορές που κρίνονται ενδιαφέρουσες κι αναγκαίες,

β) δίνονται οι διορθώσεις των τυπογραφικών λαθών, που παρατηρήθηκαν κατά την ανάγνωση του παραπάνω βιβλίου τόσο απ' το γράφοντα, όσο κι απ' άλλους φίλους αναγνώστες.

Απ' τη θέση αυτή, θέλω να ευχαριστήσω δημόσια το **ΔΗΜΟ ΑΡΑΧΟΒΑΣ**, για την πολύτιμη οικονομική βοήθεια που

μου πρόσφερε, αγοράζοντας μεγάλο αριθμό αντιτύπων του αρχικού βιβλίου **«ΑΡΑΧΟΒΑ – ΤΟΠΩΝΥΜΙΟΓΛΩΣΣΙΚΑ»** (**έκδοση «συλλογές»/Αθήνα 2000**) κι αναλαμβάνοντας έτσι ουσιαστικά το όλο κόστος της σχετικής έκδοσης.

Επίσης, θέλω να ευχαριστήσω τους συγχωριανούς μου, τους φίλους και γνωστούς μου, που αγκάλιασαν με ενθουσιασμό κι ενδιαφέρον όλη αυτή την ερευνητική προσπάθεια.

Τέλος, εύχομαι όπως άλλοι, πιο ειδικοί σε τέτοιου είδους θέματα, βοηθήσουν για να συμπληρωθούν τα όποια κενά και να διορθωθούν τα όποια λάθη μου, αναφορικά με τα όσα έγραψα για το αγαπημένο μου χωριό.

Δεν έχει «φυτρώσει» ακόμα η Γέφυρα.

1

ΕΠΙ ΤΑ ΙΧΝΗ

ΓΕΝΙΚΑ

Είναι γνωστό ότι η προσεκτική μελέτη των τοπωνυμίων μιας περιοχής συντελεί στην εξακρίβωση της ταυτότητας της τελευταίας, καθώς και στην κατανόηση της πορείας της μέσα στο χρόνο.

Οι τοπικές ονοματοθεσίες είναι σαν τα δασωθέντα τόξα κατεστραμμένης γέφυρας που μας περνούν απ' το παρόν στο παρελθόν. Ακόμη, αυτές έχουν χαρακτηρισθεί ως: «*ἐπιγραφαί ἐπί τοῦ ἐδάφους γεγλυμμέναι*».

Στην Αράχοβα διασώθηκαν πολυάριθμα και χαρακτηριστικά τοπωνύμια κι αν σκύψουμε μ' ενδιαφέρον πάνω τους, θα αφουγκραστούμε τα μηνύματα που μας στέλνουν αιώνες τώρα. Μηνύματα που θα μας οδηγήσουν στη λύση των γρίφων των σχετικών με τις ρίζες, τη δημιουργία και την ονομασία του χωριού.

Βεβαίως, η ερμηνεία τους δεν είναι εύκολη υπόθεση, διότι απαιτεί ειδικές γνώσεις κι εμπειρία. Εδώ, απλώς, κάνουμε μια αρχή με σκοπό να κεντρίσουμε το ενδιαφέρον κι άλλων, ώστε μέσα από γόνιμο διάλογο πιο ειδικών ερευνητών να μπορέσουμε να προσεγγίσουμε τη σωστή εξήγησή τους.

***

Η Αράχοβα έχει πολλά κι ενδιαφέροντα τοπωνύμια τα οποία:

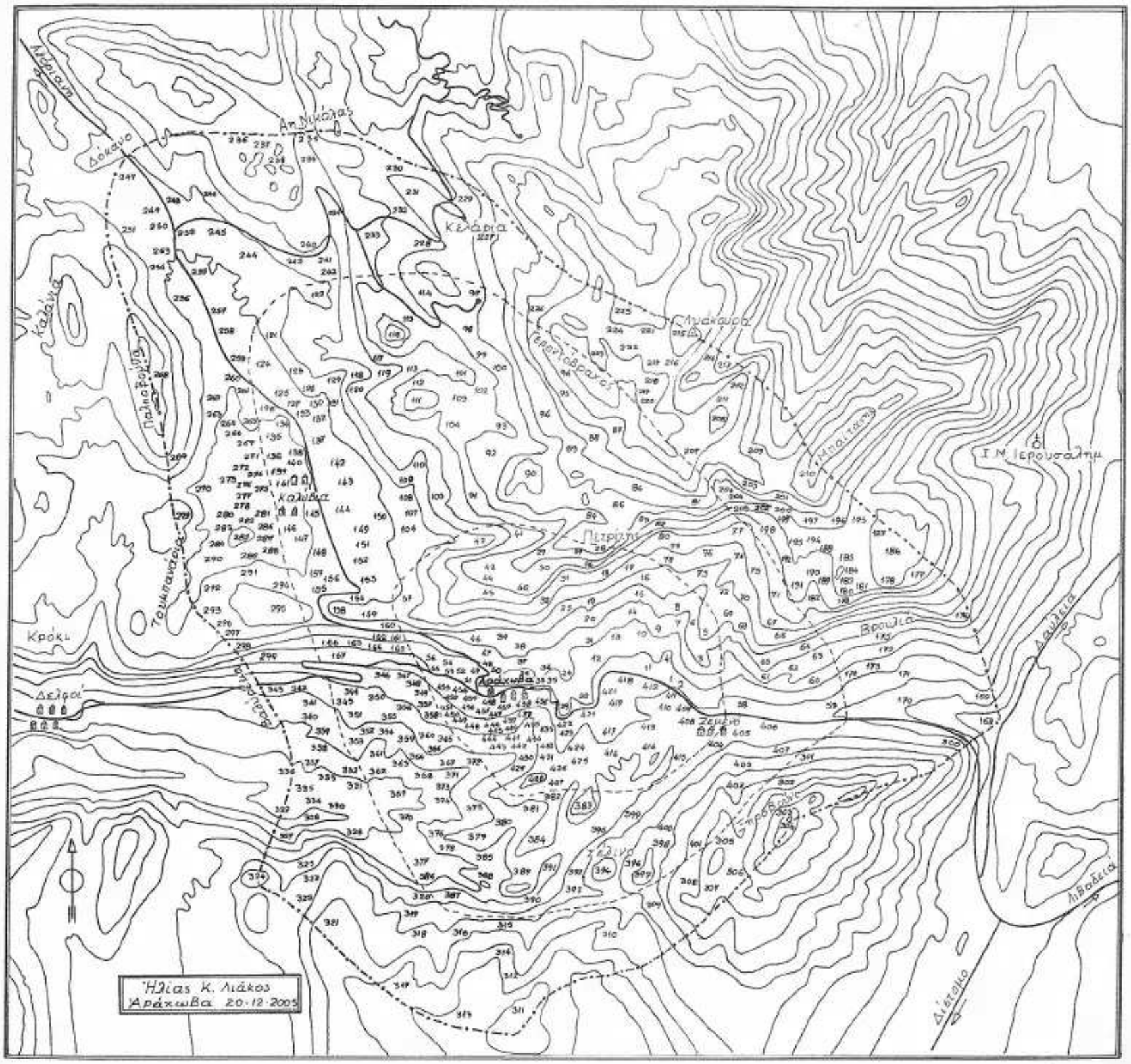
Ι) εκτός χωριού είναι κατά ζώνες τα εξής*:

α) **Τούμπρη** (1), Ισθμός (2), **Κούβελους** (3), Τουμπρόριμα (4), Χερόμ'λους (5), Μεγάλη Ρίζα (6), Φουρνέλια (7), **Ουμπουλή** (8), Παναγιουτού (9), Σουτήρου (10), **Ντιλενίκου** (11), Κρύα (12), Αγιάννης (13), Παγάνης (14), Κότσινις Τριγκλές (15), Πάτ'μα (16), Πλατύς Σουριάς (17), Κρεμάλα (18), **Κ'μούλα** (19), **Σαρτσίνους** (20), Λίθους (21), Λάζαρ' τη Βρύση (22), Μαύρα Λιθάρια (23), **Καημένους Σταυρός** (24), Άμμους (25), Σουριάς Δουκανίστρια (26), Βασίλη Μπουριά (27), Πετρίτης (28), **Βλαχόλακκα** (29), Καραούλα (30), Σκαφθάτσι (31), Ασπρουλούπινα (32), Κουκόριμα (33), Κουκουρόραχη (34), Πλατυλίθους (35), Λάκκουμα (36), Λυκότρουπου (37), Ζερβοσπηλιές (38), Βαθύ (39), Πρόχειρου Λάκκουμα (40), Γερουβούθλας (41), **Λιπουτσέσα** (42), Βιλούλα Τσέθρα (43), Τσεκούρας (44), **(Μ)πουγουνή** (45), **Κόνισκους** (46), **Λιτζιρίσου** (47), **Χ'πατσιά** (48), Αϊ Θόδουρους (49), **Κ'μούλα** (50), **Πλόβαρμα** (51), **Χτιριαρού** (52), Τσυριά (53), Ψουρόλιθα (54), **Τρουβουλού** (55), Κλου του Ρέμα (56), Σαρρής (57).

β) Άνω Χάνι (58), Κάτου Χάνι (59), **Τρίτσιλις** (60), Απανουτιά (61), Μιλισσότρουπου (62), **Κάτου Φρούσια** (63), **Απάνου Φρούσια** (64), **Αρδίνια** (65), Κιρασιά (66), Κρέκζα (67), Παπαδόλακκα (68), Σικούφι (69), Κουρουμπλιά (70), Καραούλα (71), Αρβανιτουκκλησιά (72), Στρουτζ'λή (73), Πιρδικόβρυση (74), Γιώργη Βρύση (75), Γούρνα (76), **Γόριανη** (77), Αϊ Ταξάρχης (78), **Χούρχουρη** (79), **Χουρχουρόριμα** (80), Αντριγιούλι Ρότζι (81), Ριζά (82), **Μπιλινόριμα** (83), Βρουμόβρυση (84), Φαραντόστρουγκα (85), Καγί-

---

* Οι αριθμοί που αναγράφονται, σε παρένθεση, μετά από κάθε τοπωνύμιο παρουσιάζονται στο χάρτη, που ευθύς αμέσως ακολουθεί, κι έτσι ο αναγνώστης μπορεί να έχει μια κάποια εποπτεία σχετικώς με τη θέση καθεμιάς αραχοβίτικης τοπονομασίας.

Αγ. Νικόλαος
Κλάρια
Μηλιά
Ιερουσαλήμ
Καλύβια
Κρόκι
Δεξαμενή
Αράχωβα
Ζεμενό
Βρωμόλιμνη
Διάσελο

λις (86), Απάνου Τρούπα (87), Μελισσάρης (88), Νεραϊδόλακκα (89), Τρεις Κούκοι (90), Παναγιωτίνου Τσέθρα (91), Κουντουλάτια (92), Τρουπόριμα (93), Μακριγιόλακκα (94), Πινιγιόλακκα (95), Πινιγιόπλαγου (96), Καταφύγιου (97), Αλαφουκαρούτα (98), Βιλώνη Π'γάδι (99), **Άνου Πρόντουλη** (100), Βούζα (101), **Κάτου Πρόντουλη** (102), Τσιρέλης (103), Τουμαρόλακκα (104), Θουδουράγκα (105), Περιστερά (106), Αλαταριές (107), Κουρουμπλιά (108), Αγιόκλημα (109), Σκλιδόριμα (110), Κάτου Ψ'λό (111), Γερακόφουνου (112), Μπουρζούκους (113), Δρακουκάρκαρους (114), Πασάς (115), Άνω Ψ'λό (116), Πεταλωμένο Αλώνι (117), Τρικλίδις (118), Αρκουδόριμα (119), Γκενεράλη Π'γάδι (120), Κορδά Καραούλι (121), Άμπλιανη (122), Τρούπα (123), Αϊ Βλάση (124), Τσαλιμάρου (125), **Κάτω Λαρσιό** (126), **Άνω Λαρσιό** (127), Φτιλιές (128), **Σολτς** (129), Λιακόγκριμους (130), Αγιαννόριμα (131), Παληαγιάννης (132), Αϊ Μιρκούρ'ς (133), Μέγα Βορός (134), Σ'κιά (135), Καστρίτικου Π'γάδι (136), Αχλάδα (137), Γούρνις (138), Όχτους (139), Τοπόλι (140), Μεσοβούνι (141), Τσιλάρ' (142), Λουγκά (143), Κάτου Μνήματα (144), Αεροδρόμιο (145), Παλιά Αλώνια (146), Ροδινό Σφάλι (147), Τσέθρους (148), Άμμους (149), Μνήματα (150), Αϊ Λιάς (151), **Φρυγιάς** (152), Βραχάτσια (153), Γούπατα (154), Ρίζα (155), Παληοκάλυβα (156), Χεζάδις ή Μελιδόνι (157), **Σταυρός** (158), **Απάνου Σταυρός** (159), Λιχτάτσινα [Σπηλιά] (160), Κουτσινόβραχους (161), **Τριμιντέλια** (162), Όρνια (163), Ασκαλιά (164), Κατζέλι (165), Τραγανόλακκα (166), Αϊ Μηνάς (167).

γ) Μέγα Μνήμα ή Νταβιλαίοι (168), Κλιφτόλακκα (169), Ντιρβένι (170), Χαρουκόπ' (171), Σαμαρόλακκα (172), Θεού Παλάτια (173), Χαμέναινα [Σπηλιά] (174), **Βρουλιά** (175), Κρυφουνέρι (176), Μαρίνη (177), Γαβρίλια (178), Τρούπια Σπ'λιά (179), Κούκους (180), Κλειστό (181), Κλιφτόλακκα (182), Μέγας (183), Καράμπαμπας (184), Μισινό

Νιρό (185), Αράπ'ς (186), Τσ'δουνιά (187), Αϊ Νικόλας (188), Καταβόθρα (189), Μουρτζιές (190), Μουλάγα (191), Παλαμουνίδα (192), **Βιρτιπό** (193), Λαπαθιάς (194), Ακρινό Νιρό (195), Σπανάτσι (196), Σούδις (197), Κουντύλια (198), Κοτόβρυση (199), Μακρύ Λιθάρι (200), Αϊτουφουλιά (201), Κουτσώτα Τυριάς (202), Μάννα (203), **Κάτου Χαμπίπ** (204), Ζαστάνα (205), **Απάνου Χαμπίπ** (206), Τσαρκόραχη (207), Τσάρκους (208), Σιδηρόπουρτου (209), **Μπαϊτάνης** (210), Αραπουσπ'λιά (211), Χάβους (212), Χούνη (213), Γούρνις (214), **Λυάκουρα** (215), Μαύρη Στρούγκα (216), Κουτρώνα (217), Τούμπουϊτς (218), **Μέγα Χέρουμα** (219), Π'γάδια (220), Τρούπιους Βράχους (221), Λίμνη Λάκκα (222), **Γιρουντόβραχους** (223), Ατόφια (224), Καλουγιρ'κό Γρέτσ' (225), Τσιφαλάρια (226), Τσιλάρια (227), Γερμανός (228), Γιανίτσαρ' (229), Λυκουτρούπια (230), Μπούμπα Λάκκα (231), Μαυρόλογγος (232), Μπρούλια Λάκκα (233), **Κάτου Βαρκό** (234), Αϊ Νικόλας (235), **Άνω Βαρκό** (236), Διαγούρτ' Χουράφια (237), Καπνά (238), **Βαρκό** (239), Λημέρι (240), Μανώλης (241), Αρβανίτ'ς (242), Μπέλους (243), Αρχουντ'κά (244), Φιτόκ (245), Μασόρινα (246), **Μπουνίκλ** (247), Τσέντρους (248), Μέσα Σφάλις (249), **Σφάλις** (250), Λαγάτσια (251), **Σκαμνός** (252), Σπ'λιούλα (253), Γούλας (254), **Γκαμάλους** (255), Τριγιάντ'ς (256), Αχλαδόκαμπους (257), Σταρέικο Χέρουμα (258), Ασπρόχουμα (259), Καράμπαμπας (260), **Τριζινίκους** (261), Κουφιουλίθους (262), Κουρκουσούλη Βουρός (263), Πλάτσις (264), Ρισνά (265), Μυγδαλιούλα (266), Πόρος (267), Παληουβούνα (268), **Σαρανταύλι** (269), Βαθιά Λάκκα (270), Κούσουρας (271), Απουστόλη Καλύβα (272), Γλουτζούλα (273), Μεσινό Π'γάδι (274), Καλόγρια (275), Στόμα (276), Μηλιώνης (277), Φοραδόμαντρο (278), Βίγλα (279), Πινιγούρα (280), Κούτα Βουρός (281), Γιλαδοβουρός (282), Στενό (283), Νησάκια (284), **Κ'μούλα** (285), Φτιλιές (286), Καστανάς (287), Χιλιαδού (288), Καταβόθρα (289), Κάτου Πίνιμα (290), Αργυρόγιανν' Κ'μούλια (291),

Γρίβα Φουράδα (292), Σκαφίδα (293), Μιλισσότρουπου (294), Πατσαντάρας (295), Χαρατσής (296), Πιλικιστή Σπ'λιά (297), Βαγένι (298), Κατσιπλαγιά (299).

δ) **Χτούπα** (300), **Σπέντζους** (301), **Ξεροβούνι** (302), Απάνου Καρβούνης (303), Αϊ Λιάς (304), Δραγάτες (305), Γαϊδουρόραχη (306) Βλαχουγιάννη Λάτσις (307), Μουναχός Έλατους (308), Λημέρι (309), **Σκλιβινίτσα** (310), Άνθιμους (311), Ραγκαβάς (312), **Σουμαλές** (313), Ζαβαλέξη Χέρουμα (314), Πόρτις (315), Πλατύς σουριάς (316), Κουντύλια (317), Ζαρκαδόλακκα (318), Γαϊδουρόραχη (319), Κούτρους (320), Καρυουΐσουμα (321), Κόρακας (322), Ανιμουσ'πλιά (323), Αγναντιρό (324), Καθίκλα (325), **Μπιρχάβα** (326), Μπιλούχους (327), Αφουρισμένη (328), **Ματζιλαρκό** (329), **Μπιχούβισ'** (330), Καλάμι (331), Αγια Βαρβάρα (332), **Δημουσιά** (333), **Πρόντουλου** (334), Βαρέλια (335), **Βούτριγια** (336), Νησί (337), Τρούπα (338), Τζώνους (339), Αγιάννα (340), Σπαρτιρή (341), Παληοπάτιρα (342), Κουνιζός (343).

ε) **Σφάλα** (344), Βαρκά (345), Λιανουβρυσούλις (346), Χαρτσουπούλ' (347), Μπιρμπίσα (348), Λιβάδια (349), Ελένη (350), **Τουρσίνους** (351), **Παρτσιό** (352), **Αϊ Λιάς** (353), **Γουράλα** (354), **Μαδούρ'** (355), Σούρματα (356), Γόμποση (357), Νυδρί (358), Κατουρέλης (359), Περιστερά (360), **Κ'μούλα** (361), Σηψιά (362), Μουρτιά (363), Μαντρουστάσι (364), **Πύργους** (365), Ασπρόγεια (366), **Μουσκουνουβός** (367), **Ιμπιλή** (368), Γιουφύρια (369), **Φαλάρι** (370), Όχτους (371), Πουρδού (372), Πλατανόριμα (373), Βλό Π'γάδι (374), Καλαμάτσια (375), Κ'μαρουτό (376), Κουνίτσας (377), Μαραθιάς (378), **Σέρπινα** (379), **Βούσα** (380), Σταυρούλης (381), Λύκους (382), Καρδαράς (383), Σπυρ'δόβρυση (384), Κανα-πίτσι (385), Γριά **Γόσκια** (386), Γλά (387), Καστρούλια (388), Παράσχ' (389), Τσαραμίδ' (390), Αρχουντίσινα (391), Πα-

τσαγούρας (392), Ασκαλί (393), Σέλινου (394), Βαγιάνα (395), Ταμπάκης (396), Τζαβόραχη (397), Τζαβόλακκα (398), Δ'μάκης (399), Τζαβόριμα (400), Καρκαράτσι (401), Σούδα (402), Κουρούπ' Λιθάρ' (403), **Μπέζλας** (404), **Καστρούλι** (405), **Ζ'μινό** (406), Καραούλης (407).

στ) Τσαραμ'δαριό (408), Ρ'μάτσια (409), **Παληόπυργους** (410), Καρκαράτσι (411), **Κουτ'πός** (412), **Μούλτσια** (413), **Παντίνι** (414), Πενταρού (415), **Γάντζις** (416), **Τσουμπλιά** (417), **Μπάνια** (418), Ανάληψ' (419), **Κουσισνάς** (420), **Φόστια** (421), Καρούτια (422), Μέγας (423), **Λέλους** (424), **Ακόνα** (425), **Σόλτς** (426), **Λούζους** (427), Καημένου Αλώνι (428), Κ'μαριάς (429), Διαβάτ'ς (430), Καλέρης (431), Βάγις (432), Κουμάτ' Σ'πλιά (433), Μασόρινα (434), Κουσ'νόπλαγου (435), **Σέμπρους** (436), **Κουσίνους** (437), **Καγίτινα** (438), Καταλώνια (439), Κώστινα (440), Ψουμόλακκα (441), Αλουνάτσ' (442), Γιουρλάς (443), Γούβις (444), Πλάκα (445), Παλιόστιρνα (446), **Τάρνησα** (447), Κασφιλόριμα (448), Γκουρτσά (449), **Νιάτσα** (450), Νιρισύκους (451), Κάλανους (452), Αϊ Τρύφουνας (453), Αϊ Βασίλης (454), Μέσα Π'γάδ' (455), Βαλάς (456), Αϊ Στάθ'ς (457), Κουκ'βάγις (458), **Τζιτουμιά** (459).

ΙΙ) Εντός χωριού και σε διαδρομές από ανατολικά προς δυτικά κι από νότια προς βόρεια είναι τα εξής:

- **Κούκουρας**, Αϊ Γιάννης, **Μπαμπασούκα**, Αϊ Νικόλας, Ρίτσα.
- **Πλάσα**, Παναγία, Αγορά, Λάκκα, Αφανός, **Κ'μούλα**.
- Πλάγι, Κουτρούλης, Κουνουμόβρυση, Αϊ Γιώργης, Πληκόβρυση, **Σφαλάκι**.

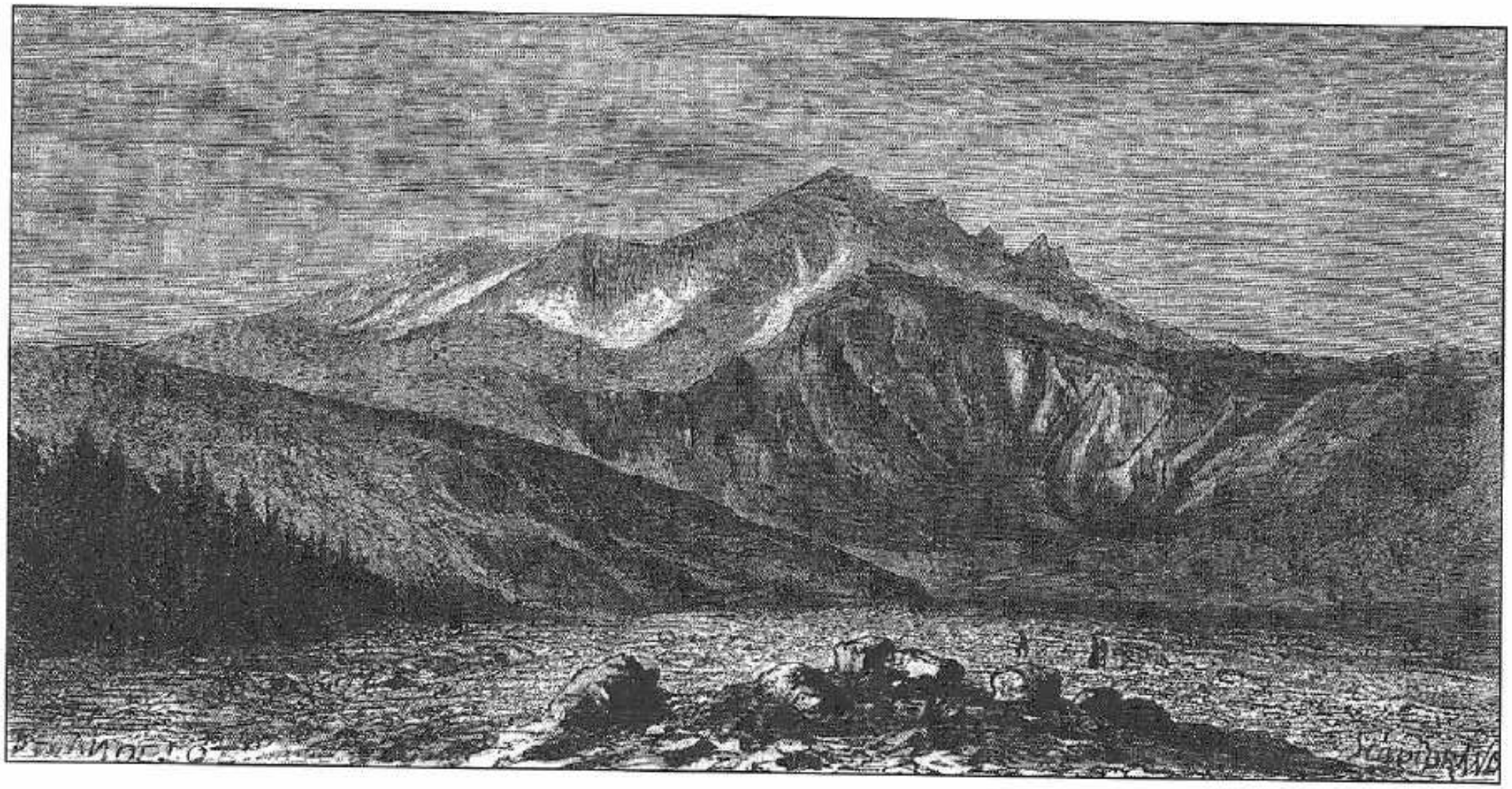
Αξίζει να επισημανθεί η ύπαρξη τόσου μεγάλου αριθμού τοπωνυμίων που χρησιμοποιούνται για να χαρακτηρίσουν

τις διάφορες επιμέρους θέσεις της Αραχοβίτικης περιοχής.

Προσωπικώς, πιστεύω, ότι ελάχιστοι τόποι στην Ελλάδα χρησιμοποιούν τόσα πολλά τοπωνύμια, για να καθορίσουν τοποθεσίες τους, όπως ακριβώς συμβαίνει στην Αράχοβα.

Και αυτό το γεγονός , της μεγάλης δηλαδή χρήσης τοπωνυμίων, οφείλεται, κατά τη γνώμη μου, τόσο στο δύσκολο τοπογραφικό ανάγλυφο της περιοχής, όσο κυρίως στην εργατικότητα και φιλοπονία των Αραχοβιτών, οι οποίοι είτε ως αγρότες είτε ως τσοπάνηδες είχαν δεθεί πολύ στενά με τον τόπο τους και είχαν «βαφτίσει» με ξεχωριστό όνομα κάθε «σπιθαμή» εδάφους της περιοχής τους, την οποία είχαν βιώσει έντονα, απ' τα παλιά χρόνια, είτε καλλιεργώντας την με ζήλο είτε βοσκώντας την με τα κοπάδια τους.

Αρχικά, θα καταπιαστούμε με τα αρχαία τοπωνύμια, που έχουν ξεχωριστό ενδιαφέρον, και στη συνέχεια με ορισμένα μεταγενέστερα (τα πλέον χαρακτηριστικά), που είναι σε χρήση έως σήμερα, και τα οποία είτε αποτυπώνουν κάποιες απ' τις μεταβολές που συνέβησαν στο χώρο της Αράχοβας, είτε μας δίνουν ορισμένες άλλες ενδιαφέρουσες πληροφορίες.

Ο γερο Παρνασσός.

ΑΡΧΑΙΑ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ

Περιδιαβαίνοντας την αρχαία τοπογραφία της σημερινής ευρύτερης αραχοβίτικης περιοχής, θα σταθούμε: στον Παρνασσό, στη Λυκώρεια (σημερινή Λυάκουρα), στην Τιθορέα (σημερινό Γεροντόβραχο), στην Ανεμώρεια, στην Κυπάρισσο και στην Υάμπολη, στο Κωρύκιον Άντρον (σημερινό Σαρανταύλι), στην Κίρφι (σημερινό Ξεροβούνι), στην Παρνασσία Νάπη, στον Πλειστό, στη Σχιστή Οδό, καθώς και στα τοπωνύμια που ρύθμιζαν τα όρια του Δελφικού Μαντείου και ιδιαιτέρως σ' αυτά που εμπίπτουν στην περιοχή της σημερινής Αράχοβας .

Ειδικότερα:

• **Παρνασσός.** Ο αρχαίος περιηγητής Παυσανίας αναφέρει στα *«Φωκικά»* του ότι το περίφημο αυτό βουνό πήρε τ' όνομά του από τον Παρνασσό, γιο της νύμφης Κλεοδώρας, που είχε δυο πατέρες (όπως και πολλοί άλλοι ήρωες της Μυθολογίας) το θεό Ποσειδώνα και το θνητό Κλεόπομπο. Αυτός λοιπόν ο Παρνασσός έχτισε στο ομώνυμο βουνό μια πολύ αρχαία πόλη κι έδωσε τ' όνομά του σ' αυτήν και κατ' επέκταση και στο βουνό.

Οι αρχαίοι ονόμαζαν τον Παρνασσό *«ιεροπρεπή»*, γιατί σ' αυτόν βρισκόταν το ιερό Μαντείο του Απόλλωνα και *«δικόρυφον»*, *«δικόρυμβον»* και *«δίλοφον πέτραν»* για τις δυο κύριες κορυφές του, τη Λυκώρεια (σημερινή Λυάκουρα, με υψόμετρο 2.457 μ.) και την Τιθορέα (σημερινό Γεροντόβραχο), με υψόμετρο 2.435 μ.).

Το όνομα του Παρνασσού, σύμφωνα με τον Ιάκωβο Θωμόπουλο *(«Πελασγικά»)*, είναι προελληνικό ως προς τη ρίζα

του, η οποία είναι η πελασγική λέξη **Παρνέhε** και σημαίνει «ο *πρώτος λογιζόμενος*». Η κατάληξη όμως **-ασσός** είναι ελληνική μεταρρύθμιση και όχι αυτόχθονη πελασγική.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι, στη σημερινή αλβανική γλώσσα, που ως γνωστόν διασώζει ακόμη και σήμερα ορισμένες πελασγικές λέξεις, υπάρχουν οι συναφείς λέξεις: par = ο πρώτος, ο αρχηγός και paresi = η υπεροχή, η αριστοκρατία.

• **Λυκώρεια.** Ο περιηγητής Παυσανίας αναφέρει ότι, κατά τον κατακλυσμό *«επί Δευκαλίωνος»*, οι άνθρωποι, για να γλυτώσουν, έτρεχαν προς την κορυφή του Παρνασσού ακολουθώντας τα ουρλιαχτά των λύκων, γι' αυτό ονόμασαν Λυκώρεια την πόλη που έκτισαν και κατ' επέκταση και την κορυφή του βουνού.

Δίνει βεβαίως, ο ίδιος αρχαίος περιηγητής, και την εκδοχή να προέρχεται η ονομασία της Λυκώρειας απ' το όνομα του Λύκωρου, που ήταν γιός του θεού Απόλλωνα και της νύμφης Κωρυκίας.

Κατά τη γνώμη μου, η ονομασία Λυκώρεια προέρχεται τις αρχαιοελληνικές λέξεις: λύκη = φως και όρος = βουνό, επειδή πράγματι η κορυφή του Παρνασσού λούζεται στο φως του ήλιου όλη την ημέρα, είναι δηλαδή η φωτεινή κορυφή, το φωτεινό βουνό, οπότε Λύκη + όρος > Λυκώρεια κατ' αντιστοιχία με τη λέξη υπώρεια = τα ριζά του βουνού.

Εξάλλου, δεν είναι τυχαίο που οι πρόγονοί μας έστησαν το μαντείο του θεού του φωτός Απόλλωνα στον Παρνασσό, στο βουνό δηλαδή που η ίδια η κορυφή του, με τ' όνομά της, σημαίνει φως.

• **Τιθορέα.** Ο Παυσανίας αναφέρει ότι το όνομα της υπόψη τοπωνυμίας οφειλόταν σε μια νύμφη Τιθορέα ή Τιθόρα από εκείνες που οι αρχαίοι ποιητές έλεγαν ότι παλιότερα γεννιόνταν απ' τα δένδρα και μάλιστα απ' τις δρυς.

Κατά τη γνώμη μου, η ονομασία Τιθορέα προέρχεται α-

πό τις λέξεις: Τίτανος = λευκή γη, λευκό χώμα, άσβεστος και όρος = βουνό, οπότε: Τίτανος + όρος > Τιτορέα > Τιθορέα. Πράγματι, ο ασβεστόλιθος λέγεται και τιτανόλιθος κι είναι η σχετικά λευκότερη πέτρα.

Δεν είναι τυχαίο, που ο Άγγλος περιηγητής Leake γράφει στο βιβλίο του: *«Travels in northern Greece»*, τον 19° αιώνα, για το χωριό Τιθορέα ότι:

«... μερικοί από τους πύργους του χωριού είναι με τοιχοποιία σε κανονικές σειρές από υλικό της βραχώδους κορυφής, πίσω απ' το χωριό που μαζί μ' αυτήν δίνουν άσπρη εμφάνιση...».

Αυτή λοιπόν η άσπρη εμφάνιση είναι που έδωσε τ' όνομά της στο χωριό τόσο στην αρχαιότητα (ως Τιθορέα), όσο και στα μεταγενέστερα χρόνια (ως Βελίτσα). Μάλιστα, η λέξη Βελίτσα πρέπει να σχετίζεται με τη σλαβική λέξη μπέλα που χρησιμοποιείται από Βλάχους κι Αρβανίτες και σημαίνει άσπρος, οπότε μπέλα > μπελίτσα > βελίτσα.

• **Ανεμώρεια, Κυπάρισσος, Παρνασσία Υάμπολις (Παρνασσία Υάμπεια).** Είναι κοινή πεποίθηση ότι οι ρίζες της Αράχοβας φτάνουν δια μέσου των αιώνων στις δυο αρχαίες πόλεις: την Κυπάρισσο ανατολικά, στη σημερινή θέση «Μπάνια», και την Ανεμώρεια δυτικά, στη σημερινή θέση «Τρουβουλού». Πεποίθηση που φώλιασε, ειδικά για την Κυπάρισσο, χωρίς πολύ προβληματισμό κι έχει επικρατήσει πια σ' όλη τη νεότερη γνωστή μας βιβλιογραφία.

Βέβαια, ο προσδιορισμός αρχαίων οικισμών, των οποίων μάλιστα τα λείψανα δεν είναι εμφανή και τεκμηριωμένα, δεν μπορεί παρά να γίνεται κατ' εκτίμηση, στηριγμένος στις όποιες διαθέσιμες ιστορικές πηγές, μέχρις ότου η αρχαιολογική σκαπάνη αρχίσει το έργο της και φέρει στο φως τέτοια ευρήματα κι επιγραφές που να λύνουν με ακρίβεια και σιγουριά το πρόβλημα της θέσης και της ταυτότητάς των.

Επειδή όμως, ανασκαφές στις παραπάνω θέσεις δεν έγιναν στο παρελθόν και δεν φαίνονται πραγματοποιήσιμες, τουλάχιστον στο προσεχές μέλλον, είμαστε αναγκασμένοι να αναφέρουμε τις γραπτές μαρτυρίες που υπάρχουν, για να καταλήξουμε στο πόσες και ποιες πράγματι είναι οι αρχαίες *«μητρικές»* πόλεις της σημερινής Αράχοβας.

Για την Ανεμώρεια δεν υπάρχει ιδιαίτερο πρόβλημα. Πράγματι, ο αρχαίος γεωγράφος **Στράβων** δίνει σαφείς πληροφορίες στα *«Γεωγραφικά»* του (Βιβλίο Θ΄). Αναφέροντας μάλιστα τον *«Κατοπτήριον χώρον»* (σημερινή Βλαχόλακκα - Πετρίτης) μας βοηθάει σημαντικά στο να δεχτούμε, με βάση το στοιχείο αυτό, χωρίς αμφιβολία, ότι ήταν χτισμένη κοντά στη σημερινή Αράχοβα.

Γράφει σχετικά: *«... Ἡ δ' Ἀνεμώρεια ὠνόμασται ἀπό τοῦ συμβαίνοντος πάθους. Καταιγίζει γάρ εἰς αὐτήν ὁ καλούμενος Κατοπτήριος χῶρος, κρημνός τις ἀπό τοῦ Παρνασσοῦ διήκων, ὅριον δ' ἦν ὁ τόπος οὗτος Δελφῶν τε καί Φωκέων, ἡνίκα ἀπέστησαν τούς Δελφούς ἀπό τοῦ κοινοῦ συστήματος τῶν Φωκέων Λακεδαιμόνιοι καί ἐπέστρεψαν καθ' αὐτούς πολιτεύεσθαι. Τινές δέ Ἀνεμώλειαν καλοῦσι...»*, που σημαίνει:

«... Η Ανεμώρεια ονομάστηκε έτσι από το φαινόμενο που συμβαίνει εκεί. Φυσάει με δύναμη ο λεγόμενος άνεμος από την περιοχή του Κατοπτηρίου, που είναι ένας γκρεμός που βγάζει στον Παρνασσό. Ο τόπος ήταν όριο Δελφών και Φωκίδας, τότε που οι Λακεδαιμόνιοι προκάλεσαν τους Δελφούς ν' αποστατήσουν από το κοινό των Φωκέων και τους έπεισαν να έχουν δικό τους κράτος. Μερικοί λένε την πόλη Ανεμώλεια ...».

Η άποψη ότι βρισκόταν δυτικά της Αράχοβας ενισχύεται κατά τη γνώμη μου:

α) Από το υπάρχον τοπωνύμιο *«Τρουβουλού»*, που πιθανόν προέρχεται απ' τη λατινική λέξη turbula, ae (υποκοριστικό της λέξης turba, ae = τύρβη, τάραχος), οπότε: τούρ-

μπουλα > τουρμπουλού > τρουμπουλού > τρουβουλού και το οποίο τοπωνύμιο ίσως υφίσταται απ' τα ρωμαϊκά ακόμα χρόνια, σε αντικατάσταση του ελληνικού ονόματος του οικισμού, και σημαίνει κατά βάση το ίδιο πράγμα, δηλαδή το μέρος που ταράζεται απ' τους ανέμους.

β) Απ' τις πληροφορίες που μας έδωσε ο τότε δήμαρχος Αράχοβας **Λουκάς Παπαϊωάννου** στο από 3-9-1874 έγγραφό του προς το Β. Επαρχείον Λεβαδείας με αφορμή το αίτημά του για μετονομασία της Αράχοβας σε Ανεμώρεια, στο οποίο αναφέρει σχετικά:

«...Τρία λεπτά πρός δυσμάς τῆς κώμης τῆς Ἀραχώβης κεῖται λόφος ἐφ' οὗ καί περί ὃν ὑπάρχουσι λείψανα ἀξιόλογα ἀρχαίων τειχῶν, πολλοί τάφοι, μέρος ἱκανόν τῆς ἀρχαίας ὁδοῦ, θέσεις ἀναθημάτων (ἀγαλματίων) ἐπί βράχων, πλῆθος κεράμων καί συντριμμάτων ἀγγείων συνήθως ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς τάφοις εὑρισκομένων καί ἐν γένει ἄλλα πολλά τεκμήρια δηλοῦντα ὅτι ἐπί τῆς εἰρημένης τοποθεσίας ἔκειτο ἀναμφισβήτως πόλις ἀρχαία...».

Η Ανεμώρεια, βεβαίως, ήταν πόλισμα υπαρκτό κατά τους Ομηρικούς χρόνους, κι αυτό προκύπτει από την αναφορά των στίχων 517-526 της ραψωδίας Β΄ της Ιλιάδας όπου αναφέρονται οι Φωκικές πόλεις που έστειλαν καράβια εναντίον της Τροίας. Συγκεκριμένα:

517 *«...Αὐτάρ Φωκήων Σχεδίος καί Ἐπίστροφος ἦρχον,*
υἷες Ἰφίτου μεγαθύμου Ναυβολίδαο.
Οἳ Κυπάρισσον ἔχον Πυθῶνά τε πετρήεσσαν
Κρῖσσάν τε ζαθέην καί Δαυλίδα καί Πανοπῆα,
οἵ τ' Ἀνεμώρειαν καί Ὑάμπολιν ἀμφινέμοντο,
οἵ τ' ἄρα πάρ' ποταμόν Κηφισσόν δῖον ἔναιον,
οἵ τε Λίλαιαν ἔχον πηγῆς ἐπί Κηφισοῖο,
τοῖς δ' ἅμα τεσσαράκοντα μέλαιναι νῆες ἕποντο.
Οἳ μέν Φωκήων στίχας ἴστασαν ἀμφιέποντες.
526 *Βοιωτῶν δ' ἔμπλην ἐπ' ἀριστερά θωρήσσοντο...»*

και σε μετάφραση Ιάκωβου Πολυλά:

«..Με τους Φωκείς ο Επίστροφος ερχόταν κι ο Σχεδίος,
υιοί του μεγαλόψυχου Ιφίτου Ναυβουλίδη.
Τους έστειλε η Κυπάρισσος και η Πυθώ η πετρώδης
η θεία Κρίσσα και η Δαυλίς, ο Πανοπέας κι ακόμη
τα μέρη της Υαμπόλεως και της Ανεμωρείας
κι αυτά που ο θείος ποταμός ο Κηφισσός ποτίζει
και η Λίλαια, που χτίστηκε επάνω στις πηγές του
κι είχαν σαράντα ολόμαυρα κατόπι τους καράβια.
Και κολλητά στους Βοιωτούς, στο αριστερό τους πλάγι
οι πολέμαρχοι εσύνταξαν τα πλήθη των Φωκέων...»

Για την Κυπάρισσο όμως, οι γνωστές ιστορικές αναφορές είναι ασαφείς κι αντικρουόμενες. Πρώτος κάνει λόγο, για την ακριβή θέση της, ο αρχαίος περιηγητής **Παυσανίας** στα *«Φωκικά»* του κι αναφέρει:

«...Τραπέντι δέ ἐπί Ἀντίκυραν ἀνάντης τά πρῶτά ἐστιν ὁδός, ἀναβάντι δέ ὅσον δύο στάδια ὁμαλές τέ χωρίον καί ἐν δεξιᾷ τῆς ὁδοῦ Δικτυνναίας ἐπίκλησιν ἱερόν ἐστιν Ἀρτέμιδος. Ταύτην οἱ Ἀμβροσσεῖς ἄγουσι μάλιστα ἐν τιμῇ... τό δέ ἀπό τοῦ ἱεροῦ τῆς Δικτυνναίας κατάντης ὁδός ἐς Ἀντίκυραν πᾶσά ἐστι. Τά δέ ἀρχαιότερα ὄνομα εἶναι Κυπάρισσον τῇ πόλει φασί, καί Ὅμηρον ἐν Φωκέων καταλόγῳ τό ὄνομα θελῆσαι θέσθαι γε αὐτόν, ὅτι ἤδη τηνικαῦτα ἐκαλεῖτο Ἀντίκυρα. Εἶναι γάρ δή τόν Ἀντικυρέα κατά Ἡρακλέα ἡλικίαν. Κεῖται μέν δή ἡ πόλις κατά Μεδεῶνος τά ἐρείπια...»

που σημαίνει:

«..Αν στραφεί κανείς προς την Αντίκυρα, θα δει ότι στην αρχή ο δρόμος είναι απότομος, αλλά αφού ανεβεί περίπου δυο στάδια θα φτάσει σε ομαλό μέρος. Στα δεξιά του δρόμου είναι το ιερό της Άρτεμης της επονομαζόμενης Δικτυναίας, την οποία οι Αμβροσσείς τιμούν ιδιαίτερα ...

Από το ιερό της Δικτυνναίας (Αρτέμιδος) ο δρόμος προς την Αντίκυρα είναι όλος κατηφορικός. Λένε ότι, η πόλη αυτή παλαιότερα ονομαζόταν Κυπάρισσος και πως ο Όμηρος την καταχωρίζει μ' αυτό το όνομα στον κατάλογο των Φωκέων. Ήδη όμως στην εποχή του ονομαζόταν Αντίκυρα, αφού ο Αντικυρέας ήταν σύγχρονος του Ηρακλή. Η πόλη είναι χτισμένη απέναντι από τα ερείπια του Μεδεώνα...».

Περίπου δύο αιώνες πριν από τον Παυσανία, ο **Στράβων** έγραφε στα *«Γεωγραφικά»* του (βιβλίο Θ'):

«...καί τό Κυπάρισσον δ' ἔχον δέχονται διττῶς, οἱ μέν ὁμωνύμως, τῷ φυτῷ, οἱ δέ παρωνύμως κώμην ὑπό τῇ Λυκωρεία...»

που σημαίνει:

«Και στο στίχο, κατείχαν την Κυπάρισσο, άλλοι δέχονται ότι Κυπάρισσος είναι το δέντρο κι άλλοι θεωρούν ότι πρόκειται για κώμη κάτω από τη Λυκώρεια...»

Όμως, η φράση: *«...κώμην ὑπό τῇ Λυκωρείᾳ...»* είναι ασαφής κι αόριστη και παρέσυρε, κατά τη γνώμη μου, τους νεότερους στο να δεχτούν ότι η Κυπάρισσος ήταν χτισμένη στη σημερινή θέση *«Μπάνια»*.

Πράγματι, με βάση την αναφορά αυτή, είναι φυσικό να υποθέσει κανείς ότι, κάτω από τη Λυκώρεια, που ήταν πόλη κτισμένη κοντά στο Κωρύκιον Άντρον, κατάλληλος τόπος για οικισμό πλην των περιοχών Κρίσσας, Δελφών και Ανεμώρειας είναι και η περιοχή της σημερινής *«Μπάνιας»* ανατολικά της Αράχοβας, και να ταυτίσει έτσι τη θέση αυτή με την αρχαία Κυπάρισσο.

Στην υιοθέτηση αυτής της άποψης οδήγησε, επίσης, και η σχετική αναφορά του γραμματικού Στέφανου Βυζάντιου ($6^{ος}$ μ.Χ. αιώνας), ο οποίος στο έργο του: *«Περί πόλεων»* έγραψε:

«...Κυπάρισσος, πόλιν ἐν Παρνασσῷ κατά (δυσανάγνωστον) Δελφούς, ἡ πρότερον Ἔρανος. Ὅμηρος, οἱ Κυπάρισσον ἔχον, Πυθῶνά τε πετρήεσσαν, ἀπό Κυπαρίσσου τοῦ Μι-

νυοῦ. Οἱ δέ ἀπό τοῦ πλήθους τῶν αὐτόθι Κυπαρίσσων, ἥν Κυπαρισσοῦντα τινές καί Ἀπολλωνιάδα φασί...»

που σημαίνει:

«...Η Κυπάρισσος πόλη του Παρνασσού κατά (δυσανάγνωστον) Δελφούς, η οποία στα προηγούμενα χρόνια ονομαζόταν Έρανος. Ο Όμηρος αναφέρει: αυτοί που είχαν την Κυπάρισσο και την Πυθώνα την πετρώδη. Τ' όνομά της προέρχεται από τον Κυπάρισσο τον Μινυό. Κατ' άλλους δε από το πλήθος των Κυπαρισσιών που φυτρώνουν στο μέρος αυτό, την οποία μερικοί ονομάζουν Κυπαρισσούντα και Απολλωνιάδα...».

Οι πληροφορίες του αυτές, ότι δηλαδή η ομηρική Κυπάρισσος βρισκόταν στον Παρνασσό και ονομαζόταν πιο πριν Έρανος και αργότερα Απολλωνιάδα, στηρίχτηκαν ανεξέλεγκτα, κατά τη γνώμη μου, σε μεταγενέστερους σχολιαστές και γι αυτό δεν θα πρέπει να ληφτούν σοβαρά υπόψη.

Όπως είναι γνωστό, ο **Όμηρος** είναι η πρώτη και αυθεντικότερη πηγή για τον πρώιμο ελληνικό κόσμο και σ' αυτόν θα πρέπει ν' ανατρέξουμε, για να διαφωτιστούμε και να μπορέσουμε να εντοπίσουμε τη ζητούμενη αλήθεια.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι ο μεγάλος ποιητής ανοίγει τον κατάλογο των Φωκικών πόλεων που έστειλαν καράβια στον Τρωικό πόλεμο, με την Κυπάρισσο. Αυτό, κατά τη γνώμη μου, δεν έγινε ούτε τυχαία, ούτε κατ' οικονομίαν μέτρου, αλλά διότι αυτή θα ήταν φαίνεται η σημαντική παραθαλάσσια πόλη της Φωκίδας και, γιατί όχι, χτισμένη στη θέση της παλιάς Αντίκυρας, όπως πίστευαν κι οι ντόπιοι κάτοικοι στα χρόνια του Παυσανία.

Εξάλλου, θα ήταν περίεργο να ξεκινήσει ο Όμηρος την αναφορά του με μια πόλη μάλλον ασήμαντη κι ορεινή, που θα βρισκόταν χτισμένη στην περιοχή της σημερινής «Μπάνιας», για να συνεχίσει με τις όντως σημαντικές Φωκικές πόλεις, την Πυθώνα (Δελφοί), την Κρίσσα, την Δαυλίδα κ.λπ.

Μάλιστα, οι πόλεις της Φωκίδας, αν προσέξουμε καλύ-

τερα, θα δούμε ότι δεν αραδιάζονται χύμα και τυχαία, αλλά αναφέρονται ευφυώς, από το μεγάλο ποιητή, σε σχήμα χιαστόν (διπλό) με κατευθύνσεις περίπου αυτές που ορίζονται από τα κύρια σημεία του ορίζοντα, εν είδει δηλαδή νοητού τροχού που περιδιαβαίνει το χώρο της Φωκίδας (!!!).

Συγκεκριμένα, το ένα χιαστόν αποτελείται από τα δίπολα: Κυπάρισσος (Αντίκυρα) - Πυθώνα (Δελφοί) και Κρίσσα - Δαυλίδα / Πανοπέας, δηλαδή περίπου Νότος - Βορράς / Δύση - Ανατολή. Το άλλο χιαστόν αποτελείται από τα δίπολα: Ανεμώρεια - Υάμπολις και παρ' ποταμόν Κηφισσόν (Παραποτάμιοι) - Λίλαια, δηλαδή πάλι περίπου Δύση - Ανατολή / Νότος - Βορράς.

Εξάλλου, απ' αυτόν τον τρόπο έκθεσης των Φωκικών πόλεων, απ' τον Όμηρο, συμπεραίνουμε ακόμη ότι, και η ομηρική Υάμπολις* δεν πρέπει να βρισκόταν στον Παρνασσό, αλλά στην κοιλάδα του Κηφισσού, είναι δηλαδή αυτή που βρίσκεται κοντά στο σημερινό χωριό Καλαπόδι.

Μετά τα παραπάνω, προκύπτει ευλόγως το ερώτημα: Ποια αρχαία πόλη ήταν χτισμένη στην περιοχή της σημερινής Μπάνιας;

Ο **Ευστάθιος Αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης** (από τους

---

* Στην περιοχή της εν λόγω Υάμπολης η Γερμανική Αρχαιολογική Σχολή, με πρωτοστάτη το Γερμανό αρχαιολόγο **Rainer Felsch**, με τον οποίο είχα την τύχη να γνωριστώ και να συζητήσω μαζί του σχετικά με τις Υαμπόλεις της αρχαίας Φωκίδας το καλοκαίρι του 2006, διενεργεί, κατά καιρούς, ανασκαφές από τη δεκαετία του '70 μέχρι και σήμερα, και έχει φέρει στο φως το σημαντικό ιερό των Υαμπολιτών, πάνω στο οποίο ήταν χτισμένοι δυο ναοί, ο ένας αφιερωμένος στο θεό Απόλλωνα και ο άλλος αφιερωμένος στη θεά Άρτεμη, οι οποίοι καταστράφηκαν με πυρκαϊά απ' τους Πέρσες, επειδή οι Φωκείς δεν εμήδισαν και αντιστάθηκαν κατά την εκστρατεία του Ξέρξη.

Το ενδιαφέρον είναι ότι, κάτω από τους εν λόγω ναούς, υπάρχουν θεμέλια παλιότερου ιερού της Μυκηναϊκής εποχής, πράγμα που σημαίνει ότι, η ομηρική Υάμπολις ήταν σημαντική Φωκική πόλη.

πιο σημαντικούς διανοούμενους του 12ου μ. Χ. αιώνα) στο έργο του: *«Παρεκβολές εἰς τήν Ὁμήρου Ὀδύσσεια καί Ἰλιάδα»* μας πληροφορεί:

«... Ἡ δέ γεωγραφική ἀκρίβεια παραδίδωσιν, ὅτι Ἀνεμώρεια ἡ προσεχῶς ἀνωτέρω ρηθεῖσα, Ὑάμπολις μετωνομάσθη, εἰς ἥν ἐξέπεσον ἐκ Βοιωτίας Ὑαντες, ἑτέρα δ' αὖτη τ' ἐν Παρνασῷ φησίν Ὑαμπόλεως καί ὅρα ὅτι τρεῖς ἐντεῦθεν Ὑαμπόλεις ἀναφαίνονται, ἥ τε Ὁμηρική αὕτη, ἥ τε μετονομασθεῖσα ἐξ Ἀνεμωρείας Ὑάμπολις καί τρίτη ἡ Παρνασσία...»,

που σημαίνει:

«... Η γεωγραφική ακρίβεια αποδίδει, ότι η Ανεμώρεια, που αναφέρθηκε παραπάνω, ονομάστηκε Υάμπολη, στην οποία ξέπεσαν εκεί οι Ύαντες απ' τη Βοιωτία, λένε δε και για άλλη Υάμπολη αυτήν του Παρνασσού κι έτσι βλέπεις ότι τρεις Υαμπόλεις εμφανίζονται, δηλαδή η Ομηρική κι αυτή που προήλθε απ' τη μετονομασία της Ανεμωρείας και τρίτη αυτή του Παρνασσού...»

Από την παραπάνω αναφορά του Ευσταθίου προκύπτει ότι, κάποια Υάμπολη θα υπήρχε στον Παρνασσό. Μάλιστα, θα πρέπει να δεχτούμε ότι αυτή η Υάμπολη θα πρέπει να βρισκόταν στη γειτονιά της Ανεμώρειας, έτσι ώστε να μπορεί να εξηγηθεί εύκολα η μετονομασία της Ανεμώρειας σε Υάμπολη. Και η μόνη κατάλληλη θέση για να ταυτιστεί με την Παρνασσία Υάμπολη είναι αυτή της σημερινής "Μπάνιας", ανατολικά της Αράχοβας.

Μάλιστα, αν λάβουμε υπόψη τη σχετική αναφορά του γεωγράφου **Στράβωνα** (βιβλίο Θ'), η Παρνασσία Υάμπολη δεν είναι άλλη από την, αναφερόμενη απ' αυτόν, **Παρνασσία Υάμπεια**. Συγκεκριμένα, ο αρχαίος γεωγράφος αναφέρει:

«Ἡ δέ Ἀνεμώρεια... Τινές δέ Ἀνεμώλειαν καλοῦσι. Εἶθ' Ὑάμπολις (Ὑα μετά ταῦτα ἐκλήθη ὑπό τίνων), εἰς ἥν ἐκ Βοιωτίας ἐκπεσεῖν ἔφαμεν τούς Ὑαντας. Ἐστι δ' ἐν τῇ με-

σογαῖα μάλιστα καί αὕτη, πλησίον τῶν Παραποταμίων, ἑτέρα οὖσα τῆς ἐν τῷ Παρνασσῷ Ὑαμπείας...»

που σημαίνει:

«Η δε Ανεμώρεια... Κάποιοι δε την ονομάζουν Ανεμώλεια. Έπειτα η Υάμπολη (που αργότερα ονομάστηκε Ύα από μερικούς), στην οποία καθώς είπαμε οι Ύαντες ξέπεσαν απ' τη Βοιωτία. Και αυτή βρίσκεται βαθιά στα μεσόγεια (στη Φωκίδα), κοντά στους Παραποτάμιους, η οποία είναι άλλη από την Υάμπεια του Παρνασσού...".

Επι πλέον, μέσα στην ευρύτερη περιοχή της σημερινής "Μπάνιας" βρίσκεται η σημερινή τοποθεσία **Ουμπουλή**, τοπωνύμιο που έρχεται, κατά τη γνώμη μου, από πολύ παλιά και πιστεύω ότι είναι παραφθορά της αρχαίας ονομασίας Υάμπολις (καθόσον το γράμμα "υ" στα αρχαία χρόνια προφερόταν "ου", όπως εξάλλου συνηθίζεται και σήμερα ακόμη σε πολλά χωριά), και μάλιστα η θέση αυτή είναι, σχετικά με τις γύρω τοποθεσίες, πιο ασφαλής και κατάλληλη για δημιουργία και ανάπτυξη οικισμού.

Είναι σημαντικό να θυμηθούμε ότι **Υάμπεια** λεγόταν η μια από τις δυο απότομες (σχεδόν κατακόρυφες) Φαιδριάδες πέτρες των Δελφών και συγκεκριμένα αυτή που δεσπόζει πάνω από την Κασταλία πηγή, και σήμερα λέγεται "Φλεμπούκος", απ' όπου, κατά την αρχαιότητα, έρριχναν τους κακούργους και τους ασεβείς.

Ίσως λοιπόν, στα αρχαία χρόνια, και η απότομη (σχεδόν κατακόρυφη) βραχώδης πλαγιά που σήμερα λέγεται "Κρεμάλα" και δεπόζει πάνω από τη σημερινή Ουμπολή, ανατολικά της Αράχοβας, να λεγόταν επίσης Υάμπεια και αυτό να ήταν η αιτία, ώστε και το πόλισμα που βρισκόταν χτισμένο εκεί κοντά να είχε πάρει το ίδιο όνομα, δηλαδή Υάμπεια.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, μέχρι σήμερα, δεν έχει ταυτοποιηθεί με σιγουριά η Παρνασσία Υάμπολις ή Υάμπεια με κάποια άλλη θέση του Παρνασσού. Παράλληλα δε, στην

περιοχή της σημερινής Μπάνιας πρέπει να υπήρχε αρχαίο πόλισμα, καθόσον ο τόπος αυτός είναι καταλληλότατος για οίκηση και επιπλέον σύμφωνα με πληροφορίες παλιών Αραχοβιτών στην εν λόγω περιοχή είχαν βρεθεί επανειλημμένως, στα παλιότερα χρόνια, αρχαιολογικά ευρήματα κατά τη διάρκεια γεωργικών εργασιών.

Τέλος, η Παρνασσία Υάμπολις (Υάμπεια) δεν πρέπει να υφίστατο στα Ρωμαϊκά χρόνια κι αυτό μπορεί να υποστηριχτεί από το γεγονός ότι, το ψήφισμα των Ιερομνημόνων (με το οποίο θα ασχοληθούμε πιο κάτω), που αναφέρει με λεπτομέρεια τα όρια του Δελφικού Μαντείου, όταν αυτό περιγράφει τα ανατολικά σύνορα του Δελφικού Ιερού δεν μνημονεύει κάτι σχετικό με οικισμό στην περιοχή της σημερινής Μπάνιας, παρά μόνον αναφέρει ορισμένους καταπατητές που είχαν οικοδομήσει εκεί γύρω παρανόμως, καθώς και το Νεκροταφείο των Σπαρτιατών (Πολυανδρείο Λακώνων), οι οποίοι είχαν πέσει κατά τους Ιερούς Πολέμους στο πλευρό των Δελφών, στην προσπάθεια των τελευταίων να αποσπαστούν και να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους από το σύνδεσμο των λοιπών Φωκικών πόλεων.

Συνεκτιμώντας όλα τα παραπάνω μπορούμε να καταλήξουμε, πιστεύω, στο εξής λογικό συμπέρασμα ότι:

Δυο αρχαίες πόλεις βρίσκονταν χτισμένες στην ευρύτερη περιοχή της σημερινής Αράχοβας:

α) Η Ανεμώρεια, προς τα Δυτικά, κοντά στη σημερινή θέση Τρουβουλού.

β) Η Παρνασσία Υάμπολις (που δεν είναι η Ομηρική) ή αλλιώς Παρνασσία Υάμπεια (κατά το Στράβωνα), προς τ' Ανατολικά, κοντά στη σημερινή θέση Ουμπουλή (μέσα δηλαδή στη ευρύτερη περιοχή της σημερινής "Μπάνιας").

Επομένως, αυτές θα πρέπει να δεχτούμε για *"μητρικές"* πόλεις της Αράχοβας Παρνασσού, μέχρις ότου η αρχαιολογική σκαπάνη δώσει την τελική απάντηση.

• **Κωρύκιον Άντρον.** Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι Αραχοβίτες διέσωσαν το ουδέτερο γένος του αρχαίου ονόματος αυτού του σπηλαίου μέσα απ' το σημερινό αντίστοιχο τοπωνύμιο *«Σαρανταύλι»*, σε αντίθεση με όλες τις άλλες σπηλιές της περιοχής τους, στις οποίες έδωσαν θηλυκά ονόματα.

Αρχικά, ο σχολιαστής του Απολλωνίου Ροδίου καθώς κι ο αρχαίος περιηγητής Παυσανίας δέχτηκαν ότι το όνομα βγήκε απ' τη νύμφη Κωρυκία με την οποία ο Απόλλωνας είχε αποκτήσει το Λύκωρο.

Όμως, στο παλιό λεξικό *«Σουΐδας»* η λέξη κωρύκιον, κώρυκος σημαίνει θυλάκιο, κοινώς ταγάρι ή πλέγμα δεκτικό άρτων (πανέρι), ενώ στο λεξικό του Ησύχιου η ίδια λέξη σημαίνει δερμάτινη φαρέτρα. Έτσι, το όνομα Κωρύκιον μπορεί να σχετισθεί με τις διάφορες σημασίες της λέξης κώρυκος.

Σύμφωνα με ορισμένους άλλους, το Κωρύκιον Άντρον πήρε αυτό το όνομα, επειδή η πλαγιά, πάνω ακριβώς απ' εκείνο το σπήλαιο, μοιάζει σαν δερμάτινος σάκκος, σαν κώρυκας δηλαδή.

Επίσης, αναφέρεται κι η εκδοχή ότι το όνομα το πήρε από τους κώρυκες των αθλητών (που ήταν σακκιά γεμάτα με άμμο ή με άλλη ύλη και κρεμασμένα έπαιζαν το ρόλο του αντιπάλου), επειδή οι σταλακτίτες που κρέμονταν απ' την οροφή του, έμοιαζαν με αθλητικούς κώρυκες.

Κατά την άποψη του ελληνιστή **Curtius** το όνομα Κωρύκιον το πήρε το ομώνυμο σπήλαιο από την σακκοειδή κοίλη εκβάθυνση του βράχου.

Σύμφωνα με νεότερους ερευνητές το Κωρύκιον Όρος (η πλαγιά πάνω απ' τη σπηλιά) και το Κωρύκιον Άντρον έχουν σχέση με τα ασκώλια, που γίνονταν μαζί με χοές, κατά τις Διονυσιακές γιορτές (θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι τα Βακχικά όργια δεν υπονοούσαν απαραίτητα τα ασκώλια, όμως δεν μπορεί να αποκλεισθεί κι η τέλεσή τους κατά τις Διονυσιακές γιορτές).

Τα ασκώλια, βεβαίως, ήταν το να στέκεσαι και να πηδάς πάνω σε δερμάτινους ασκούς (τους κώρυκες). Έτσι, χοές μαζί με ασκωλιασμούς ήταν δυνατόν να γίνονταν στο Κωρύκιον Άντρον κι άρα, κατά την άποψη αυτή, το όνομα του σπηλαίου αποτελεί πιθανό γλωσσικό κατάλοιπο εορταστικής εκδήλωσης ασκωλίων που γίνονταν στον Παρνασσό προς τιμήν του Βάκχου.

Μπορούν όμως να δοθούν, κατά τη γνώμη μου, κι οι παρακάτω εξηγήσεις για την ονομασία του σπηλαίου:

1. Όπως είδαμε πιο πάνω, η λέξη κώρυκος σημαίνει θυλάκιο (ταγάρι) ή πλέγμα δεκτικό άρτων (πανέρι). Στο βιβλίο: *«Ελληνική Μυθολογία»* του Γιάννη Κακριδή αναφέρεται ότι έχει αποδειχθεί ότι ομάδες μαινόμενων γυναικών με ιδιόρρυθμες μουσικές από ορισμένα όργανα (τύμπανα, κύμβαλα, αυλούς) λάτρευαν κάθε δυο χρόνια, αρχές Δεκέμβρη, στον Παρνασσό το θεό Διόνυσο, κατά το πρότυπο των μυθικών Μαινάδων, και τέτοιες λατρευτικές ομάδες ήταν «οι *Ληνοί»* στην Αθήνα και *«οι Θυιάδες»* στους Δελφούς.

   Η λατρεία του Διονύσου που γινόταν στους Δελφούς δίπλα στον Απόλλωνα μας φέρνει στο νου το μύθο του Ορφέα, ο οποίος μύθος, όπως πολλοί έχουν επισημάνει, έχει σχέση με το μύθο του Ζαγρέα Διονύσου που κατασπαράχτηκε απ' τους μυθικούς Τιτάνες.

   Ακόμα, ο Πλούταρχος αναφέρει ότι, οι κάτοικοι των Δελφών πίστευαν πως τα υπολείμματα του κατασπαραγμένου Διονύσου φυλάσσονταν στο εκεί Μαντείο και οι όσιοι (ιερείς) τελούσαν μιαν απόρρητη θυσία στο ιερό του Απόλλωνα, ενώ οι Θυιάδες σήκωναν απ' τον ύπνο *«τον λικνίτη»*, δηλαδή το παιδί στην κούνια (λίκνο είναι το πανέρι που μ' αυτό λίχνιζαν στο αλώνι το σιτάρι, καθώς κι η πλεκτή κούνια).

   Έτσι, οι μεν όσιοι του Μαντείου επιτελούσαν την απόρρητη θυσία που αντιστοιχούσε στο σπαραγμό του

Διονύσου απ' τους Τιτάνες, οι δε Θυιάδες φρόντιζαν το μωρό στην κούνια που αντιστοιχούσε στο μάζεμα των κομματιών του θεού Διονύσου και στη φύλαξή τους στο δοχείο.

Επίσης, ο αρχαίος περιηγητής Παυσανίας στα *«Φωκικά»* του αναφέρει ότι, οι Θυιάδες ξεκινώντας απ' την Αττική, στο δρόμο τους για τον Παρνασσό, συναντιόνταν μ' αυτές που ξεκινούσαν απ' τους Δελφούς και μαζί ανέβαιναν στην περιοχή του Κωρυκίου Άντρου, όπου άρχιζαν τις τελετές τους.

Έτσι, μπορεί να υποστηριχθεί ότι, επειδή στην τελετή που έκαναν οι Θυιάδες, για το μάζεμα των κομματιών του Θεού Διονύσου, χρησιμοποιούσαν λίκνο, πανέρι, που αλλιώς λεγόταν κώρυκος, σαν βασικό ιερό σκεύος, γι' αυτό η σπηλιά και το γύρω βουνό, όπου γινόταν η τελετή αυτή προς τιμή του θεού Διονύσου με τον κώρυκα, θα ονομάστηκαν αντίστοιχα *«Κωρύκιον Ἄντρον»* και *«Κωρύκιον Ὄρος»*.

2. Επειδή, όλες οι παραπάνω εξηγήσεις παρ' ότι φαίνονται λογικές δεν μπορούν να εξηγήσουν - δικαιολογήσουν επαρκώς την ύπαρξη κι άλλου Κωρυκίου σπηλαίου κατά την αρχαιότητα, εκείνου δηλαδή που βρισκόταν σ' ακρωτήρι της Κιλικίας στη Μικρά Ασία, θα πρέπει, για να εκλείψει αυτή η αδυναμία, να εστιάσουμε την προσοχή μας σ' ένα άλλο δεδομένο και συγκεκριμένα στο ότι η λέξη κώρυκος, η οποία έχει προταθεί για την ερμηνεία του ονόματος του φημισμένου μας σπηλαίου ήταν πελασγική (προελληνική), και μάλιστα σύμφωνα με τον Ιάκωβο Θωμόπουλο *(«Πελασγικά»)*:

   α) σήμαινε τραχεία κόγχη,

   β) έχει διασωθεί στη σημερινή αλβανική γλώσσα με τη μορφή της λέξης κορίτσκε = όστρακο, φλοιός.

   Σύμφωνα δε με το αρχαιοελληνικό λεξικό H. LIDELL - R. SCOTT η λέξη κώρυκος ήταν σε χρήση και στην αρχαία

μακεδονική διάλεκτο και σήμαινε κοχύλι, κόγχη.

Έτσι, εξηγείται το όνομα του Κωρυκίου Άντρου στον Παρνασσό, διότι πράγματι αυτό είναι μια τραχεία (λόγω των σταλακτικών) τεράστια κόγχη και, εν πάσει περιπτώσει, μοιάζει με το εσωτερικό ενός τεράστιου κοχυλιού. Επειδή μάλιστα οι Πελασγοί κατοίκησαν σύμφωνα με τις τελευταίες επιστημονικές έρευνες εκτός των άλλων περιοχών (π.χ. Φωκίδα, Ήπειρο, Μακεδονία) και τα παράλια της Μικράς Ασίας, μπορούμε κατά τον ίδιο τρόπο να εξηγήσουμε και την ύπαρξη, κατά την αρχαιότητα, Κωρυκίου Άντρου σε ακρωτήρι της Κιλικίας στη Μικρά Ασία.

• **Κίρφις.** Εάν παρατηρήσει κανείς λεπτομερή χάρτη της αραχοβίτικης περιοχής, θα διαπιστώσει ότι η κορυφογραμμή στο σημερινό Ξεροβούνι, που στην αρχαιότητα λεγόταν Κίρφις, έχει σχήμα οιονεί κυκλικού τόξου. Επομένως, για την ερμηνεία αυτής της αρχαίας ονομασίας θα πρέπει να σταθούμε στην αρχαιοελληνική λέξη κίρκος = δακτύλιος, κύκλος και την επιρρηματική κατάληξη -φι ή -φιν, που χρησίμευε για δήλωση τόπου. Οπότε: Κίρκος + φι > Κίρκφι > Κίρφις.

Μια άλλη πιθανή ερμηνεία, εάν λάβουμε υπόψη μας τις αρχαίες παραλιακές πόλεις Κίρρα κι Αντίκυρα ένθεν κι ένθεν στα ριζά του υπόψη βουνού, είναι αυτή που στηρίζεται στην Πελασγική λέξη κίρρος, η οποία σύμφωνα πάλι με τον Ιάκωβο Θωμόπουλο *(«Πελασγικά»)* σημαίνει βουνό κι έχει διασωθεί στη σημερινή αλβανική γλώσσα με τη μορφή των λέξεων κέρσι = βράχος και γέρσεα = κορυφή, οξύ όρος.

Επίσης, αξίζει ν' αναφέρουμε και την περίπτωση το όνομα Κίρφις να σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη κόρθις που σημαίνει σωρός, ύψωμα, επειδή πράγματι η Κίρφις (Ξεροβούνι) σε σχέση με τον Παρνασσό δεν είναι παρά ένα ύψωμα, ένας σωρός, οπότε το Κόρθις έγινε Κίρθις με

προληπτική αφομοίωση και κατόπιν Κίρφις με τροπή του *«θ»* σε *«φ»*.

Πράγματι, το γράμμα *«θ»* τόσο στην Αιολική, όσο και στη Δωρική διάλεκτο μεταβλήθηκε πολλές φορές σε *«φ»* π.χ. φλίβω αντί θλίβω και βεβαίως η αρχαία Φωκική διάλεκτος που μιλιόταν στην περιοχή ήταν βασικά συγγενής της Δωρικής διαλέκτου. Τέλος, είναι σκόπιμο ν' αναφερθεί ότι και οι Αραχοβίτες τα παλιότερα χρόνια έλεγαν Φήβα αντί Θήβα.

- **Παρνασσία Νάπη**[*]. Στην αρχαιότητα ονομαζόταν έ-

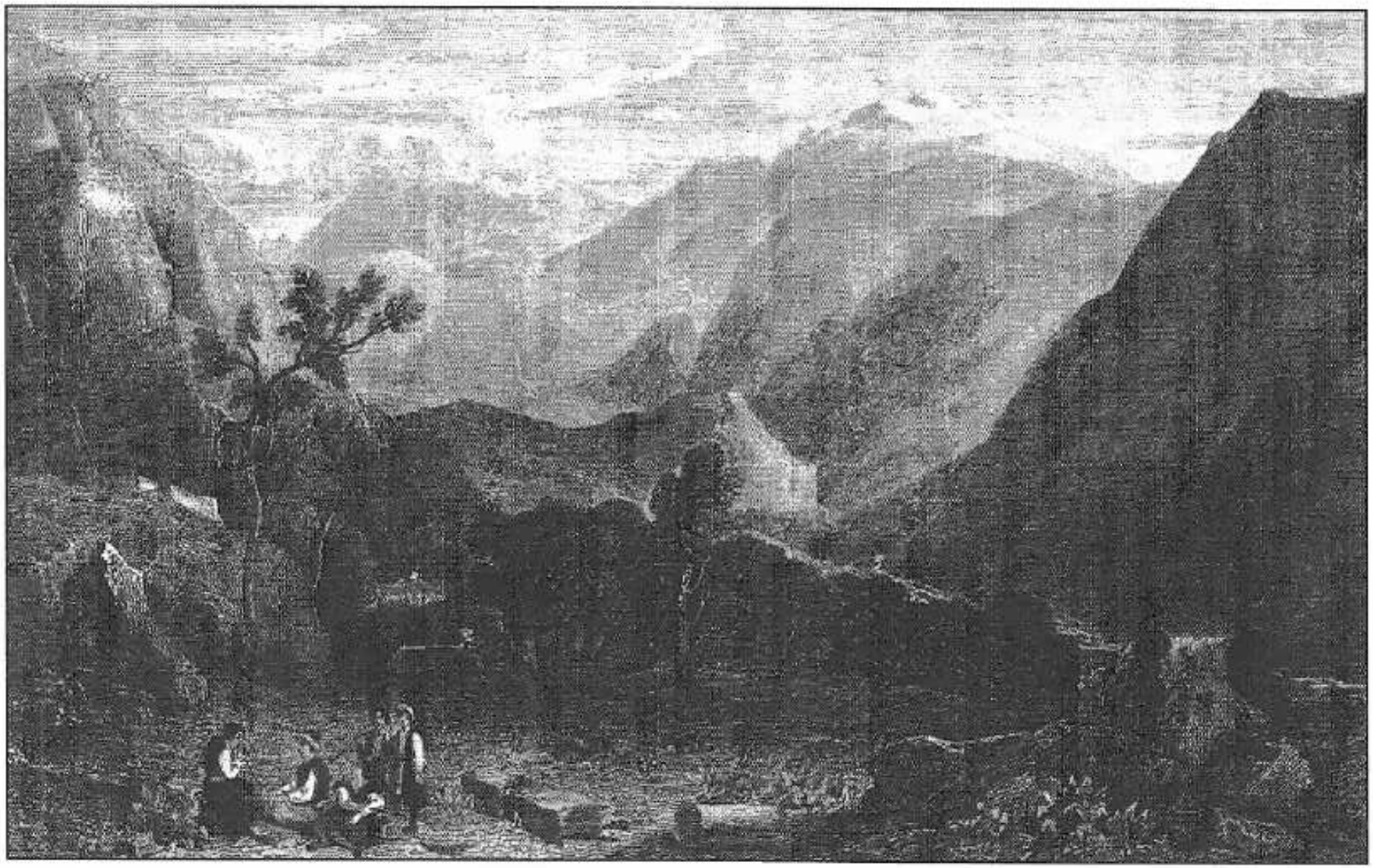
---

* Με την ευκαιρία της αναφοράς της Παρνασσίας Νάπης να σημειώσουμε τα εξής ενδιαφέροντα:

Στην Ραψωδία (τ') της Οδύσσειας του Ομήρου διαβάζουμε ότι ο Αυτόλυκος ταξίδεψε στην Ιθάκη κι επισκέφτηκε το παλάτι του Βασιλιά Λαέρτη, για να γνωρίσει από κοντά τον εγγονό του και ήταν ο ίδιος που τον βάφτισε Οδυσσέα (το όνομα αυτό ετυμολογήθηκε από τους αρχαίους συγγραφείς κι από το ρήμα οδεύω, επειδή ο Οδυσσέας πιάστηκε στην κοιλιά της μάννας του Αντίκλειας που *«όδευε»* προς την Ιθάκη, για να παντρευτεί το βασιλιά Λαέρτη, όταν αυτή προηγουμένως κοιμήθηκε με το Σίσυφο, με την ανοχή του πατέρα της Αυτόλυκου, και με το σκεπτικό να κληρονομήσει ο εγγονός τού τελευταίου την εξυπνάδα τη δική του και του Σίσυφου).

Αργότερα, όταν ο Οδυσσέας έγινε έφηβος, επισκέφτηκε τον Παρνασσό για να γνωρίσει από κοντά την μητρική του γη και τότε με ξεχωριστή αγάπη τον υποδέχτηκαν ο παππούς του ο Αυτόλυκος, η γιαγιά του η Αμφιθέα κι οι θείοι του. Αμέσως σφάξανε πεντάχρονο βόδι κι αφού το λιάνισαν με τέχνη, το πέρασαν στις σούβλες και το ψήσανε. Μια μέρα ολόκληρη γλεντούσαν και σαν βασίλεψε ο ήλιος και πήρε το σκοτάδι, τότε μονάχα σταμάτησαν το γλέντι και γλυκά - γλυκά τους πήρε ο ύπνος στην αγκαλιά του.

Την άλλη μέρα πρωί - πρωί κίνησαν για κυνήγι οι γιοί του Αυτόλυκου μαζί κι ο Οδυσσέας, τράβηξαν ψηλά στον Παρνασσό, που ήταν γεμάτος δάση, κι αφού πέρασαν τις ανεμόδαρτες βουνοπλαγιές έφτασαν σε κοιλάδα, όταν πια ο ήλιος είχε βγει για τα καλά κι έριχνε τις ακτίνες του στους κάμπους. Προχωρώντας μπήκαν σε πυκνό λαγκάδι, ενώ το ποδοβολητό αυτών και των σκυλιών τους έγινε η αιτία να πεταχτεί μπροστά τους ένας κάπρος.

Κοιλάδα του Πλειστού ή Παρνασσία Νάπη.

τσι το μέρος της σημερινής περιοχής Αράχοβας - Δελφών, που απλώνεται μεταξύ των νοτίων υπωρειών του Παρνασσού και της απέναντι Κίρφεως. Νάπη στην αρχαιοελληνική γλώσσα σημαίνει δασώδης κοιλάδα ή φαράγγι.

• **Πλειστός ποταμός.** Την Παρνασσία Νάπη διέρρεε στην αρχαιότητα ο Πλειστός ποταμός, το σημερινό λεγόμενο *«πουτάμ'»*, που τ' όνομά του πιθανόν οφειλόταν στο γεγονός ότι ήταν ο μέγιστος (πλείστος) της περιοχής σε σχέση με τους άλλους χείμαρρους της ευρύτερης νότιας πλευράς του Παρνασσού.

• **Σχιστή οδός.** Είναι η οδός που άρχιζε απ' το σημερινό Ντερβένι, περνούσε απ' το σημερινό Ζεμενό και στη συ-

---

Τότε, ο τολμηρός Οδυσσέας να τον χτυπήσει όρμησε κρατώντας το κοντάρι σηκωμένο, αλλά ο κάπρος πρόφτασε κι ίσα ορμώντας πλήγωσε τον Οδυσσέα στο πόδι. Αμέσως τότε, οι θείοι του του έδεσαν πρόχειρα την πληγή και γύρισαν όλοι μαζί στο σπίτι του Αυτόλυκου. Εκεί ο παππούς γιάτρεψε το λατρευτό εγγονό του και, δίνοντας δώρα πολλά στον Οδυσσέα, τον έστειλε χαρούμενο πίσω ξανά στην Ιθάκη.

Μετά απ' τα παραπάνω, αν σκεφτούμε ότι:

α) η κοιλάδα του Παρνασσού μπορεί εύκολα να σχετισθεί με το Αραχοβίτικο λιβάδι,

β) οι ανεμόδαρτες βουνοπλαγιές μπορούν να σχετιστούν με τους πρόποδες του Παρνασσού Πετρίτης - Βλαχόλακκα - Σταυρός, που αποτελούσαν τον αρχαίο Κατοπτήριο Χώρο, απ' όπου καταίγιζαν με ισχυρούς ανέμους την αρχαία (Ομηρική) Ανεμώρεια και

γ) ο χρόνος που μεσολάβησε απ' το ξεκίνημα των κυνηγών μέχρι την άφιξη τους στην κοιλάδα του Παρνασσού είναι ο ίδιος που χρειάζεται κανείς για να ανεβεί από κάποια θέση μεταξύ Αράχοβας - Δελφών μέχρι το σημερινό Λιβάδι της Αράχοβας τότε, μπορούμε να ισχυριστούμε ότι, τα ανάκτορα του Αυτόλυκου στον Παρνασσό θα βρίσκονταν κάπου μεταξύ της σημερινής περιοχής Αράχοβας - Δελφών κι επομένως ο Οδυσσέας ο πολυμήχανος είναι ένας... *«κοντινός συγγενής»* της Αράχοβας, ένας... *«αρχαίος παππούς της»*!

νέχεια κατευθυνόταν στους Δελφούς, και η οποία συνδέθηκε στενά με το γνωστό μύθο του Οιδίποδα.

Η οδός αυτή στην αρχαιότητα ονομαζόταν *«Τραχεία», «Τρικέλευθος» και «Τρίοδος»*. Το όνομα Σχιστή το όφειλε στο γεγονός ότι διακλαδιζόταν (σχιζόταν) στους δρόμους προς Δαυλίδα, Άμβρωσσο (σημερινό Δίστομο) και Λεβάδεια. Το όνομα τραχεία το πήρε, επειδή ήταν ανώμαλη και πετρώδης (τραχών στην αρχαιοελληνική γλώσσα σημαίνει τραχύ και πετρώδες έδαφος), ενώ το όνομα τρικέλευθος και τρίοδος το πήρε επειδή, όπως αναφέραμε και προηγουμένως, σ' αυτή συναντιόνταν τρεις (3) δρόμοι, και κέλευθος στην αρχαιοελληνική γλώσσα σημαίνει ατραπός, δρόμος.

Μάλιστα, αξίζει να αναφέρουμε ότι η Οιδιποδία πηγή, στην οποία σύμφωνα με το μύθο, ο Οιδίποδας ξέπλυνε το αίμα απ' τα χέρια του μετά το φόνο του πατέρα του Λάιου, μπορεί να ταυτιστεί με την πηγή, στη θέση Δερβένι (που σήμερα βέβαια δεν υπάρχει), κοντά στο παλιό χάνι της περιοχής και η οποία λεγόταν παλιότερα από τους Αραχοβίτες ***«Τ'ς Κουστάντους η βρύσ'»***.

Η Σχιστή οδός, εκτός απ' το μύθο της δολοφονίας του βασιλιά Λάιου από το γιό του Οιδίποδα, είναι συνδεδεμένη και με το πραγματικό γεγονός της μεταφοράς της τέλεσης των Πύθιων εορτών - αγώνων, κατά τους ελληνιστικούς χρόνους, με εντολή του Δημήτριου του Πολιορκητή.

Πράγματι, όπως αναφέρει ο JOHANN GUSTAV DROYSEN στο μνημειώδες έργο του: «ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΔΙΑΔΟΧΩΝ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ» (Τόμος $2^{ος}$), σε μετάφραση Ρ. - Η. - Σ. Αποστολίδη:

«Οι Αιτωλοί όντας σε θέση ευνοϊκή δίπλα στους Ηπειρώτες και συμμάχους τους στάθηκαν επίμονοι και παράτολμοι αντίπαλοι (του Δημήτριου Πολιορκητή) και της Ελλάδας που εξουσίαζε. Οι γείτονές τους οι Λοκροί συντάχθηκαν μαζί τους, κι έτσι αυτοί πήραν τους Δελφούς, κι όταν το Φθινόπωρο του $3^{ου}$ χρόνου της $122^{ης}$ Ολυμπιάδας

ήταν να γίνουν τα Πύθια, πιάσαν τα στενά της λεγόμενης Τριόδου και δεν άφηναν τους άλλους Έλληνες να έρθουν στους αγώνες, τότε ο Δημήτριος αποφάσισε, πως επειδή κράταγαν κλειστό έτσι το δρόμο για τους Δελφούς οι Αιτωλοί κι η γιορτή εξάλλου του Απόλλωνα κατεξοχήν στους Αθηναίους ταιριάζει, που σαν πατέρα και γενάρχη τον τιμούν του Δήμου, να μεταφερθούν από εδώ κι εμπρός τα Πύθια στην Αθήνα με όλες τις σχετικές τελετές, αγώνες, θυσίες κ.λπ. Και τα φετεινά κι όλας να γίνουν εκεί. Πράγματι, λοιπόν, το 290 π.Χ. έγινε κι η παράδοξη αυτή καινοτομία στην ιστορία της ελληνιστικής λατρείας, όπου μια θρησκευτική τελετή απόλυτα δεμένη – από τη θέσπισή της, το μύθο της, την παράδοση αιώνων μ' ένα τόπο, μεταφέρεται αυθαίρετα, και με πνεύμα ρασιοναλιστικό, αλλού».

***

Κι άλλα αρχαία τοπωνύμια της περιοχής της σημερινής Αράχοβας μπορούμε να φέρουμε σε φως, εάν μελετήσουμε με προσοχή τον, εγκεκριμένο απ' το Αμφικτιονικό Συνέδριο, αφορισμό των Ιερομνημόνων* σχετικά με τα όρια της ιερής γης του Απόλλωνα. Ο αφορισμός αυτός είναι γραμμένος επάνω σε μαρμάρινη στήλη που βρέθηκε στους Δελφούς.

Στο θέμα αυτό μας βοηθάει αποφασιστικά ο Ελληνιστής **C. WESCHER**, ο οποίος στο βιβλίο του: *«ETUDE SUR LE MONUMENT BILINGUE DE DELPHES SUIVE D'*

---

* Οι Ιερομνήμονες, όπως το δηλώνει και το όνομά τους (*«Ιερά»* και *«μνάω»* = υπενθυμίζω) όφειλαν να φροντίζουν, όλα όσα αφορούσαν στη λατρεία και τη θρησκεία. Είχαν καθήκον να φροντίζουν την ακεραιότητα του ιερού τόπου, να τον διασχίζουν περιοδικώς και να εξασφαλίζουν το σεβασμό προς τις ιδιοκτησίες του θεού. Έπρεπε να καταπολεμούν τους σφετερισμούς όλων των ειδών και να επιβάλλουν χρηματικές ποινές σ' εκείνους που θα τολμούσαν να τις παραβούν. Τα κράτη εξίσου κι οι απλοί ιδιώτες υποβάλλονταν στην εποπτεία τους.

ÉCLAIRCISSEMENTS SUR LA DICOUVERTE DU MUR ORIENTAL» (PARIS MDCCCLXVIII 1868):

α) Μεταφέρει την εν λόγω ενδιαφέρουσα αρχαία επιγραφή, όπως αυτή διασώθηκε.

β) Προσθέτει επιτυχώς, όπου αυτό είναι δυνατό να γίνει, τα ελλείποντα γράμματα ή λέξεις της επιγραφής που είχαν φθαρεί.

γ) Δίνει ενδιαφέροντα σχετικά σχόλια.

δ) Παραθέτει σχετικό σκαρίφημα των ορίων της Δελφικής γης.

Ειδικότερα, η συνοριακή γραμμή που περικλείει την περιοχή του ιερού του Απόλλωνα ξεκινάει απ' το σημερινό ακρωτήριο «**Άγιος Πάγκαλος**» που βρίσκεται μεταξύ *«Κίρρας»* και *«Αντίκυρας»* (Ο C. WESCHER το αναφέρει «**Άγιος Πάσκαλος**» και το ταυτίζει με την ονομασία «**ΟΠΟΕΝΤΑΣ**» της επιγραφής), ανεβαίνει βόρεια προς την «**Κίρφι**» («**Ξεροβούνι**»), κατεβαίνει μετά το βουνό κι ακολουθεί τον «**Πλειστό**» ποταμό μέχρι τις πηγές του (περιοχή σημερινής τοποθεσίας: «**Μάννα**»), στρέφεται στη συνέχεια δυτικά, ακολουθώντας τους πρόποδες του Παρνασσού, και περνώντας πάνω απ' τη σημερινή Αράχοβα ανεβαίνει στην περιοχή του «**Κωρυκίου Άντρου**» («**Σαρανταύλι**»), συνεχίζει εκείθεν βορειοδυτικά και τέλος στρέφεται προς Νότο, περνάει απ' το σημερινό μοναστήρι του «**Προφήτη Ηλία**» (το οποίο ο C. WESCHER το ταυτίζει με τον «**ΑΣΤΡΑΒΑΝΤΑ**»* της επιγραφής) για να καταλήξει κατ' ευθείαν στη

---

* Ο C. WESCHER αναφέρει σχετικά ότι: *«Το εικοστό πέμπτο όριο λέγεται «ΑΣΤΡΑΒΑΣ», ήρωας που μας είναι άγνωστος. Ίσως να ήταν σαν τον ήρωα Αστράβακο της Σπάρτης μια προσωποποίηση του Απόλλωνα, γιατί το όνομα που μπορεί να προέρχεται από το «αστράβη» = όνος, φαίνεται να έχει ταυτόχρονα και μια αστρική έννοια. Αυτές οι δυο ετυμολογίες δεν αποκλείονται. Ξέρουμε ότι ο όνος ήταν αφιερωμένος στον Απόλλωνα θεό του Ήλιου. Έχουμε ήδη ταυτίσει το ναό του Αστράβα με το μοναστήρι του Αγίου Ηλία».*

θάλασσα, στην περιοχή της αρχαίας «**Κίρρας**» (σημερινό «**Ξεροπήγαδο**»).

Παρατηρώντας όμως προσεκτικά το σχεδιάγραμμα του C. WESCHER, ειδικά για τα όρια του Μαντείου που εμπίπτουν στην περιοχή της σημερινής Αράχοβας, διακρίνουμε κάποιες ελλείψεις, τις οποίες όμως μπορούμε, νομίζω, να συμπληρώσουμε, εάν λάβουμε καλύτερα υπόψη μας την τοπογραφία της περιοχής αυτής.

Συγκεκριμένα:

1. Το: «**ΧΑΡΟΔΡΟΝ ΟΡΟΝ** (όριον)» ίσως δεν πρέπει να ταυτιστεί με κάποιο τμήμα του Πλειστού ποταμού (όπως ανακριβώς, κατά τη γνώμη μου, κάνει ο C. WESCHER στο σχετικό σκαρίφημά του). Το όριον «ΧΑΡΟΔΡΟΣ» (έκτο $6^{ο}$ στη σειρά απ' τη θάλασσα) μάλλον θα πρέπει να ταυτιστεί με τον αυχένα (ρεματιά) που κατεβαίνει δυτικά απ' τη σημερινή «Σκλιβινίτσα» προς τα ριζά του «Ξεροβουνιού» («Κίρφεως»). Κατά την άποψή μου, μια τέτοια ταύτιση δικαιολογείται καλύτερα απ' τους σχετικούς στίχους 23, 24 και 25 της αρχαίας επιγραφής:

.....

23. ΕΝΕΣΤΗΚΕ ΕΞ ΗΡΩΟΣ ΤΟΥ ΕΥΟΡΙΟΥ ΚΑΛΟΥΜΕΝΟΥ ΕΙΣ ΑΚΡΑ ΜΕΛΙΟΥ ΕΞ ΑΚΡΩΝ ΜΕΛΙΟΥ ΕΙΣ ΚΑΛΟΥΜΕΝΟΝ ΧΑΡΟΔΡΟΝ ΟΡΟΝ

24. ΕΚ ΤΟΥ ΚΑΛΟΥΜΕΝΟΥ ΧΑΡΟΔΡΟΥ ΟΡΟΥ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΡΙΖΑΝ ΚΙΡΦΟΥ ΩΣ ΥΔΩΡ ΡΕΕΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΥΣΙΝ ΕΝ ΜΕΣΩ ΤΟΥ

25. ΧΑΡΟΔΡΟΥ ΕΚ ΤΗΣ ΡΙΖΗΣ ΚΙΡΦΟΥ ΕΝ ΤΗ ΑΥΤΗ ΧΑΡΑΔΡΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΡΕΙΣΤΟΝ ΠΟΤΑΜΟΝ ΕΠ ΟΡΘΟΝ ΑΠΟ ΒΟΡΕΟΥ ΕΠΙ ΤΗ

.....

Στην παραπάνω προτεινόμενη ταύτιση του «**ΧΑΡΟΔΡΟΥ**» συνηγορεί ακόμη και η μάλλον βάσιμη υπόθεση

ότι η αρχαία θέση «**ΜΕΛΙΑΣ**» πρέπει μάλλον να είναι το σημερινό τοπωνύμιο «**Σκλιβινίτσα**», εκ του λόγου ότι η θέση αυτή είναι μια ευρεία σχισμή (διαίρεση) της Κίρφεως και η λέξη «ΜΕΛΙΑΣ» πιθανόν σχετίζεται με το αρχαιοελληνικό ρήμα μελεΐζω = διαμελίζω, κομματιάζω. Σ' αυτή την περίπτωση τα «**ΑΚΡΑ ΜΕΛΙΟΥ**» δεν είναι τίποτε άλλο, παρά οι εκατέρωθεν κορυφές της σημερινής «Σκλιβινίτσας».

2. Τα όρια: «**ΥΠΟΦΑΟΥΣ**» και «**ΙΣΤΕΦΩΝ**» δεν πρέπει, κατά τη γνώμη μου, να τοποθετηθούν βορειότερα του δρόμου Λιβαδειάς – Αράχοβας (όπως λάθος τα παρουσιάζει ο C. WESCHER στο σχετικό σκαρίφημά του), αλλά επάνω στη γραμμή που συνδέει τα ριζά του Ξεροβουνιού (στο σημείο που κατεβαίνει η ρεματιά απ' τη Σκλιβινίτσα) με περιοχή κοντά στο σημερινό «Ζεμενό».

Αυτό, κατά τη γνώμη μου δικαιολογείται απ' το ότι το επόμενο όριο, το οποίο είναι σβησμένο στη επιγραφή, όπου κοντά του βρίσκονται τα αναφερόμενα «**ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΑ**», είναι λογικό να ταυτιστεί με θέση που βρίσκεται κοντά στο σημερινό Ζεμενό. Διαφορετικά, θα πρέπει τα εν λόγω «ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΑ» να τοποθετηθούν πολύ πιο πάνω από τη θέση της σημερινής Τούμπρης, πράγμα, που μου φαίνεται μάλλον απίθανο καθόσον η περιοχή αυτή δεν προσφέρεται για δημιουργία οικισμού.

Στη θέση αυτών των οικοδομημάτων έχουμε την πρώτη ένδειξη σφετερισμού (καταπατητών!) με δράστη κάποιο **ΒΑΒΥΛΟ** γυιό του **ΛΑΙΑΔΟΥ** (τα δυο αυτά ονόματα, σύμφωνα με τον C. WESCHER, ήταν κοινά στις Δελφικές επιγραφές και τα φέρνουν άρχοντες και γερουσιαστές των Δελφών).

Ο αφορισμός των Ιερομνημόνων είναι σαφής: ο σφετεριστής ν' αποχωρίσει («ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΕΝ ΙΕΡΑ ΧΩΡΑ Ο ΚΑΤΕΧΕΙ ΒΑΒΥΛΟΣ ΛΑΙΑΔΟΥ ΕΚΧΩΡΕΙΤΩ»).

3. Στην περίπτωση που τα αναφερθέντα «**ΟΙΚΟΔΟΜΗ-**

ΜΑΤΑ» βρίσκονται κοντά στο σημερινό Ζεμενό, τότε το επόμενο αρχαίο όριο: «**ΠΕΤΡΑΝ Η ΥΠΟ ΣΚΙΔΑΡΕΟΝ**» θα πρέπει ίσως να ταυτιστεί με τα βράχια της σημερινής τοποθεσίας «**Τούμπρη**», καθόσον η λέξη σκιδάρεον μάλλον σχετίζεται με το ρήμα σκίδναμαι = διασκορπίζω, διαχέω (γνωστή και η φράση: *«ἅμα ἡλίῳ σκιδναμένῳ»* = μόλις ο ήλιος αρχίσει να διασκορπίζει τις ακτίνες του), κι οι βουνοκορφές πίσω από την Τούμπρη ίσως ονομάζονταν, στα αρχαία χρόνια, «**ΣΚΙΔΑΡΕΟΝ**», αφού πράγματι, πίσω απ' αυτές τις βουνοκορφές ανατέλλει ο ήλιος του καλοκαιριού (κατά το θερινό ηλιοστάσιο) και διαχέει τις ακτίνες του σ' όλη την Παρνασσία Νάπη (περιοχή Αράχοβας-Δελφών).

Μεταξύ «**ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΩΝ**» και «**ΠΕΤΡΑΝ Η ΥΠΟ ΣΚΙΔΑΡΕΟΝ**» έχουμε δεύτερη ένδειξη σφετερισμού. Ο σφετεριστής εδώ ονομάζεται **ΚΛΕΟΔΑΜΟΣ ΦΙΛΩΝΟΣ** και διατάζεται κι αυτός να αποχωρήσει («ΕΚΧΩΡΕΙΤΩ»).

4. Το όριο: «**ΠΕΤΡΑΝ ΤΗΝ ΕΠΑΝΩ ΤΑΣ ΟΔΟΥ**» θα πρέπει ίσως να ταυτιστεί με τα βράχια που βρίσκονται επάνω από το σημερινό υδρωνύμιο «**Μάννα**», όπου κι οι πηγές του Πλειστού ποταμού, κι επομένως η αναφερόμενη «**ΟΔΟΣ**» θα πρέπει μάλλον να είναι η ορεινή διάβαση από Δελφούς προς αρχαία Δαυλίδα, που περνούσε από εκεί κι είναι η ίδια που οδηγεί σήμερα απ' την Αράχοβα προς το Μοναστήρι της *«Αγιαρσαλής»*.

Εδώ, συναντάμε ένα τρίτο σφετεριστή. Τ' όνομά του μας διαφεύγει. Αυτός διατάσσεται να κατεδαφίσει την παράνομη οικία του και να αποχωρήσει («ΕΚΧΩΡΗΣΑΤΩ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΙΚΙΑΝ ΚΑΘΕΛΕΤΩ»).

5. Το επόμενο όριο: «**ΠΟΛΥΑΝΔΡΕΙΟΝ ΛΑΚΩΝΩΝ**» θα πρέπει ίσως να ταυτιστεί με την περιοχή του σημερινού «**Αϊ Ταξάρχη**». Το πολυανδρείον Λακώνων ήταν το Νεκροταφείο, όπου θάφτηκαν οι Σπαρτιάτες οπλίτες που έπεσαν μα-

χόμενοι, κατά τους Ιερούς Πολέμους, υπερασπιζόμενοι τους Δελφούς εναντίον των λοιπών Φωκικών πόλεων.

Μάλιστα, οι Σπαρτιάτες, όπως μας τονίζουν οι αρχαίες ιστορικές πηγές, ήταν αυτοί που εξασφάλισαν την αυτονομία των Δελφών απ' τις υπόλοιπες Φωκικές πόλεις κι επέκτειναν τη Δελφική γη προς τα ανατολικά μέχρι την περιοχή που βρίσκεται κοντά στο σημερινό Ζεμενό.

Ο C. WESCHER δεν προσδιορίζει επακριβώς που βρισκόταν το Πολυανδρείον Λακώνων*, λέγει απλώς ότι θα βρισκόταν στα περίχωρα της σημερινής Αράχοβας. Τονίζει όμως ότι, *«δεν θα μας παραξένευε, οι Σπαρτιάτες να είχαν επιλέξει για τον ενταφιασμό των οπλιτών τους, την έκταση που είχαν προσαρτήσει οι ίδιοι στην ιδιοκτησία του Απόλλωνα»*.

Πράγματι, η περιοχή του σημερινού **«Αϊ Ταξάρχη»** βρίσκεται στο ανατολικό τμήμα της αρχαίας Δελφικής γης (σ' αυτό δηλαδή το τμήμα που είχε προσαρτηθεί στους Δελφούς με τη βοήθεια των Σπαρτιατών) και ήταν απ' τις ιδανικότερες τοποθεσίες για να τιμήσουν οι Σπαρτιάτες επάξια τους πεσόντες μαχητές τους.

6. Το επόμενο όριο: **«ΠΕΤΡΑΝ ... ΟΥ ΤΡΙΠΟΥΣ ΕΝΚΕΚΟΛΑΠΤΑΙ»**** (η ακριβής ονομασία έχει σβηστεί απ' το

---

* Η ταύτιση του "Πολυανδρείου Λακώνων" με τοποθεσία γύρω απ' το σημερινό "Αϊ Ταξάρχη" ενισχύεται και από το ότι η επιτύμβια στήλη που είχε εντοιχιστεί στη νότια πλευρά του όμορου, με τον "Αϊ Ταξάρχη", εξωκκλησιού της "Παναγιωτούς", και η οποία σήμερα βρίσκεται στο Μουσείο των Δελφών, είναι πολύ πιθανόν να προέρχεται απ' το χώρο του "Πολυανδρείου Λακώνων".

** Ο C. WESCHER αναφέρει ότι οι περισσότερες τοποθεσίες που όριζαν τα σύνορα φαίνεται να ήταν σημαδεμένες μ' ένα ορόσημο, πάνω στο οποίο βρισκόταν στερεωμένο συμβολικό τρίποδο («ΟΥ ΤΡΙΠΟΥΣ ΕΝΚΕΚΟΛΑΠΤΑΙ»). Άλλες φορές πάλι, τα σύνορα ορίζονταν με μια απλή επιγραφή χαραγμένη επάνω στο βράχο.

πέρασμα του χρόνου) θα πρέπει ίσως να ταυτιστεί με τα βράχια που είναι επάνω απ' το σημερινό τοπωνύμιο *«Γούρνα»*, δηλαδή με τα βράχια της σημερινής ***«Κρεμάλας».***

Η θέση μεταξύ του «Πολυανδρείου Λακώνων» και της «Πέτρας ... ου Τρίπους ενκεκόλαπται» (περιοχή σημερινής «Γούρνας») είχε αποτελέσει κι αυτή αντικείμενο σφετερισμού, αλλά δεν γνωρίζουμε τον δράστη. Κι εδώ η εντολή είναι ίδια, ο σφετεριστής να αποχωρίσει («ΕΚΧΩΡΕΙΤΩ»).

7. Το επόμενο όριο: **«ΛΗΤΩΟΝ Ο ΥΠΟ ΚΑΤΩΠΟΥΡΕΟΥ ΕΣΤΙ»** είναι μάλλον σαφές ότι θα πρέπει να ταυτιστεί με τοποθεσία που βρίσκεται κάτω από την σημερινή «Βλαχόλακκα», καθόσον **«ΚΑΤΩΠΟΥΡΕΩΣ»** και **«ΚΑΤΟΠΤΗΡΙΟΣ»** (σημερινή **«Βλαχόλακκα»**) φαίνεται να ήταν ονομασίες που εξέφραζαν, στην αρχαιότητα, την ίδια τοποθεσία. Και η πλέον κατάλληλη θέση για το Λητώο ιερό θα πρέπει να ήταν κάπου κοντά στη σημερινή τοποθεσία **«Λιτζιρίσους»**. Κι εδώ έχουμε ένδειξη σφετερισμού, χωρίς όμως το όνομα του δράστη να έχει φτάσει ως εμάς. Και πάλι η εντολή είναι η ίδια («ΕΚΧΩΡΕΙΤΩ»).

8. Το επόμενο όριο: **«ΠΕΤΡΑΝ Η ΙΠ ... ΚΑΛΕΙΤΑΙ»** θα πρέπει να ταυτιστεί, κατά τη γνώμη μου, με τη σημερινή θέση «Τριμιντέλια», καθόσον η ελλειπής ονομασία της επιγραφής μπορεί να συμπληρωθεί ως εξής: **«ΠΕΤΡΑΝ Η ΙΠΠΟΚΡΗΜΝΟΣ ΚΑΛΕΙΤΑΙ»**, αφού η αρχαιοελληνική λέξη ιππόκρημνος σημαίνει ο υπερβολικά απότομος, όπως πραγματικά είναι η τοποθεσία «Τριμιντέλια».

Και στη θέση αυτή, δηλαδή μεταξύ του Λητώου και της Ιπποκρήμνου (;) πέτρας, υπάρχει σφετερισμός με δράστες τους: **ΚΑΛΛΙΚΡΑΤΗ** και **ΑΝΤΙΓΕΝΗ** (πιθανόν αδέλφια κι επομένως, γυιούς του **ΔΙΟΔΩΡΟΥ**). Κι εδώ πάλι η εντολή είναι να αποχωρήσουν και να κατεδαφίσουν την οικία. («ΕΚΧΩΡΕΙΤΩ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΙΚΙΑΝ ΚΑΘΕΛΕΤΩ»).

9. Το επόμενο όριο: «**ΟΡΟΝ** (όριον) **.....ΤΕΟΥ**», το οποίο είναι επίσης ελλειπές θα πρέπει μάλλον να ταυτισθεί με το σημερινό τοπωνύμιο «**Σταυρός**». Είναι η θέση απ' όπου η συνοριακή γραμμή της Ιερής γης ανεβαίνει απ' την Παρνασσία νάπη προς τον Παρνασσό. Η προτεινόμενη ταύτιση δικαιολογείται πλήρως κι από τα αμέσως παρακάτω που θα αναφερθούν.

10. Το επόμενο όριο: «**ΟΡΟΣ ΚΟΙΟΝ Ο ΚΕΚΛΙΤΑΙ ΠΡΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΝ**» θα πρέπει να ταυτιστεί μάλλον με τη σημερινή «**Παλιοβούνα**», όπου βρίσκεται το «Κωρύκιον Άντρον» (σημερινό «Σαρανταύλι»).

Πράγματι, το όνομα ΚΟΙΟΣ πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη κοιάω = μυέω (εισάγω στα μυστήρια) και ΚΟΙΗΣ = ο ιερεύς των μυστηρίων της Σαμοθράκης. Στο δε Κωρύκιον Άντρον, το οποίο κατά τη γνώμη μου, βρισκόταν στο ΚΟΙΟΝ ΟΡΟΣ πράγματι, εκτελούνταν μυστήρια (τελετές) προς τιμή του θεού Διονύσου και γίνονταν οργιαστικοί χοροί απ' τις Θυιάδες γυναίκες της Αθήνας και των Δελφών.

Εξάλλου, και η σημερινή «Παλιοβούνα» στρέφεται προς την κορυφή του Παρνασσού, όπως απαιτεί και η αρχαία επιγραφή για το ΚΟΙΟΝ ΟΡΟΣ, να «κέκλιται» δηλαδή κι αυτό προς τον Παρνασσό.

11. Στους στίχους 37 και 38 της αρχαίας επιγραφής αναφέρονται τα εξής:

37. .....ΤΕΟΥ ΕΚ .....ΤΕΟΥ ΕΙΣ ΟΡΘΟΝ ΕΙΣ ΟΡΟΣ ΚΟΙΟΝ Ο ΚΕΚΛΙΤΑΙ ΠΡΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΝ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ Ο-
38. ΡΙΩΝ ΧΩΡΑ ΕΣΤΙΝ Η ΚΑΛΕΙΤΑΙ ΝΑΤΕΙΑ ΓΕΩΡΓΟΥΜΕΝΗ ΗΝ ΜΑΝΙΟΣ Α-ΚΙΛΙΟΣ ΤΩ ΘΕΩ ΔΕΔΩΚΕ ΕΚ ΤΑΥΤΗΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣ ΟΣ ...

Απ' τις παραπάνω αναφορές προκύπτει ότι η αρχαία τοποθεσία **«ΧΩΡΑ ΝΑΤΕΙΑ ΓΕΩΡΓΟΥΜΕΝΗ»** θα πρέπει μάλλον να ταυτιστεί με το σημερινό **«Αραχοβίτικο λιβάδι»**.

Η άποψή μου αυτή ενισχύεται κι από το γεγονός ότι η λέξη Νάτεια πιθανόν σχετίζεται με το αρχαιοελληνικό ρήμα νάσσω ή νάττω = γεμίζω πλήρως.

Πράγματι, και το Αραχοβίτικο λιβάδι κατακλυζόταν πάντα από νερά, τους χειμερινούς μήνες, και γιαυτό μια βασική τοποθεσία του, που είναι η πλέον εύφορη, λέγεται μέχρι και σήμερα **«Πινιγούρα»**.

Ο C. WESCHER ανακριβώς, κατά τη γνώμη μου, τοποθετεί στο σχεδιάγραμμά του την «Νάτεια χώρα» σε περιοχή κοντά στην πεδιάδα της Άμφισσας, μετά την **«Κρήνη Κράτεια»**, καθόσον η εν λόγω Κρήνη στην αρχαία επιγραφή δεν προηγείται της **«ΝΑΤΕΙΑΣ ΧΩΡΑΣ»**, αλλά έπεται αυτής και μάλιστα, αφού εν τω μεταξύ έχουν μεσολαβήσει και άλλα τοπωνύμια.

Πράγματι, μεταξύ των ονομασιών: **«ΝΑΤΕΙΑ»** και **«ΚΡΑΤΕΙΑ ΚΡΗΝΗ»** παρεμβάλλονται σύμφωνα πάντα με την αρχαία επιγραφή τα όρια θέσεις: **«ΕΠΑΚΙΝΑ»**, **«ΠΕΤΡΑ ΟΥ ΤΡΙΠΟΥΣ ΧΑΛΚΟΥΣ ΕΣΤΙΝ»**, **«ΥΛΗ ΕΛΑΙΩΝ»**, **«ΑΚΡΟΝ ΤΑΡΜΙΗΟΝ»** και **«ΤΡΙΝΑΠΕΑ»**.

Κι εδώ έχουμε περίπτωση σφετερισμού, και δράστης είναι κάποιος ονόματι **ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣ**. Οι γραμμές που λείπουν μετά το όνομα αυτό πιθανόν θα περιείχαν τη συνηθισμένη προσταγή, για ν' αποχωρίσει ο **ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣ**, και η έκταση να γυρίσει στον θεό Απόλλωνα που είναι ο νόμιμος ιδιοκτήτης της.

Για τη φράση: **«ΗΝ ΜΑΝΙΟΣ ΑΚΙΛΙΟΣ ΤΩ ΘΕΩ ΔΕΔΩΚΕ»** ο C. WESCHER μας δίνει τις ακόλουθες πολύτιμες πληροφορίες:

*«Ο **ΜΑΝΙΟΣ ΑΚΙΛΙΟΣ** ήταν ο αυτοκρατορικός απεσταλμένος του Τραϊανού. Βρήκαμε τ' όνομά του και στις δυο κρίσεις που είχε προσφέρει. Σύμφωνα με τις δυο αυτές*

κρίσεις, ο ίδιος, στο όνομα της Ρωμαϊκής Συγκλήτου είχε προκαλέσει την απόφαση των Ιερομνημόνων. Μήπως ακόμη είχε πάρει και κάποια προδικαστικά μέτρα; αυτό που μας επιτρέπει να το πιστεύουμε είναι ότι, στην γραμμή 9 της επιγραφής διαβάζουμε: «ΚΑΤΕΧΟΥΣΙ ΤΟΥΣ ΕΞ ΣΥΓΚΛΗΤΟΥ ΔΟΓΜΑΤΟΣ...», *απόσπασμα φράσης που υπαινίσσεται ότι εδάφη που είχαν αφιερώσει στο θεό με διάταγμα της Συγκλήτου, ήταν, ωστόσο, κατεχόμενα από παράνομους κατόχους. Χωρίς αμφιβολία, οι διατάξεις παρμένες απ' τη Σύγκλητο και τον εντολοδόχο της, τον ΜΑΝΙΟ ΑΚΙΛΙΟ, είχαν προκαλέσει έντονες συζητήσεις.*

Για να θέσει ένα τέρμα σ' αυτή την υπόθεση, ο Ρωμαίος στρατηγός, υπό την εντολή της Συγκλήτου, είχε παραπέμψει την κρίση, τελεσίδικα, στο Αμφικτιονικό Συνέδριο, το μόνο αρμόδιο, στα μάτια των λαών, πάνω σ' αυτό το λεπτό θέμα. Η υπόθεση αυτή ήταν σοβαρή, διότι αφορούσε διαφορά, κι αντίθετα, αλλά και το ίδιο απαιτητικά, συμφέροντα: από τη μια μεριά το θρησκευτικό συμφέρον με το γόητρο που του πρόσφεραν οι παλιοί θεσμοί περιβαλλόμενοι απ' την κοινή λατρεία, κι απ' την άλλη μεριά το συμφέρον των ιδιωτών που επρόκειτο αυτοί να το αποστερηθούν, ενώ, ίσως, μια μακροχρόνια διάταξη τους είχε παραδώσει ένα φαινομενικό δικαίωμα ιδιοκτησίας.

Καλυπτόμενη πίσω από την ηθική εξουσία του Αμφικτιονικού Συνεδρίου, η Ρωμαϊκή πολιτική εξασφάλιζε ένα διπλό όφελος: επιβεβαίωνε το σεβασμό της προς τις προσφιλείς παραδόσεις της Ελλάδας, αλλά ταυτόχρονα απαλλασσόταν απ' τη δυσάρεστη έγνοια μιας ενοχλητικής ευθύνης. Οι δυσαρεστημένοι έπρεπε τότε να τα βάζουν μόνο με το θεό. Σ' εκείνη την εποχή η Ελλάδα δεν ήταν Ρωμαϊκή επαρχία.

Ο ΜΑΝΙΟΣ ΑΚΙΛΙΟΣ της επιγραφής είναι, κατά πάσα πιθανότητα, εκείνος που ανακηρύχτηκε Ύπατος το έτος 562 από κτίσεως Ρώμης (192 π.Χ.), κι ανέλαβε, τον επόμενο χρόνο, τον πόλεμο κατά του Αντιόχου, στράφηκε ύστερα κατά

των Αιτωλών, συμμάχων του, κι εξόντωσε το σύνδεσμό τους.

Οι Αιτωλοί, κυρίαρχοι των Δελφών, για ένα περίπου αιώνα είχαν διαφθείρει τον Αμφικτιονικό θεσμό, αποκλείοντας ορισμένους λαούς για να ιδιοποιηθούν τι θέσεις τους. Στις επιγραφές της εποχής εκείνης οι Αιτωλοί Ιερομνήμονες είναι η πλειοψηφία.

Η νίκη του ΜΑΝΙΟΥ ΑΚΙΛΙΟΥ απελευθέρωσε τους Δελφούς απ' αυτούς τους αφέντες, και η Αμφικτιονία που αποκαταστάθηκε όπως ήταν πριν, μπόρεσε επιτέλους να γυρίσει στα παλιά έθιμα. Επέστρεψε στον Απόλλωνα τις ιδιοκτησίες του και συγκέντρωσε τα υπολείμματα της διασκορπισμένης περιουσίας του. Εκείνοι που επωφελήθηκαν των πολιτικών ταραχών, κι είχαν αρπάξει τα κτήματα, που ανήκαν στο ναό, κι εκείνοι που είχαν κληρονομήσει αυτά τα αδίκως αποκτημένα κτήματα, αναγκάστηκαν να τα επιστρέψουν.

Αυτή η θρησκευτική επανόρθωση πρέπει να έχει γίνει γύρω στο 190 π.Χ., 6 χρόνια μετά από τότε που ο Τίτος Κόϊντος Φλαμινίνος μιλώντας και εκείνος στο όνομα της Ρώμης, είχε ανακηρύξει την πολιτική ελευθερία της Ελλάδας μπροστά στην συνέλευση των Ισθμιακών αγώνων.»

***

Αμέσως παρακάτω, παραθέτουμε απόσπασμα της επιγραφής του Αφορισμού των Ιερομνημόνων που αφορά στον καθορισμό των ορίων της Ιερής γης του Μαντείου των Δελφών, για να μπορέσει ο αναγνώστης να έχει καλύτερη άποψη πάνω σ' αυτό το ζήτημα.

DETERMINATIO HIEROMNEMONUM QUA CONSECRATAS REGIONES APOLLINI PYTHIO EX AUCTORITATE MANI ACILI ET SENATUS DETERMINAVERUNT

1. ... 2. ... 3. ... 4. ... 5. ... 6. ... 7. ... 8. ... 9. ... 10. ... 11. ... 12. ... 13. ... 14. ... 15. ... 16. ... 17. ... 18. ... 19. ... 20. ...

21. ΟΔΩΡΟΣ .....ΕΞ ΟΠΟΕΝΤΑΣ ΕΙΣ ΑΚΡΑ ΚΟΛΩΦΕΙΑ ΕΙΣ ΟΡΘΟΝ ΕΞ ΑΚΡΩΝ
22. ΚΟΛΩΦΕΙΩΝ ΕΙΣ ΠΕΤΡΑΝ Η ΚΑΛΕΙΤΑΙ ΔΟΛΙΧΩΝ ΕΚ ΔΟΛΙΧΩΝΤΟΣ ΕΙΣ ΗΡΩΑ ΤΟ ΕΥΟΡΙΟΝ ΚΑΛΟΥΜΕΝΟΝ ΟΥ ΣΤΗΛΗ
23. ΕΝΕΣΤΗΚΕ ΕΞ ΗΡΩΟΣ ΤΟΥ ΕΥΟΡΙΟΥ ΚΑΛΟΥΜΕΝΟΥ ΕΙΣ ΑΚΡΑ ΜΕΛΙΟΥ ΕΞ ΑΚΡΩΝ ΜΕΛΙΟΥ ΕΙΣ ΚΑΛΟΥΜΕΝΟΝ ΧΑΡΟΔΡΟΝ ΟΡΟΝ
24. ΕΚ ΤΟΥ ΚΑΛΟΥΜΕΝΟΥ ΧΑΡΟΔΡΟΥ ΟΡΟΥ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΡΙΖΑΝ ΚΙΡΦΟΥ ΩΣ ΥΔΩΡ ΡΕΕΙ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΔΥΣΙΝ ΕΝ ΜΕΣΩ ΤΟΥ
25. ΧΑΡΟΔΡΟΥ ΕΚ ΤΗΣ ΡΙΖΗΣ ΚΙΡΦΟΥ ΕΝ ΤΗ ΑΥΤΗ ΧΑΡΑΔΡΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΡΕΙΣΤΟΝ ΠΟΤΑΜΟΝ ΕΠ ΟΡΘΟΝ ΑΠΟ ΒΟΡΕΟΥ ΕΠΙ ΤΗ
26. ΙΕΡΑ ΧΩΡΑ ΤΩΝ ΔΕΛΦΩΝ ΠΡΟΣ ΠΕΤΡΑΝ ΠΡΩΤΗΝ Η ΚΑΛΕΙΤΑΙ ΥΠΟΦΑΟΥΝ..... ΟΥ ΕΣΤΙΝ ΗΡΩΟΝ ΕΚ
27. ΠΕΤΡΑΣ ΚΑΛΟΥΜΕΝΗΣ ΥΠΟΦΑΟΥΝΤΟΣ ΕΙΣ ΠΕΤΡΑΝ Η ΙΣΤΕΦΩΝ ΚΑΛΕΙΤΑΙ ΕΞ ΙΣΤΕΦΩΝΤΟΣ ΠΕΤΡΑΣ ΕΙΣ ΟΡΟΝ ΕΝ ΟΙΚΟΔΟ-
28. ΜΗΜΑΣΙ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΕΝ ΙΕΡΑ ΧΩΡΑ Ο ΚΑΤΕΧΕΙ ΒΑΒΥΛΟΣ ΛΑΙΑΔΟΥ ΕΚΧΩΡΕΙΤΩ ΕΞ ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑΤΩΝ
29. ΕΙΣ ΠΕΤΡΑΝ Η ΥΠΟ ΣΚΙΔΑΡΕΟΝ ΕΣΤΙ Ο ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΕΣΤΙ ΚΛΕΟΔΑΜΟΣ ΦΙΛΩΝΟΣ ΕΚΧΩΡΕΙΤΩ ΕΚ ΣΚΙΔΑ-
30. ΡΕΟΥ ΕΙΣ ΠΕΤΡΑΝ ΤΗΝ ΕΠΑΝΩ ΤΑΣ ΟΔΟΥ ΟΥ ΤΡΙΠΟΥΣ ΕΝΚΕΚΟΛΑΠΤΑΙ Ο ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΚΑΤΕΧΕΙ....
31. ΑΠΟ ΤΟΥΤΟΥ ΕΚΧΩΡΗΣΑΤΩ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΙΚΙΑΝ ΚΑΘΕΛΕΤΩ ΕΚ ΠΕΤΡΑΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΩ ΤΑΣ ΟΔΟΥ ΕΙΣ ΟΡΘΟΝ ΕΙΣ ΠΟΛΥ-
32. ΑΝΔΡΕΙΟΝ ΛΑΚΩΝΩΝ ΥΠΟ ΤΟΝ ΟΠΛΙΤΑΝ ΕΚ ΠΟΛΥΑΝΔΡΕΙΟΥ ΕΠ ΟΡΘΟΝ ΕΙΣ ΠΕΤΡΑΝ.....ΟΥ
33. ΤΡΙΠΟΥΣ ΕΝΚΕΚΟΛΑΠΤΑΙ Ο ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ Ο-

ΡΙΩΝ ΚΑΤΕΧΕΙ.....ΑΣ Μ..... ΕΚΧΩΡΕΙΤΩ ΕΚ ΠΕΤΡΑΣ

34. ΕΙΣ ΤΟ ΛΗΤΩΟΝ Ο ΥΠΟ ΚΑΤΩΠΟΥΡΕΟΥ ΕΣΤΙ Ο ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΚΑΤΕΧΕΙ ...
35. ΕΚΧΩΡΕΙΤΩ ΕΚ ΤΟΥ ΛΗΤΩΟΥ ΕΠ ΟΡΘΟΝ ΕΙΣ ΠΕΤΡΑΝ Η ΙΠ.....ΚΑΛΕΙΤΑΙ Ο ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΚΑΤΕΧΕΙ ΚΑΛ-
36. ΛΙΚΡΑΤΗΣ ΚΑΙ ΑΝΤΙΓΕΝΗΣ ΔΙΟΔΩΡΟΥ ΕΚΧΩΡΕΙΤΩ ΚΑΙ ΤΗΝ ΟΙΚΙΑΝ ΚΑΘΕΛΕΤΩ ΕΞ ΙΠ..... ΠΕΤΡΑΣ ΕΙΣ ΟΡΟΝ
37. .....ΤΕΟΥ ΕΚ .....ΤΕΟΥ ΕΙΣ ΟΡΘΟΝ * ΕΙΣ ΟΡΟΣ ΚΟΙΟΝ Ο ΚΕΚΛΙΤΑΙ ΠΡΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΝ ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ ΟΡΙΩΝ ΧΩΡΑ ΕΣΤΙΝ Η
38. ΚΑΛΕΙΤΑΙ ΝΑΤΕΙΑ ΓΕΩΡΓΟΥΜΕΝΗ ΗΝ ΜΑΝΙΟΣ ΑΚΙΛΙΟΣ ΤΩ ΘΕΩ ΔΕΔΩΚΕ ΕΚ ΤΑΥΤΗΣ ΤΗΣ ΧΩΡΑΣ ΑΠΟΛΛΟΔΩΡΟΣ ΟΣ ...
39. ΦΕΡΕΤΑΙ ΕΚ ΝΑΤΕΙΑΣ ΠΑΡΑ ΤΗΝ ΧΩΡΑΝ ΓΕΩΡΓΟΥΜΕΝΗΝ ΓΩΝΙΑ Η ΕΣΤΙΝ ΧΩΡΑΣ ΓΕΩΡΓΟΥΜΕΝΗΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΟΔΟΝ Η ΕΚ ...
40. ΕΙΣ ΑΜΦΙΣΣΑΝ ΑΓΕΙ ΕΚ ΤΗΣ ΓΩΝΙΑΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΠΕΤΡΑΝ Η ΥΠΕΡ ΕΠΑΚΙΝΑΝ ΕΣΤΙΝ ΗΝ ΑΜΦΙΣΣΕΙΣ ΕΔΕΙΚΝΥΟΣΑΝ Ο ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ ΟΡΙΩΝ
41. ΚΑΤΕΧΕΙ ΑΓΟΡΑΚΕΝΑΙ ΛΕΓΕΙ ΑΓΙΩΝ ΕΚΧΩΡΕΙΤΩ ΕΚ ΠΕΤΡΑΣ ΕΙΣ ΟΡΘΟΝ ΕΙΣ ΠΕΤΡΑΝ ΟΥ ΤΡΙΠΟΥΣ ΧΑΛΚΟΥΣ ΕΣΤΙΝ Ο ΕΝΤΟΣ ΤΟΥΤΩΝ Ο –
42. ΡΙΩΝ ΚΑΤΕΧΕΙ ΓΛΑΥΚΟΣ ΚΑΙ ΗΡΑΚΩΝ ΕΚΧΩΡΕΙ-

---

* Ο C. WESCHER αναφέρει ότι: «*το κάθε όριον καθορίζεται από δυο ονόματα τοποθεσίας που υποδεικνύουν τα δυο άκρα της γραμμής οριοθέτησης χαραγμένης απ' τους Ιερομνήμονες. Το σημείο αναφοράς που ορίζει το τέλος μιας γραμμής όντας ίδιο μ' εκείνο που ορίζει την αρχή της επόμενης, επαναλαμβάνεται δυο φορές στην επιγραφή, γεγονός που μου επέτρεψε να αποκαταστήσω πολλά αποσπάσματα. Όταν η συνοριακή γραμμή είναι τελείως ίσια, δηλώνεται με τη φράση* «ΕΙΣ ΟΡΘΟΝ» *ή* «ΕΠ ΟΡΘΟΝ» *που αντιστοιχεί στο recto rigore στην ορολογία των Agrimensores*».

ΤΩ ΕΚ ΤΡΙΠΟΔΟΣ ΕΙΣ ΟΡΘΟΝ ΠΑΡΑ ΥΛΗΝ ΕΛ ΑΙΩΝ ΠΑΛΑΙΩΝ ΕΙΣ ΟΡΟΣ ΑΚΡΟΝ ΤΟ ΤΑΡΜΙΗ-

43. ΟΝ ΕΚ ΤΑΡΜΙΗΟΥ ΕΙΣ ΟΡΘΟΝ ΕΙΣ ΠΕΤΡΑΝ ΠΡΩΤΗΝ Η ΕΝ ΤΡΙΝΑΠΕΑ ΕΣΤΙΝ ΕΚ ΤΡΙΝΑΠΕΑΣ ΧΑΡΑΔΡΟΣ ΟΣ ΕΣΤΙΝ ΕΙΣ ΚΡΑΤΕΙΑΝ ΚΡΗΝΗΝ ΚΑΙ ΠΕ-

44. ΤΡΑΝ ΕΚ ΚΡΗΝΗΣ ΕΙΣ ΟΡΘΟΝ ΕΙΣ ΑΣΤΡΑΒΑΝΤΑ ΕΞ ΑΣΤΡΑΒΑΝΤΟΣ ΕΙΣ ΟΡΘΟΝ ΕΙΣ .....Ρ ΝΑ. ΕΙΑΣ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΘΑΛΑΣΣΑΝ

45. ΩΣ ΡΩΜΑΙΟΙ ΑΓΟΥΣΙΝ ΠΡΟΣ ΕΒΔΟΜΗΣ ΕΙΔΩΝ ΦΕ-ΒΡΟΑΡΙΩΝ ΩΣ ΔΕΛΦΟΙ ΑΓΟΥΣΙ ΕΒΔΟΜΗ ΕΠ ΕΙΚΑΔΙ ΟΣΟΝ ΧΡΗΜΑΤΩΝ ΑΠΟΛΛΩΝΙ ΑΠΕ-

46. ΣΤΙ ΕΚ ΤΟΥ ΘΗΣΑΥΡΟΥ ΚΑΙ ΕΚΤΟΣ ΤΩΝ ΘΡΕΜΜΑ-ΤΩΝ ΠΡΟΣΟΔΟΥ ΑΜΦΙΚΤΙΟΝΕΣ ΕΚΡΙΝΑΝ.

47. ... **48.** ... **49.** ... **50.** ...(κ.λπ. κ.λπ.)

ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΑ (ΣΕ ΧΡΗΣΗ) ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ

Τα μεταγενέστερα τοπωνύμια, τα οποία είναι ακόμα και σήμερα σε χρήση στην Αράχοβα, φαίνεται ότι συγκροτούν τρεις (3) βασικές ομάδες. Έχουμε δηλαδή:

α) Αυτά που μοιάζει να έρχονται (παρεφθαρμένα) απ' το αρχαίο παρελθόν.

β) Τα ξενόγλωσσα (λατινικά - βλάχικα, αρβανίτικα κ.λπ.).

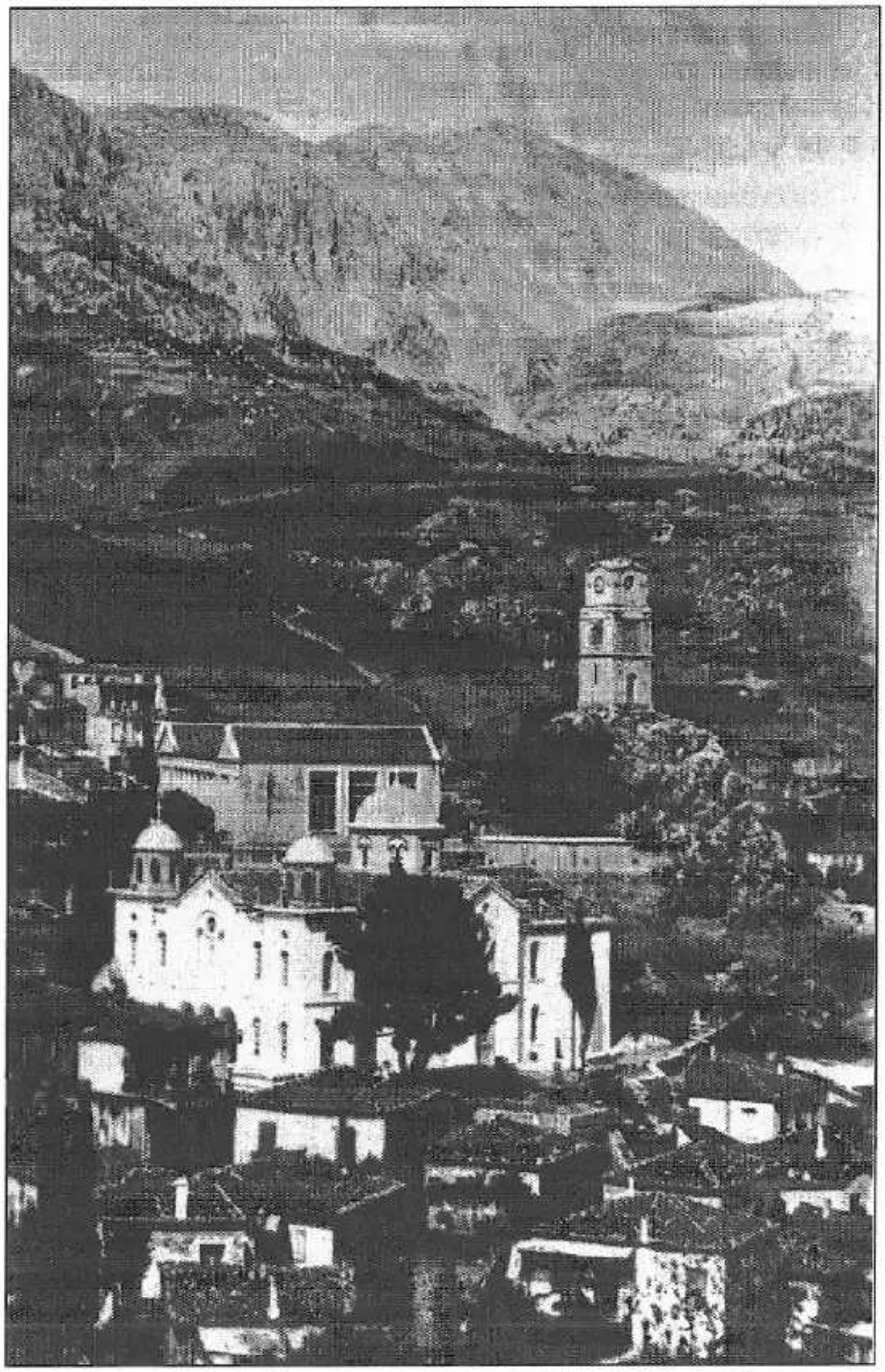
γ) Όλα τα υπόλοιπα που δόθηκαν, κατά τους πρόσφατους αιώνες, απ' τον Αραχοβίτη γεωργό και κτηνοτρόφο.

Είναι φυσικό, τα πρώτα να μας γεμίζουν με ικανοποίηση, τα δεύτερα να μας φορτίζουν με απορίες και προβληματισμούς, και τα υπόλοιπα να μας αποκαλύπτουν κάτι από τον τρόπο ζωής και την ψυχοσύνθεση του Αραχοβίτη.

Στη συνέχεια, θα ασχοληθούμε ιδιαίτερα με ορισμένα εξ αυτών, τα οποία κατά τη γνώμη μου παρουσιάζουν ξεχωριστό ενδιαφέρον και συγκεκριμένα με τα εξής:

• **Αράχοβα.** Πολλοί, σε διάφορες εποχές, έχουν υποστηρίξει ότι το τοπωνύμιο αυτό έχει σλαβική προέλευση κι έχουν φέρει έτσι σύγχυση και προβληματισμό, σχετικά με τη διατήρηση, χωρίς διακοπές, του ελληνικού στοιχείου στην περιοχή της σημερινής Αράχοβας, καθόλη τη μακραίωνη ελληνική ιστορία.

Ας σημειωθεί, επίσης, ότι το τοπωνύμιο Αράχοβα είναι σημαντικό και κρίσιμο, επειδή υπάρχει σε πολλές περιοχές της Ελλάδας, και η τυχόν αποδοχή της σλαβικής προέλευσής του θα ενισχύσει τις υπερβολές που έχουν κατά καιρούς γραφτεί, για τις εγκαταστάσεις των Σλάβων στην Ελ-

Άποψη Αράχοβας πριν περίπου εβδομήντα χρόνια.

λάδα και τη δήθεν δραματική αλλοίωση της ελληνικής φυλής.

Ας αρχίσουμε την εξέτασή μας με τον γνωστό Γερμανό καθηγητή **Max Vasmer**, ο οποίος στο βιβλίο του: «*Die Slaven in Griechenland*» αναφέρει δώδεκα (12) τοπωνύμια με το όνομα Αράχοβα κι άλλα δέκα εξ (16) με παραπλήσιο όνομα, σύνολο τοπωνυμίων είκοσι οχτώ (28), που είναι τα ακόλουθα:

Αράχοβα στις περιοχές Φιλιατών Ιωαννίνων, Κλεπαΐδας Αιτωλοακαρνανίας, Παρακαμπυλίου Ευρυτανίας, Ανεμώρειας Βοιωτίας, Ζεμενού Βοιωτίας, Αιγίου Αχαΐας, Φελλόης Αχαΐας, Γορτυνίας Αρκαδίας, Καλαμίας Μεσσηνίας, Μεσσήνης Μεσσηνίας, Λεύκτρου Λακωνίας, Οινούντος Λακωνίας.

Αραχοβίτικα στην περιοχή Τρικάλων Κορινθίας.

Αραχοβίτσα στις περιοχές Ιωαννίνων, Αργιθέας Καρδίτσας, Κτημενίων Ευρυτανίας.

Ζαράκοβο στην περιοχή Φάλανθος Αρκαδίας.

Ράχοβα στις περιοχές Φλώρινας, Θεσσαλονίκης, Ζίχνης Σερρών.

Ραχοβίτσα στην περιοχή Σερρών.

Ράχοβο στις περιοχές Αιθικού Τρικάλων, Κοζάνης.

Ρεάχοβα στην περιοχή Ιωαννίνων.

Ρεάχοβο στην περιοχή Ρεντίνας Θεσσαλονίκης.

Ράκοβα στην περιοχή Σίλανον Καρδίτσας.

Ράκοβο στην περιοχή Φλώρινας.

Ριάχοβο στην περιοχή Γρεβενών.

Κι αποδέχεται ο **Vasmer** ότι όλα αυτά προέρχονται απ' τη σλαβική λέξη **orechovo**, η οποία σημαίνει τόπος με καρυδιές.

Όμως, ο συγγραφέας **Σωκράτης Λιάκος** έχει διαφορετική γνώμη και στο βιβλίο του: «Τα *150 ονόματα των οικισμών της Λύγκου (Περιοχή Φλώρινας-Μοναστηρίου)*» γράφει:

«*... (Το τοπωνύμιο Ουρεάχουβα) λέγεται και Αρεάχουβα και Ρεάχουβα, από δε τους Σλαβόφωνους Ορέχοβο. Οι ως*

άνω λατινομακεδονικοί (βλάχικοι) τύποι σημειώνονται σε σωρεία μεσαιωνικών εγγράφων απ' αυτούς δε προέκυψε και ο νεοελληνικός τύπος Αράχοβα.

Οι Σλαβολόγοι θέλουν το όνομα να προέρχεται από τη λέξη όραχ = καρυδιά, όθεν όραχοβ = καρυδένιος, με καρυδιές. Είναι συνεπώς τοπωνυμία που ευσταθεί και θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι αυτή και μόνη αποτελεί σοβαρότατο επιχείρημα για την καταπλημμύριση και της Πελοποννήσου από Σλάβους. Συναντάται όμως και σε τοποθεσίες όπου ούτε φυτρώνουν, ούτε θα μπορούσαν να φυτρώσουν καρυδιές.

Επί πλέον, ενώ ανά την Ελλάδα και την, νοτιότερα του ποταμού Μάτι, Αλβανία υπήρχαν περί τα (24) χωριά με το όνομα αυτό, ανά την Βουλγαρία υπάρχουν μόνο (8), τέσσερα στην περιοχή του Τυρνόβου, ένα επί του ποταμού Δούναβη, ένα ανατολικά της Σόφιας, ένα στην περιοχή της Δούπνιτσας και ένα βορειότερα του Τσεπελάρ στη Ροδόπη από τα οποία τα τρία (3) τουλάχιστον (Ράχοφτσι, Ριαχόφτσιτε, Ορέχοφτσι) είναι ονόματα πατριών.

Στην παλαιά και νέα Σερβία επίσης υπάρχουν μονάχα πέντε ως εξ και η αφύσικη αυτή δυσαναλογία καταντά πολύ μεγαλύτερη, όταν λάβουμε υπόψη, ότι η Σερβία και η Βουλγαρία είναι χώρες, όπου η καρυδιά ευδοκιμεί περισσότερο παρά στην παλιά Ελλάδα και Ήπειρο καθώς και ότι ανά τις χώρες αυτές υπάρχουν και σήμερα πολύ περισσότερες καρυδιές από την Ελλάδα. Αν όντως η τοπωνυμία Αράχοβα είχε προέλθει από τους Σλάβους, τότε θα ήταν αδύνατον να έχει η μισή Πελοπόννησος όσες Αράχοβες έχει ολόκληρη η σημερινή Βουλγαρία, είτε ολόκληρη η παλαιά και η νέα Σερβία μαζί.

Η τοπωνυμία Αρεάχουβα λοιπόν είναι και αυτή προσλαβική και οφείλεται τις περισσότερες φορές στην μεσαιωνολατινική λέξη άρκοα, άρκοβα και άλκοβα, η οποία προέκυψε από την αρχαιολατινική arca, ae, που σημαίνει

κρύπτη, μυχός, υπόγειο, θησαυροφυλάκιο, που συνεπώς είχε τις αυτές σημασίες με την ελληνοπερσική λέξη γάζα. Εξ αιτίας δε τούτου ταυτίστηκε και με την επίσης λατινική λέξη arx = ακρόπολις, κάστρο, φρούριο, η οποία κατέληξε και αργκεα και ρόκα και ρόχα ιδίως όταν αφορούσε κάστρο ευρισκόμενο σε απόκρημνο τόπο.*

Τέτοιο ήταν π.χ. το κάστρο της Δουνάβικης Ρεάχοβας, που βρίσκεται αμέσως ανατολικότερα της συμβολής Όγκοστ - Δούναβη. Όπως και η Αργκόβια της Ελβετίας έτσι και η ως άνω Ράχουβα βρίσκεται επάνω σε άνδηρο της νότιας όχθης του Δούναβη, οι πλευρές του οποίου είναι σχεδόν κατακόρυφες. Είναι συνεπώς μετέωρον χωρίον, ραχάς και ραχίς = άκρα και ρύαξ = πύργος κατά τις λέξεις της εποχής του Ησύχιου, ο οποίος έζησε ακριβώς πριν από την (ιστορικά ασημείωτη) κάθοδο των Σλάβων. Απ' αυτές τις λέξεις λοιπόν πρέπει να προέκυψε η ως άνω τοπωνυμία Ρεάχουβα/Αρεάχουβα...».

Συμπληρώνοντας τα παραπάνω θα τονίσω ότι, όσα χωριά γνωρίζω με το όνομα Αράχοβα αυτά **βρίσκονται χτισμένα σε θέσεις με μεγάλο υψόμετρο.** Πράγματι, εκτός από την Αράχοβα Παρνασσού, η Αράχοβα Ναυπακτίας, η Αράχοβα Γορτυνίας, η Αράχοβα Καλαμίας Μεσσηνίας και η

---

* Γάζα σημαίνει βασιλικός θησαυρός, το θησαυροφυλάκιο. Δεν είναι τυχαίο, ότι στα αρχαία χρόνια υπήρχαν δυο τουλάχιστον γνωστές υψηλές οχυρές θέσεις με το όνομα γάζα. Πράγματι, στη μία βρισκόταν χτισμένη η γνωστή ομώνυμη πόλη της Παλαιστίνης, που απείχε 4 χλμ. από τη θάλασσα και 85 χλμ. απ' την Ιερουσαλήμ, την οποία ο Μέγας Αλέξανδρος κυρίευσε αφού κατασκεύασε τεχνητό λόφο απ' όπου εξαπέλυσε την επίθεση του με πολιορκητικές μηχανές, που είχε μεταφέρει εκεί. Στην άλλη βρισκόταν ένα απ' τα επτά φρούρια της Σογδιανής στην οχυρότητα των οποίων στήριξαν τις ελπίδες τους οι κάτοικοι της χώρας αυτής και αποστάτησαν, προσωρινά βέβαια, το 329 π.Χ., απ' το Μέγα Αλέξανδρο.

Αράχοβα Οινούντος είναι χτισμένες σε υψόμετρο 900 μέτρων περίπου, η δε Αράχοβα Ευρυτανίας σύμφωνα με την Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια Π. Δρανδάκη: *«...κεῖται εἰς τάς κλιτῦς τοῦ Παναιτωλικοῦ ὄρους ἐν θέσει περιόπτῳ...»*.

Επομένως, **το χαρακτηριστικό του μεγάλου υψομέτρου των Αραχοβίτικων οικισμών δεν θα πρέπει να θεωρείται τυχαίο. Αντίθετα, θα πρέπει να συναρτηθεί άμεσα με την ονοματοθεσία τους**, διότι οι υψηλές θέσεις, όντας οχυρές, μάλλον χρησιμεύουν για τη δημιουργία φρουρίων, παρά σχετίζονται ιδιαίτερα με την ευδοκίμηση της καρυδιάς, αφού η τελευταία φυτρώνει παντού στην Ευρώπη και μάλιστα εξ ίσου καλά τόσο στις ορεινές, όσο και στις πεδινές περιοχές.

Βέβαια, στην περίπτωση της Αράχοβας Οινούντος του νομού Λακωνίας, φαίνεται αρχικά να υπερισχύει η άποψη της σλαβικής προέλευσης του ονόματός της, επειδή είναι χτισμένη κοντά στη θέση των αρχαίων Καρυών. Όμως τελικά κι αυτής το όνομα θα πρέπει να σχετισθεί με την έννοια του κάστρου ή της οχυρής θέσης, επειδή το *«Χρονικό του Μορέως»* αναφέρει:

«... Τό ἀκούει το ὁ μισίρ Ντζεφρές τῆς Καρυταίνου*
ὁ ἀφέντης
μεγάλως τό ἀπεδέξατον, ὀνόστιμον τοῦ ἐφάνη
λογίζοντα κι ἐλπίζοντα μέ τόν λαόν ἐκεῖνον
θέλει ζημιώσει τούς Ρωμαίους τόν τόπον του φυλάξει.
Ἐπῆρε τους κι ἀπήλθασιν εἰς τῶν Σκόρτων τά μέρη,
ἐκεῖσε τούς ἐδιόρθωσεν νά κατοικοῦν καί στήκουν
εἰς τό χωρίον τό λέγουσιν Ἀράχοβα Μεγάλην

---

* Ο Μισίρ Ντζεφρές ήταν ο Γοδεφρείδος ντε Μπριγιέρ που είχε σταλεί στη Μεγάλη Αράχοβα (Αράχοβα Οινούντος - σημερινές Καρυαί) από τον θείο του Γουλιέλμο Β΄ Βιλλαρδουΐνο, για να εγκαταστήσει φράγκικη φρουρά στο μέρος αυτό, με σκοπό την απόκρουση των ελληνικών επιθέσεων, που θα προέρχονταν απ' την πλευρά του Μυστρά.

ὅπου ἔνι ἡ ἄκρη τῶν Σκορτῶν, ἐκεῖ πρός τούς Ρωμαίους νά μάχονται μέτ' ἐκεινούς, τόν τόπον νά φυλάττουν...».

Υπάρχει κι άλλο ένα κάστρο της Πελοποννήσου, που το όνομα του μπορεί να σχετισθεί ετυμολογικά με την Αράχοβα. Είναι αυτό του Αρακλόβου, το οποίο μνημονεύεται επίσης στο Χρονικό του Μορέως απ' τους στίχους:

«...Καί οὕτως ὡς ἐγένετο ὁ πιασμός Ἀρακλόβου
ὁ Καστελλάνος παρευθύς Φιλόκαλον τόν λέγουν
στόν Κηβιτάνον ἔστειλε μαντατοφόρους δύο...».

Τώρα, όσον αφορά την ονομασία της Παλιάς Αράχοβας, αυτής στο Ζεμενό, που αναφέρει όπως είδαμε παραπάνω κι ο Max Vasmer, θα πρέπει να δεχτούμε ότι κι αυτή σχετίζεται με την έννοια του κάστρου, αν μάλιστα λάβουμε υπόψη μας τις περιγραφές και πληροφορίες των ξένων περιηγητών. Συγκεκριμένα:

1. Ο Γάλλος ιστορικός και περιηγητής **Pouqeuville** που επισκέφτηκε την περιοχή, γύρω στα 1810, στο βιβλίο του: *«Voyage de la Grece»* έγραψε:

«...Τα Χρονικά του 13ου αιώνα μιλούν για την Παλιά Αράχοβα σαν να επρόκειτο για ένα σπουδαίο φρούριο...

Σε λίγη απόσταση απ' την Αράχοβα φθάνει κανείς στην πηγή Κούκουρα και μισή λεύγα πιο μακριά σ' ένα περίφραγμα ερειπωμένο, τοποθετημένο σ' ένα ύψωμα, ποτιζόμενο στη βάση του από ένα ρυάκι. Αυτά τα ερείπια και η γη όπου βρίσκονται τοποθετημένα, ονομάστηκαν Ζεμενό και Παλιά Αράχοβα...»

2. Ο Άγγλος περιηγητής **Dodwell** που ήλθε επίσης στην περιοχή της Αράχοβας, μεταξύ των ετών 1801 και 1806, στο βιβλίο του: *«Classical Topographical tour through Greece»* σημείωσε:

«... Ένας σύντομος δρόμος απ' την Αράχοβα μας έφερε κοντά σε μια πηγή, που ονομάζεται Κούκουρας και σε

μιάμιση ώρα φθάσαμε στα ερείπια μιας αρχαίας πόλης τοποθετημένης σ' ένα λόφο μ' ένα ποταμάκι στη βάση του στη θέση, που ονομάζεται Ζεμενό ή Παλιά Αράχοβα.

Οι τοίχοι της Ακρόπολης είναι σε μερικές θέσεις καλά διατηρημένοι... αλλά η κατασκευή είναι τόσο σκεπασμένη με θάμνους και χαμόκλαδα, ώστε πολλά πράγματα μπορούν να κρύβονται, που θα βοηθούσαν στην ανακάλυψη του αρχικού ονόματος...

Μπορεί να είναι ένα από τα έξι (6) «Ignobilia castella» (= άσημα κάστρα) της Φωκίδας, που διαλέχτηκαν από το Ρωμαίο Ύπατο T. Quinctius Flamininus και των οποίων ο ιστορικός Λίβιος δεν διαφύλαξε τα ονόματα...».

Επί πλέον, η μη συσχέτιση του ονόματος της Παλιάς Αράχοβας με τη σλαβική λέξη **όραχ** μπορεί να υποστηριχτεί, εάν δειχτεί κατά κάποιον τρόπο ότι οι Σλάβοι δεν εγκαταστάθηκαν ποτέ στην περιοχή της Ανεμώρειας.

Αρχικά, θα πούμε ότι η ύπαρξη του οικισμού της αρχαίας Ανεμώρειας μαρτυρείται και στις αρχές του 6ου μ.Χ. αιώνα απ' τον **Στέφανο Βυζάντιο** (Γραμματικό του Βυζαντίου, που έζησε στα τέλη του 5ου και αρχές του 6ου μ.Χ. αιώνα κι έγραψε μεγάλο γεωγραφικό λεξικό με το όνομα *«Εθνικά»*), ο οποίος στο παραπάνω έργο του αναφέρει τα εξής:

«... Ἀνεμώρεια, πόλις Φωκίδος, ἡ νῦν Ἀνεμώλεια. Ὅμηρος: "Οἳ τ' Ἀνεμώρειαν καί Ὑάμπολιν ἀμφινέμοντο" καί Λυκόφρων: "Πάτραν, Λίλαιαν καί Ἀνεμωρείας πέδον". Ὠνόμασται ἀπό τοῦ συμβαίνοντος. Ὑπερκείμενον γάρ αὐτῆς Κατοπτήριον χωρίον, δι' ἡμέρας καί νυκτός καταιγιζόμενον πανταχόθεν. Ἔστι δέ μεθόριον Φωκίδος καί Δελφῶν κειμένη ἐπί λόφου ὑψηλοῦ. Ὁ πολίτης Ἀνεμωρεύς, ὡς Λυκωρεύς Ἀπόλλων...».

Η περιγραφή αυτή, που είναι κατά βάση παρμένη απ' τα *«Γεωγραφικά»* του Στράβωνα, περιέχει δυο νέα αξιοπρόσεκτα στοιχεία. Το ένα βρίσκεται στη φράση: *«η νυν Ανε-*

μώλεια» και το άλλο στη φράση: *«κειμένη επί λόφου υψηλου»*. Πράγματι, το πρώτο βεβαιώνει με σαφήνεια την ύπαρξη του οικισμού στις αρχές του 6^{ου} μ.Χ. αιώνα. Το άλλο δείχνει ότι ο συγγραφέας έχει σαφείς πληροφορίες σχετικά με την περιοχή της Ανεμώρειας.

Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι την ίδια περίπου εποχή με τον Στέφανο Βυζάντιο ένας άλλος Γραμματικός με το όνομα **Ιεροκλής** (που έζησε στα χρόνια του Ιουστινιανού) έγραψε *«το Συνέκδημό»* του (στατιστικό εγχειρίδιο του Ανατολικού Ρωμαϊκού Κράτους) και στο σχετικό κατάλογο των ελληνικών πόλεων που συνέταξε, ενώ αναφέρει μεταξύ των άλλων τη Δαύλεια, τους Δελφούς, την Τιθορέα, την Άμβρωσσο, την Αντίκυρα, και τη Λεβάδεια, δεν έκανε το ίδιο και για την Ανεμώρεια. Μήπως άραγε θα πρέπει να αποκλείσουμε την ύπαρξη της Ανεμώρειας; Πιστεύουμε πως όχι, διότι η μη αναφορά της Ανεμώρειας μπορεί να εξηγηθεί απ' το γεγονός ότι, ο οικισμός της, όντας μικρός και πολύ κοντά στους Δελφούς, ήταν από αρχαιοτάτων χρόνων ενταγμένος στη ζώνη των Δελφών.

Εξάλλου, το έργο του Ιεροκλή δεν ήταν ιστορικό (με την έννοια της καταγραφής κάθε οικισμού και του πιο μικρού, που είχε ιστορικές αναφορές), αλλά ένα είδος εργαλείου για την Ρωμαϊκή Γραφειοκρατία. Επί πλέον, απ' όσα μας είναι γνωστά την εποχή εκείνη, δεν συνέβη κάποιο ξεχωριστό γεγονός, που να δικαιολογεί την εξαφάνιση μόνο των κατοίκων της Ανεμώρειας.

Αργότερα, γύρω στα 551 μ.Χ., ισχυροί σεισμοί συγκλόνισαν τη Φωκίδα και Βοιωτία* προξενώντας τρομακτικές

---

* Στη *«Μελέτη σεισμικής επικινδυνότητας στη θέση της (προβλεπόμενης) Ζεύξης του Μαλιακού κόλπου»* του καθηγητή Κ. Χ. Μακρόπουλου αναφέρονται τα εξής ενδιαφέροντα:

«Από τον Προκόπιο τον Καισαρέα, τον Ευάγριο κι άλλους συγγραφείς προκύπτει ότι μεγάλοι σεισμοί κατέσεισαν τη Βοιωτία, την Αχα-

καταστροφές που περιγράφονται απ' τον ιστορικό της εποχής εκείνης, τον Προκόπιο, ως εξής:

«... *Ἐν τούτῳ δέ τῷ χρόνῳ σεισμοί κατά τήν Ἑλλάδα ἐπιπεσόντες ἐξαίσιοι τήν τε Βοιωτίαν καί Ἀχαΐαν καί τά*

ία, την περιοχή γύρω από τον Κρισσαίο κόλπο (Κόλπος Ιτέας), ενώ στον Πορθμό που βρίσκεται μεταξύ Θεσσαλίας και Βοιωτίας (Μαλιακός κόλπος) στην περιοχή της πόλης Σχιναίο (Αχινός) και στη Σκάρφεια η θάλασσα εισχώρησε στην ξηρά μέχρι τα βουνά και κατέστρεψε τα χωριά της περιοχής. Η θάλασσα επανήλθε στην αρχική της θέση κι άφησε ψάρια στη στεριά, τα οποία είχαν ασυνήθιστη όψη.

Οι σεισμοί κατέστρεψαν αναρίθμητα χωριά και ισοπέδωσαν οκτώ πόλεις μεταξύ των οποίων τη Χαιρώνεια, την Κορώνεια, την Πάτρα και τη Ναύπακτο ολόκληρη, όπου φονεύτηκαν πολλοί. Από τους σεισμούς πολλοί κάτοικοι θάφτηκαν κάτω από τα ερείπια και σε πολλά μέρη η γη άνοιξε και στα χάσματα καταποντίστηκαν πολλοί.

Σ' ένα μέρος, όπου το χάσμα φαινόταν και μετέπειτα, χάθηκαν περισσότεροι από ότι στα υπόλοιπα μέρη της Ελλάδας, γιατί κατά τύχη γινόταν εκεί γιορτή και είχε μαζευτεί πολύς κόσμος. Σωροί γης έφραξαν τους δρόμους, η θάλασσα αποσύρθηκε και καταπόντησε τα γύρω μέρη. Πνίγηκαν και φονεύτηκαν τόσοι, ώστε ο αριθμός τους υπερέβη κάθε προηγούμενο. Από τους σεισμούς καταστράφηκαν και τα τείχη των Θερμοπυλών.

Κατά ορισμένους μελετητές θεωρείται ως έτος γένεσης των σεισμών το 551 ή το 552 και μήνας ο Μάιος ή ο Ιούνιος. Επειδή την περιγραφή του θαλάσσιου κύματος στο Μαλιακό κόλπο ο Προκόπιος την έχει στο ίδιο κείμενο με την περιγραφή του σεισμού της Φωκίδας, που έγινε στο ίδιο έτος, ορισμένοι θεωρούν τα μακροσεισμικά αποτελέσματα στις δυο περιοχές ως οφειλόμενα στον ίδιο σεισμό. Αυτό θα σήμαινε ότι ένας σεισμός με τόσο εκτεταμένη περιοχή καταστροφών θα έπρεπε να είχε μέγεθος τουλάχιστον 7,5 βαθμούς της κλίμακας Ρίχτερ. Έτσι μάλλον θα πρόκειται για δυο ή τρεις σεισμούς.

Σύμφωνα με το πρώτο σενάριο θα πρέπει οι δυο σεισμοί να έγιναν στη Βοιωτία και τον κόλπο της Ιτέας, από τους οποίους ο δεύτερος θα είχε μέγεθος γύρω στα 7,0 Ρίχτερ. Είναι, όμως, εξίσου πιθανό να έγιναν τρεις σεισμοί το ίδιο έτος στην περιοχή, ως ακολούθως:

α) ένας σεισμός με επίκεντρο στη δυτική ακτή του Κορινθιακού κόλπου, κοντά στην ακτή της Αχαΐας, που κατέστρεψε τη Ναύπακτο και προκάλεσε βλάβες στην Πάτρα,

β) ένας σεισμός κοντά στο σημερινό Δίστομο της Βοιωτίας, που

περί τόν κόλπον Κρισσαῖον κατέσεισαν καί χωρία μέν ἀνάριθμα, πόλεις δέ ὀκτώ ἐς ἔδαφος καθεῖλον... ἔνθα δή καί φόνος γέγονεν ἀνθρώπων πολύς καί χάος δέ τῆς γῆς πολλαχοῦ...».

Απ' τους σεισμούς αυτούς φαίνεται ότι και η Ανεμώρεια θα έπαθε μεγάλες καταστροφές τόσες, ώστε ο οικισμός

κατέστρεψε τις πόλεις Χαιρώνεια και Κορώνεια, ***καθώς και την περιοχή Σχίσμα (ο Ιεροκλής την ονομάζει περιοχή Σχιστή και την τοποθετεί κοντά στις πόλεις Λεβάδεια και Δαύλεια της Βοιωτίας).***

γ) ένας σεισμός στο Μαλιακό κόλπο, που προκάλεσε τεράστια θαλάσσια σεισμικά κύματα και κατέστρεψε τις πόλεις Εχιναίο και Σκάρφεια, καθώς και τα γύρω χωριά.

Όσον αφορά στη χρονολογία των σεισμών αυτών, ο σεισμός της Βοιωτίας θα πρέπει να έγινε το Χειμώνα κατά τη διάρκεια μιας Διονυσιακής γιορτής, που γινόταν κάθε δυο χρόνια στον Παρνασσό. Οι άλλοι δυο, σύμφωνα με την σειρά, που τους καταγράφει ο Προκόπιος, έγιναν πριν και μετά από τον πρώτο, σε πολύ κοντινό διάστημα, πιθανότατα τον Ιανουάριο και το Μάρτιο (Γεωργιάδης 1904, Γαλανόπουλος 1955, 1961, Ευαγγελάτου - Νοταρά 1987-1988, Παπαζάχος και Παπαζάχου 1989. Ambraseys and Jackson 1990, Ambraseys 1994a, Papaioannou et.al 1994).

Η ένταση του σεισμού του Μαλιακού (στη θέση μελέτης του προβλεπόμενου έργου της ζεύξης του Μαλιακού κόλπου) ήταν η μεγίστη 10 ενώ των άλλων δυο σεισμών υπολογίζεται > 6».

Απ' τα παραπάνω προκύπτουν τα εξής ενδιαφέροντα:

α) Η Σχιστή του Ιεροκλέους φαίνεται ότι είναι η σημερινή περιοχή Ζεμενό και συμπεραίνεται ότι στα χρόνια του ($6^{ος}$ μ.Χ. αιώνας) ήταν οικισμός, και γι' αυτό αναφέρεται ότι καταστράφηκε.

β) Η Διονυσιακή γιορτή στον Παρνασσό θα ήταν μάλλον αυτή, που γινόταν από τα αρχαία χρόνια στο Κωρύκιον Άντρον στην αρχή του Χειμώνα προς τιμή του θεού Διονύσου κι επομένως πιθανόν ορισμένα απ' τα άτομα που θα βρίσκονταν εκεί και σκοτώθηκαν απ' το σεισμό, θα είχαν έρθει κι από τα μέρη της Ανεμώρειας και της Σχιστής.

γ) Η περιοχή Αράχοβας-Δελφών μέχρι τα μέσα του $6^{ου}$ μ.Χ. αιώνα δεν θα είχε εκχριστιανισθεί λόγω της ισχυρής επίδρασης - ανάμνησης του Μαντείου των Δελφών.

της δεν θα μπόρεσε να ανασυγκροτηθεί, με αποτέλεσμα οι διασωθέντες κάτοικοι να διασκορπιστούν σε διάφορες κατάλληλες θέσεις της ευρύτερης περιοχής (π.χ. στις θέσεις του σημερινού Ζεμενό και του ελαιώνα της Αράχοβας κ.λπ.) καλλιεργώντας τα κτήματά τους και βόσκοντας τα ποίμνιά τους.

Αυτοί οι διάσπαρτοι μικροί οικιστικοί πυρήνες ήταν, πιστεύω, και η αιτία που θα εμποδίστηκε η εγκατάσταση σλαβικού στοιχείου στην περιοχή της Ανεμώρειας*, εάν αυτό πέρασε κάποτε απ' τα μέρη του Παρνασσού κατευθυνόμενο νοτιότερα.

Στην περίπτωση μάλιστα της Ανεμώρειας μπορεί να αποκλεισθεί βάσιμα η οργανωμένη σλαβική επιδρομή ή διείσδυση, επειδή ο τόπος αυτός βρισκόταν μακριά απ' τους κύριους άξονες των σλαβικών καθόδων προς την Πελοπόννησο.

Βεβαίως, υπάρχει το ενδιαφέρον τοπωνύμιο της περιοχής, **Σκλιβινίτσα** στο Ξεροβούνι, που μπορεί να μας πείσει για την εμφάνιση Σλάβων στην περιοχή αυτή, εάν δεχτούμε ότι σχετίζεται με τον υποκοριστικό τύπο της μεσαιωνικής λέξης **Σκλαβηνία**, η οποία στα βυζαντινά χρόνια σήμαινε σλαβική περιοχή ή σλαβική ομάδα με δικό της αρχηγό ανάμεσα στο παλιότερο ελληνικό υπόστρωμα υποχρεωμένη να αναγνωρίζει το βυζαντινό αυτοκράτορα.

Και στην περίπτωση αυτή θα πρέπει και πάλι να συμπεράνουμε την ύπαρξη ντόπιων κατοίκων, τα δύσκολα εκείνα χρόνια, στην απέναντι Ανεμώρεια. Θα ήταν αυτοί, που απώθησαν τους Σλάβους στο απέναντι Ξεροβούνι κι έδωσαν κατόπιν την ανάλογη ονομασία του τοπωνυμίου (Σκλιβινίτσα).

---

* Οι διεισδύσεις των Σλάβων στη νότια Ελλάδα κατά τα βυζαντινά χρόνια γίνονταν είτε με οργανωμένες καθόδους (επιθετικά), είτε με μετακινήσεις ολιγάριθμων νομάδων κτηνοτρόφων (ειρηνικά). Οι μικρές αυτές ομάδες σταθεροποιούνταν εκεί, όπου οι ντόπιοι ελληνικοί πληθυσμοί είχαν εξαφανιστεί, σε αντίθετη περίπτωση έπιαναν απρόσιτες περιοχές.

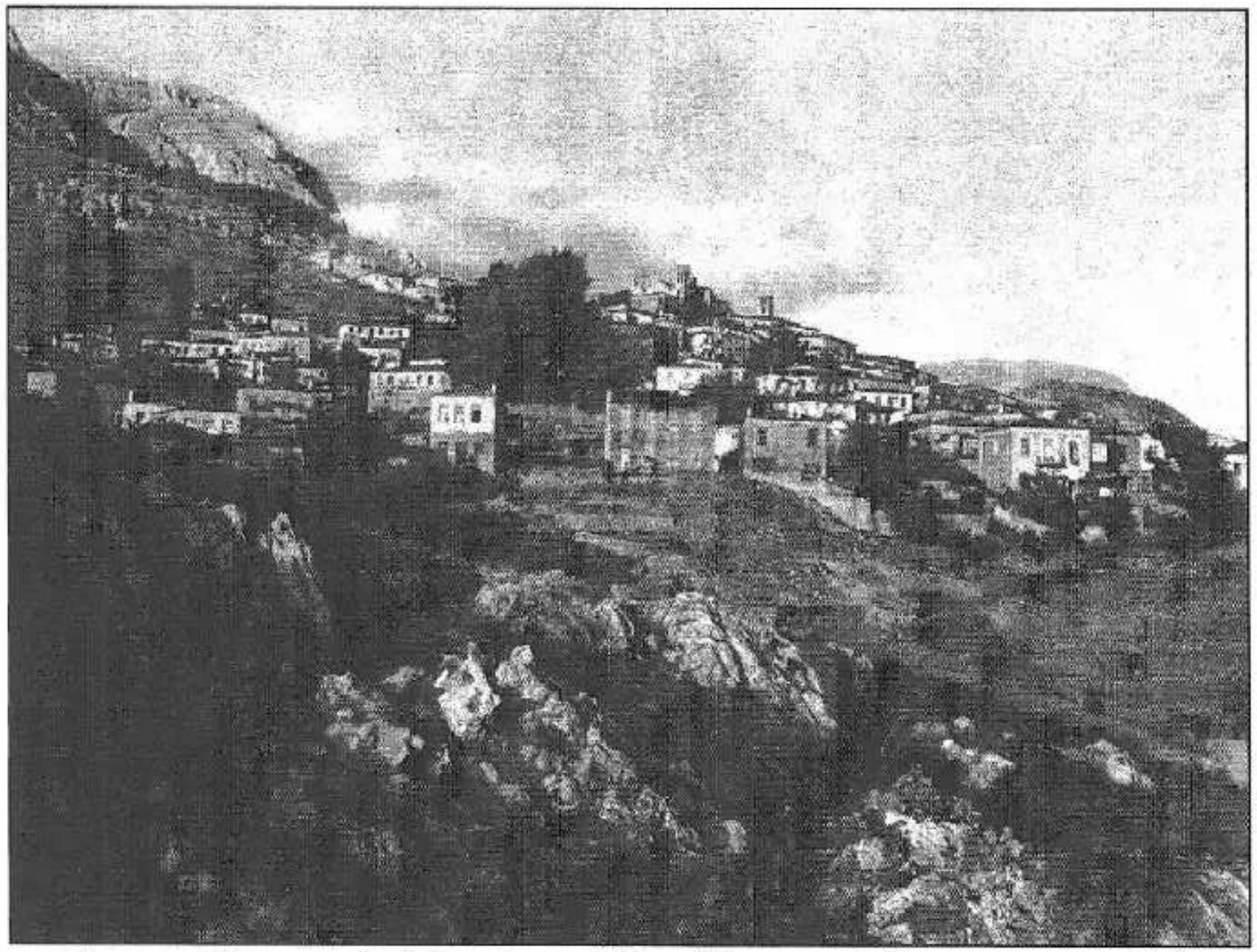
Πιστεύω όμως, τελικά, ότι Σκλαβηνία στην περιοχή αυτή δεν υπήρξε ποτέ, διότι στο συγκεκριμένο μέρος δεν υπάρχει νερό, που είναι το βασικότερο στοιχείο για τη δημιουργία κι ανάπτυξη οικισμού και διότι το τοπωνύμιο Σκλιβινίτσα δεν προέρχεται απ' την παραφθορά της λέξης Σκλαβηνία, αλλά όπως θα δούμε παρακάτω έχει μάλλον αρβανίτικη ρίζα.

Τέλος, η συσχέτιση της Σκλιβινίτσας με τη σλαβική λέξη **Slivbnica**, που πρότεινε ο Max Vasmer, δεν ευσταθεί, διότι η λέξη αυτή σημαίνει τόπος δαμασκηνιών, δηλαδή χαρακτηριστικό, που δεν ταιριάζει με το μέρος αυτό της Κίρφεως.

Φαίνεται λοιπόν λογικό να δεχτούμε ότι, κατά τα κρίσιμα βυζαντινά χρόνια το ντόπιο ελληνικό στοιχείο στην υπόψη περιοχή δεν αφανίστηκε, αλλά διασώθηκε γαντζωμένο στις πλαγιές και τα ριζιμιά του Παρνασσού αποτελώντας αργότερα τη ζύμη του νέου χωριού, της ξακουστής Αράχοβας, στη δημιουργία της οποίας θα προσπαθήσουμε να ρίξουμε φως σε παρακάτω κεφάλαιο.

Αξίζει, επίσης, να αναφερθεί κι η πιθανότητα, το τοπωνύμιο Αράχοβα να σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη «**ραχάς - ραχάδος**», η οποία χαρακτήριζε συχνά τοποθεσίες στον ευρύτερο ελληνικό χώρο τόσο κατά τη ρωμαϊκή εποχή, όσο και κατά τη βυζαντινή εποχή, καθόσον η λέξη αυτή αναφέρεται απ' το λεξικογράφο **Ησύχιο** ($5^{ος}$ μ.Χ. αιώνας) που σημαίνει κατ' αυτόν *«χωρίον σύνδενδρον και μετέωρον»*, και απ' το **Μέγα Φώτιο** ($9^{ος}$ μ.Χ. αιώνας), ο οποίος στο λεξικό του αναφέρει: *«ραχάδας = τα δενδρώδη χωρία»*.

Εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η περιοχή γύρω από τη βόρεια πλευρά του χωριού ήταν, ακόμη και μετά την Ελληνική Επανάσταση, δασωμένη. Σύμφωνα με προφορικές διηγήσεις των παλιότερων Αραχοβιτών η δασοκάλυψη έφτανε μέχρι τις παρυφές του σημερινού Σφαλακιού. Ενώ, η σημερινή φαλακρή Παλαμονίδα, βορειοανατολικά του χωριού, ήταν πλήρως δασωμένη και υλοτομήθηκε ανεξέλεγ-

Με τον πάλαι ποτέ πλάτανο της Πληκόβρυσης σ' όλο του το μεγαλείο.

κτα μετά την Επανάσταση απ' τους Αραχοβίτες, προκειμένου να καλυφτούν οι διάφορες ανάγκες τους.

Τέλος η κατάληξη - **οβα** του τοπωνυμίου Αράχοβα, η οποία είναι σαφώς σλαβικής προέλευσης, δεν υπονοεί αναγκαστικά σλαβική εποίκηση σ' όσες περιοχές του ελληνικού χώρου απαντάται τέτοιο τοπωνύμιο, διότι η κατάληξη αυτή ήταν κι είναι ακόμα και σήμερα σε ευρεία χρήση τόσο μεταξύ των Βλάχων όσο και μεταξύ των Αλβανών, και βεβαίως θα πρέπει να γράφεται με όμικρον (**ο**), όπως είναι και το σωστό, χωρίς κανένα ενδοιασμό και χωρίς καμία προκατάληψη.

Αξίζει επίσης να ληφθεί υπόψη ότι, και στην περιοχή του **Μοναστηρίου** (στο κρατίδιο των Σκοπίων), στην οποία, όπως ανάφερα παραπάνω στον πρόλογο, υπάρχει χωριό με το όνομα Αράχοβα (η πραγματική απόδοση του οποίου ονόματος στη σκοπιανή γλώσσα μπορεί να είναι μάλλον διαφορετική), ζούσε στα παλιότερα χρόνια δυναμικό και πολυπληθές βλαχόφωνο στοιχείο.

Απ' όλα τα παραπάνω, μπορούμε βάσιμα να υποθέσουμε ότι το όνομα Αράχοβα δημιουργήθηκε είτε με ρίζα λατινική, είτε με ρίζα ελληνική, στους βυζαντινούς χρόνους, στο βόρειο ελληνικό χώρο κυρίως σε περιοχές όπου ζούσαν βλαχόφωνοι και η σλαβική κατάληξη - οβα ήταν οικεία σ' αυτούς, λόγω του μακροχρόνιου συγχρωτισμού τους με τους Σλάβους, και στη συνέχεια με τις μετακινήσεις των βλαχοποιμένων νομάδων εξαπλώθηκε νοτιότερα μέχρι την Πελοπόννησο.

Ειδικότερα, εισήχθη στον Παρνασσό από Αρβανιτόβλαχους σκηνίτες (μετακινούμενους τσοπάνηδες), πιθανόν στα μέσα του 13^{ου} μ.Χ. αιώνα είτε γιατί αυτοί είχαν έρθει από κάποια Αράχοβα της Ηπείρου και η εν λόγω τοποθεσία τους θύμιζε την αρχική πατρίδα τους, είτε για να τονίσουν το οχυρό της θέσης στην κατεύθυνση Λιβαδειάς - Δελφών. Στο μέρος αυτό άλλωστε υπήρχαν, παλιότερα, ερείπια φρουρίου, όπως μαρτυρούν και οι ξένοι περιηγητές του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα.

• **Αϊ Λιάς.** Το αξιοπερίεργο με το τοπωνύμιο αυτό του αραχοβίτικου ελαιώνα είναι ότι, η ομώνυμη θέση, που βεβαίως είναι περίοπτη και σ' αυτή είχε χτιστεί από παλιά εκκλησάκι αφιερωμένο στον προφήτη Ηλία (τον οποίο πολλοί θεωρούν ότι πήρε τη θέση του αρχαιοελληνικού θεού Απόλλωνα, καθώς οι ειδωλολάτρες Έλληνες ασπάστηκαν τη νέα θρησκεία), είναι αντίκρυ και στο ίδιο περίπου υψόμετρο με τη θέση όπου ήταν χτισμένος ο αρχαίος ναός του θεού Απόλλωνα στους Δελφούς και όπου αργότερα υπήρχε, κάπου εκεί κοντά στον αρχαίο ναό, επίσης εκκλησία αφιερωμένη στον ίδιο άγιο (προφήτη Ηλία), την οποία είχαν χτίσει οι Καστρίτες (Δελφιώτες), όπως αναφέρουν οι ξένοι περιηγητές, π.χ. ο Jacob Spon και ο George Wheler, που έφτασαν στην περιοχή των Δελφών στα 1675.

Το γεγονός αυτό γίνεται ακόμα περίεργο, όταν σκεφτεί κανείς ότι η περιοχή της Αράχοβας διαθέτει πολλές και μάλιστα πιο ψηλές κορφές απ' αυτή του ελαιώνα που θα ήταν ακόμα πιο κατάλληλες για να χτιστεί ξωκκλήσι αφιερωμένο στον Αϊ Λιά.

Προσωπικά πιστεύω ότι αυτό το γεγονός ίσως να μην είναι τυχαίο, αλλά, απηχεί τη συνέχεια της ελληνικής φυλής στην περιοχή, η οποία διέσωσε μνήμες απ' τα παλιά και τις προσάρμοσε επιτυχημένα στη νέα εποχή της επικράτησης του Χριστιανισμού.

• **Ακόνα.** Περιοχή που πήρε τ' όνομά της απ' το γεγονός ότι από εκεί οι Αραχοβίτες έβγαζαν πέτρες (θράμες) κατάλληλες για το ακόνισμα εργαλείων (π.χ. μαχαιριών, κλαδευτηριών).

• **Αρδίνια.** Τοποθεσία ανάντη στο Ζεμενό. Τ' όνομά της, ίσως ρωμαϊκό κατάλοιπο, φαίνεται ότι το έλαβε απ' τη λατινική λέξη *ardeo* = καίομαι (ardens taeda = καιομένη δάδα), επειδή η τοποθεσία αυτή ήταν κατάλληλη για φρυκτωρία

στα αρχαία χρόνια. Είχε καλή ορατότητα και προς τα ανατολικά και προς τα δυτικά, και βρισκόταν δίπλα στην οχυρή θέση κοντά στο σημερινό Ζεμενό.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η λέξη *ardeo* έχει προέλευση αρχαία μικρασιάτικη (χετιτική), γιατί στα μέρη της Μικράς Ασίας, στα αρχαία χρόνια, λατρευόταν ο ***Άρδινις***, θεός του ήλιου και ακόμη, η θεά ***Άρτεμις*** των Ελλήνων είχε προέλευση επίσης μικρασιάτικη, καθώς το όνομά της (*Αρτεμις*) σημαίνει λάμπουσα μήνη = λάμπουσα σελήνη και, ως γνωστόν, η σεληνιακή φύση της Άρτεμης και η θέση της σαν θηλυκό αντίστοιχο του ηλιακού θεού Απόλλωνα υποδηλώνεται με πολλούς τρόπους, τόσο στον αρχαίο ελληνικό μύθο όσο και στην αρχαία ελληνική λατρεία.

Το ακόμα πιο ενδιαφέρον με το αραχοβίτικο τοπωνύμιο Αρδίνια είναι ότι αυτό βρίσκεται σε περιοχή απ' όπου, κατά τους θερινούς μήνες, φαίνεται να ανατέλλει ο ήλιος για τους κατοίκους της κοιλάδας του Πλειστού.

Μάλιστα, ενισχύει κι όσα υποστηρίξαμε στα προηγούμενα, επεξηγώντας τα όρια του Δελφικού Μαντείου, και συγκεκριμένα ότι οι βουνοκορφές πίσω απ' την Τούμπρη (δηλαδή πάνω από τα σημερινά Αρδίνια) ίσως ονομάζονταν, στα αρχαία χρόνια, «**ΣΚΙΔΑΡΕΟΝ**», καθόσον το ρήμα σκίδναμαι σημαίνει διασκορπίζω, διαχέω (γνωστή και η φράση: «*ἅμα ἡλίῳ σκιδναμένῳ*» = μόλις ο ήλιος αρχίσει να διασκορπίζει τις ακτίνες του), και βεβαίως επειδή πράγματι, πίσω απ' αυτές τις βουνοκορφές φαίνεται να ανατέλλει ο ήλιος του καλοκαιριού (κατά το θερινό ηλιοστάσιο) και να διαχέει τις ακτίνες του σ' όλη την Παρνασσία Νάπη (περιοχή Αράχοβας-Δελφών).

Από τα παραπάνω οδηγούμαστε στην εύλογη εικασία ότι, το λατινογενές *αρδίνια* που ίσως διαδέχθηκε το αρχαιοελληνικό *σκιδάρεον,* διασώθηκε μέσα στους αιώνες κι έφτασε να χρησιμοποιείται μέχρι τις μέρες μας.

Τέλος, υπάρχει η περίπτωση, λιγότερο πιθανή κατά τη

γνώμη μου, το τοπωνύμιο Αρδίνια να σχετίζεται με τη λατινική λέξη *arduus, a, um* = ανάντης, ανωφερής, όρθιος, διότι η υπόψη περιοχή είναι όντως ανωφερής και στέκει *«όρθια»* πάνω από το Ζεμενό.

• **Αφανός.** Προέρχεται απ' τη λέξη *«φανός»** και το τοπωνύμιο αυτό διασώζει στους αιώνες την ανάμνηση σημαντικής αρχαίας φρυκτωρίας της περιοχής (πράγματι η εν λόγω τοποθεσία ήταν καταλληλότατη για φρυκτωρία, αφού δεσπόζει στην κοιλάδα του Απόλλωνα κι έχει μακρά ορατότητα προς όλα τα σημεία του ορίζοντα), κι επομένως αποδεικνύει περίτρανα τη συνέχεια της ελληνικής φυλής στην περιοχή αυτή του Παρνασσού.

• **Βαρκό, Βαρκά.** Απ' τη βλάχικη λέξη *βαρκό* = έλος, τέλμα, μέρος που κρατάει νερό.

---

* Ο Κ. Παπαχρίστου στο βιβλίο του: *«Παρνασιώτικα»* αναφέρει ότι, η λέξη φανός είναι αρχαία και σημαίνει: *«πυρσός από δαδί ή κλιματόβεργες»* και παραθέτει το παρακάτω απόσπασμα απ' το έργο: *« Ἔκθεσις περί βασιλείου τάξεως,* I 492. 8» του βυζαντινού αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογέννητου, στο οποίο δίδονται διαφωτιστικές πληροφορίες για το πώς λειτουργούσαν οι φρυκτωρίες στα χρόνια του Βυζαντίου. Συγκεκριμένα:

« Ἰστέον, ὅτι, τό παλαιόν ἀπό Ταρσοῦ Σαρακηνῶν κατά Ρωμαίων ἐξερχομένων εὐθέως τό κάστρον τό λεγόμενον Λοῦλον ἐν περιόπτῳ προσκείμενον ἐξῆπτε φανόν, ὅν ἐκ διαδοχῆς ὁ καλούμενος Ἀργέας βουνός διεδέχετο, καί ἦπτε δέ καί αὐτός. Καί εἶθ' οὕτως ἀπό τῶν ἐκεῖσε ὁ βουνός ὁ Σάμος ἀνῆπτε. Καί μετά τοῦτο ἐδέχετο τό κάστρον τό Αἴγιλον, καί ἦπτε καί αὐτό. Καί ἀπ' αὐτό ἐδέχετο ὁ βουνός ὁ Ὄλυμπος, καί ἦπτεν ἐν κορυφῇ. Καί μετ' ἐκεῖνον ἐδέχετο ὁ βουνός ὁ Κύριζος, καί ἦπτε καί αὐτός... Καί μετ' αὐτόν ἐδέχετο ὁ ἐν τῷ παλατίῳ τοῦ Φάρου ἡλιακός, καί ἦπτε καί αὐτός. Διαιτάριοι γάρ ἐκεῖσε βίγλας ἀεί καί πάντοτε κρατοῦντες πρός τό μή λαθεῖν αὐτούς, ἀκριβῶς ἀπεσκόπουν πρός τόν βουνόν τοῦ ἁγίου Αὐξεντίου».

Και καταλήγει ο Κ. Παπαχρίστου στο ότι κάτι ανάλογο γινόταν και με τις «πυρσεῖες» και τα *«φρυκτωρία»* των αρχαίων Ελλήνων.

• **Βιρτιπό.** Βρίσκεται πάνω από την Παλαμονίδα, πριν απ' το «**Μακρύ λιθάρ'**» και τον «**Αϊ Νικόλα**». Είναι ένα μεγάλο βαθούλωμα (σαν κάρκαρος), που βαστάει χιόνι για πολύ καιρό και στο οποίο φυτρώνουν αγριοτσουκνίδες (καγίλια) κι άγρια σπανάκια, τα οποία οι τσοπάνηδες, τα παλιότερα χρόνια, τα μαγείρευαν με τυρί.

Πιθανόν σύνθετη απ' τις βλάχικες λέξεις: ***βιρντεάτσα*** = χλόη, πρασινάδα (απ' τη λατινική λέξη vireo = είμαι χλωρός, χλοάζω, θάλλω) και ***ντιπούνου*** = καταβιβάζω (απ' τη λατινική λέξη depono = αποτίθεμαι, κατατίθεμαι, καταβιβάζω), επειδή στο βαθούλωμα αυτό βρίσκεται χλωρασιά.

• **Βλαχόλακκα.** Σημαντικό τοπωνύμιο του Παρνασσού, που μας πληροφορεί άμεσα και καθαρά για την εγκατάσταση βλαχοποιμένων στην περιοχή του Παρνασσού και ειδικότερα της Αράχοβας.

• **Βούσα.** Σύμφωνα με τον Χρίστο Κούσουλα (στο βιβλίο του *«Σάλωνας»*) υπάρχουν διάφορες θέσεις στη Γκιώνα και στον Παρνασσό, που ονομάζονται Βούζες απ' το όνομα του φυτού Βουζιά ή Αβουζιά (φυτό ποώδες, οχληρότατο και δυσεξόντωτο ζιζάνιο, όλα τα μέρη του οποίου είναι κάκοσμα και δηλητηριώδη). Κατόπιν τούτου, και η υπόψη Βούσα πιθανόν να έχει την παραπάνω προέλευση, διαφορετικά θα πρέπει να τη συσχετίσουμε με την αρχαιοελληνική λέξη *βήσσα* ή *βάσσα* = δασώδης κοιλάδα, φαράγγι, διότι η τοποθεσία αυτή είναι μια μικρή κοιλάδα.

• **Βούτριγια.** Περιοχή στο νοτιοδυτικό άκρο του Αραχοβίτικου ελαιώνα που συνορεύει με τη Δελφιώτικη περιοχή. Πιθανόν, αρχαίο τοπωνυμικό κατάλοιπο, επειδή ίσως στη θέση αυτή, από την αρχαία εποχή, υπήρχε αμπελώνας, δηλαδή περιοχή όπου παράγονταν **βότρυες** (σταφύλια).

• **Βρουλιά.** Απότομη βραχώδης πλαγιά ανατολικά του χωριού. Απ' τις αλβανικές λέξεις *vrulsh* = απότομος ή *vrallet* = απότομος, αλματώδης.

• **Γάτζιες.** Τοποθεσία ανατολικά του χωριού. Ίσως το όνομα του τοπωνυμίου αυτού να δόθηκε, εξαιτίας του πλήθους των μικροπτυχώσεων της ανατολικής πλευράς της οικείας λοφοσειράς, απ' την αρχαιοελληνική λέξη μισγάγκεια = τόπος, στον οποίο ενώνονται δύο ή περισσότερα φαράγγια βουνών, οπότε *μισγάγκειες > μισγάτζες > γάτζιες.*

Πιθανόν, όμως, να σχετίζεται με τη λέξη *γράντζες* = φυτό άγριο, που είναι προσφιλές στους λαγούς και το οποίο, ίσως, τα παλιότερα χρόνια να ευδοκιμούσε ιδιαίτερα σ' αυτή την περιοχή, οπότε *γράντζες > γάτζιες.*

• **Γιρουντόβραχους.** Είναι η δεύτερη σημαντική κορυφή του Παρνασσού, μετά τη Λυάκουρα, ύψους 2.435 μ., η οποία στα αρχαία χρόνια ονομαζόταν Τιθορέα.

Η ονομασία *«Γεροντόβραχος»,* σύμφωνα με την άποψη πολλών, δόθηκε απ' τους μεταγενέστερους κατοίκους του Παρνασσού σε ανάμνηση παλιότερης (αρχαίας) συνήθειας των Παρνασσιωτών να χρησιμοποιούν την κορυφή αυτή, ως καιάδα, απ' όπου γκρέμιζαν τους ανήμπορους γέροντες (εσχατόγηρους).

Πιθανότερον όμως, το πρώτο συνθετικό του εν λόγω τοπωνυμίου να δείχνει (μεταφορικά), πέρα απ' την ηλικία, τη σημασία και σπουδαιότητα της δεύτερης κορυφής του Παρνασσού, καθόσον στην Αράχοβα, αλλά κι αλλού, η λέξη γέροντας χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει και το αξιοσέβαστον ενός ανθρώπου. Βεβαίως, η λέξη γέρος πολλές φορές συνοδεύει και το όνομα του Παρνασσού, όταν π.χ. λέμε ο γερο Παρνασσός.

• **Γκαμάλους.** Τοποθεσία (μικροεματιά) στον Παρ-

νασσό, κοντά στον Αχλαδόκαμπο, όπου οι παλιοί Αραχοβίτες έσπερναν τα εκεί ευρισκόμενα χωράφια τους με σιτάρι. Πιθανόν σχετίζεται με την αλβανική λέξη *gamull* = μικρός καταρράκτης

• **Γόσκια (σπηλιά).** Πιθανόν απ' τη γνωστή λέξη *γκούσα* = πρόλοβος, πρήξιμο λαιμού και κατ' επέκταση λαιμός, στόμα, χάσμα. Επειδή η λέξη γκούσα είναι σε χρήση σε όλες τις βαλκανικές γλώσσες γι αυτό είναι δύσκολο να καθορισθεί η πατρότητα του εν λόγω τοπωνυμίου.

• **Γουράλα.** Πιθανόν απ' την αλβανική λέξη *γούρε* = πηγή που αναβλύζει μέσα από πέτρες.

• **Δημουσιά.** Περιοχή του αραχοβίτικου ελαιώνα απ' όπου περνούσε η αρχαία ιερά δημοσία οδός (εξ ου και το όνομα του τοπωνυμίου αυτού), από Λεβάδεια προς το Μαντείο των Δελφών, και η οποία αυτή οδός λειτουργούσε ακόμα και μέχρι τα χρόνια της Τουρκοκρατίας.

• **Ζεμενό.** Σύμφωνα με το Γερμανό καθηγητή Max Vasmer έχει σλαβική προέλευση και σημαίνει χαμηλός τόπος και φαίνεται ότι δόθηκε για να τονισθεί το χαμηλόν της περιοχής στην κατεύθυνση Παρνασσού - Κίρφεως. Η παραπάνω άποψη δεν ευσταθεί κατά τη γνώμη μου για τους εξής λόγους:

α) Ο Max Vasmer ναι μεν δέχεται την ερμηνεία του χαμηλά κείμενου τόπου και παραθέτει το βουλγάρικο *zemen* και το σερβοκροατικό *zemun* με προέλευση τις λέξεις *semlin* και zemljbnb, αλλά δεν προβαίνει σε περαιτέρω επεξηγήσεις και διευκρινίσεις γι' αυτά. Όμως στα βουλγάρικα η λέξη *zemen* προέρχεται απ' τη λέξη *zemia* = γη, γήινος, ενώ η έννοια του χαμηλού τόπου εκφράζεται απ' τις λέξεις *νήσεκ* και *ντόλου*.

β) Σεμλίνο ή Zemun ονομαζόταν γνωστό εμπορικό κέντρο της νότιας Ουγγαρίας (όπου κατά το 18^{ο} μ.Χ. αιώνα

άνθησε ελληνική κοινότητα από Μακεδόνες εμπόρους μετανάστες) κι αν λάβουμε υπόψη ότι η Ουγγαρία και τμήμα της Βαλκανικής ήταν υπό την ισχυρή επίδραση των Ρωμαιοκαθολικών για πολλούς αιώνες, τότε πιθανόν και το όνομα *semlin* να έχει λατινική ρίζα.

γ) Τοπωνύμιο Ζεμενά αναφέρεται και στο Βίο του Οσίου Λουκά. Ήταν περιοχή της Πελοποννήσου, όπου ασκήτευε κάποιος Στυλίτης. Αυτόν επισκέφτηκε, μετά από πρόσκληση, ο Όσιος, γύρω στα 925 μ.Χ., για να τον υπηρετήσει. Το εν λόγω τοπωνύμιο, που πιθανόν ταυτίζεται με το σημερινό Ζεμενό Δυτικής Κορινθίας, μάλλον είναι προσλαβικό, διότι είναι δύσκολο να δεχτούμε ότι ο Στυλίτης θα ασκήτευε σε περιοχή, όπου θα είχαν εγκατασταθεί και θα ζούσαν μη εισέτι εκχριστιανισμένοι Σλάβοι.

Τέλος, η συσχέτιση της ονομασίας Ζεμενό με την αρχαιοελληνική λέξη *ζαμενής* = λίαν ισχυρός, μαινόμενος, ορμητικός φαίνεται λιγότερο πιθανή, παρότι στην περιοχή αυτή πνέουν ισχυροί βορειοανατολικοί άνεμοι πολλές φορές το χρόνο.

Κατόπιν των παραπάνω, το όνομα Ζεμενό ίσως να προέρχεται απ' τη λατινική λέξη *semen, is* = γένος, γενιά, απόγονος, αιτία, αρχή (οπότε *semen > σεμενό > ζεμενό*) σε ανάμνηση ρωμαϊκής φρουράς* που θα είχε εγκατασταθεί εκεί κατά τους πρώτους αιώνες της ρωμαιοκρατίας. Η εν λόγω φρουρά θα έγινε η κυρίαρχη γενιά στον τόπο αυτό και πιθανόν ήταν και η αιτία της αντικατάστασης του ονόματος της Ανεμώρειας με τη λατινική λέξη turbula, ae, με σκο-

---

* Στο Ζεμενό υπήρχαν ερείπια παλιότερου κάστρου, τα οποία περιέγραψε ο ξένος περιηγητής **Dodwell** στο βιβλίο του: *«Classical and topographical Tour through Greece»* στις αρχές του 19ου μ.Χ. αιώνα και συγκεκριμένα μεταξύ των άλλων ανάφερε: *«...Μπορεί να είναι ένα απ' τα εξ (6) «ignobilia castella» (= άσημα κάστρα) της Φωκίδας που διαλέχτηκαν απ' τον Ρωμαίο Ύπατο T. Quinctius*

πό τη διατήρηση της έννοιας του ονόματος της πόλης μέσα απ' τη νέα γλώσσα.

Άλλη άποψη για το όνομα Ζεμενό είναι να δόθηκε αυτό μεταγενέστερα στην υπόψη τοποθεσία, σε ανάμνηση ίσως του γεγονότος της μεταφοράς της Παλιάς Αράχοβας από εκείνη τη θέση στο σημερινό χωριό, κάτω ίσως από τις διαταγές του φράγκου αυθέντη, στα χρόνια της φραγκοκρατίας, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο.

Σ' αυτή την περίπτωση, θα πρέπει να δεχτούμε ότι η λέξη Ζεμενό χαρακτηρίζει την τοποθεσία εκείνη, στην οποία κάποτε «*ζούσαν κι έμεναν*» κάτοικοι που πιθανόν αναγκαστικά μετακινήθηκαν από εκεί για να συγκροτήσουν επτά (7) αιώνες περίπου πριν από σήμερα, μαζί με άλλους ντόπιους κατοίκους (που έμεναν π.χ. στη θέση του σημερινού ελαιώνα της Αράχοβας και σ' άλλες θέσεις της γύρω περιο-

---

Flamininus και των οποίων ο ιστορικός Λίβιος δεν διαφύλαξε τα ονόματα...».

Πράγματι, ο Ρωμαίος Ύπατος Flamininus ήρθε στην Ελλάδα το καλοκαίρι του 198 π.Χ. με σκοπό να κάμψει τους Μακεδόνες. Νίκησε λοιπόν τη μακεδονική φάλαγγα στον Αώο ποταμό, εισέβαλε στη Θεσσαλία κι επειδή αδυνατούσε να διαχειμάσει εκεί, προτίμησε ως τόπο διαχείμασης τη Φωκίδα, όπου εκυρίευσε την Αντίκυρα, Άμβρωσσο, Υάμπολη, Πανοπέα και με ισχυρή πίεση και τη Δαυλίδα. Στη συνέχεια, πολιόρκησε την Ελάτεια (η οποία πριν καταληφθεί πρόβαλε σοβαρότατη αντίσταση) κι έτσι εύκολα μετά ολοκλήρωσε την κατάληψη της Φωκίδας.

Επειδή οι Ρωμαίοι στα μέρη που κατακτούσαν, για την εδραίωση της κυριαρχίας των τοποθετούσαν φρουρές σε επίκαιρες θέσεις, π.χ. οροδιαβάσεις - κλεισώρειες στρατηγικής σημασίας, είναι λογικό να δεχτούμε ότι ο Flamininus θα τοποθέτησε ρωμαϊκή φρουρά και στη στρατηγική θέση του σημερινού Ζεμενό που ασφάλιζε από ανατολικά το Δελφικό Μαντείο εκτοπίζοντας την εκεί μακεδονική φρουρά. Πράγματι, οι Μακεδόνες απ' την εποχή του Φιλίππου του Β΄ είχαν οχυρώσει ορισμένες επίκαιρες θέσεις της Φωκίδας, για να εξασφαλίσουν την κυριαρχία τους και η υπόψη περιοχή ήταν απ' τις πιο σημαντικές γι' αυτούς.

χής), το σημερινό χωριό, το οποίο αναπτύχθηκε γοργά και απόκτησε τόση φήμη.

Βεβαίως, η κατοίκηση στο Ζεμενό δεν διακόπηκε ποτέ ολοκληρωτικά στους περασμένους αιώνες, καθόσον η εν λόγω τοποθεσία συγκέντρωνε όλες τις απαραίτητες προϋποθέσεις για εγκατάσταση (π.χ. νερό, αγροτικές εκτάσεις, ήταν πέρασμα από Φωκίδα προς Βοιωτία).

Μάλιστα, ο Ρώσος περιηγητής **Βλαδίμηρος Νταβίντωφ**, ο οποίος πέρασε απ' το Ζεμενό, στις 26 Ιουνίου του 1835, στο βιβλίο του: *«Ταξιδιωτικές Σημειώσεις»* αναφέρει:

«...Το μεσημέρι σταματήσαμε για να ξεκουραστούμε - απαραίτητο με τη ζέστη που επικρατούσε - δίπλα στην πηγή στην κωμόπολη Ζεμενό. Πήραμε το πρωϊνό μας και καθίσαμε περίπου δυο ώρες. Λίγο πιο πέρα φαίνονται τα ίχνη του δρόμου που άνοιξαν μέσα στον άγριο βράχο και ίσως για αυτόν τον λόγο τον ονομάζουν «Σχιστή» ...».

Τέλος, αξίζει να αναφερθεί και η περίπτωση, το εν λόγω τοπωνύμιο να προκύπτει από τη σύνθεση των αλβανικών λέξεων *zem* = καρδιά, μέση, κέντρο και *en* = δοχειο, αγγείο, καθόσον η τοποθεσία Ζεμενό είναι η μέση (το κέντρο) του νοητού αγγείου (δοχείου) που σχηματίζεται από το σμίξιμο (σε αυχένα) των βουνών: Παρνασσός και Κίρφι (Ξεροβούνι) στην εν λόγω ανατολική είσοδο της ευρύτερης Αραχοβίτικης περιοχής. Η μόνη δυσκολία για την πλήρη αποδοχή της παραπάνω εξήγησης είναι η ύπαρξη του τοπωνυμίου Ζεμενά της Πελοποννήσου, που έχουμε αναφέρει προηγουμένως, το οποίο υφίστατο πολύ πριν την κάθοδο Αλβανών στην Πελοπόννησο.

• **Ιμπιλή.** Η τοποθεσία αυτή του ελαιώνα βρίσκεται ως γνωστόν στη συμβολή δυο σημαντικών ρεματιών (το ένα ρέμα είναι το Πλατανόρεμα και το άλλο η Μουρτιά) κι εξ αυτού του λόγου προκύπτει σαν πιθανή ερμηνεία του ονό-

ματός της η λέξη *συμβολή*, οπότε: *συμβολή* > *συμπολή* > *υμπολή* > *ιμπιλή*.

Όμως, εξίσου πιθανή είναι και η εξήγηση που στηρίζεται στη λατινική λέξη *amplus* = ευρύς, εκτενής, άφθονος, δαψιλής, καθόσον η περιοχή της Ιμπιλής είναι μια απ' τις πλέον επίπεδες κι εύφορες τοποθεσίες του αραχοβίτικου ελαιώνα.

• **Καγίτινα (πηγή).** Πιθανόν σύνθετη απ' τις λέξεις *κακός* και *γητεύω*, διότι σύμφωνα με ντόπια παράδοση το νερό της πηγής αυτής ήταν μολυσμένο από γητέματα κι όποιος το έπινε αρρώσταινε βαριά. Επομένως *κακογήτινα* > *καγίτινα*.

Επίσης, πιθανόν το τοπωνύμιο καγίτινα να σχετίζεται με τις τουρκικές λέξεις: *kayan* = χείμαρρος, *kayanak* = κεφαλάρι - πηγή, *kayanaktan gelen* = πηγαίος, οπότε σημαίνει νερό πηγαίο σε αντίθεση με τη γειτονική βρύση *«Μπάνια»*, το νερό της οποίας έρχεται, με φυσική ροή, απ' την τοποθεσία *«Μπάνια»*.

Αξίζει να αναφερθεί ότι, στον Κεράτιο κόλπο, στην Κωνσταντινούπολη, υπάρχει τοπωνυμία ***«καγίτανε»***, η οποία σχετίζεται με νερά.

Πράγματι, σ' άρθρο της εφημερίδας: «ΤΟ ΒΗΜΑ», στο φύλλο της 22/8/2000, με τίτλο:*«Ο Κεράτιος Κόλπος γίνεται πάλι επίγειος παράδεισος»* αναφέρονται τα εξής:

«... Τούρκος μηχανικός, ο οποίος εργάζεται για την υλοποίηση του σχεδίου, διηγείται δείχνοντας στο χάρτη το ***Καγίτανε****: «Τα πλοία έρχονταν ως εδώ. Υπήρχαν πολλά όμορφα παλάτια και αρχοντικά κατά μήκος του ποταμού, κρυμμένα πίσω από μεγάλα δέντρα. Υπήρχαν καταρράκτες εκεί κάτω. Και κοιτάξτε τι κάναμε»...»*

• **Καστρούλι.** Ύψωμα στην τοποθεσία Ζεμενό το όνομα του οποίου μας πληροφορεί για την ύπαρξη αρχαίου μικρού κάστρου (το οποίο έχουν περιγράψει κι οι ξένοι περιηγητές κατά το 19^{ο} αιώνα).

• **Κ'μούλα.** Τοπωνύμιο που χαρακτηρίζει θέσεις σε λόφους και συναντιέται τόσο στο χωριό, όσο στον ελαιώνα και στον Παρνασσό. Προέρχεται απ' τη λατινική λέξη *cumulus, i* = σωρός.

• **Κόνισκους.** Τέτοιο τοπωνύμιο υπάρχει επίσης στην Ευρυτανία, Καλαμπάκα, Άνω Λεκάνη του ποταμού Φείδαρη της Αιτωλίας και στην περιοχή της Σιάτιστας.

Σύμφωνα με το Σωκράτη Λιάκο προέρχεται απ' το έτυμο των λέξεων *χώνος, χοάνη* της ελληνικής και *canana* = υπόγειο όρυγμα, *chanecia* = τάφρος - όρυγμα, *chinsica* = κρυψώνα - υπόγειο κοίλωμα της μεσαιωνολατινικής.

Σύμφωνα με τον Max Vasmer προέρχεται από τη σλαβική *konbsko* = σταύλος - τόπος εκτροφής αλόγων.

Κατά τη γνώμη μου φαίνεται πιο πιθανόν να προέρχεται απ' τη λατινική λέξη *conisco* που, μεταξύ των άλλων, σημαίνει: κινούμαι με ταχεία ορμητική κίνηση κι απότομα, επειδή πράγματι η υπόψη τοποθεσία είναι μια ευρεία κατωφερική φυσική τάφρος, όπου τα νερά ραγδαίας βροχής κινούνται ορμητικά.

• **Κούβιλους.** Απ' τη βλάχικη λέξη *κουβέλε* = μεγάλο ξύλινο αγγείο που χρησίμευε για μέτρο χωρητικότητας (είναι δάνειο απ' την αρχαία σλαβική λέξη *kublu*). Πράγματι, η κορυφή αυτή του Παρνασσού μοιάζει με αντεστραμμένο δοχείο.

• **Κούκουρας.** Υπάρχει η άποψη ότι το εν λόγω όνομα το έφεραν μαζί τους οι ξένοι, που εγκαταστάθηκαν σ' αυτή τη γωνιά του χωριού, απ' τα Κούκουρα της Βοιωτίας. Κάτι τέτοιο όμως δεν φαίνεται να ευσταθεί, διότι είναι απίθανο λίγες οικογένειες, που έφτασαν εδώ κάποτε, να επέβαλαν σ' ένα σημαντικό χωριό, όπως ήταν η Αράχοβα, το τοπωνύμιο της καταγωγής των.

Εξάλλου, οι πρώτοι μόνιμοι οικιστές της αραχοβίτικης

αυτής συνοικίας ήταν οι Συραίοι και οι Μπακαλαίοι, οι οποίοι δεν είχαν σχέση με τα Κούκουρα Βοιωτίας. Αντίθετα, σύμφωναμε πληροφορίες οι Συραίοι είχαν έρθει από την Ήπειρο, όπως και τόσες άλλες οικογένειες της Αράχοβας.

Εν πάσει περιπτώσει, τοπωνύμιο Κούκουρας ή παραπλήσιο συναντούμε σε αρκετές περιοχές της Ελλάδας κι αυτό χαρακτηρίζει τις πιο πολλές φορές υψώματα.

Συγκεκριμένα:

- Κούκουρας (ύψωμα 1.149 μ.) στο νομό Αρκαδίας (κοντά στα άνω Δολιανά),
- Κούκουρη (ύψωμα 634 μ.) νότια των Πατρών,
- Κούκουρα (ύψωμα 775 μ.) νοτιοδυτικά των Πατρών,
- Κουκούβερη (ύψωμα 1.266 μ.) κοντά στην Ανδρίτσαινα στα όρια των νομών Ηλείας και Μεσσηνίας,
- Κούκουρας (ύψωμα 1.623 μ.) στα όρια των νομών Δράμας και Σερρών,
- Κουκουρούντζος (ύψωμα 1.785 μ.) κοντά στη Βουβούσα Ιωαννίνων,
- Κουκούγερος (ύψωμα 651 μ.) στο νομό Κορινθίας κοντά στην Αρχαία Νεμέα.

Εξ αυτών προκύπτει ότι το τοπωνύμιο Κούκουρας μπορεί να ερμηνευτεί από τη λατινική λέξη *cucullus* = καλύπτρα κεφαλής, κατσούλα, κωνοειδές ή σφαιροειδές επιστέγασμα με τροπή του υγρού (λ) στο υγρό (ρ).

Όμως, για τον αραχοβίτικο Κούκουρα μια τέτοια εξήγηση δεν ταιριάζει, διότι η υπόψη τοποθεσία δεν είναι κορυφή κάποιου λόφου, αλλά αντίθετα είναι ένα φυσικό κόλπωμα (θύλακας), που μοιάζει με κοίλον αρχαίου ελληνικού θεάτρου.

Το γεγονός αυτό μας οδηγεί στη βυζαντινή λέξη *κούκουρον* που σήμαινε θυλάκιο, ταγάρι, ό,τι δηλαδή και η λέξη κώρυκος, που αναφέραμε παραπάνω, κι εάν πράγματι οι δυο αυτές λέξεις σχετίζονται μεταξύ τους, τότε η ιστορία της περιοχής έχει παίξει ένα περίεργο παιχνίδι, επειδή εξα-

φάνισε μεν το όνομα αυτό απ' το περίφημο άντρον του Παρνασσού, το διάσωσε δε παρεφθαρμένο στην ανατολική πύλη του χωριού.

Μια πιο ενδιαφέρουσα εξήγηση για τον Κούκουρα προκύπτει έμμεσα απ' το έργο: «*Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*» (τόμος 1, Αθήνα 1905) του μεγάλου Έλληνα γλωσσολόγου Γεωργίου Ν. Χατζιδάκη, ο οποίος επιχειρώντας να εξηγήσει τη λέξη Κουκουρίτης, με την οποία κορόιδευαν οι κάτοικοι των ανατολικών περιοχών της Κρήτης τους προερχόμενους απ' τις δυτικές επαρχίες και ορεινές περιοχές του νησιού, παραθέτει κάποιους στίχους Κρητικού Δράματος, που περιέχουν τη λέξη Κουκούρης, και συμπεραίνει ότι οι λέξεις Κουκουρίτης, Κουκούρης σημαίνουν τον ξενόφερτο, τον επήλυδα.

Άρα στην περίπτωση μας, επειδή πράγματι εγκαταστάθηκαν στα ανατολικά της Αράχοβας κάποτε ξενόφερτοι από διάφορα μέρη της Ελλάδας, μπορούμε βάσιμα να υποστηρίξουμε ότι οι ντόπιοι κάτοικοι της Αράχοβας τους ονόμασαν κοροϊδευτικά Κουκουριώτες και κατά συνέπεια βάφτισαν και την τοποθεσία, όπου εγκαταστάθηκαν αυτοί, Κούκουρα.

Εάν έτσι έχουν τα πράγματα, τότε το όνομα του αραχοβίτικου Κούκουρα σχετίζεται μάλλον με το όνομα του πουλιού κούκος, το οποίο ως γνωστόν ξενόφερτο στις φωλιές άλλων πουλιών, τις χρησιμοποιεί συστηματικά για την εναπόθεση - εκκόλαψη των αυγών του και στη συνέχεια για μεγάλωμα των νεοσσών του.

• **Κουσίνους - Κουσισνάς.** Σύμφωνα με το Σωκράτη Ν. Λιάκο προέρχονται απ' τη λατινομακεδονική (βλάχικη) λέξη *Κόσσινα* ή *Κόζιανη* ή *Κοζάνη* = αυχενοδιάβαση, φαράγγι. Έτσι κι αλλιώς το όνομα αυτό είναι προσλαβικό, διότι τοποθεσία Κούσινες αναφέρεται απ' τον ιστορικό Προκόπιο στο βιβλίο: «*περί Κτισμάτων*», στην παράγραφο

τη σχετική με τα φρούρια που έφτιαξε ο Ιουστινιανός. Συγκεκριμένα: «... *Ἐπί Δαρδανίας δέ πεποίηται τάδε νέα μέν Λαβέριον, Κάστιμον... Βικτωρίας. Ἀνενεώθη δέ τάδε Κεσίανα,...* ***Κούσινες,...*** *Ἄρια ὑπό πόλιν Σαρδικήν...*».

• **Κουτ'πός.** Ύψωμα ανατολικά του χωριού κοντά στην περιοχή της Μπάνιας. Η ονομασία αυτή πιθανόν σχετίζεται με τη βλάχικη λέξη **κιπιτά** (κιπιτά>κιτιπά > κιτ'πά > κουτ'πά > κουτ'πό) = κεφαλή, άκρα, κορυφή, η οποία προέρχεται απ' τη λατινική λέξη caput, itis που, μεταξύ των άλλων, σημαίνει κεφαλή, κορυφή.

• **Λαρσιό.** Τοποθεσία του Λιβαδιού της Αράχοβας υπερυψωμένη σε σχέση με τη γύρω πεδινή περιοχή. Πιθανόν προέρχεται απ' την αρχαιοελληνική (πελασγική) λέξη *λάρισσα* = οχυρός τόπος (που ήταν σύνηθες αρχαίο τοπωνύμιο στον ελληνικό χώρο), θα πρέπει όμως να αναφέρουμε και την περίπτωση η υπόψη ονομασία να δόθηκε μεταγενέστερα κι άρα να σχετίζεται με την αλβανική λέξη *lartesire -a* = ύψωμα (*λαρτεσίρε > λαρσίρε > λαρσιό*), η οποία έτσι κι αλλιώς είναι πελασγικό κατάλοιπο, σύμφωνα με τον Ιάκωβο Θωμόπουλο *(«Πελασγικά»).*

• **Λέλους.** Μοιάζει με το σουβαλιώτικο τοπωνύμιο *«Λέο»* για την εξήγηση του οποίου ο Κώστας Παπαχρίστου (στο βιβλίο του *«Παρνασιώτικα»)* δέχεται ότι έχει αρβανίτικη ρίζα, επειδή τέτοιο όνομα χαρακτηρίζει πολλές οικογένειες σε περιοχές της Αττικής και της Εύβοιας. Πιθανόν λοιπόν και το δικό μας τοπωνύμιο Λέλος να έχει αρβανίτικη ρίζα και να σχετίζεται με το επώνυμο κάποιου παλιού ιδιοκτήτη της τοποθεσίας αυτής ή κάποιου που πρωταγωνίστησε εκεί σε κάποιο επεισόδιο. Να σημειώσουμε ότι στην πλειοψηφία τους τα αρβανίτικα επώνυμα είναι δισύλλαβα.

• **Λιπουτσέσα.** Πιθανόν προέρχεται απ' το όνομα του φυτού *«Lupinus Angustifolius»* (δηλητηριώδες για τα πρόβατα)* και τη λατινική λέξη *cessus, a, um* (από το ρήμα cedo = φέρω, δίδω, χωρώ), οπότε *lupinus + cessa > λουπικέσσα > λιπουκέσα > λιπουτσέσα.* Δηλαδή το μέρος που δίνει το παραπάνω δηλητηριώδες φυτό. Πράγματι, όπως είναι γνωστόν στην εν λόγω τοποθεσία φυτρώνει δηλητηριώδες φυτό επικίνδυνο για τα πρόβατα, που το γνωρίζουν όσοι τσοπάνηδες βόσκουν τα κοπάδια τους εκεί.

Επίσης, το δεύτερο συνθετικό της λέξης αυτής μπορεί να σχετίζεται με τη μεσαιωνολατινική λέξη *τσέστα,* που σύμφωνα με το Σωκράτη Λιάκο σημαίνει κοίλωμα.

• **Λιτζιρίσου.** Η ύπαρξη μακράς οροσειράς με το όνομα Λουτζερίσε στη Βόρειο Ήπειρο, η οποία διασχίζει *(«διαβαίνει»)* βορειοδυτικά την εν λόγω περιοχή καθώς και το γεγονός ότι, η υπόψη αραχοβίτικη τοποθεσία χρησίμευε σαν σημαντικό μονοπάτι παλιότερα, για όσους διάβαιναν απ' τα ανατολικά (Δαύλεια, Ζεμενό) προς το Λιβάδι του Παρνασσού μας οδηγούν στο να δεχτούμε ως σωστή ερμηνεία του τοπωνυμίου τη λατινική λέξη *lego* που σημαίνει, εκτός των άλλων, διέρχομαι.

Την άποψη αυτή ενισχύει και η ύπαρξη του τοπωνυμίου

---

* Το φυτό *«lupinus angustifolius»* είναι φυτό ετήσιο δηλητηριώδες. Φύεται σε χέρσους αγρούς και πετρώδεις θέσεις σ' όλη την Ελλάδα. Αντέχει σε ασβεστούχα εδάφη περισσότερο από κάθε άλλο φυτό του ιδίου γένους. Είναι δηλητηριώδες, διότι περιέχει την ουσία λουπινίνη. Η τοξική αυτή ουσία είναι αλκαλοειδής και βρίσκεται κυρίως στο περικάρπιο (φλοιό) των ωριμασμένων καρπών. Είναι δηλητηριώδες μόνο για τα πρόβατα και σε περίοδο καρποφορίας κατά την οποία διέρχονται νηστικά από βοσκότοπους. Η κατανάλωση 200 έως 500 γραμμαρίων τέτοιας τροφής επιφέρει τη δηλητηρίαση κι αμέσως το θάνατο. Γι' αυτό συμπληρωματικές τροφές ιδίως για μετακινούμενα ζώα θεωρούνται απαραίτητες.

Λογάρι στους Δελφούς, το οποίο επίσης χαρακτηρίζει μια διέξοδο, ένα φυσικό διάδρομο απ' όπου μπορεί κανείς να περάσει εύκολα απ' τους Δελφούς προς την Αράχοβα κι αντιθέτως.

Σύμφωνα όμως με το Σωκράτη Λιάκο υπάρχει τοπωνύμιο Λίντζιουρι, που χαρακτηρίζει βραχοτοποθεσία στην περιοχή του Πισοδερίου Φλωρίνης καθώς και κρημνοβραχοβούνι στο Αργυρόκαστρο και το όνομά τους προέρχεται απ' την αρχαιοελληνική λέξη *λάϊγξ* = μικρό λιθάρι. Επομένως, και η υπόψη τοποθεσία της Αράχοβας, επειδή είναι πετρώδης, μπορεί να πήρε το όνομα αυτό απ' την αναφερθείσα λέξη λάϊγξ.

Επίσης, να αναφέρουμε και την πολλή πιθανή περίπτωση, το τοπωνύμιο Λιτζιρίσου να προέρχεται απ' το όνομα του κουζινικού σκεύους, *λετζέρι* (το οποίο μάλλον σχετίζεται με την τουρκική λέξη *legen* = λεκάνη, ανοιχτή γαβάθα στην οποία σερβιριζόταν το φαγητό, τα παλιότερα χρόνια, κι απ' αυτήν έτρωγε όλη η οικογένεια μαζί), επειδή η υπόψη τοποθεσία σε σχέση με τη γύρω περιοχή μοιάζει με μεγάλη φυσική γαβάθα.

• **Λούζους.** Απ' τη βλάχικη λέξη *λόζιου* = κοίτη, φωλιά αγρίων ζώων (πιθανόν απ' τη λατινική λέξη *loculosus* = φατνωτός, αυτός που έχει πολλές θήκες).

Η ερμηνεία του Max Vasmer, που στηρίζεται στη σλαβική λέξη *luza* = τελματώδης τόπος, δεν φαίνεται να ευσταθεί, διότι η εν λόγω τοποθεσία είναι υπήνεμη σαν φωλιά και όχι τελματώδης.

• **Λυάκουρα.** Η ποιητική Μούσα (δημοτική κι έντεχνη) ύμνησε επάξια, μαζί με το γερο Παρνασσό, και την πιο ψηλή κορφή του, τη λεβέντρα Λυάκουρα με αποτέλεσμα πολλές φορές ολόκληρο το θεϊκό βουνό του Απόλλωνα να ταυτιστεί με το όνομα της.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα το παρακάτω απόσπασμα του εθνικού μας ποιητή Κ. Παλαμά απ' το έργο του *«Η φλογέρα του Βασιλιά (Λόγος 5ος)»*:

«...Διπλές ἐμένανε οἱ κορφές, διπλό καί τ' ὄνομά μου,
ὁ γέρος εἶμαι ὁ Παρνασσός καί ἡ Λιάκουρα ἡ λεβέντρα.
Κι εἶμαι σάν ἕνα ἀντρόγενο, κι εἶμαι σάν δύο, σάν ταῖρι
σφιχτοδεμένο ἀχώριστο, μιά πλάση κι ἕνας κόσμος,
π' ὅσο κι ἄν δείχνονται ἄμοιαστα, τά κάνω ἐγώ καί
μοιάζουν.
Εἶμαι ἄντρας κόσμος καί γυναῖκα πλάση, ἀρχαῖος
κόσμος,
νιός ἥλιος πάντα στ' οὐρανοῦ τοῦ νοητοῦ τ' ἀστέρια.
Τά δυό τά πάναγνα, τό φῶς καί τό νερό ἐδῶ πέρα,
πήρανε σάρκα, γίνανε πλάσματα, γίναν πλάστες
καί τό 'να ὑψώθηκε Θεός, Ἀπόλλωνα τόν εἶπαν,
καί τ' ἄλλο βλάστησε Θεά, κ' εἶναι ἡ Θεά, εἶν' η Μοῦσα
ἡ ἐννιάδιπλη κι ἡ ἐννιάψυχη κι ἡ ἐννιά φορές μητέρα.
Κι ἀγάπες πλέξαν και χορούς χόρεψαν ἐδῶ πέρα
θεϊκούς ἡ δροσοστάλαχτη κι ὁ φωτογενημμένος.
Ἐγώ εἶμ' ἡ πλάση ἡ δίκορφη, πού δείχνομαι μακριάθε
μέ καισαρίκι κάτασπρο καί μέ στολή γεράνια.

.....

Κ' οἱ βράχοι εἶναι τά κάστρα μου, τά ἐλάτια εἶν' ὁ
στρατός μου,
καί τα πουλιά μου εἶν' ὁ λαός, κ' οἱ ἀϊτοί μου οἱ
πολέμαρχοι.
Στήν πιό ψηλή μου τήν κορφή, στό απάτητο Λυκέρι
λάμπει σάν τό ἡλιοπάλατο παλάτι κρυσταλλένιο
καί κάθεται ὁ Κατεβατός μέσα ταμπουρωμένος
τύραγνος μέσα στα στοιχιά, τῶν ἄνεμων ὁ δράκος,
καί τό πρωτοπαλλήκαρο κι ὁ ἀποκρισάρης μου εἶναι.

.....

Τό γάλα ἀπ' τίς ἀρνάδες μου κερνῶ, λευκό μεθύσι,

καί στό πλατύ καρπόφορο Λιβάδι μου μεστώνει
ὁ βλογημένος μου καρπός, τ' ὁλόξανθο σιτάρι.

.....

Ἐγώ εἶμ' ἀκόμα ὁ Παρνασσός, τώρα κ' ἡ Λιάκουρα εἶμαι,
κι ἐγώ εἶμαι πάντα ἡ ἐκκλησιά πού σέ καιρό κανένα
δέν τῆς ἀπόλειψε ὁ Θεός μ' ὅποιο ὄνομα ἄν τό κράξεις.»

Αυτό το όνομα της Λυάκουρας, σύμφωνα με τους περισσότερους συγγραφείς, προέρχεται από παραφθορά της αρχαίας τοπωνυμίας Λυκώρεια, που χαρακτήριζε απ' την αυγή της ελληνικής ιστορίας την κορυφή του Παρνασσού. Ως εκ τούτου η γραφή του εν λόγω τοπωνυμίου πρέπει να αποδίδεται με ύψιλον (υ) αντί με ιώτα (ι).

Όμως, υπήρξαν κι άλλοι οι οποίοι, στην προσπάθειά τους να αποδώσουν *«δικαιοσύνη»* κόντρα στη μανία τής, χωρίς διάκριση, ελληνοποίησης πολλών τοπωνυμίων της χώρας μας, έσφαλλαν, κατά τη γνώμη μου, στο ζήτημα της Λυάκουρας. Επειδή, οι τελευταίοι δεν είναι κάποιοι κακόπιστοι ξένοι, αλλά εκλεκτά τέκνα της παρνασσιώτικης γης, μπορεί πιο εύκολα να μας επηρεάσουν και να μας παρασύρουν σε λαθεμένες δοξασίες, γι' αυτό θα πρέπει οι γνώμες τους με προσοχή ν' αναλυθούν και να μελετηθούν.

Ειδικότερα, ο Σουβαλιώτης **Χρίστος Κούσουλας** αμφισβήτησε την αρχαία ρίζα της ονομασίας Λυάκουρα, βαφτίζοντάς την αρβανίτικη, στο βιβλίο του «ο *Σάλωνας*», έκδοση 1950. Τον ίδιο δρόμο ακολούθησε με κάποιες παραλλαγές βέβαια, κι ο συντοπίτης του **Κώστας Παπαχρίστου** στο βιβλίο του *«Παρνασιώτικα»*, έκδοση 1984. Στη συνέχεια, κάποιες παρνασσιώτικες εφημερίδες και περιοδικά παρουσίασαν τις θέσεις αυτών, με αποτέλεσμα τη δημιουργία εσφαλμένων εντυπώσεων και τη σύγχυση σε κάθε καλόπιστο αναγνώστη.

Όμως, η Λυάκουρα δεν είναι ένα οποιοδήποτε τοπωνύμιο, όπου τα λάθη συγχωρούνται, αντίθετα είναι απ' τα πιο

σημαντικά της πατρίδας μας, είναι από εκείνα που στέλνουν μηνύματα ελληνικότητας προς κάθε κατεύθυνση για τη συνέχεια της φυλής μας απ' τα αρχαία χρόνια μέχρι σήμερα.

Βεβαίως, στον Παρνασσό δεν συναντάει κανείς μονάχα ελληνικά τοπωνύμια. Πράγματι, υπάρχουν αρκετά με βλάχικη κι αρβανίτικη προέλευση. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι, έτσι αβασάνιστα, μπορεί ο καθένας να βαφτίζει σαν ξενόγλωσσα, όσα έχουν ονομασίες κακόηχες ή παραφθαρμένες απ' το χρόνο.

Πάντως, ο πρώτος που αμφισβήτησε την ελληνικότητα της ονομασίας Λυάκουρα πιθανόν είναι ο **Γιάννης Σταμνόπουλος**, ο οποίος στο βιβλίο του *«Βόλτες ονοματολογικές»*, έκδοσης 1929, έγραψε κατά λέξη: *«Για την Λιάκουρα την κορφή του Παρνασσού πρβ. αρβανίτικη λέξη lakur = γυμνός»*. Ο Χρίστος Κούσουλας στη συνέχεια, όπως αναφέραμε παραπάνω, δέχτηκε μεν την αρβανίτικη ρίζα του τοπωνυμίου, αλλά απέρριψε την ερμηνεία του Σταμνόπουλου και πρότεινε κάποιες άλλες εξηγήσεις γι' αυτό το θέμα. Συγκεκριμένα ισχυρίστηκε:

α) Η λέξη Λιάκουρα προέρχεται απ' την αρβανίτικη *Λιάπουρα* με τροπή του (π) σε (κ). Μάλιστα ο Barbie du Bocage, το 1807, που μάζεψε γεωγραφικό υλικό και δημοσίευσε το *«Carte de la More»* όπου σημειώνεται *«mont lapora ou Pamasse»* με τοπική κοντά στην κορυφή ονομασία *Liacoura*, εξακρίβωσε φαίνεται με το πολυμελές συνεργείο του την προέλευση της λέξης Λιάκουρα απ' την ιλλυρική *Ιάπορα* ή *Ιάπουρα (Ιαπυγία)*, η οποία νεοϊλλυρικά είναι Λιάκουρα.

β) Σύμφωνα με τουρκικά έγγραφα - ταπία των περασμένων αιώνων, Λιάκουρα ονομαζόταν αρχικά το λιβάδι της Μονής του Οσίου Λουκά στον Παρνασσό, το γνωστό μας Αλκαΐτικο.

γ) Πρώτος ο επίσκοπος Μελέτιος, στα 1728, έφερε σύγχυση αναφέροντας στη Γεωγραφία του: «... *Ἐν αὐτῇ τῇ Φω-*

κίδι εἶναι τό διάσημον καί πολυθρύλητον ὄρος ὁ Παρνασσός κοινῶς λεγόμενον Λυάκουρα ...». Στη συνέχεια κι οι μελετητές των αντρουτσαΐϊκων δημοτικών τραγουδιών (τα οποία υμνούσαν τον πατέρα του Δυσσέα και μνημόνευαν τη Λιάκουρα) κατά λάθος ταύτισαν αυτή μ' ολόκληρο τον Παρνασσό ή με την κορυφή του, γιατί η εν λόγω τοπονομασία χαρακτήριζε το γνωστό Αλκαΐτικο λιβάδι με τα χιλιάδες γιδοπρόβατα του Μοναστηριού του Οσίου Λουκά, όπου εκεί οι Αντρουτσαίοι, στον κατατρεγμό του 1770, βρήκαν καταφύγιο, περίθαλψη και μπόρεσαν ν' αντέξουν στον αγώνα κατά του τυράννου.

δ) Μετά τον επίσκοπο Μελέτιο και τα δημοτικά μας τραγούδια, παρασύρθηκε εύκολα κι ο Ρήγας Φερραίος κι έτσι στη χάρτα του 1796 σημείωσε: *«Παρνασσός ἡ Λυάκουρα ὄρος».* Στη συνέχεια, πολλοί άλλοι πνευματικοί άνθρωποι, όπως ο Κωνσταντίνος Οικονόμου ο εξ Οικονόμων στα 1830, ο Σκαρλάτος Βυζάντιος στα 1835, ο Ιωάννης Ραγκαβής στα 1835, ο Γεώργιος Πολίτης στα 1867 και ο Σ. Ι. Βουτυράς στα 1888, δέχτηκαν το Λιάκουρα σαν την κοινή ονομασία του Παρνασσού κι έτσι πέρασε πια στα νεότερα λεξικά η γνώμη Λιάκουρα = Παρνασσός ή κορυφή του Παρνασσού.

Σχολιάζοντας τις απόψεις του Χρίστου Κούσουλα, ο Κώστας Παπαχρίστου παρέθεσε τις παρακάτω γνώμες:

1. Η ονομασία Λιάκουρα είχε δοθεί αρχικά στην αλπική ζώνη του Παρνασσού (άρα κάλυπτε και το Αλκαΐτικο λιβάδι) και προέρχεται από την αλβανική λέξη *likurash* ή *lekurash* και *lukurash* = γυμνός. Λιάκουρα λοιπόν ο γυμνός, ο άδενδρος τόπος, καθώς είναι η αλπική ζώνη του Παρνασσού, το *«σπανό»,* που λένε οι ντόπιοι κι έτσι άλλες ετυμολογίες που έχουν προταθεί, δεν ευσταθούν.

2. Ο συσχετισμός της Λιάκουρας με το αρχαίο Λυκώρεια δεν μοιάζει σωστός, γιατί δεν είναι ξεκάθαρο το πως το Λυκώρεια μπορεί να εξελιχτεί γλωσσικά σε Λιάκουρα.

3. Οι ετυμολογίες, τόσο η παλιά (αυτής της Λυκώρειας) όσο κι η νεότερη αυτή της Λιάπουρας με τροπή του (π) σε (κ) δεν ευσταθούν, επειδή τοπωνύμιο Λιάκουρα απαντάται σαν όνομα λιβαδιού στα βουνά των Αγράφων, σε περιοχή δηλαδή, όπου είναι άγνωστα τόσο το Λυκώρεια όσο και το Λιάπουρα. Μάλιστα, θα ήταν ολοσδιόλου παράλογο να δεχτούμε ότι έχει συντελεσθεί κι εκεί η ίδια ακριβώς γλωσσική διεργασία - παραφθορά κι ότι δημιουργήθηκε σε δυο διαφορετικούς και απομακρυσμένους τόπους το ίδιο τοπωνύμιο. Αντίθετα, η ετυμολογία από το αλβανικό *likurash* ή *lekurash* = γυμνός, εξηγεί το άδενδρο της αλπικής ζώνης του Παρνασσού και του λιβαδιού των Αγράφων.

***

Όμως, όλες αυτές οι γνώμες που αναφέραμε παραπάνω, παρότι είναι ενδιαφέρουσες και για πολλούς ελκυστικές, δεν είναι κατά τη γνώμη μου ορθές για τους εξής λόγους:

α) Σχετικά με τις απόψεις του Χρίστου Κούσουλα.

1. Τα τουρκικά έγγραφα - ταπία που αναφέρουν το τοπωνύμιο Λυάκουρα είναι τέσσερα (4). Το πρώτο, που εκδόθηκε το 1598, περιγράφει διάφορες ιδιοκτησίες του Μοναστηριού του Οσίου Λουκά μεταξύ των οποίων και αυτή με το όνομα *«Μυραβίλια Λυάκουρας»*. Δυο (2) άλλα, που εκδόθηκαν το 1711, αναφέρουν το μεν ένα τη θέση: *«Στενό της Λυάκουρας εις την Σπηλίτσαν»* το δε *άλλο* τη θέση *«Βουνό της Λυάκουρας εις την Σπηλίτσαν»*. Τέλος, το 1819, στις παραμονές δηλαδή της ελληνικής επανάστασης, εκδόθηκε ένα ακόμη ταπίο, το οποίο αναφέρει:

*«...Εἰς τό σύνορον τό ἔμβασμα τοῦ **χωρίου Λυάκουρα** καθώς εἶναι γνωστόν τό σύνορον, ὡς συνορεύεται τό ἕν μέρος μέ τό Διχαλόρεμα ἕως τό Τζάμ Ἀγατζή καί ἀπό ἐκεῖ ἕως Τουρλωτό Λιθάρι... καί ἀπό ἐκεῖ ἕως τό ρηθέν Διχαλόρεμα μέ αὐτά ὅλα τά δικαιώματα τό Μανδρί ὀνομαζόμενον Γραπτό Λιθάρι (Πλάκα) οἱ καλόγεροι τοῦ Μοναστηριοῦ ὀνομαζόμενου Ἅγιος Λουκᾶς μέ τό ταπί σήμερον ἔγι-*

ναν ἰδιοκτῆται τοῦ ρηθέντος Λυάκουρα ...».

Από τα πρώτα τρία (3) ταπία προκύπτει, ότι η τοπονομασία Λυάκουρα χαρακτήριζε μια ευρύτερη περιοχή. Μόνον το τέταρτο ταπίο, το οποίο είναι και το μεταγενέστερο, ταυτίζει το Αλκαΐτικο με την ονομασία Λυάκουρα. Αυτό εξηγείται απ' το γεγονός ότι από εκείνη τη στιγμή που συντάχθηκε το ταπίο, από εκείνη τη στιγμή άρχιζε κι η νομιμοποίηση της ιδιοκτησίας του Μοναστηριού πάνω στο εν λόγω λιβάδι κι επομένως δεν ήταν δυνατόν να εμφαστεί η ονομασία Αλκαΐτικο. Ήταν φυσικό λοιπόν, για το υπόψη λιβάδι, να χρησιμοποιηθεί η ονομασία Λυάκουρα στην ευρύτερη περιοχή της οποίας εξάλλου ανήκε.

2. Η ονομασία Λυάκουρα για το Αλκαΐτικο θα γινόταν αποδεκτή, εάν στην αλβανική γλώσσα γινόταν χρήση ομόηχης μ' αυτήν λέξης για την έννοια του λιβαδιού. Αλλά κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει. Μάλιστα στα αρβανίτικα, το βουνό με θερινή βοσκή λέγεται ***bjeshke-a***, το λιβάδι λέγεται ***cair-i*** ή ***livadh-i*** ή ***luadh*** ή ***lendine-a***, ο βοσκότοπος λέγεται ***kullote-a*** ή ***nome-ja*** και η θερινή βοσκή λέγεται ***kullote verre***.

Επίσης, το Αλκαΐτικο λιβάδι δεν μπορεί να σχετισθεί με τη λέξη Ιάπορα ή Ιάπουρα, η οποία στα νεοϊλλυρικά λέγεται Λιαπουριά. Μια τέτοια λέξη θα μπορούσε ίσως να χαρακτηρίσει μια ολόκληρη περιοχή με οικισμό ή οικισμούς, όχι όμως ένα ορεινό λιβάδι.

Επί πλέον, η ερμηνεία εκ του Λιαπουριά θα μπορούσε να δικαιολογηθεί, εάν το αρβανίτικο στοιχείο είχε επικρατήσει σε κάποια περιοχή του Παρνασσού. Κάτι τέτοιο όμως δε συνέβη, διότι οι Αρβανίτες ήταν κυρίως περαστικοί απ' τον Παρνασσό. Μονάχα λιγοστοί παρέμειναν κι απόδειξη γι' αυτό είναι το γεγονός ότι τόσο στην Αράχοβα, όσο και στα γειτονικά χωριά: Δελφοί, Αγόριανη, Σουβάλα, Δαδί, Βελίτσα, Δαύλεια, Δίστομο και Δεσφίνα δεν επικράτησε η αρβανίτικη λαλιά, όπως συνέβη σ' άλλα χωριά της Βοιωτίας κι αλλού.

3. Ο ισχυρισμός ότι, το ***Ιάπορα*** ή ***Ιάπουρα*** του Barbie du Bocage έχει βάση (επειδή τάχα το πολυμελές συνεργείο του εξακρίβωσε την προέλευση της ονομασίας Λυάκουρα) δεν ευσταθεί, διότι το συνεργείο του χαρτογράφου είχε σαν μέλημα την επίπονη εργασία της χαρτογράφησης και τη συλλογή των επί τόπου στοιχείων κι όχι βέβαια την ετυμολογική ανάλυση των τοπωνυμίων. Εξάλλου, πώς μπορεί να εξηγηθεί το γεγονός, ότι το Ιάπορα εμφανίζεται στα 1807, ενώ αυτό πιο πριν ήταν αμάρτυρο κι άγνωστο στον ντόπιο παρνασσιώτικο πληθυσμό;

4. Ο επίσκοπος Μελέτιος κι οι μελετητές των αντρουτσαίϊκων δημοτικών τραγουδιών δεν θα μπορούσαν με κανένα τρόπο να επιβάλλουν την ονομασία Λυάκουρα, για την κορυφή και γενικότερα για ολόκληρο βουνό, αν αυτό δεν ήταν, παλιότερα, γεγονός οικείο στο γύρω ντόπιο πληθυσμό.

β) Σχετικά με τις απόψεις του Κώστα Παπαχρίστου

1. Η αλβανική λέξη ***likurash*** ή ***lekurash*** και ***lukurash*** = γυμνός χρησιμοποιείται μόνον επί ανθρώπων κι όχι για να χαρακτηρίσει τον άδενδρο τόπο, το σπανό που λέμε. Για την έννοια του σπανού και άδενδρου τόπου η αλβανική γλώσσα χρησιμοποιεί τις λέξεις - φράσεις: *papyllezuar* = άδενδρος - σπανός - χωρίς βλάστηση τόπος, *rruar* = τόπος γυμνός ξυρισμένος, *shpyllezuar* = αποψιλωμένος τόπος, *dru te thata* = άδενδρα - αδάσωτα - γυμνά βουνά, *vare* = βουνοπλαγιά χωρίς δένδρα.

2. Η ύπαρξη τοπωνυμίου Λυάκουρα, που χαρακτηρίζει μάλιστα κάποιο λιβάδι στα βουνά των Αγράφων, δεν ενισχύει την αρβανίτικη ερμηνεία του τοπωνυμίου αυτού, διότι στην περιοχή των Αγράφων σύμφωνα με τον Δημ. Λουκόπουλο (*«Ποιμενικά της Ρούμελης»*, Αθήνα 1930) όλα τα άλλα λιβάδια έχουν ελληνικότατες ονομασίες, όπως Άνεμος, Κοκκινόβρυση, Πορτούλα, Ουρανός, Μάραθος, Σπανορούλα, Λάπατο, Αηδονόραχη, Πέτρα κ.λπ., οι οποίες δεν έχουν

καμία σχέση με την αλβανική γλώσσα. Εξάλλου, πώς θα μπορούσε να γίνει διαφορετικά, όταν τα βουνά των Αγράφων, σύμφωνα με τον ίδιο συγγραφέα, ήταν η καθαυτό πατρίδα των Σαρακατσάνων, που θεωρούνται ότι απαρτίζουν μια απ' τις πλέον αμιγείς ελληνικές ράτσες;

Έτσι είναι πιο λογικό να δεχτούμε ότι το όνομα Λυάκουρα δόθηκε σε ένα λιβάδι των Αγράφων εξαιτίας της φημισμένης Λυάκουρας του Παρνασσού, που είχε γίνει γνωστή σε όλο τον ελληνικό χώρο μέσα απ' τα δημοτικά τραγούδια.

3. Εάν η ρίζα της ονομασίας Λυάκουρα ήταν Αλβανική (εκ του likurash = γυμνός), τότε θα έπρεπε το τοπωνύμιο αυτό να ήταν συνηθισμένο σε πολλά βουνά της πατρίδας μας απ' όπου πέρασαν ή εγκαταστάθηκαν Αρβανίτες, διότι όλες οι κορυφές των βουνών είναι γυμνές κι άδενδρες. Κάτι τέτοιο όμως δε συμβαίνει πραγματικά.

Απ' όλη την παραπάνω ανάλυση προκύπτει καθαρά ότι η Λυάκουρα δεν έχει αρβανίτικη ρίζα, αλλά προέρχεται κατευθείαν απ' την αρχαία ονομασία της κορυφής του Παρνασσού, τη Λυκώρεια, η οποία διασώθηκε από γενιά σε γενιά παραφθαρμένη μέχρι τις μέρες μας, όπως συνέβη επίσης και με το όνομα του Παρνασσού.

Απόδειξη του τελευταίου ισχυρισμού είναι η σημαντική μαρτυρία του **Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ευσταθίου** (12^{ος} μ.Χ. αιώνας). Συγκεκριμένα στο έργο του *«Παρεκβολές εἰς τήν Ὁμήρου Ὀδύσσεια καί Ἰλιάδα»* αναφέρει:

«Ὁ δέ Παρνησός, ὅν ἡ κοινή χρῆσις διά τοῦ (α) λέγει Παρνασόν, πολύς ἐν ταῖς ἱστορίαις φυλλάσσων μέχρι καί νῦν παρά Βοιωτοῖς ὑποβάρβαρον τό ἀρχαῖον ὄνομα, Τερνεσόν γάρ αὐτόν παραλαλῶντες φασί οἱ ἐγχώριοι...»

Διαπιστώνουμε έτσι καθαρά ότι οι ντόπιοι κάτοικοι του Παρνασσού διάσωσαν μέσα στους αιώνες, έστω και παραφθαρμένα, το όνομα του βουνού τους κι επομένως λογικό

είναι να υποθέσουμε, κατ' αναλογία, ότι διάσωσαν παραφθαρμένα και την ονομασία της κορυφής του βουνού, δηλαδή Λυάκουρα αντί Λυκώρεια.

***

Με την ευκαιρία αυτή, ας έλθουμε σε κάποια άλλα σημαντικά τοπωνύμια (ακριβέστερα υδρωνύμια) του Παρνασσού, δηλαδή στις πηγές: **Ζέλη**, **Αρνόβρυση - Βρένια** κι **Αρτοτέντα**, τα οποία αναφέρονται σε δημοτικό δίστιχο, που εκθειάζει τα δροσερά και γάργαρα νερά τους:

«Να πιεις της Ζέλης το νερό, να πιεις της Αρτοτέντας,
να πιεις και της Αρνόβρυσης, που πίνουν οι λεβέντες».

Η πηγή Ζέλη βρίσκεται σε υψόμετρο 1.200 μ. νοτιοανατολικά της Απάνω Σουβάλας στο δρόμο προς την κορυφή του Παρνασσού και περιβάλλεται από πυκνό ελατοδάσος. Για την ερμηνεία του ονόματός της ο Χρίστος Κούσουλας δέχεται αρχαία προέλευση, στηριζόμενος μάλιστα στην ύπαρξη της αρχαίας πόλης Ζέλειας κοντά στην περιοχή της Τροίας και του αρχαίου ομωνύμου φρουρίου στην Κύζικο.

Ο Κώστας Παπαχρίστου όμως υιοθετεί την άποψη του σλαβολόγου Max Vasmer, σύμφωνα με την οποία το *Ζέλη* και *Ζέλι* έχουν σλαβική προέλευση, καθόσον υπάρχει το σεβοκροατικό *zelje*, το σλαβονικό *zelce* και το βουλγάρικο *zele**, που σημαίνουν άγρια χόρτα, επειδή η περιοχή γύρω απ' την πηγή της Ζέλης του Παρνασσού διακρίνεται για την άγρια βλάστησή της.

Όμως, φαίνεται πιο λογικό να δεχτούμε ότι κάποιο χαρακτηριστικό της ίδιας της πηγής κι όχι της γύρω περιοχής

---

* Στη βουλγάρικη γλώσσα πράγματι υπάρχει η λέξη zele, η οποία όμως δεν σημαίνει άγρια χόρτα, αλλά το γνωστό μας καμπρολάχανο.

κρύβεται πίσω απ' την ερμηνεία του ονόματός της. Έτσι οδηγούμαστε στη λατινική λέξη *gelu* και *gelum, i* = κρύος, η οποία στα βλάχικα αποδίδεται ως *τζέρου* = κρύο, δριμύ ψύχος, οπότε η λέξη Ζέλη σημαίνει κρύα πηγή. Στην περίπτωση αυτή φαίνεται ότι το υδρωνύμιο Ζέλη είναι άλλο ένα βλάχικο κατάλοιπο στην περιοχή του Παρνασσού.

Πιο ψηλά και σε υψόμετρο που ξεπερνάει τα 2.000 μ. βρίσκεται η Αρνόβρυση. Γι αυτήν ο Κώστας Παπαχρίστου γράφει στα *«Παρνασιώτικά»* του:

«Η ονομασία Αρνόβρυση προέρχεται από την αρχική ονομασία Ορνιόβρυση. Καθώς η πηγή είναι ψηλά στο βράχο τα όρνια δεν λείπουν ποτέ από εκεί. Γι' αυτό και σε έγγραφο - ταπί του 1872, που καθορίζει τα σύνορα του Αλκαΐτικου Λιβαδιού, αναγράφεται τοποθεσία "Όρνιοφωλιά της Βρύσης", που συμπίπτει με τη θέση της Αρνόβρυσης. Επίσης η βουνοπλαγιά, που στα ριζά της είναι η Αρνόβρυση, και η κορυφή της λέγονται Ορνιόραχη. Οι επιχώριοι τσοπάνηδες από παρετυμολογία είπαν την Ορνιόβρυση - Αρνόβρυση».

Όμως, η ονομασία Αρνόβρυση πιθανόν να μην έχει καμία σχέση με το Ορνιόβρυση. Ίσως η Αρνόβρυση να απηχεί μύθους και θρύλους της φυλής μας. Σε μια τέτοια περίπτωση το αρχικό όνομα αυτής της πηγής του Παρνασσού θα ήταν Άρνη. Η λέξη Άρνη, ως γνωστόν, χαρακτήριζε πολλές αρχαίες πηγές και τοποθεσίες που σχετίζονταν με το μύθο της λησμονιάς.

Ο μύθος αυτός διασώθηκε, μέσα απ' τη λαϊκή παράδοση, απ' τα αρχαία χρόνια μέχρι τις μέρες μας και λέει ότι ο Χάρος μόλις πάρει τον πεθαμένο τον περνάει από της Άρνης το βουνό, στα ριζά αυτού του βουνού βρίσκεται της αρνησιάς η βρύση, του δίνει λοιπόν και πίνει κι αρνιέται με μιας τους δικούς του. Έπειτα τον περνάει απ' της αλησμονιάς το λιβάδι, που έχει το λησμονοβότανο κι έτσι ξεχνάει για πάντα τον κόσμο, τις στράτες και διαβατά του.

Η άποψη της ταύτισης της Αρνόβρυσης με το Άρνη ενισχύεται απ' τα εξής:

α) Η Αρνόβρυση είναι η πιο ψηλή πηγή του Παρνασσού.

β) Δίπλα στην Αρνόβρυση υπάρχει το πιο ψηλό παρνασσιώτικο λιβάδι, που ο μύθος θα το 'θελε ίσως της αλησμονιάς το λιβάδι, κι είναι αυτό το γνωστό μας Αλκαΐτικο.

γ) Ο μύθος της λήθης και του θανάτου υπάρχει στο ντόπιο δημοτικό τραγούδι:

«Στη Βρένια βγαίν' ένα νερό το λεν ασημονέρι.
Το πιν' τα λάφια και ψοφούν, τ' αρκούδια κι ημερεύνε,
το πιν' τα λάγια πρόβατα κι αλησμονάν' τ' αρνιά τ' ς.
Δεν το 'πνε κι η μανούλα μου μένα να μη με κάνει.
Σαν μ' έκανε, τι μ' ήθελε, σαν μ' έχει, τι με θέλει;...»

και βεβαίως η πηγή Βρένια ταυτίζεται με την Αρνόβρυση*.

---

* Στο ζήτημα της ταύτισης της πηγής Βρένιας είναι διαφωτιστικά όσα αναφέρει ο Κώστας Παπαχρίστου στο βιβλίο του *«Παρνασιώτικα»*. Συγκεκριμένα:

«Ποια όμως είναι η Βρένια; Επίπονες αναζητήσεις στις ορεινές ζώνες τον Παρνασσού δεν επεσήμαναν καμία πηγή, κανένα πηγάδι με αυτή την ονομασία. Την ύπαρξή της αρνούνται και όλοι οι παλιοί τσοπάνηδες που περπατούν το βουνό από μικρά παιδιά και που ξέρουν τον τόπο καλύτερα από τα σπίτι τους.

Αφού λοιπόν δεν ανευρίσκεται πηγή Βρένια και αφού το τραγούδι, που μιλάει για πηγή με αυτή την ονομασία είναι παραλλαγή παλαιού τραγουδιού, μπορούμε να καταλήξουμε στο λογικό συμπέρασμα, ότι η πηγή που αναφέρεται στο δημοτικό τραγούδι είναι η Αρνόβρυση, που οι Παρνασσιώτες τη θεωρούν, ότι ανήκει στην ευρύτερη περιοχή της βουνοπλαγιάς Βρένια. Η εξήγηση δεν είναι δύσκολη. Ο λαϊκός στιχουργός θέλοντας να εξυμνήσει το "ασημονέρι" της Αρνόβρυσης βρήκε το έτοιμο τραγούδι "Στα Ρίτσα βγαίνει ένα νερό ..." και του έκανε την ανάλογη προσαρμογή και επειδή δεν τον βόλευε στο στίχο η ονομασία Αρνόβρυση, χρησιμοποίησε την ονομασία της περιοχής, όπου βρίσκεται η πηγή, την ονομασία Βρένια...»

Τώρα, όσον αφορά την ονομασία **Μπρένια** που χαρακτηρίζει μια βουνοπλαγιά του Παρνασσού (βόρεια του Γεροντόβραχου) μαζί με την κορυφή της, υπάρχουν πολλές απόψεις. Πρώτος ασχολήθηκε ο Χρίστος Κούσουλας και υποστήριξε, ότι το υπόψη τοπωνύμιο προέρχεται απ' την αλβανική λέξη *mbrenj* = ζευγαρώνω ζώα. Η γνώμη αυτή δεν φαίνεται σωστή, διότι η εν λόγω περιοχή ούτε μοναδική είναι, ούτε και χαρακτηριστική για το ζευγάρωμα των ζώων. Αργότερα, ο Κώστας Παπαχρίστου πρότεινε την αλβανική λέξη *mbrinje* = πλαγιά, βουνοπλαγιά.

Όμως, κι αυτή η γνώμη δεν φαίνεται σωστή, γιατί τότε το τοπωνύμιο Μπρένια θα έπρεπε να ήταν πολύ συνηθισμένο σε πολλά ελληνικά βουνά. Κάτι τέτοιο όμως δεν συμβαίνει.

Έτσι, σε περίπτωση που τ' όνομα της βουνοπλαγιάς Μπρένια προήλθε απ' την πηγή Βρένια, η οποία όπως αναφέραμε παραπάνω ταυτίζεται με την Αρνόβρυση, τότε οδηγούμαστε στη συσχέτιση της εν λόγω τοποθεσίας με τις αλβανικές λέξεις *περούα, περόι, περόνι, πρόνι* = ρυάκι (οπότε: *περόνι - πρόνι > πρένια > βρένια ή μπρένια*), οι οποίες σύμφωνα με τον Ιάκωβο Θωμόπουλο* έχουν σχέση με την αλβανική

---

* Ο Ιάκωβος Θωμόπουλος στο βιβλίο του *«Πελασγικά»* γράφει τα εξής ενδιαφέροντα:

« Ὅσον δ' ἀφορᾷ τό ἀλβανικό ὄνομα τῶν Νυμφῶν "Περί" πληθυντικός "Περίτε" τοῦτο ἀποδεικνύεται πελασγικόν καθ' ὅ ὁμοιάζον πρός τό ὄνομα ὅπερ ἐν τῇ Πελασγικῇ Κύπρῳ ἔφερον αἱ Νύμφαι Πείρηθοι, ὀρθῶς παρατηροῦσι τινές ὅτι πρόκειται ἐνταῦθα περί Νυμφῶν τῶν ὑδάτων, συνδυάζοντες δέ πρός τό ὄνομα τοῦτο τό τῆς ἐν Κορίνθῳ πηγῆς Πειρήνης καί τοῦ ρύακος Πείρου παρά τήν Δύμην τῆς Ἀχαΐας, τῆς πηγῆς Πείρας παρά τόν Φενεόν ἐν Ἀρκαδίᾳ... Εἰκάζουσιν, ὅτι ἐν πᾶσι τούτοις τοῖς ὀνόμασι, Πείρηθοι, Πειρήνη, Πεῖρος, Πεῖρα ἐνυπάρχει ρίζα σημαίνουσα εἴτε ἐν τῇ ἀρχαϊκῇ Ἑλληνικῇ, εἴτε ἐν τινι συγγενεῖ γλώσσῃ ὕδωρ, ρεῦμα, πηγή. Τήν δέ εἰκασίαν ταύτην ἀποδεικνύει πραγματικήν ἀλήθειαν ἡ πελασγική γλῶσσα. Διότι ὑπάρχει ἐν τῇ σημερινῇ πελασγικῇ τῆς ἀλβανικῆς ἡ λέξις περούα, περόι, περόνι, πρόνι = ρυάκι, χείμαρρος».

λέξη *Περίτε* = Νύμφες, διαφορετικά οδηγούμαστε στη συσχέτισή της με τις βλάχικες λέξεις *πρε, πρι* = επάνω (κατά μετάθεση από το λατινικό per) και *νεάουα, νεάο, νεάα* = χιόνι (από τη λατινική λέξη nix-nivis), οπότε: *πρε + νεάα > πρένεα > πρένια > μπρένια ή βρένια* = ψηλά στα χιόνια, απ' το γεγονός ότι τούτη η βορεινή πλαγιά του Παρνασσού είναι για μεγάλο χρονικό διάστημα καλυμμένη με χιόνια κι έτσι φαίνεται απ' τους κατοίκους που ζουν κατάντη.

Και φτάνουμε τώρα στο πηγάδι **Αρτοτέντα**. Η ονομασία τούτη θα πρέπει ίσως να σχετισθεί μ' αυτή της Αρτοτίνας (γνωστής κωμόπολης της επαρχίας Δωρίδας, που βρίσκεται ακριβώς στις πηγές του Εύηνου ποταμού). Η ονομασία και των δυο αυτών υδρωνυμίων θα μπορούσε ίσως να σχετισθεί με το γνωστό, από την Υδρογεωλογία, όρο Αρτεσιανό*.

Τέλος, στα σημαντικά υδρωνύμια του Παρνασσού θα πρέπει να εντάξουμε και το όνομα της γειτονικής μας **Αγόριανης**, γιατί αυτό εύκολα μπορεί να σχετισθεί με την αλβανική λέξη *gurre - a* = πηγή που πηγάζει από βράχο, οπότε *γκούρα > γκόριανη > γόριανη > αγόριανη*, επειδή το κύριο χαρακτηριστικό αυτής είναι τα πολλά νερά της, που ξεπηδούν μέσα απ' τα βράχια του Παρνασσού.

Τούτη η άποψη ενισχύεται κι από το γεγονός ότι υπάρχει τοπωνύμιο Γόριανη στο βουνό Γουλινά της Φθιώτιδας που χαρακτηρίζει τοποθεσία, στην οποία ρέουν άφθονα νερά.

Επίσης, την παραπάνω άποψη ενισχύει και το γεγονός

---

* Ο όρος **αρτεσιανό** προέρχεται απ' το όνομα της γαλλικής περιοχής Artois, όπου το Μεσαίωνα ήταν γνωστό ότι υπήρχαν πολλά υπόγεια πηγάδια, απ' τα οποία ανέβαινε αυτόματα το νερό στην επιφάνεια κι αναπηδούσε πιο πάνω. Βεβαίως, στο αρτεσιανό πηγάδι το νερό βρίσκεται υπό πίεση, λόγω της ειδικής στρωματογραφίας της γύρω περιοχής, χωρίς αυτό να σημαίνει υποχρεωτικά, ότι αναπηδά πάντα απ' την επιφάνεια του εδάφους.

ότι, και στην Αράχοβα, στην περιοχή κάτω από την βασική πηγή του χωριού *«Μάννα»*, υπήρχε μικρή πηγή που λεγόταν απ' τους παλιότερους (Α)γόριανη.

Η άποψη του Max Vasmer που υιοθετεί ο Κώστας Παπαχρίστου, ότι δηλαδή η ονομασία της Αγόριανης προέρχεται απ' τη σλαβική λέξη *gorjane* = ορεινοί, δεν ευσταθεί κατά τη γνώμη μου, γιατί σε μια τέτοια περίπτωση το όνομα αυτό θα έπρεπε να έχει χαρακτηρίσει πάμπολλα ορεινά χωριά της πατρίδας μας σε περιοχές απ' όπου κατά τεκμήριο πέρασαν Σλάβοι. Εξάλλου, πως θα μπορούσε να εξηγηθεί η ύπαρξη τοποθεσίας με το όνομα Αγόριανη στην περιοχή της Κωπαίδας;

Βεβαίως, είναι πέρα από κάθε σχολιασμό η αγοριανίτικη ιστορία, που θέλει το όνομα του χωριού να προέρχεται τάχα απ' το γεγονός ότι οι πρώτοι οικιστές της ήταν όλοι αγόρια!!!

• **Μαδούρια (Απάνου Μαδούρ', Κάτου Μαδούρ').** Η λατινική λέξη *madeo* = είμαι υγρός, νοτισμένος, μπορεί ίσως να εξηγήσει την ονομασία αυτή του ελαιώνα (η οποία είναι σχετικά ανήλια και υγρή καθόσον ρεματιά). Βεβαίως, υπάρχει και η αρχαιοελληνική λέξη *μαδάω* που, εκτός των άλλων, σημαίνει: είμαι υγρός, νοτερός, μουσκεμένος, βρεγμένος.

• **Ματζιλαρκό.** Τοπωνύμιο στο νοτιοδυτικό άκρο της ευρύτερης περιοχής της Αράχοβας. Σύνθετη ή απ' τις αλβανικές λέξεις *mash* = στάνη, αποθήκη τροφής ζώων για το χειμώνα και *larg* = μακριά, οπότε: *mash + larg > μασλαργκό > ματζιλαργκό* = μακρινή στάνη ή σύνθετη από τις βλάχικες λέξεις *μάσου* = μάνδρα (στάνη) προβάτων κατά το θέρος και *λάργκου* = μακριά, οπότε: *μάσου + λάργκου > ματζιλαρκό* = μακρινή στάνη κατά το θέρος.

• **Μέγα χέρουμα.** Μεγάλη χαράδρα του Παρνασσού. Η

ονομασία χέρουμα πιθανόν προέρχεται απ' την αρχαιοελληνική λέξη *χηραμός* = χάσμα, ρωγμή, κοίλωμα.

• **Μούλτσια.** Απ' την τουρκική λέξη *mulk* = ιδιοκτησία (γεωργικό κτήμα) απολύτου κυριότητας σε αντίθεση με το βακούφιο (ιδιοκτησία Ναών και Μοναστηριών).

• **Μουσκουνουβός.** Τοπωνύμιο του ελαιώνα. Πιθανόν προέρχεται απ' τις αρβανίτικες λέξεις *μουσκόνjε* = κουνούπι (από τη λατινική musca, ae = μυίγα) και *ούβεσε* = δροσιά, εξαιτίας της ύπαρξης των άφθονων νερών και της πλούσιας βλάστησης.

Επίσης, δεν αποκλείεται το δεύτερο συνθετικό του εν λόγω τοπωνυμίου να είναι η αρβανίτικη λέξη *βάου* = πέρασμα, διάβαση ποταμού. Σ' αυτή την περίπτωση, το τοπωνύμιο Μουσκουνουβός (με τη χαρακτηριστική ρεματιά και τα πολλά νερά) δεν σημαίνει τόπος κουνουπιών και δροσιάς, αλλά πέρασμα κουνουπιών (μέσα απ' τη ρεματιά). Αξίζει ακόμη να προσθέσουμε ότι στη βλάχικη διάλεκτο υπάρχει η λέξη *μουσκόνιου* = εμπίς (είδος κουνουπιού μεγαλύτερου του συνηθισμένου που το συναντάς συνήθως στις ρεματιές).

• **Μπαϊτάνης.** Τοπωνύμιο, που χαρακτηρίζει μια απ' τις νότιες υπώρειες του Παρνασσού. Στην Αράχοβα είναι χαρακτηριστική η φράση: *«Ξέχυσι Μπαϊτάνης»* για να εκφράσει την ισχυρή πνοή του Κατεβατού. Ίσως σύνθετη απ' τις συνώνυμες αλβανικές λέξεις *bie* = κτυπώ και *tund* = κουνάω, χτυπάω, δέρνω, σείω, οπότε *bie* + *tund* > *μπαϊτούντ* > *μπαϊτάντ* > *μπαϊτάνης* = το μέρος που κουνιέται, που χτυπιέται, που σείεται (απ' τον Κατεβατό).

Πιο πιθανή όμως μου φαίνεται η εξήγηση που στηρίζεται στη βλάχικη λέξη *μπατάνε* - μπατάνι (πληθυντικός) =

υδατοκρουστήριο μάλλινων ρούχων το γνωστό μας μαντάμι. Η λέξη αυτή προέρχεται απ' τη λατινική *batuo* = κρούω, κτυπώ.

Πράγματι, ο Κατεβατός άνεμος, ο οποίος πολλές φορές συνοδεύεται με χιονοθύελλα, κτυπά αλύπητα την κορυφή αυτή του Παρνασσού και στη συνέχεια ξεχύνεται στην περιοχή της Αράχοβας.

• **Μπαμπασούκα.** Συνοικία στο νοτιοανατολικό άκρο του χωριού. Πιθανόν το όνομά της να σχετίζεται με την αλβανική λέξη *pabarasi* = ανισότητα (*pabarasi* > *παμπαρσούκα* > *παμπασούκα*), επειδή η γειτονιά αυτή ήταν παλιότερα απ' τις πιο υποβαθμισμένες της Αράχοβας.

• **(Μ)πάνια.** Ο Σωκράτης Λιάκος στο βιβλίο του: *«Τα 150 ονόματα των οικισμών της Λύγκου (περιοχή Φλώρινας - Μοναστηρίου)»* σχετικά με το όνομα Μπάνιτσα αναφέρει, μεταξύ άλλων, τα εξής:

*«...Εκτός τις περιπτώσεις που μνημονεύσαμε υπάρχουν κι άλλες κατά τις οποίες η τοπωνυμία **Μπάνιτζα** οφείλεται σε ύπαρξη πηγών, άρα στη λέξη μπάντζα = κρουνός - βρύση της Ρουμανικής όθεν και το όνομα **Μπάντζα** χωριού της Κοζάνης, για το οποίο λέγει η παράδοση ότι έχει σαράντα (40) βρύσες... Το ρουμάνικο όνομα πενίτσα ενός υδρόβιου φυτού (μυριόφυλλον το σφονδυλωτόν) αποτελεί τρανωτάτη σχετική απόδειξη, όπως και όσες θέσεις λουτροπηγών ή απλώς πηγών έχουν το όνομα **Μπάνιτσα**. Τούτο δε ακριβώς συμβαίνει και στη Λυγκηστική (Μπάνιτσα) ο αρχικός οικισμός της οποίας φέρεται πως χτίστηκε σε μια επάνω συνοικία της, όπου αναβλύζουν νερά...».*

Η βάση για την εξήγηση των παραπάνω τοπωνυμίων Μπάνιτζα, Μπάνιτσα και Μπάντζα είναι, κατά τη γνώμη μου, η λατινική λέξη *balneum, i* = βαλανείο, λουτρό (σχετική με

την αρχαιοελληνική λέξη βλύω = αναβλύζω, είμαι πλήρης ύδατος, πλημμυρίζω).

Φαίνεται λοιπόν πολύ λογικό να δεχτούμε την παραπάνω εξήγηση και για την αραχοβίτικη **(Μ)πάνια** (αφού στην τοποθεσία αυτή αναβλύζει η ομώνυμη πηγή με πλούσια νερά) κι έτσι να απορρίψουμε κάθε ιδέα, που εμπλέκει το όνομά της με τον αρχαίο θεό *Πάνα* (*Πάνα > Πάνια > [Μ]πάνια*).

Πράγματι, πολλοί υποστηρίζουν ότι το εν λόγω τοπωνύμιο δεν αποδίδεται με τη λέξη **Μπάνια**, αλλά με τη λέξη **Πάνια** και συσχετίζουν την ονομασία αυτή με κάποιο ίσως ιερό του αρχαίου θεού Πάνα. Όμως, είναι αδύνατο να διασώθηκε απ' την αρχαία εποχή, μέσα στους αιώνες, μόνο αυτό το τοπωνύμιο τη στιγμή που στη συντριπτική τους πλειοψηφία όλα τα λοιπά αρχαία τοπωνύμια της γύρω ευρύτερης περιοχής εξαφανίστηκαν με την πάροδο του χρόνου.

Βεβαίως, θα πρέπει να αναφερθεί επίσης ότι το τοπωνύμιο (Μ)πάνια μπορεί να σχετίζεται με τη βλάχικη λέξη *πάνε* = ψωμί (εκ του λατινικού *panis-is* = ψωμί), εάν δεχτούμε ότι η λέξη αυτή δείχνει το εύφορο της θέσης, όπως συμβαίνει γι αυτήν την τοποθεσία, η οποία όντως είναι η περισσότερο εύφορη σε σχέση με τις γύρω τοποθεσίες. Σε μια τέτοια περίπτωση, η τοπωνυμία (Μ)πάνια σημαίνει τον εύφορο τόπο, δηλαδή το μέρος που εξασφαλίζει το ψωμί στους καλλιεργητές του (ψωμοτόπι).

Παρόλα αυτά, η προσωπική μου άποψη είναι ότι η πηγή Μπάνια έδωσε την ονομασία της στη γύρω περιοχή και όχι ότι η τοποθεσία Πάνια χαρακτήρισε και την ευρισκόμενη εκεί πηγή.

***

Η Μπάνια της Αράχοβας όμως, πέρα απ' τα παραπάνω αναφερθέντα, είναι μια τοποθεσία φορτισμένη ιστορικά, γιατί σ'αυτήν γράφτηκε μια απ' τις πιο μελανές σελίδες της ιστορίας της Ελληνικής Επανάστασης του 1821.

Ειδικότερα, εκεί πάρθηκε η οριστική απόφαση, για τη δολοφονία του ήρωα της Γραβιάς, **Οδυσσέα Ανδρούτσου**, απ' τον Γκούρα και τη λοιπή δολοφονική παρέα του.

Ας αφήσουμε όμως το μεγάλο Βοιωτό λογοτέχνη και ιστορικό **Τάκη Λάππα** να μας διηγηθεί με γλαφυρότητα το θλιβερό αυτό επεισόδιο, όπως το καταγράφει στην εξαντλητική βιογραφία του μεγάλου ήρωα Οδυσσέα Αντρούτσου που βραβεύθηκε απ' την Ακαδημία Αθηνών με το Α΄ βραβείο, το έτος 1946.

Συγκεκριμένα, στο κεφάλαιο: *«Δεσμώτης»*, μεταξύ των άλλων, ο συγγραφέας γράφει:

« *... Οι μέρες κυλούσαν και μήνας είχε περάσει. Μ' ακόμα να φανεί η ποθητή η μέρα* (εννοεί τη μέρα της δίκης του Οδυσσέα ενώπιον της Διοίκησης του Αγώνα. Ο Οδυσσέας βρισκόταν δέσμιος στο Γουλά της Ακρόπολης των Αθηνών κάτω από τραγικά άθλιες συνθήκες). *Πως ήταν δυνατόν οι εχθροί του ν' αφήσουν νάρθει η μέρα αυτή. Κάλιο είχαν να του ανοίγανε διάπλατα τη φυλακή του και λεύτερο να τον αφήνανε παρά να τον στέλνανε στο «κριτήριο» να δώσει λόγο για τις πράξεις του. Δε συνέφερε μονάχα το Γκούρα, μα κι αυτή τη Διοίκηση.*

«Κράζει ο δυστυχής και ζητεί Δικαστήριον, ακρόασιν όμως δεν τω δίδει τις, διότι, συσταθείσης της Δίκης, ο Οδυσσεύς ήθελεν αποδείξει τα εχθρά του μέλη της Κυβερνήσεως και του Αρείου Πάγου ενόχους της δολοφονίας του» γράφει ο *Κάρπος, κι ο Σπηλιάδης: «Η Κυβέρνησις δεν τον καθυπέβαλεν εις δίκην, διότι τότε ήθελεν αποδειχθεί εις τον κόσμον ότι τον εβίασε να καταφύγει εις τους Τούρκους ή να γίνει Τούρκος».*

Πόσα δε θα ξεσκεπάζονταν και δε θάρχονταν σε φως αν γινόταν η δίκη. Κι αν ήταν δίκαιοι κριτές, τότε από κατηγορούμενος θα γινόταν κατήγορος. Γιατί οι αληθινοί κατηγορούμενοι βρίσκονταν μέσα στην ίδια τη Διοίκηση.

Γυρίζοντας ο Γεωργαντάς από το Λουτράκι** στο Δίστομο βρήκε εκεί στρατοπεδευμένο τον Γκούρα. Τ' άλλα σώματα, του Καραϊσκάκη κι οι Σουλιώτες είχαν φύγει για τη Δυτική Ρούμελη.*

Στο Δίστομο συνάντησε το Μήτρο Τριανταφύλλου που ήταν κείνη τη μέρα φερμένος απ' την Αθήνα να σμίξει τον αρχηγό του. Αυτό τον έβαλε σε υποψίες. Γιατί ήταν κι ο Τριανταφύλλου ένας από τους κλειδοκράτορες του Οδυσσέα κι άσπονδος εχθρός του.

Κατά το δειλινό της ίδιας μέρας ο Τριανταφύλλου με τον Γκούρα μιλήσανε ιδιαίτερα πολύ ώρα. Ο Τριανταφύλλου σώνει και καλά ήθελε να πείσει τον αρχηγό του να προστάξει το φόνο του δεσμώτη, μια ώρα αρχύτερα. Όσο τον κρατούσανε φυλακισμένο στο κάστρο, οι φίλοι του δεν θα ησύχαζαν. Κάθε τόσο θα ζητούσανε τη λευτεριά του, ως να το πετύχουν. Ο Καραϊσκάκης δε θα ημέρευε όσο ένιωθε φυλακισμένο το σταυραδερφό του. Να τον στείλουν στ' Ανάπλι να κριθεί δε τόβρισκαν σωστό. Εξόν που στη δίκη θα φανέρωνε πολλά που θα βάραιναν κι αυτούς τους ίδιους, οι κριτές δε θα βρίσκανε φταίξιμο τέτοιο για να τον καταδικάσουν. Κι έτσι θα ξαναγύριζε στη Ρούμελη. Φυσικό ήταν να ξαναπάρει τη δύναμή του. Αλλοίμονο τότε στους πρωτοφταίχτες του καταδιωγμού του... Η θέση του Γκούρα και της παρέας του θα ήταν άσχημη.

Έπρεπε λοιπόν κατά τη γνώμη του Τριανταφύλλου να

---

* Ο Γεωργαντάς ήταν φίλος του ήρωα κι είχε κάποτε καπετάνιο τον Οδυσσέα, μάλιστα αυτός είχε προσπαθήσει ανεπιτυχώς να απελευθερώσει τον ήρωα της Γραβιάς, όταν ο τελευταίος συνελήφθη και βρισκόταν στο Μοναστήρι Δομπού της Βοιωτίας, προτού μεταφερθεί στο Γουλά της Ακρόπολης.

** Ο Γεωργαντάς μετά από απόφαση που είχε παρθεί συλλογικά, είχε πάει στο Λουτράκι, προκειμένου να κάνει προμήθειες, επειδή ο Ντεμήρ Πασάς με τον Μουστάμπεη και μ' ασκέρι πέντε χιλιάδες είχανε μπει στα Σάλωνα κι η περίσταση ήταν κρίσιμη για τη Ρούμελη.

τον σκοτώσουν και να ησυχάσουν μ' αυτόν. Ο Γκούρας όμως ήταν δισταχτικός. Όχι γιατί δεν έβρισκε σωστά τα επιχειρήματα, ούτε γιατί είχε απομείνει καμιά συμπάθεια για κείνον. Μ' όλη του την καρδιά ήθελε τον αφανισμό του. Μα τι εντύπωσε θα έκαναν; Ήξερε πόσο αγαπητός ήταν σ' όλη την Ελλάδα.

Η Διοίκηση τι θα έλεγε; Θα ήταν σύμφωνη σ' αυτό; Να τον σκοτώσουν χωρίς να τον δικάσουν! Αν η Διοίκηση δεχότανε να πάρει την ευθύνη!...δε θα είχε κι αυτός καμία αντίρρηση... Ήξερε πως μέσα σ' αυτήν ήταν άνθρωποι που το ποθούσανε. Πρώτος-πρώτος ο Γιάννης Κωλέττης - ο παλιός γιατρός του Μουχτάρ-ήθελε τον αφανισμό του. Σ'αυτόν θα βάσταζε τις ελπίδες του ο Γκούρας για να πάρει τη διαταγή ή τουλάχιστον την έγκριση να σκοτώσει το δεσμώτη. Έτσι θα μοιραζόταν την κατακραυγή του κόσμου και προασπιζόταν πίσω απ' τη Διοίκηση.

Έστειλε τότε ο Γκούρας τον Τριανταφύλλου στ' Ανάπλι, για ν' αποσπάσει τη διαταγή του φόνου, ή έστω τη συγκατάθεσή τους. Του έδωσε γράμμα για τον Κωλέττη. Η δικαιολογία που θα πρόβαλε ο Τριανταφύλλου ήταν οι αξιώσεις των καπεταναίων και μάλιστα του Καραϊσκάκη να βγάλουν απ' τη φυλακή τον Οδυσσέα.

Στ' Ανάπλι ο Τριανταφύλλου δεν τα βρήκε όπως ήθελε. Οι στρατιωτικοί όλοι ήταν με το μέρος του φυλακισμένου και το λέγανε φανερά. Που να τολμήσει να βγάλει λέξη ο απεσταλμένος του Γκούρα. Ακόμα και πολλοί απ' τους καλαμαράδες συγχωρούσαν το παραστράτημα του Οδυσσέα, αναγνωρίζοντας το φταίξιμό τους, γιατί αυτοί τον σπρώξανε.

Ο Τριανταφύλλου δεν έβλεπε να φυσάει πρίμος αγέρας στα δολοφόνα σχέδιά του. Απ' τη Διοίκηση δεν μπορούσε ν' αποσπάσει όχι διαταγή μα μήτε σιωπηλή έγκριση. Ο Κωλέττης δεν μπορούσε να παρασύρει τον Κουντουριώτη σ'αυτό το έγκλημα. Το πνεύμα της Διοίκησης ήταν ν'α-

μνηστεύσουν το δεσμώτη της Αθήνας. Τα σχέδια Γκούρα-Τριανταφύλλου αρχίσανε ν' αποτυχαίνουν.

Η Διοίκηση δεν έδινε καμία γραφτή διαταγή ή έγκριση. Ο Κωλέττης άρχιζε να διστάζει, γιατί δεν ήθελε να εκτεθεί με μια τέτοια ενέργεια. Ήταν τόσο έξυπνος, ώστε να μη βάλει την υπογραφή του κάτω απ' ένα τέτοιο ντοκουμέντο. Όχι, δεν θα έλεγε σ' ό,τι κάνανε με δική τους πρωτοβουλία. Και πίστευε πως η Διοίκηση σαν βρισκόταν «προ τετελεσμένου» δεν θα έκανε τίποτα. Αλλά διαταγή γραφτή δεν έδινε.

Τα όσα γράφουν μερικοί ότι τάχα «δια διαταγής της Διοικήσεως εκδομένης κατ' αίτησιν του Γκούρα» ή «ο Φρούραρχος Γκούρας διέταξε καθ' υπαγόρευσιν της κυβερνήσεως ή του Κωλέττου» δεν είναι αλήθεια. Ότι ο Κωλέττης με χαρά θ' άκουγε το θάνατο του Ανδρούτσου δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία, μα τα κατάφερε με πονηριά να μην ανακατευτεί.

Ο Μήτρος Τριανταφύλλου έφυγε απ' τ' Ανάπλι άπραγος. Το μόνο που έφερνε στον αρχηγό του ήταν ένα γράμμα απ' τον Κωλέττη που του έγραφε ότι ο κομιστής προφορικά «θέλει του ειπεί τα δέοντα». Και δείχνοντας το στο Χαράλαμπο Παπαπολίτη του είπε πως δεν είχαν εντολή να σκοτώσουν τον Αντρούτσο.

Ο Τριανταφύλλου αντάμωσε τον Γκούρα στρατοπεδευμένο έξω απ' την Αράχοβα, στη Μπάνια. Τι είπαν μεταξύ τους είναι άγνωστο. Φαίνεται πως εκεί αποφασίστικε το μεγάλο έγκλημα. Οι προθέσεις της Διοίκησης να τον αμνηστεύσει τους κάνανε ίσως να πάρουν σύντομα-σύντομα την απόφασή τους για τη δολοφονία. Και σ' αυτό θα τον παρακίνησε ο Τριανταφύλλου, γιατί ο Γκούρας ήταν χαρακτήρας που εύκολα έπεφτε «εις δυσάρεστον σφάλμα». Μα για να μη φανεί το έγκλημά τους, θα κοίταζαν να το σκεπάσουν σαν ατύχημα.

Με μιας ο Γκούρας έγραψε στον αντιφρούραρχο της Α-

θήνας Μαμούρη. Δίπλωσε το γράμμα και θέλησε να το «βουλώσει»-σφραγίσει με βουλοκέρι. Φυσούσε όμως αγέρας και τον εμπόδιζε. Το έδωσε τότε στο Γιωργαντά που του είχε απόλυτη εμπιστοσύνη να το βουλώσει αυτός σε κανένα απάγκειο μέρος.

Ο Γεωργαντάς αποτραβήχτηκε σ' ένα ξωκκλήσι μέσα, κι επειδή υποψιαζόταν, έρριξε στα κλεφτά ματιές στο γράμμα. Συνθηματικά έγραφε στο Μαμούρη «να φροντίσει να πωλήσει το λάδι, διότι εάν μείνει απούλητο η τιμή θα ελαττωθεί μεγάλως και θα χαθεί». Μ' άλλα λόγια, να σκοτώσει το φυλακισμένο στο Γουλά.*

Με συντριβή ο Γιωργαντάς, είδε το τέλος που καρτερούσε το δεσμώτη. Ήταν ανήμπορος όμως να του προσφέρει και τη παραμικρή βοήθεια. Δεν ήταν στο Δομπό όπως τότε. Τώρα, βρισκόταν καλά φυλαγμένος στο κάστρο της Αθήνας.

Πήρε το γράμμα ο Γκούρας και φώναξε ένα απ' τα πιο πιστά του παληκάρια, τον Αντρέα Ζαγκανά. Θα το πήγαινε το πιο σύντομο στην Αθήνα για το Μαμούρη και θα τον ακολουθάγανε γι ασφάλεια κι άλλα πέντε παληκάρια. Και την ίδια μέρα που έφευγε ο γραμματοφόρος για την Αθήνα, ξεγλιστρούσε κρυφά κι ο Τριανταφύλλου για την Αθήνα. Δεν πήγαινε να παρασταθεί σαν μάρτυρας του φόνου, μα για να γίνει ο ίδιος φονιάς...

Ήταν στις αρχές του ο Ιούνιος (του 1825), *όταν ο Ζαγκανάς παράδινε το γράμμα του Γκούρα στο Μαμούρη. Έφερνε τη μαύρη παραγγελιά για το μελοθάνατο δεσμώτη...»*

• **Μπέζλας.** Πιθανόν απ' την αλβανική λέξη *μπελ* = λευκός, καθαρός (από την παλαιοσλαβική λέξη *belu* = λευκός) και την αλβανική υποκοριστική κατάληξη *-ιζα*, από-

---

* Είναι ή το ξωκκλήσι της σημερινής «**Ανάληψης**» ή το ξωκκλήσι της σημερινής «**Παναγιωτούς**», εξαρτάται ποιο από τα δυο ήταν χτισμένο εκείνη την εποχή.

τε *μπέλ + ιζα > μπέλιζα > μπέλζα > μπέζλας*. Πράγματι, το μέρος αυτό είναι ένα μικρό ξέφωτο, που στα παλιότερα χρόνια πιθανόν το καλλιεργούσαν οι Αραχοβίτες.

• **Μπιλινόριμα.** Ρεματιά του Παρνασσού. Πιθανόν η ονομασία προέρχεται απ' τη σλαβική λέξη *μπελ* = λευκός (η οποία όμως είναι σε ευρεία χρήση στη βλάχικη και την αλβανική γλώσσα και μέσω αυτών των γλωσσών σε πολλές περιπτώσεις πέρασε στην ελληνική), οπότε Μπιλινόριμα = ασπρόρεμα, επειδή για μεγάλο χρονικό διάστημα είναι καλυμένο με χιόνι. Ίδιας ρίζας είναι και το τοπωνύμιο **Μπιλούχος**.

• **Μπιρχάβα.** Πιθανόν σύνθετη απ' την αλβανική λέξη *bir* = τρύπα και τη λέξη *χάβους* = βαθύ φαράγγι (η λέξη αυτή είναι σε χρήση στην περιοχή των Ιωαννίνων), επειδή πράγματι η υπόψη τοποθεσία είναι μια απότομη πλαγιά με μικρές σπηλιές όπου κουρνιάζουν τα όρνια. (Χαρακτηριστική η αραχοβίτικη υβριστική φράση: *« Όρνιου τ' ς Μπιρχάβας»).*

• **Μπιχούβισ'.** Ο Χρίστος Κούσουλας στο βιβλίο του: *«Ο Σάλωνας»* αναφέρει μεταξύ των άλλων και την αραχοβίτικη Μπιχούβεση προτείνοντας μάλιστα σαν εξήγησή της, τις αρβανίτικες λέξεις: *μπους* = γεμάτος και *ούβεσε* = δροσιά.

Μπορούμε επίσης να δεχτούμε ως πρώτο συνθετικό την αρβανίτικη λέξη *μπιε* = πίπτει, οπότε *μπιε ουβέσε* = πέφτει δροσιά, κατ' αναλογία με τις εκφράσεις *bie shi* = βρέχει, *bie bore* = χιονίζει, *bie breshen* = πέφτει χαλάζι. Άρα μπιχούβισ' σημαίνει το μέρος όπου πέφτει δροσιά.

Ασφαλέστερη εξήγηση για το τοπωνύμιο Μπιχούβισ' δίνουν σε σύνθεση οι αλβανικές λέξεις *beh* (μπεχ) = συμβαίνει ξαφνικά και *hov* (χοβ) = ορμή, ορμητικότητα. Πράγματι, επειδή στην υπόψη θέση καταλήγουν όλα τα νερά των

βροχών που πέφτουν στην περιοχή της Αράχοβας ανάντη μέχρι τους πρόποδες του Παρνασσού (Βλαχόλακκα κ.λπ.), είναι φυσικό το ποτάμι στην υπόψη τοποθεσία να φουσκώνει ξαφνικά, σε μεγάλη κλίμακα σε σχέση με άλλες θέσεις του, απ' τις ανάντη τοπικές βροχές και η μέχρι προ ολίγου ήσυχη ροή του να γίνεται ξαφνικά ορμητική.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι, στο λεξικό του Βυζαντινού χρονογράφου **Ι. Ζωναρά** υπάρχει η λέξη *χωβούς* που σημαίνει ποταμός και η οποία θα μορούσε να εξηγήσει το δεύτερο συνθετικό του υπόψη τοπωνυμίου.

Σε μια τέτοια περίπτωση και δεχόμενοι σαν πρώτο συνθετικό της Μπεχούβεσης τη σλαβική λέξη *μπελ* = λευκός (η οποία όμως είναι σε ευρεία χρήση στη βλάχικη και την αλβανική γλώσσα και μέσω αυτών των γλωσσών, σε πολλές περιπτώσεις, πέρασε στην ελληνική), η σύνθετη λέξη *μπελ + χούβεση > μπεχούβεση* ίσως να σήμαινε ασπροπόταμος, ονομασία που χρησιμοποιείται πολλές φορές για να χαρακτηρίσει πολλά μικρά ποτάμια στη χώρα μας.

• **(Μ)πουγουνή.** Τοποθεσία (δίοδος) απ' όπου διέρχεται ο Κατεβατός (βόρειος ψυχρός) άνεμος, όταν έχει πολύ μεγάλη ένταση, οπότε και καταταλαιπωρεί την Αράχοβα, και στα αρχαία χρόνια, βέβαια, καταδυνάστευε την Ανεμώρεια. Στην περίπτωση αυτή, στην Αράχοβα, λένε τη χαρακτηριστική φράση: *«ξέχυσι Μπουγουνή».*

Το εν λόγω τοπωνύμιο ίσως να έρχεται απ' τα αρχαία χρόνια, γιατί είναι πολύ πιθανό να προέρχεται απ' τη λατινική λέξη *boo* = βοώ (δάνειο από την αρχαία ελληνική γλώσσα σύμφωνα με το λεξικό του Ι. Σταματάκου) κι από την αρχαιοελληνική λέξη *χώνη* = κοιλότητα απ' όπου εκχέεται κάτι (μάλιστα η λέξη χώνη έχει διασωθεί μέχρι τις μέρες μας στην Αράχοβα ως *χούνη* = περίκλειστη τοποθεσία), οπότε: *μπου + χώνη >μπουχουνή > μπουγουνή* = τοποθεσία απ' όπου βουΐζει κι εκχέεται ο Κατεβατός άνεμος.

• **Μπουνίκλ.** Τοποθεσία στον Παρνασσό (παλιά καλλιεργήσιμη λάκκα βορειοδυτικά της Αράχοβας). Τ' όνομά της πιθανόν να σημαίνει καλή τοποθεσία (ομαλή και καλλιεργήσιμη σχετικά με τις γύρω θέσεις), οπότε στην περίπτωση αυτή προέρχεται απ' τις βλάχικες λέξεις *μπούνου* = καλός και *κούλκου* = τοποθετώ, οπότε: *μπούνου + κούλκου > μπουνούκουλ > μπουνούκ'λ > μπουνίκλ.*

• **(Ν)Τάρνησα (πηγή).** Υδρωνύμια Άρνη - Άρνησα υπάρχουν σε αρκετά μέρη της Ελλάδας και χαρακτηρίζουν συνήθως βουνίσιες πηγές. Σύμφωνα με *αρχαία* παράδοση, που απηχεί αρχαίους μύθους, ο άνθρωπος που πεθαίνει πηγαίνει στον Άδη και δεν γυρίζει πίσω, διότι ο Χάρος τον περνά *«από της Άρνης το βουνό, της Αρνησιάς τη βρύση»*. Και η δική μας (Ν)τάρνησα πιθανόν να απηχεί τον παραπάνω αρχαίο μύθο, οπότε: *Εις την Άρνησα > Στ'ν Άρνησα > (Ν)τάρνησα.*

Όμως, την πιο πιθανή εξήγηση για το εν λόγω υδρωνύμιο φαίνεται να δίνει η βλάχικη λέξη *τόρνου* που, μεταξύ άλλων, σημαίνει χύνω νερό στο ποτήρι, κερνώ. Πράγματι, η υπόψη πηγή κυριολεκτικά κερνούσε με το δροσερό νερό της, τα παλιότερα χρόνια, το διψασμένο ξωμάχο (και το φορτωμένο ζώο του), που ανέβαινε με τα πόδια κατάκοπος απ' τη θέση του σημερινού ελαιώνα προς το χωριό. Οπότε: *τόρνου > τόρνησα > τάρνησα.* Κατόπιν αυτών μπορούμε βάσιμα να ισχυριστούμε ότι (Ν)Τάρνησα σημαίνει πηγή που κερνάει!!!

• **Νιάτσα.** Περιοχή του ελαιώνα πάνω από την τοποθεσία *«Νιδρί»* και μεταξύ των ρεμάτων *«Κουκ'βάγις»* και *«Νιρισύκου»*. Είναι μια από τις ψηλότερες τοποθεσίες του αραχοβίτικου ελαιώνα.

Πιθανόν προέρχεται από τη βλάχικη λέξη *νιάτσα* = νόσος, επειδή οι ελιές στην περιοχή αυτή «νοσούν» πιο συ-

χνά απ' το χειμωνιάτικο παγετό. Μία άλλη εξήγηση αυτού του τοπωνυμίου είναι ίσως η βλάχικη *νιάτζα* = στο μέσο, επειδή ίσως η εν λόγω θέση βρίσκεται μεταξύ των παραπάνω δυο ρεμάτων.

• **Ντιλινίκου.** Πιθανόν από τη λατινική *diluo, ui* = κατακλύζω, διαβρέχω και τη βλάχικη λέξη *nicu* = μικρός, επειδή το μέρος αυτό διαβρέχεται από νερά μικρότερης πηγής σε σχέση με αυτά της διπλανής Μπάνιας.

• **Ξεροβούνι.** Σε ορισμένους χάρτες του ελληνικού χώρου που εκδόθηκαν στην Ευρώπη το 18^{ο} και αρχές του 19^{ου} αιώνα, το απέναντι απ' την Αράχοβα Ξεροβούνι (αρχαία Κίρφις) σημειώνεται με το όνομα **Στίβα** (Mt. Stiva). Εξάλλου, ο Γάλλος περιηγητής **Jacob Spon** που επισκέφτηκε την περιοχή Αράχοβας - Δελφών το 1676, στο βιβλίο του: *«Voyage d' Italie, de Dalmatie de Grece et de Levant»*, Paris 1678 αναφέρει: *«...Νότια από τον Παρνασσό βρίσκεται η Κίρφις που λέγεται τώρα Στίβα, εξ αιτίας του ονόματος ενός χωριού που κτίστηκε εκεί πάνω...»*.

Επίσης, ο Αραχοβίτης ιστορικός **Γεώργιος Π. Κρέμος** στο βιβλίο του: *«ΙΕΡΟΣΥΛΟΙ ΤΟΥ ΠΥΘΟΙ ΙΕΡΟΥ ΚΑΙ ΙΕΡΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ»*, ΑΘΗΝΑ 1889 γράφει επί λέξει τα εξής:

«... Ἡ δέ πάλαι ποτέ Κίρφις τά νῦν λέγεται παρά μέν τῷ λαῷ ὀρθῶς Κισφίνα (Κίρφις-Κιρφίνα-Κισφίνα) παρά δέ το ῖς λογίοις Δεσφίνα (!) παρά δέ τῷ Πλινίῳ «Crephus» (!) ἐν δέ τό Lex Pape' s ὑπό Benseler ἐν λέξει Κίρφις «Stiva» (!) καί παρ' ἄλλοις ἄλλα τερατώδη ὀνόματα ἔχει...».

Η ονομασία Στίβα ίσως προέρχεται απ' τη λέξη *στοίβα* = σωρός που πιθανόν χρησιμοποιήθηκε απ' τους κατοίκους των γύρω χωριών: Αράχοβας - Δελφών - Διστόμου για να δηλώσουν αυτοί, υποτιμητικά, τους φερτούς απ' άλλες περιοχές που έφτασαν κι εγκαταστάθηκαν (στοιβάχτηκαν) πριν από αιώνες στην περιοχή αυτή του Ξεροβουνιού.

Στην εν λόγω υπόθεση συνηγορεί και το γεγονός ότι οι Δεσφινιώτες (Τσισνιώτες κατά τους Αραχοβίτες) είχαν ιδιόμορφη εκφορά του λόγου τους και ιδιάζον χιούμορ που δεν έμοιαζε πολύ με αυτά των γύρω χωριών. Εν πάσει περιπτώσει, η ονομασία Στίβα που ήταν παροδική ξεχάστηκε με τον καιρό, ενώ η αρχική ονομασία του χωριού: Τσισφίνα ή Τζισφίνα διατηρήθηκε κι έδωσε αργότερα την επίσημη ονομασία Δεσφίνα.

Για την προέλευση του ονόματος Τσισφίνα/Τζισφίνα μπορούν να υπάρξουν τρεις (3) τουλάχιστον εξηγήσεις, ήτοι αυτό το όνομα:

α) Να σχετίζεται με τη λέξη *Κίρφις* [*Κίρφις > Κιρφίνα > Κισφίνα (Τσισφίνα)*] που αναφέρθηκε προηγουμένως. Στην περίπτωση αυτή πρόκειται για αρχαιοελληνικό κατάλοιπο.

β) Να σχετίζεται με τις λατινικές λέξεις *de* = από κάποιο ψηλότερο τόπο (*de monte descendo* = κατεβαίνω από το βουνό) και *spina* που, μεταξύ των άλλων, σημαίνει ράχις (ανθρώπων, ζώων, φιδιών κλπ) δηλαδή *de+spina > despina (ντεσπίνα) > ντεσφίνα > τσισφίνα/τζισφίνα,* και με αυτό το όνομα δηλωνόταν η προέλευση των κατοίκων του χωριού, δηλαδή αυτοί που κατέβαιναν απ' τη ράχη του βουνού, και κατ' επέκταση το ίδιο το χωριό. Σ' αυτή την περίπτωση πρόκειται για ρωμαϊκό κατάλοιπο.

γ) Να έχει εισαχθεί από άλλη περιοχή του Ελληνικού χώρου, λόγω μετοίκησης πληθυσμού στην περιοχή του Ξεροβουνιού, για την οποία μετοίκηση κάναμε νύξη προηγουμένως.

Αξίζει να σημειωθεί ότι τοπωνύμιο Δεσφίνα απαντάται και στην Πελοπόννησο. Ειδικότερα, ο Κ. Α. Παπαχρίστου στο βιβλίο του: *«Παρνασιώτικα»,* Αθήνα 1984, αναφέρει ότι, υπάρχει μικρός οικισμός στη Μάνη με το όνομα Δεσφίνα. Ονομαστός δε έχει μείνει ο πύργος της Δεσφίνας ή Δέσφινας όπου στα τέλη Ιουλίου του 1826 ο Μανιάτης Ηλίας Κατσάκος πρόβαλε θαρραλέα αντίσταση στις ορδές του

Ιμπραήμ και στο τέλος με την πυρπόληση του Πύργου απ' τους εχθρούς του κάηκε ζωντανός μαζί με την οικογένειά του.

Πάντως, η ύπαρξη τοπωνυμίου Δεσφίνα στην Πελοπόννησο ενώ αποδυναμώνει την αρχαιοελληνική προέλευσή του δεν αναιρεί την λατινική ρίζα του.

Επίσης, η προσπάθεια του Κ. Α. Παπαχρίστου να συνδέσει το όνομα της παρνασιώτικης Δεσφίνας με το όνομα *Gittina* ή *Giffina* που αναφέρεται σε έγγραφο της 3ης Αυγούστου του 1366 μ.Χ. και φυλάσσεται στο αρχείο του Παλέρμου της Σικελίας, στο οποίο έγγραφο γίνεται λόγος για την παραχώρηση, απ' το Βασιλιά Φρειδερίκο Γ΄ της Σικελίας στον Βονιφάτιο Φρειδερίκο της Αραγωνίας, του καταλανικού πύργου της *Giffina* (κατά Hopf) ή *Gittina* (κατά Νερούτσο) είναι αξιόλογη κι ενδιαφέρουσα, κι εάν πράγματι στο μέλλον, μέσα από πρόσθετα στοιχεία που θα έρθουν στο φως, αποδειχτεί σωστή, αυτό σημαίνει με απλά λόγια ότι το όνομα της Τζεσφίνας ή Τσισφίνας παραλλαγμένο σε Giffina ή Gittina απ' τους Καταλανούς ήταν σε χρήση και στους υστεροβυζαντινούς χρόνους.

Τέλος, η επίκληση, από τον ίδιο παραπάνω συγγραφέα, του σερβοκροατικού *cistina* = άδενδρος περιοχή βουνού, για να εξηγηθεί η υπόψη τοπωνυμία, καθώς και η προτεινόμενη, απ' τον ίδιο, αναζήτηση κάποιας αμάρτυρης σλαβικής λέξης *cesvina* ή *desvina* απ' όπου τάχα προήλθε το σερβοκροατικό *cistina* δεν θα πρέπει να μας προβληματίζει ιδιαίτερα.

• **Ουμπουλή.** Όπως αναφέραμε και παραπάνω, το τοπωνύμιο αυτό είναι μάλλον η παραφθορά του αρχαίου τοπωνυμίου *Υάμπολις* και φανερώνει περίτρανα τη συνέχεια της ελληνικής φυλής σε τούτη τη γωνιά του Παρνασσού.

Η περίπτωση να προέρχεται απ' τη λέξη *αμπολή* = τεχνητό αυλάκι για διοχέτευση νερού σ' απομακρυσμέναση-

μεία, οχετός, χανδάκι ή φράγμα για συγκέντρωση νερού και ανύψωση της στάθμης του, να διοχετευθεί αυτό σε λίγο ψηλότερα σημεία δεν φαίνεται πιθανή, αν λάβουμε υπόψη μας τα δεδομένα της περιοχής.

• **Παλιόπυργος.** Τοποθεσία δυτικά του Ζεμενό, όπου υπήρχαν κατάλοιπα αρχαίου κτίσματος.

• **Παντίνι.** Τοποθεσία στα ριζά της Κίρφεως δίπλα στον πάλαι ποτέ Πλειστό ποταμό που σήμερα λέγεται απλώς **«Πουτάμ'»**.

Πιθανόν, σύνθετη από τις βλάχικες λέξεις *πάρτε* = μέρος (απ' τη λατινική λέξη *pars, rtis* = μέρος) και *ντιντίντε* = απέναντι, οπότε *πάρτε+ντιντίντε>παρντίντε>παντίντε>παντίνε> παντίνι* = το απέναντι μέρος (η απέναντι όχθη).

Πράγματι, η τοποθεσία αυτή βρίσκεται στην απέναντι όχθη του εν λόγω ποταμού (σήμερα ρέματος), για τον ερχόμενο απ' το χωριό, οπότε ο καλλιεργητής που κατευθυνόταν προς τα εκεί, έπρεπε πρώτα να διαβεί το ποτάμι για να φτάσει στη συνέχεια στην υπόψη τοποθεσία.

• **Παρτσιό.** Τοποθεσία του ελαιώνα. Τ' όνομά της πιθανόν προέρχεται από παραφθορά της λέξης *παροικία* (οπότε: *παροικία > παροικιό > παρτσιό* = τόπος όπου κατοικούν οι εκ ξένης χώρας ερχόμενοι). Φαίνεται ότι αυτό το μέρος είχε χρησιμοποιηθεί σαν πρώτος τόπος εγκατάστασης ανθρώπων, που έφτασαν παλιότερα στην περιοχή μας κι αργότερα ενσωματώθηκαν στο χωριό μας.

• **Πλάσα.** Ονομασία της περιοχής, όπου βρίσκεται το παλιό Δημοτικό Σχολείο της Αράχοβας κι εκεί παλιά γινόταν το λεγόμενο « *σ'ταροπάζαρο*». Τ' όνομά της οφείλεται πιθανόν στην αλβανική λέξη *plas-a* = σχισμάδα, επειδή η θέ-

ση αυτή ήταν μια φυσική σχισμή μεταξύ του βράχου του Ρολογιού και του ανάντη βράχου. Οι παλιότεροι θυμούνται τον ανάντη βράχο, που έφτανε κοντά στην είσοδο του Σχολείου (πριν γίνει η διάνοιξη του νέου δημόσιου δρόμου).

• **Πλόβαρμα.** Σύμφωνα με τον Αθανάσιο Ιατρίδη* προέρχεται από παραφθορά της λέξης *πηλόβγαλμα*, πράγμα που σημαίνει ότι απ' εκεί παλιότερα οι Αραχοβίτες θα έβγαζαν πηλό.

Επειδή όμως η περιοχή δεν μοιάζει κατάλληλη για εξόρυξη πηλού είναι ίσως λογικότερο να δεχτούμε σαν εξήγηση του τοπωνυμίου τη λέξη *πρόβαλμα*. Πράγματι, για όποιον πλησιάζει την Αράχοβα απ' τα δυτικά, απ' την τοποθεσία αυτή ξεπροβάλλει το χωριό.

• **Πρόντουλου, Απάνου Πρόντουλη - Κάτου Πρόντουλη.** Πιθανόν απ' τις λατινικές *pronus* = πρανής, κατωφερής, κατάντης, επικλινής και *tellus, uris* = γη, καθόσον το έδαφος και στις τρεις τοποθεσίες (η πρώτη στον ελαιώνα και οι υπόλοιπες στον Παρνασσό) είναι επικλινές.

Επίσης, για την εξήγηση του εν λόγω τοπωνυμίου θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη κι η αρβανίτικη λέξη *pron* = ιδιοκτησία, κτήμα.

• **Πύργους.** Τοποθεσία στον ελαιώνα, όπου υπήρχαν κατάλοιπα αρχαίου κτίσματος.

---

* Ο Αθανάσιος Ιατρίδης γεννήθηκε στο Καρπενήσι το 1799 και πέθανε στην Αράχοβα το 1866. Υπήρξε επιστάτης του πρώτου Αρχαιολογικού Μουσείου Αιγίνης, σχεδιαστής της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας του Κράτους, λιθογράφος και λαϊκός ζωγράφος. Ασχολήθηκε με τη λαογραφία και τύπωσε το 1859 τη *«Συλλογή Δημοτικών Ασμάτων Παλαιών και Νέων»*. Το 1838, περνώντας απ' την Αράχοβα φιλοξενήθηκε απ' το Λεονάρδο Λαζαρή, την κόρη του οποίου, ονόματι Ανθή, ερωτεύθηκε και παντρεύτηκε το 1839. Μετά την αποχώρηση του από τη Δημόσια Υπηρεσία, το έτος 1844, έζησε στην Αράχοβα μέχρι το θάνατό του.

• **Σαρανταύλι.** Η σημερινή ονομασία του Κωρυκίου Άντρου. Τ' όνομα αυτό είναι σύνθετο απ' τη λέξη *σαράντα*, που ο λαός μας τη χρησιμοποιούσε από παλιά για να δείξει το πολυπληθές κάποιου πράγματος, κι από τη λέξη *αυλός* που σύμφωνα με το *«Λεξικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης»* του Ι. Σταματάκου σημαίνει και *«παν κοίλωμα, κάθε κουφάλα»*. Άρα *σαρανταύλι* = το μέρος (η σπηλιά) με τα σαράντα (πολυπληθή) επί μέρους κοιλώματα - κουφάλες (θαλάμους).

Επειδή όμως η λέξη *αυλός* με την παραπάνω αναφερθείσα σημασία ήταν σε χρήση τα πολύ παλιά χρόνια, ίσως πριν απ' το μεσαίωνα, αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το τοπωνύμιο Σαρανταύλι είναι πάρα πολύ παλιό κι αποδεικνύει περίτρανα τη συνέχεια της ελληνικής φυλής στην περιοχή αυτή μέχρι τις μέρες μας.

Εξάλλου, δεν είναι τυχαίο που ο ορεινός όγκος, στον οποίο βρίσκεται το Σαρανταύλι, ονομάζεται απ' τους Αραχοβίτες **Παλιοβούνα.** Το πρώτο συνθετικό *παλιό* (συνώνυμο της λέξης *αρχαίο*) του τοπωνυμίου αυτού μας μεταφέρει, κατά ένα τρόπο, τη φόρτιση της περιοχής αυτής από τα αρχαία δρώμενα (δηλαδή τη λατρεία προς τιμήν του θεού Διονύσου εντός του Κωρυκίου Άντρου και την οργιαστική λατρεία των Θυϊάδων στις γύρω πλαγιές), κι επομένως για άλλη μια φορά αποδεικνύεται ότι οι μνήμες της αρχαιότητας δεν έσβησαν ποτέ σ'αυτόν τον τόπο.

• **Σαρτσίνους.** Πιθανόν απ' τη λατινική λέξη *sarcio*, που μεταξύ των άλλων σημαίνει καταπαύω, σταματώ, οπότε σαρκίνος (σαρτσίνους) σημαίνει το υπήνεμο μέρος, το απάγκειο. Πράγματι, η εν λόγω τοποθεσία της Αράχοβας είναι μια ευρεία ρεματιά (βαθούλωμα) υπήνεμη σε σχέση με τη γύρω περιοχή.

Μια άλλη πιο πιθανή εξήγηση του εν λόγω τοπωνυμίου, είναι αυτή που στηρίζεται στη λατινική λέξη *sarcinus* = φορτίο, βάρος, ίσως επειδή η εν λόγω τοποθεσία την εποχή

που οι Αραχοβίτες την καλλιεργούσαν, ήταν πιο εύφορη σε σχέση με τις άμεσα γειτονικές της, με αποτέλεσμα να αποδίδει περισσότερα φορτώματα καρπών.

• **Σέμπρου.** Πιθανόν απ' το γνωστό και διαδεδομένο όρο *sebru* (εκ της σλαβικής) που σημαίνει: αυτόν που μέσα από κάποια σύμβαση καλλιεργεί ή βόσκει ένα ξένο κτήμα. Επίσης, εξίσου πιθανόν να προέρχεται απ' το επώνυμου κάποιου παλιού κατοίκου της περιοχής. Πράγματι, επώνυμο Σέμπρος υπήρχε παλιότερα στα μέρη του Παρνασσού*.

• **Σέρπινα.** Πιθανόν απ' τη λατινική λέξη *serpo* που, μεταξύ των άλλων, σημαίνει επινέμομαι = πηγαίνω σε βοσκή και άρα σέρπινα σημαίνει βοσκοτόπι ή από τη λατινική λέξη *serpens, entis* = φίδι, δράκων κι άρα σέρπινα είναι η περιοχή με πολλά φίδια ή περιοχή όπου κάποτε, στα πολύ παλιά χρόνια, υπήρξε κάποιο γεγονός με φίδια.

---

* Επώνυμο Σέμπρος μαρτυρείται σε δημοτικό τραγούδι της περιοχής, που αναφέρεται στη *«Συλλογή Δημοτικών Ασμάτων Παλαιών και Νέων»* του Αθανάσιου Ιατρίδη, και είναι το εξής:

Κεραύνωσις πλουσίου τινός πλεονέκτου (τραγώδιον παλαιόν)

Όλοι σπαρτά θερίζουνε, εις τα βουνά και κάμπους.
Κι ο Σέμπρος τα 'χει αθέριστα, σιτάρια και κριθάρια.
Κακή Βουλή τον έβαλε, 'ς τη Λιβαδειά να πάγη,
πάγη να 'γκαλέσει τους πτωχούς, ταις χλιβεραίς ταις χήραις,
στάχυα να μη μαζέψουνε, να μη σταχολογήσουν.
Κι όσαις χήραις τον άκουσαν, εκάθησαν και κλαίουν,
το τι θα φάγουν τα ορφανά, με τι θα ξεχειμάσουν.
Κι εις τον θεόν εβόγγιξαν, όλοι πτωχοί και χήραις.
- Θεέ μ' να τον κάψ' αστραπή, να τον πυρώσ' η λαύρα,
Το Πρόσωπο σου να μη δη 'ς την κόλαση να πάγη.
Θεός 'λυπήθη τους πτωχούς, κι έδειξε μέγα θαύμα.
Στον Παρνασσό μπουμπούνησε και εις το Παρόρι στράπτει,
κ' εις τον Αϊνικόλα 'ς το πλευρό, καίει τον Σέμπρο-γιώργη.

• **Σκαμνό.** Πιθανόν απ' τη λατινική λέξη *scamneum, i* = υπόβαθρο, υποπόδιο, βάση, το μεταξύ των δυο αυλακών ύψωμα. Πράγματι, η τοποθεσία αυτή του Παρνασσού είναι το χαμηλό σημείο σε σχέση με τις γύρω πλαγιές ή είναι το ύψωμα μεταξύ των δυο φυσικών ευρέων αυλακιών, αυτού δηλαδή που κατεβαίνει προς την Αγόριανη και αυτού που κατεβαίνει προς το Λιβάδι.

• **Σκλιβινίτσα.** Πιθανόν σε προγενέστερο χρόνο να λεγόταν *σκλίβιανη*, που σημαίνει διάσελο (ίσως απ' την αλβανική λέξη *σκλιέσε* = σχίσμα), επειδή πράγματι η τοποθεσία αυτή είναι ο βασικός αυχένας στο απέναντι Ξεροβούνι. Επίσης, να αναφέρουμε ότι τοπωνύμιο Σκλίβιανη βρίσκεται και σ' άλλες περιοχές της χώρας, π.χ. στη Δυτική Φθιώτιδα και στην Ήπειρο και χαρακτηρίζει διάσελα.

• **Σολτς.** Σύμφωνα με τον Max Vasmer προέρχεται απ' τη σλαβική λέξη *selbbica* = καταρράχτης. Όμως, πιθανότερο να προέρχεται απ' τη λατινική λέξη *saltus* = αυχενοδιάβαση, άλσος, επειδή η εν λόγω τοποθεσία νοτιοανατολικά του χωριού μας είναι πράγματι μια αυχενοδιάβαση, ενώ αυτή του Παρνασσού είναι μια δασωμένη ρεματιά. Τέλος, λιγότερο πιθανό να προέρχεται απ' την αρβανίτικη λέξη *σέλκι* = ιτιά.

• **Σουμαλές.** Η εν λόγω τοποθεσία της Κίρφεως είναι επίπεδη, ομαλή κι αυτό το χαρακτηριστικό της έδωσε και την ονομασία της (στις Ομαλές > Σομαλές > Σουμαλές).

• **Σπέντζους.** Πιθανόν απ' τις βλάχικες λέξεις *σπίντζουρου* = αναρτώ, κρεμώ και *σπιτζουράρε* = κρέμασμα, γιατί η τοποθεσία αυτή κοντά στο Ζεμενό είναι πράγματι πολύ απότομη.

• **Σταυρός (Καημένους Σταυρός, Απάνου Σταυρός, Κάτου Σταυρός).** Στις θέσεις αυτές, απ' όπου ξεπροβάλλει αντίστοιχα απ' τα βορειοανατολικά και απ' τα βορειοδυτικά το χωριό μας, είχαν τοποθετηθεί, στα παλιότερα χρόνια, σταυροί σαν συνέχεια αρχαίου εθίμου*.Το αρχαίο αυτό έθιμο φαίνεται ότι τηρούσαν και οι Δελφιώτες, καθόσον η περιοχή του Παρνασσού απ' την οποία ξεπροβάλλει πανοραμικά: ο Αρχαιολογικός Χώρος των Δελφών, η κοιλάδα του Απόλλωνα και το Κρισσαίο πεδίο, ονομάζεται **Κρόκι** κι η λέξη αυτή μάλλον σχετίζεται με τη βλάχικη λέξη *κρούτσε* (πληθυντικός *κρούτσι*) = σταυρός (προέρχεται από τη λατινική λέξη *crux-cis* = σταυρός), παρά με τις αρχαιοελληνικές λέξεις: *κρόκος*= φυτό κίτρινου χρώματος (εάν είναι ανοιξιάτικο) ή κόκκινου χρώματος (εάν είναι φθινοπωρινό), *κροκύς* = τεμάχιο μαλλιού, *κρόκη* = το υφάδι και το χαλίκι. Με λίγα λόγια, φαίνεται πολύ πιθανόν ότι, το αραχοβίτικο τοπωνύμιο Σταυρός και το δελφιώτικο τοπωνύμιο Κρόκι έχουν την ίδια σημασία.

• **Σφάλα, Σφάλις.** Πιθανόν, οι ονομασίες αυτές προέρχονται από παραφθορά του ονόματος *Σουβάλα (Σουβάλα > Σβάλα > Σφάλα - Σφάλις)*, το οποίο σύμφωνα με τον καθηγητή Φ. Κουκουλέ συνδέεται με την αρχαία σλαβική λέξη *valk* = ύδωρ και τη σερβική *Ybala* = κοιλάδα και την κοινή σλαβική *subala* = έλος. Επειδή όμως τοπωνύμια Σουβάλα υπάρχουν και σ' άλλα μέρη, όπου εγκαταστάθηκαν Αρβανίτες (π.χ. Σουβάλα στην Αίγινα) και μάλιστα επειδή στο γειτονικό μας χωριό Σουβάλα εγκαταστάθηκαν κάποτε κι

---

* Στο βιβλίο *«Η Μεσόγειος (Άνθρωποι και Πολιτισμική Κληρονομιά)»* των F. Braudel - G. Duby στο κεφάλαιο που αναφέρεται σ' ελληνικούς χώρους διαβάζουμε: *«... Οι σταυροί στα σημεία όπου συναντώνται οι οδοί διαδέχθησαν τις θεότητες των διασταυρώσεων. Την θέση όρθιων λίθων πήραν σταυροί...».*

Αρβανίτες (σύμφωνα με τον Χρίστο Κούσουλα), θα πρέπει να δεχτούμε ότι τα εν λόγω τοπωνύμια έχουν αρβανίτικη προέλευση.

• **Σφαλάκι.** Ίσως είναι υποκοριστικό της λέξης *Σφάλα* (που όπως είδαμε παραπάνω χαρακτηρίζει και τοπωνύμιο του ελαιώνα) εξαιτίας τυχόν υπάρχουσας εκεί παλιάς μικρής πηγής. Επίσης, πιθανόν να σχετίζεται με τη λέξη *σφαλιχτός* = σφαλισμένος, κλειστός. Να σημειώσουμε μάλιστα ότι υπάρχουν πολλά τοπωνύμια Σφαλαχτό και Σφαληχτό σε αρκετά μέρη της Ελλάδας.

• **Τζιτουμιά (σπηλιά).** Χαρακτηριστικό τοπωνύμιο που χαρακτηρίζει απότομη βραχώδη πλαγιά, σχεδόν κατακόρυφη, με σπηλιά στη βάση της, στα νοτιοδυτικά του χωριού, το οποίο ίσως μας έρχεται απ' τα αρχαία χρόνια.

Είναι πιθανόν τ' όνομα αυτό να σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *κύτος* = κοίλωμα, κοιλότης, *«παν το περιέχον»* (οπότε: *κύτος > κυτουμιά > τσιτουμιά > τζιτουμιά)* ή με την αρχαιοελληνική λέξη *κητώεις, -εσσα, -εν* = περιοχή πλήρης κοιλοτήτων ή αβύσσων και σχετική μ' αυτήν η λέξη = καιάδας (οπότε *κητώεις > κητουμιά > τσιτουμιά > τζιτουμιά).*

Αξίζει όμως να σημειωθεί ότι, παρόμοιο τοπωνύμιο, **Τσιτομή,** υπάρχει και στην περιοχή του Γαλαξειδιού και χαρακτηρίζει ένα απ' τα δυο κύρια υψώματα (με υψόμετρο 820 μ.) που οριοθετούν από βορειοδυτικά την περιοχή του Γαλαξειδιού. Το γεγονός αυτό μας οδηγεί σε μια νέα θεώρηση αναφορικά με την προέλευση του ονόματος του εν λόγω τοπωνυμίου. Ειδικότερα, φαίνεται πιο πιθανό, η ονομασία τζιτουμιά να μην σχετίζεται με την ύπαρξη της εκεί σπηλιάς, αλλά με το γεγονός ότι η υπόψη τοποθεσία είναι απόκρημνη βραχώδης πλαγιά, οιονεί φρούριο. Σε μια τέτοια περίπτωση το τοπωνύμιο τζιτουμιά προέρχεται απ'

τη βλάχικη λέξη *τσιτάτε* = φρούριο (εκ της λατινικής *civitas, atis* = πόλις). Επομένως, η ονομασία της πλαγιάς έδωσε το όνομά της στην εκεί υπάρχουσα σπηλιά και όχι το αντίθετο.

• **Τούμπρη.** Απ' τη λατινική λέξη *tuber, is* = κύφωμα, όγκωμα, αν θεωρήσουμε ότι είναι ένα φυσικό κύφωμα σε σχέση με τα κατάντη. Πιο λογικό όμως φαίνεται να το συσχετίσουμε με τις αρχαιοελληνικές λέξεις Τέμπη και ρεύμα, διότι ο Πλειστός στη θέση αυτή διαρρέει απότομες βραχώδεις όχθες, οπότε το τοπωνύμο Τούμπρη θα πρέπει μάλλον να θεωρηθεί αρχαιοελληνικό παρά βλάχικο κατάλοιπο, και άρα *Τέμπη + ρεύμα > Τεμπ(ρό)ρεμα > Τουμπρόριμα > Τούμπρη*. Περισσότερα για το υπόψη τοπωνύμιο θα διαβάσουμε σε παρακάτω κεφάλαιο του παρόντος βιβλίου.

• **Τουρσίνους.** Η τοποθεσία αυτή είναι μια κατηφορική πλαγιά στον ελαιώνα και η ονομασία της πιθανόν σχετίζεται με τη λατινική λέξη *dorsum, i* = ράχις, νώτα (*dorsum montis* = ράχις βουνού).

• **Τριζινίκους.** Πιθανόν απ' τη λατινική λέξη *tergeo* = τέρσομαι (= ξηραίνομαι, στεγνώνω) και από τη βλάχικη λέξη *nicu* = μικρός, επειδή αυτή η σημαντική πηγή του Παρνασσού δεν ρέει συνεχώς, αλλά ξηραίνεται για μικρό χρονικό διάστημα κάθε χρόνο (τουλάχιστον έτσι θα συνέβαινε τα παλιότερα χρόνια).

Το να συσχετίσουμε το τοπωνύμιο αυτό με το «*Οστροζηνίκου*» (τοπωνύμιο της Χαλκιδικής), το οποίο σύμφωνα με τον Max Vasmer προέρχεται απ' τη σλαβική λέξη *ostrozbnikb* = οχυρωμένος τόπος, φαίνεται λιγότερο πιθανόν, διότι στην περίπτωση μας η πηγή μάλλον χαρακτήρισε τη γύρω περιοχή παρά το αντίθετο.

Πιθανή εξήγηση γι αυτό το τοπωνύμιο είναι κι οι βλάχικες λέξεις :

- *τόρνου* = χύνω (κερνώ) νερό.
- *σβόμου* = αναβλύζω.
- *νίκου* = μικρός.

οι οποίες σε σύνθεση έδωσαν ίσως: *τορ + σβο + νίκου > τορσονίκου > τορσινίκου > τιρσινίκου > τιρζινίκου > τριζινίκου* κι επομένως, το υπόψη τοπωνύμιο σημαίνει την πηγή που αναβλύζει τα νερά της, υπό μορφή μικρού πίδακα.

Πράγματι, η εν λόγω Αραχοβίτικη πηγή, κατά το παρελθόν τουλάχιστον, έχυνε τα νερά της υπό μορφή μικρού πίδακα.

Είναι χαρακτηριστικά, όσα γράφει γι' αυτή την πηγή ο περιηγητής **WHELER**, ο οποίος μαζί με τον **JACOB SPON** την επισκέφτηκαν το 1676. Γράφει λοιπόν ο WHELER σχετικώς τα εξής:

«Διασχίζοντας μια μεγάλη κοιλάδα, περίπου δυο λεύγες περιμέτρου (ανεβαίνοντας από Δελφούς), φτάσαμε στην υπώρεια αυτής της ψηλής βουνοκορφής και σταματήσαμε κοντά στη βρύση «Δροσινίγκο». Είναι μια από τις πιο όμορφες πηγές που έχω δει ποτέ και το πιο περίεργο είναι το ύψος που βρίσκεται πάνω από ένα τόπο ομαλό...

Η πηγή της βρύσης κοχλάζει ασταμάτητα ένα πόδι ύψος κι ένα πόδι διαμέτρου περίπου πάνω από την επιφάνεια του υπόλοιπου νερού και βγαίνοντας σχηματίζει ένα ρυάκι που χύνεται σε μια λίμνη... νοτιανατολικά στην πεδιάδα. Το νερό της βρύσης «Δροσινίγκο» είναι εξίσου ωραίο και δροσερό με εκείνο των Δελφών».

• **Τριμιντέλια.** Πιθανόν προέρχεται από συμφυρμό των συνώνυμων λατινικών λέξεων *tremendus, a, um* και *tremulus, a, um,* που σημαίνουν ο φοβερός, ο τρομώδης, ο τρόμον ή φρίκην εμποιών, διότι πράγματι η τοποθεσία αυτή είναι πολύ απότομη και προξενεί τρόμο σε κάθε διερχό-

μενο (ειδικά τα παλιότερα χρόνια, που δεν υπήρχε ανοιγμένος φαρδύς δρόμος).

• **Τρίτσιρις ή Τρίτσιλες.** Πιθανόν σχετίζονται με τη βλάχικη λέξη *τριτσεάρε* = διάβαση, πέρασμα ή ίσως (μεταφορικά) απ' τη λατινική λέξη *trichila, ae* = σκηνή, επειδή στην περιοχή αυτή υπάρχουν σπηλιές.

• **Τρουβουλού.** Όπως αναφέραμε παραπάνω η ονομασία αυτή φαίνεται ότι προέρχεται απ' τη λατινική λέξη *turbula, ae* (υποκοριστικό της λέξης *turba, ae* = τύρβη, τάραχος), οπότε: *Τούρμπουλα > Τουρμπουλού > Τρουβουλού*, η οποία πιθανόν πρωτοχρησιμοποιήθηκε κατά τη ρωμαϊκή εποχή για την μετονομασία της περιοχής αυτής, σε αντικατάσταση του ελληνικού ονόματος Ανεμώρεια, κι έκτοτε διασώθηκε μέχρι τις μέρες μας.

• **Τσουμπλιά.** Προέρχεται από την αραχοβίτικη ομώνυμη λέξη *τσουμπλιά* = λασπώδες έδαφος, η οποία ίσως σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *τυντλός* = λάσπη, πηλός. Πιο πιθανόν να είναι παραφθορά της λέξης *κιμηλιά (τσιμλιά>τσιμπλιά)* που χαρακτηρίζει είδος εδάφους (ίσως απ' την αρχαιοελληνική έκφραση *κιμωλία γη* = λευκό χώμα ή πηλός).

• **Φαλάρ'.** Πιθανόν σχετίζεται με τη βλάχικη λέξη *φαλκάρε* = πατριά, συγγενολόι, το οποίο μεταναστεύει μαζί με το ποίμνιό του. Αν δεχτούμε την εξήγηση αυτή, τότε θα πρέπει να συμφωνήσουμε ότι το Φαλάρι και η Βλαχόλακκα είναι δυο σημαντικά τοπωνύμια της Αράχοβας που πιστοποιούν καθαρά την εγκατάσταση βλαχοποιμένων στην περιοχή μας.

Ακόμα, ν' αναφέρουμε και την περίπτωση να σχετίζεται το εν λόγω τοπωνύμιο με την ονομασία του φυτού *φαλαρίς η βραχύσταχυς* (κοινώς ανεμόχορτο) ή με την αρ-

χαιοελληνική λέξη *φαλαρός* = λευκός, ανοιχτού χρώματος.

• **Φόστια.** Πιθανόν απ' τη λατινική λέξη *fossatum, i* = τάφρος, όρυγμα ή από την επίσης λατινική λέξη *fossatus, i* = όριο χαραγμένο με τάφρο.

• **Φρούσια (Απάνου Φρούσια, Κάτου Φρούσια).** Πιθανόν προέρχεται απ' την αρχαιοελληνική λέξη *οφρύς,* η οποία μεταξύ των άλλων σημαίνει το χείλος του γκρεμού, απόκρημνος βράχος, απότομη όχθη. Λιγότερο πιθανό να σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *φρυκτωρία,* επειδή η θέση αυτή ήταν λιγότερο κατάλληλη για φρυκτωρία, στην Αρχαιότητα, σε σχέση με τη γειτονική της θέση Αρδίνια.

• **Φριγιάς (πηγάδι).** Απ' την αρχαιοελληνική λέξη φρέαρ = πηγάδι.

• **Χαμπίπια (Απάνου χαμπίπ, Κάτου χαμπίπ).** Πιθανόν απ' την αλβανική λέξη *humb* = γκρεμός, βάραθρο, επειδή οι εν λόγω τοποθεσίες του Παρνασσού είναι χαίνοντα ανοίγματα, βάραθρα, αβυσσαλέα χάσματα.

• **Χούρχουρ'.** Πιθανόν σχετίζεται με τη βλάχικη *κούρου* (σε διπλή επανάληψη) που σημαίνει α) ρέω, τρέχω β) διυλίζω, στραγγίζω, και η οποία λέξη προέρχεται απ' τη λατινική *colo* = διυλίζω, στραγγίζω (με μεταβολή του υγρού λ σε ρ), οπότε *κούρκουρι>χούρχουρι.*

Πράγματι, στην περιοχή του τοπωνυμίου αυτού υπάρχει ρεματιά («**Χουρχουρόριμα**»), η οποία ξεκινά απ' τα ριζά του εκεί βραχώδους σχηματισμού, όπου υπάρχουν κάτωθεν βαθιές πηγές που αποστραγγίζουν ευρύτερες ανάντη περιοχές του Παρνασσού, και σύμφωνα με τους παλαιότε-

ρους, το χουρχουρόρεμα και η υποκάτω περιοχή του ήταν η βασική πηγή του Πλειστού ποταμού κι όχι η πηγή της "Μάννας".

Η πηγή της "Μάννας" είναι πιο επιφανειακή πηγή και η παροχή της εξαρτάται κυρίως απ' τη συγκέντρωση χιονιού στα ακριβώς πάνω απ'αυτή χάσματα του βουνού. Το χουρχορόρεμα όμως δεν έχει επιφανειακή παροχή. Μόνο τις χρονιές που υπάρχουν πολλά νερά παρουσιάζει κάποια εμφανή παροχή στην κοίτη του. Τα νερά απ' τις βαθιές πηγές της Χούρχουρης με στράγγιση και διήθηση κατεθύνονται προς τα κατάντη.

Η περίπτωση, να σχετίζεται το εν λόγω τοπωνύμιο με την ομόηχη αρχαιοελληνική λέξη *κόρχορος* = ευτελές αγριολάχανο του είδους των καυκαλιδοειδών, επειδή ίσως στην περιοχή αυτή να βλάστανε αυτού του είδους το αγριολάχανο, φαίνεται λιγότερο πιθανή. Τέλος, αναφέρουμε την ύπαρξη τοπωνυμίου (χωριού) Χορχόρ δυτικά της Άγκυρας.

• **Χ'πατσά (πηγή).** Υδρωνύμιο (πηγή στα βορειοδυτικά του χωριού κοντά στη θέση Πλόβαρμα). Πιθανόν, προέρχεται από τη βλάχικη λέξη *κουπάτσου* = θάμνος, λόχμη. Πράγματι, η περιοχή αυτή είναι ένα κοίλωμα - μικρό ρέμα - που λόγω των νερών της πηγής ήταν κάποτε θαμνώδες, δηλαδή ήταν μια λόχμη.

• **Χτιριαρού (πηγή).** Σημαντική πηγή, που βρίσκεται δυτικά του χωριού κοντά στο Νεκροταφείο της Αράχοβας και η οποία βεβαίως θα ήταν βασική πηγή της αρχαίας Ανεμώρειας. Το όνομά της πιθανόν σχετίζεται με τη λέξη *κτίριο*, επειδή ήταν χτισμένη πηγή, οπότε: *κτιριαρού > χτιριαρού*.

• **Χτούπα.** Τοποθεσία που βρίσκεται πάνω στα όρια Αράχοβας -Διστόμου απ' όπου διέρχεται ο οδικός άξονας Λιβαδειάς - Αράχοβας και στην οποία τοποθεσία (και την

ευρύτερη περιοχή της, ανάντη - κατάντη) συναρμόζονται σε ακμή (οιονεί άκρα - κορυφή) αφενός η πλαγιά του Ξεροβουνιού, που απορρέει τα νερά της βροχής στην περιοχή της Αράχοβας, και η πλαγιά του Ξεροβουνιού που απορρέει τα νερά της βροχής στην περιοχή του Διστόμου. Επομένως, η τοπονομασία αυτή πρέπει μάλλον να έχει την ίδια ρίζα με την τοπονομασία **Κουτ'πό** που αναφέραμε παραπάνω.

ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΑΡΑΧΟΒΑΣ

Αναφέραμε παραπάνω ότι, απ' τη μαρτυρία του βυζαντινού γραμματικού Στέφανου Βυζάντιου, στο γεωγραφικό του λεξικό *«Εθνικά»*, σχετικά με την Ανεμώρεια, αποδεικνύεται ξεκάθαρα η ύπαρξη του οικισμού αυτού μέχρι τις αρχές του 6^{ου} μ.Χ. αιώνα.

Στη συνέχεια, αναφέραμε τους καταστρεπτικούς σεισμούς, του έτους 551 μ.Χ., τους οποίους μαρτυρεί ο βυζαντινός ιστορικός Προκόπιος, σύμφωνα με τον οποίο πολλά χωριά του Κρισσαίου κόλπου καταστράφηκαν, και υποθέσαμε ότι πιθανόν τότε θα καταστράφηκε και η Ανεμώρεια σε τέτοιο βαθμό, που πλέον δεν θα μπόρεσε να ανασυγκροτηθεί κι έκτοτε οι διασωθέντες κάτοικοι θα έζησαν διασκορπισμένοι σε διάφορες κατάλληλες θέσεις της ευρύτερης περιοχής της (π.χ. σε θέσεις του σημερινού ελαιώνα, Ζεμενό κ.λπ.).

Αυτή η στάσιμη οικιστική κατάσταση στην περιοχή θα διατηρήθηκε μέχρι την αυγή της φραγκοκρατίας. Η περιοχή της Αράχοβας στα χρόνια της φραγκοκρατίας θα ακολούθησε την πορεία των Σαλώνων, η ιστορική πορεία των οποίων την περίοδο αυτή υπήρξε λαμπρή.

Πράγματι, μετά την άλωση της Κωνσταντινουπόλεως, το 1204 μ.Χ., απ' τους σταυροφόρους της Δ΄ Σταυροφορίας, στην κυρίως Ελλάδα νέα τάξη πραγμάτων εμφανίζεται. Στην Ήπειρο ο γενναίος βυζαντινός άρχοντας Μιχαήλ Α΄ Άγγελος ίδρυσε το Δεσποτάτο της Ηπείρου. Στη Θεσσαλονίκη ο Μαρκήσιος Βονιφάτιος Μομφεράτος έγινε Ρήγας της και μελετώντας φιλόδοξα σχέδια μεγαλύτε-

ρων κατακτήσεων κατέβηκε στη Στερεά Ελλάδα, ίδρυσε την Κομητεία των Σαλώνων, διόρισε πρώτον αυθέντη της τον Φράγκο ευπατρίδη Θωμά Α΄ Στρομογκούρτ και καθυπόταξε στη συνέχεια όλη τη Φωκίδα, τη Βοιωτία και την Αττική.

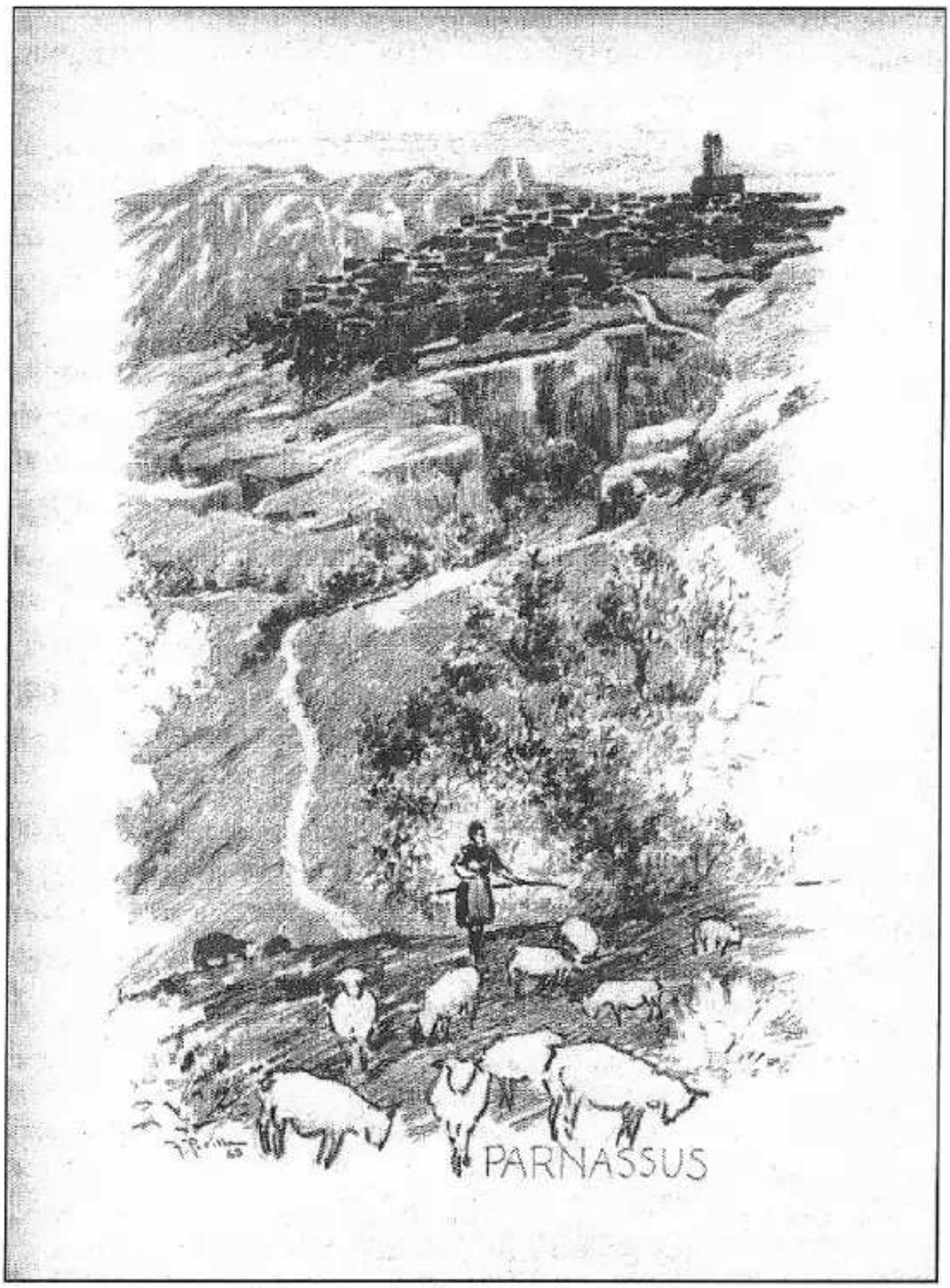
Αργότερα, γύρω στα 1210 μ.Χ., ο Δεσπότης της Ηπείρου Μιχαήλ Α΄ κατέβηκε νοτιότερα, κυρίευσε ορισμένες περιοχές της Φωκίδας (μεταξύ των οποίων κι αυτή βορείως του Παρνασσού*), αφού προηγουμένως νίκησε τους Φράγκους των Σαλώνων σε μάχη, στην οποία σκοτώθηκε ο Θωμάς Α΄ Στρομογκούρτ.

Κατά την περίοδο λοιπόν, 1210-1271 μ.Χ., που το Δεσποτάτο της Ηπείρου εκτεινόταν μέχρι τον Παρνασσό πιθανόν θα συνέβη η πρώτη μεγάλη κάθοδος βλαχοποιμένων της Ηπείρου στην ευρύτερη περιοχή του Παρνασσού. Η κάθοδος αυτή, εάν δεν υποκινήθηκε, τουλάχιστον θα υποστηρίχθηκε απ' το Δεσπότη της Ηπείρου, επειδή το ηπειρώτικο στοιχείο κατεβαίνοντας νοτιότερα σταθεροποιούσε την κυριαρχία του Δεσποτάτου στο τμήμα αυτό της Φωκίδας.

Θα πρέπει ακόμη να αναφερθεί ότι, η κάθοδος βλαχοποιμένων απ' την Ήπειρο προς τα νοτιότερα μέρη της Ελλάδας κι άρα και στην περιοχή του Παρνασσού, την εποχή αυτή (τέλη του 13^{ου} μ. Χ. αιώνα), μπορεί να οφείλεται στην πίεση που άσκησε η εκρηκτική δημογραφική ανάπτυ-

---

* Η περιοχή της Φωκίδας (βόρεια του Παρνασσού) ήταν στην κατοχή του Δεσποτάτου της Ηπείρου μέχρι το 1271 μ.Χ., έτος κατά το οποίο πέθανε ο Δεσπότης της Μιχαήλ ο Β΄. Αυτός, πριν πεθάνει, διαίρεσε όλη την επικράτεια του σε δυο μέρη. Το ένα που περιλάμβανε την Παλιά Ήπειρο, Ακαρνανία και Ιθάκη το πήρε ο μεγαλύτερος γιός του Νικηφόρος Α΄. Το άλλο μέρος, που περιλάμβανε τη Θεσσαλική κτήση κι εκτεινόταν απ' τον Όλυμπο μέχρι τον Παρνασσό, το πήρε ο νόθος γιός του Ιωάννης Α΄ κι ονομάστηκε: *«Δουξ των Νέων Πατρών (Υπάτης)»*. Το τμήμα αυτό κυριεύτηκε το 1319 μ.Χ. μαζί με τα Σάλωνα και το Λιδωρίκι απ' τους Καταλάνους.

Η Αράχοβα δια χειρός Perilla.

ξη που γνώρισε η Αλβανία στο δεύτερο μισό του 13ου μ.Χ. αιώνα*.

Οι βλαχοποιμένες που έφτασαν στον Παρνασσό, αναγκασμένοι να μετακινούνται κατά τις διάφορες εποχές του έτους, προς εξεύρεση τροφής του ποιμνίου τους, θα διέτρεχαν ολόκληρο το βουνό κατεβαίνοντας μέχρι τις μεσημβρινές υπώρειές του, που ανήκαν στην κομητεία Σαλώνων. Είναι αυτοί που θα έδωσαν τις ξενόγλωσσες ονομασίες σ' αρκετές τοποθεσίες της υπόψη περιοχής.

Μάλιστα, μπορούμε να υποθέσουμε ότι, όταν έφτασαν στο μέρος του σημερινού Ζεμενό, έδωσαν την ονομασία Αράχοβα, η οποία αργότερα επικράτησε σαν Παλιά Αράχοβα – σε αντιδιαστολή με το ομώνυμο σημερινό χωριό – είτε γιατί είχαν έρθει από κάποια Αράχοβα της Ηπείρου (υπήρχε, παλιότερα, τέτοια προφορική παράδοση στο χωριό) και η τοποθεσία αυτή τους θύμιζε την αρχική πατρίδα τους, είτε για να τονίσουν το οχυρό της εν λόγω θέσης στην κατεύθυνση Λιβαδειάς - Δελφών. Στο μέρος αυτό άλλωστε υπήρχαν, παλιότερα, ερείπια φρουρίου, όπως μαρτυρούν κι οι ξένοι περιηγητές του 18ου και 19ου αιώνα.

Εν πάσει περιπτώσει, εκείνο το μέρος του Ζεμενό, το οποίο ονομάστηκε Αράχοβα (Παλιά), οχύρωσαν οι αυθέντες των Σαλώνων (όπως πολύ πριν απ' αυτούς είχαν κάνει οι Ρωμαίοι και οι Μακεδόνες) με σκοπό να εξασφαλίσουν αποτελεσματικότερα τα ανατολικά σύνορά τους.

Μάλιστα, ο ιστορικός και περιηγητής Pouqueville επι-

---

* Ο καθηγητής μεσαιωνικών σπουδών του Πανεπιστημίου Νέας Υόρκης Σπύρος Βρυώνης σε συνέντευξη του στο *«Βήμα της Κυριακής»* της 9 Μαΐου 1999 αναφέρει με αφορμή τους πρόσφυγες Κοσσοβάρους ότι: *«Το δεύτερο ήμισυ του 13ου αιώνα η μεσαιωνική Αλβανία γνώρισε τεράστια δημογραφική ανάπτυξη. Και εξαπλώθηκαν βορείως, ανατολικώς, νοτίως. Είναι η εποχή που άρχισαν να περνούν στην Ήπειρο, στη Δυτική Μακεδονία, στην Αιτωλοακαρνανία...»*.

καλούμενος τα χρονικά του 13ου μ.Χ. αιώνα στο βιβλίο του «*Voyage de la Grece*» έγραψε:

«...(Αυτή η Παλιά Αράχοβα) πρέπει να ήταν χτισμένη την εποχή που η Θήβα κατεχόταν απ' τον Nicolas Saint Omer* πρωτοστάτορα ή στρατάρχη Βοιωτίας, τα Σάλωνα κυβερνώμενα απ' τον Thomas** και η Αράχοβα από έναν ευπατρίδη De Nesle...»

Κατόπιν αυτών, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι, το σημερινό χωριό Αράχοβα θα ιδρύθηκε γύρω στα 1300 μ.Χ., όταν τοπικός φεουδάρχης είχε ορισθεί ο ευπατρίδης **De Nesle**, ο οποίος φαίνεται θα οργάνωσε καλύτερα το κάστρο της Παλιάς Αράχοβας, θα ένωσε τους διασκορπισμένους οικιστικούς πυρήνες της περιοχής στη θέση ***«Αγιάννης»*** του σημερινού χωριού, που είναι κατά κάποιο τρόπο το κέντρο βάρους της περιοχής, κι επί πλέον κατάλληλο μέρος για οίκηση (υπήνεμο και με νερά), με σκοπό την ανάπτυξη σημαντικού οικισμού για τον αποτελεσματικότερο έλεγχο κι εκμετάλευση του ευρύτερου τιμαρίου του***.

---

* Πρόκειται για τον Νικόλαο Γ΄ Σαιντομέρ, ο οποίος κληρονόμησε γύρω στα 1300 μ.Χ. απ' τον θείο του Όθωνα Σαιντομέρ τη διοίκηση της Θήβας, ενώ προηγουμένως (το 1290 μ.Χ.) είχε κληρονομήσει απ' τον πατέρα του το αξίωμα του πρωτοστάτορα. Ήταν άνδρας ιπποτικότατος, γενναίος και δίκαιος. Πέθανε το 1313 μ.Χ.

** Πρόκειται για τον Θωμά Γ΄ Στρομογκούρτ, ο οποίος χαρακτηριζόταν ως «*ὁ ἐντιμότατος τῶν ἐν ἁπάσῃ τῇ Ρωμανίᾳ ἀνδρῶν*», διοίκησε τα Σάλωνα απ' τα τέλη του 13ου μ.Χ. αιώνα μέχρι το 1313 μ.Χ. οπότε και σκοτώθηκε σε μάχη κοντά στον Κηφισσό ποταμό πολεμώντας εναντίον των Καταλάνων. Ήταν ο τελευταίος των Στρομογκούρτ που έκαναν τα χρόνια εκείνα κραταιά την κομητεία των Σαλώνων.

*** Οι Φράγκοι είχαν εφαρμόσει στον ελληνικό χώρο το φεουδαρχικό σύστημα της Δύσης, σύμφωνα με το οποίο στον αυτοκράτορα υπαγόταν ο βασιλιάς, σ' αυτόν ο πρίγκηπας, σ' αυτόν ο δούκας, σ' αυτόν ο κόμης, ο μαρκίων, ο ιππότης, ο φεουδάρχης, ο καστελλάνος, όπου ο καθένας απ' αυτούς ήταν ελεύθερος να νέμεται το φέουδο του, που ελάμβανε απ' τον ανώτερο του για την συντήρηση και πλουτισμό του σαν

Ο νέος αυτός οικισμός θα πήρε το όνομα Αράχοβα είτε απ' το ομώνυμο κάστρο της περιοχής, την ασφάλεια του οποίου υποστήριζε και υπηρετούσε, είτε απ' τον ομώνυμο οικισμό που υφίστατο μέχρι τότε εκεί, δηλαδή στην περιοχή του σημερινού Ζεμενό, κι ο οποίος οικισμός κάτω από τις διαταγές του Φράγκου αυθέντη θα μεταφέρθηκε στη θέση ***«Αγιάννης»***.

Σχετικά με την ονοματοθεσία της Παλιάς Αράχοβας μπορούμε να αναφέρουμε και μια άλλη ενδιαφέρουσα εκδοχή. Σύμφωνα με την εκδοχή αυτή το όνομα της Αράχοβας στην περιοχή Ζεμενό πιθανόν να δόθηκε απ' τους Φράγκους της Πελοποννήσου μετά τη μάχη κοντά στα Μέγαρα στη θέση Καρύδι, που έγινε το 1258 μ.Χ., μεταξύ του ηγεμόνα της Αχαΐας Γουλιέλμου Β΄ Βιλλαρδουίνου και των: Μέγα Κύρη των Αθηνών Γουίδωνα Α΄ Δελαρός, Μαρκίωνα Βοδονίτσας Ουμβέρτου Παλαβιτσίνι, Βαρώνου της Καρύταινας Γοδεφρείδου Ντε Μπρυγιέρ, αυθέντη των Σαλώνων Θωμά Β΄ Στρομογκούρτ.

Στη μάχη αυτή επικράτησε ο Γουλιέλμος Β΄ Βιλλαρδουΐνος με αποτέλεσμα εκτός των άλλων και η κομητεία των Σαλώνων άρχισε να εξαρτάται απ' την Ηγεμονία της Πελοποννήσου ακόμα και μέχρι το 1310 μ.Χ. Οι Φράγκοι, προκειμένου να σταθεροποιήσουν την κυριαρχία τους και στη Φωκίδα, φαίνεται ότι θα οργάνωσαν κάποιες οχυρές θέσεις στρατηγικής σημασίας μεταξύ των οποίων κι αυτήν του Ζεμενό, την οποία ονόμασαν με το όνομα Αράχοβα που τους ήταν οικείο απ' τις Αράχοβες της Πελοποννήσου και ιδίως απ' τη Μεγάλη Αράχοβα Λακωνίας, η οποία όπως αναφέραμε στα προηγούμενα είχε γίνει ορμητήριό τους εναντίον των Ελλήνων του Μυστρά.

αμοιβή των υπηρεσιών του για την καθυπόταξη της χώρας. Επί πλέον οι Γραικοί ήταν υποχρεωμένοι, μέχρι ηλικίας 60 ετών, σε στράτευση 4 μήνες το χρόνο κι άλλους 4 μήνες για φύλαξη των οχυρών. Τους υπόλοιπους μήνες μπορούσαν να μένουν στα σπίτια τους έτοιμοι κάθε στιγμή στην πρόσκληση του φεουδάρχη.

Η άποψη αυτή ενισχύεται απ' την αναφορά του Καθηγητή Κων. Κουτσίκου σε άρθρο του, δημοσιευμένο στις 20 Οκτωβρίου 1930, στο Δελτίο *«Αι Καρυαί»* (Μεγάλη Αράχοβα Οινούντος Λακωνίας). Συγκεκριμένα, έγραφε:

«... Ὁ ἐξ Ἀραχόβης τῆς Λεβαδείας ἀοίδιμος ἱεροκήρυξ καί διδάσκαλος ***Ἠλίας Βλαχόπουλος*** *μοί ἔλεγε ὅτι ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ ὑπάρχει παράδοση ὅτι ἡ ἐκεῖ Ἀράχοβα ἔλαβε τό ὄνομά της ἐκ τῆς ἐν Λακεδαίμονι Ἀραχόβης...».*

Εν πάσει περιπτώσει, το σημερινό χωριό Αράχοβα φαίνεται ότι πρωτοδημιουργήθηκε κατά την εποχή που η Φράγκικη κυριαρχία τόσο στη Φωκίδα, όσο και στη Βοιωτία βρισκόταν στο ζενίθ της ακμής της, κι ότι το όνομά του προήλθε απ' το αντίστοιχο όνομα Αράχοβα που χαρακτήριζε το στρατηγικό κάστρο ή ακόμα τον οικισμό που υφίστατο μέχρι τότε στην περιοχή του σημερινού Ζεμενό. Στη συνέχεια, αυτό αναπτύχθηκε γοργά έτσι ώστε, όταν μετά 150 χρόνια περίπου, δηλαδή το 1436 μ.Χ., το επισκέφτηκε ο περιηγητής Κυριακός από την Αγκώνα της Ιταλίας (στο δρόμο του από Δελφούς προς Χαλκίδα), το χαρακτήρισε πολυάνθρωπο.

«Απ' τον Αϊ Γιάννη της Αράχοβας» του σημαντικού ζωγράφου Θ. Λαζαρή που έχει αραχοβίτικες ρίζες.

ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΗ ΣΥΝΘΕΣΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΑΡΑΧΟΒΑΣ ΜΕΧΡΙ ΤΗ ΣΥΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Ένα άλλο πολύ ενδιαφέρον ζήτημα είναι αυτό που αφορά στην πληθυσμιακή σύνθεση και εξέλιξη της Αράχοβας, όπως διαμορφώθηκαν μέχρι την αυγή του απελευθερωτικού αγώνα του 1821.

Παραπάνω δεχτήκαμε την πρώτη κάθοδο νομάδων βλαχοποιμένων* της Ηπείρου στον Παρνασσό κατά τη διάρκεια

---

* Σχετικά με την καταγωγή των Βλάχων του ελληνικού χώρου, την προέλευση του ονόματός των και τη σχέση της γλώσσας των με τη ρουμανική, πολύ διαφωτιστικά είναι τα όσα αναφέρει ο διαπρεπής ερευνητής του βλάχικου ζητήματος **Αχιλλέας Γ. Λαζάρου** στη διατριβή του *"Η Αρωμουνική και αι μετά της Ελληνικής σχέσεις αυτής - Βλάχοι"*. Σύμφωνα λοιπόν με αυτήν τη μελέτη:

α) Το όνομα Βλάχοι, με το οποίο χαρακτηρίζονται όλοι γενικώς οι λατινόφωνοι της Βαλκανικής, έχει γίνει απ' τη σύγχρονη έρευνα σχεδόν ομόθυμα αποδεκτό, ότι προέρχεται απ' τον όρο volcae που χαρακτήριζε δυο κελτικά φύλλα, τα οποία κατοικούσαν στη Γαλλία και μιλούσαν τη λατινική. Ο όρος διαδόθηκε μέσα απ' τους γείτονές τους Γερμανούς απ' τα δυτικά προς τα ανατολικά και πέρασε έτσι στη γλώσσα των Σλάβων κι από εκεί στη γλώσσα των Βυζαντινών. Με το όνομα αυτό ονομάζονταν οι λατινόγλωσσοι απ' τους γείτονές τους αλλόγλωσσους. Η αρχή του ονόματος των Βλάχων έγινε στους Δάκες απ' τους Γερμανούς, που κατοικούσαν στην Τρασυλβανία κι έπειτα μεταδόθηκε και στους λαούς εντεύθεν του Ίστρου ποταμού. Οι Γερμανοί, για την ρωμαΐζουσα γλώσσα των Δακών, τους θεωρούν Ιταλούς και τους ονομάζουν Βάλλους. Μάλιστα, και σήμερα την ιταλική γλώσσα οι Γερμανοί την ονομάζουν βαλλική (wallische). Απ' τους Βάλλους λοιπόν έγινε κατά μεν την προφορά των Γερμανών Βαλχ ή Βαλάχ (Walch, Walach) κατά δε των Σλάβων

του 13ου μ.Χ. αιώνα. Οι πρώτοι βλαχοποιμένες πιθανόν να

Βλαχ (Wlachi) και απ' το τελευταίο προέκυψε ο γνωστός όρος Βλάχος.

β) Οι Βλάχοι του ελληνικού χώρου ή αλλιώς Κουτσόβλαχοι (το πρώτο συνθετικό της λέξης προέρχεται απ' την τουρκική λέξη κιουτσούκ = μικρός, δόθηκε απ' τους Τούρκους δια να διακρίνονται οι Βλάχοι του ελληνικού χώρου απ' τους Βλάχους της Μεγάλης Βλαχίας - σημερινής Ρουμανίας) αποκαλούν τους εαυτούς των Αρωμούνους. Το ουσιαστικό Αρωμούνος προέρχεται απ' το προσθετικό (α) και το λατινικό romanus, που σημαίνει τον υπήκοο του ρωμαϊκού κράτους, τον Ρωμαίο - Ρωμιό. Η σημασιολογική διαφορά, που επήλθε μεταξύ των όρων: Romanus - Aromanu - Armanu και Ρωμαίος - Ρωμιός συνίσταται στο ότι, ο μεν πρώτος δηλώνει τον δίγλωσσο που μιλάει την ελληνική και αρωμουνική, ο δε άλλος τον αποκλειστικά ελληνόφωνο.

γ) Η σύγχρονη έρευνα, μετά την αποκατάσταση της πραγματικής εννοίας των χωρίων του βυζαντινού χρονογράφου Κεκαυμένου και του Λαόνικου Χαλκοκονδύλη, στα οποία στηρίχθηκε η θεωρία για την μη εντοπιότητα των Αρωμούνων και μετά τη συστηματική αναίρεση των ποικίλων και αντιφατικών επιχειρημάτων κατά της ελληνικότητας των Αρωμούνων, οδηγεί στο σαφές συμπέρασμα ότι, και οι Αρωμούνοι είναι ακραιφνείς Έλληνες όσο και οι Έλληνες των άλλων περιοχών.

Μάλιστα, την άποψη αυτή είχε διατυπώσει ο Κωνσταντίνος Κούμας από παλιά γνώστης του βλάχικου ζητήματος κι είχε γράψει τα παρακάτω, πριν αναφανούν πολιτικές ή εθνολογικές σκοπιμότητες. *"Οι Ρωμαίοι επί οκτώ εκατονταετηρίδας από του Άλβιος έως τας έρημους της Αφρικής καθυποτάξαντες τα έθνη και αναμίξαντες δια των αποικιών τους ταύτα, εισήγαγον κατά φυσικό λόγο εις αυτά και τη γλώσσα των. Η Ιλλυρία αποκατεστάθη επαρχία ρωμαϊκή το 219 π.Χ., η Μακεδονία και η Ήπειρος το 167 π.Χ. και η Ελλάς το 146 π.Χ. Επί αιώνες έγεμεν από στρατεύματα ρωμαϊκά, έπαρχους και άρχοντας Ρωμαίους. Εις μόνον τας μεγάλας πόλεις αντείχεν η ελληνική γλώσσα, οι δε κάτοικοι χωρίων και κοιλάδων ανέμιξαν τας εγχωρίους γλώσσας των με την ρωμαϊκήν και ούτω κατεσκεύασαν ανάμεικτόν τι παραμόρφωμα διαλέκτου, σωζόμενον εισέτι εις πολλά μέρη της Μακεδονίας, Ηπείρου, Θεσσαλίας και Ελλάδος".*

δ) Η γένεση της αρωμουνικής προηγείται των άλλων τριών διαλέκτων της βαλκανικής λατινικής, αλλά το περιβάλλον μέσα στο

ήταν αρβανιτόβλαχοι*, οπότε έτσι εξηγείται και η ύπαρξη αρκετών τοπωνυμίων της Αράχοβας με βλάχικη κι αρβανίτικη ρίζα και μάλιστα αυτοί, παρότι ήσαν λιγοστοί, καθιέρωσαν σχετικά πολλά τοπωνύμια στην ευρύτερη περιοχή της, λόγω των συνεχών μετακινήσεών τους, καθ' όλη τη διάρκεια του έτους, από τοποθεσία σε τοποθεσία προς αναζήτηση τροφής του ποιμνίου τους.

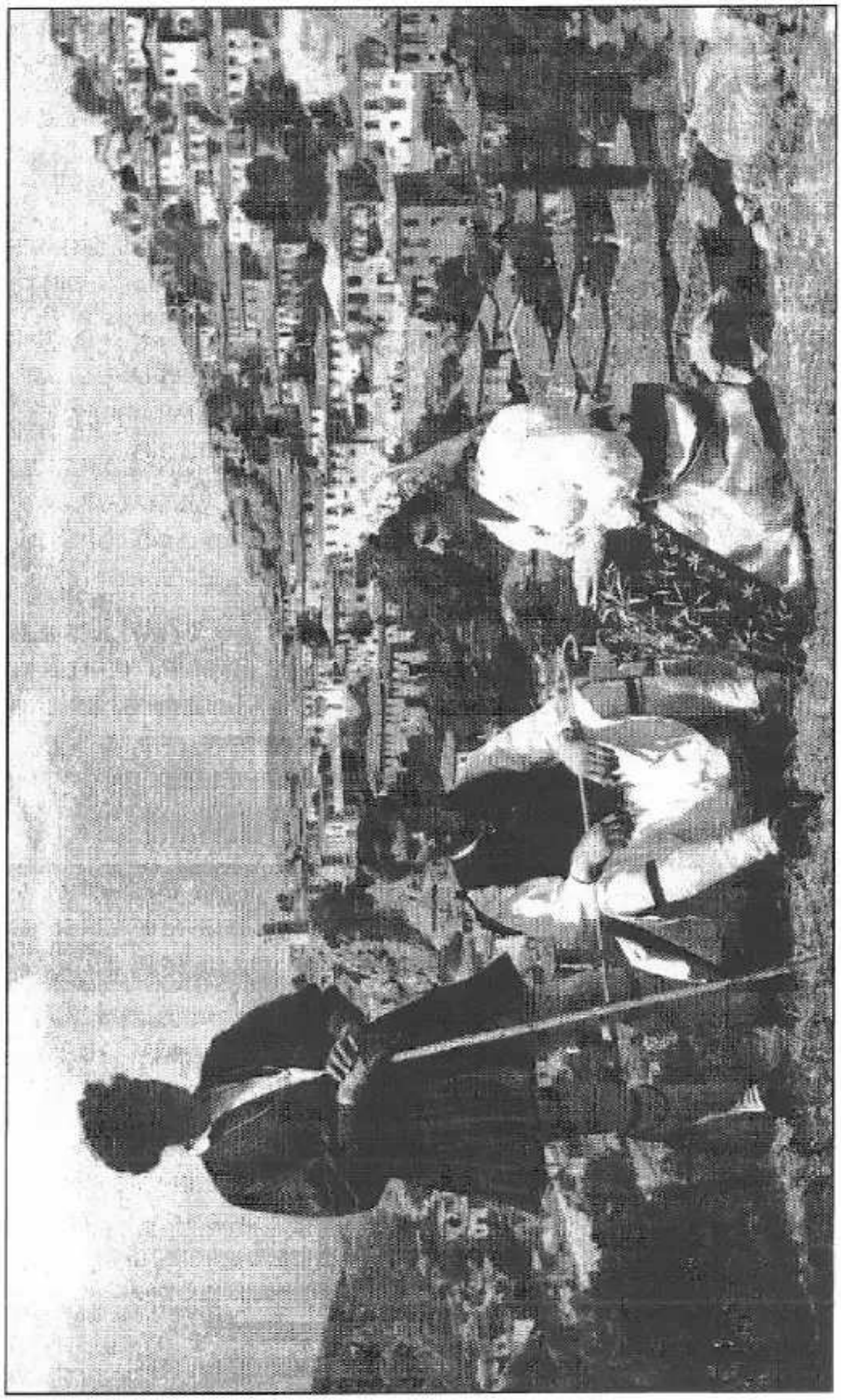
Γρήγορα όμως θα εντάχθηκαν στον οικισμό, που δημιούργησαν οι Φράγκοι στην περιοχή, αφομοιώθηκαν στη συνέχεια με τους ντόπιους κατοίκους Έλληνες κι έτσι χάθηκε το γλωσσικό τους ιδίωμα (μείγμα βλάχικων και αρβανίτικων).

Σύμφωνα με προφορική παράδοση μια από τις ντόπιες

οποίο γεννήθηκε δεν επέτρεψε τη διαμόρφωσή της σε ανεξάρτητη γλώσσα, διότι οι Αρωμούνοι μιλούσαν και την ελληνική κι έτσι δεν αισθάνθηκαν την ανάγκη να καλλιεργήσουν την δημώδη λατινική.

Αντίθετα, οι Δάκες (πρόγονοι των σημερινών Ρουμάνων) δέχτηκαν τη νέα γλώσσα σαν μοναδικό εκφραστικό όργανο και τη διέσωσαν προφορικά μέχρι τον 16° μ.Χ. αιώνα, οπότε τη χρησιμοποίησαν και γραπτά. Έτσι, δεν δικαιολογείται ο χαρακτηρισμός της αρωμουνικής σαν διαλέκτου της ρουμανικής. Ο δε Τσοπανάκης ορθά παρατηρεί: *"Όσες ομοιότητες παρουσιάζουν μεταξύ τους (η αρωμουνική με την δακορουμανική) οφείλονται στο ότι σε όλην αυτήν την έκταση είχε δημιουργηθεί μια νεολατινική γλώσσα στα 700 και περισσότερα χρόνια της ρωμαϊκής διοίκησης. Οι διαφορές όμως οφείλονται στο ότι στις δυο περιοχές (Ελληνικός χώρος, Ρουμανία) αφομοιώθηκαν γλωσσικά λαοί που μιλούσαν διαφορετικές γλώσσες".*

* **Οι Αρβανιτόβλαχοι** ήταν χριστιανοί σκηνίτες ποιμένες της Ηπείρου, της Δυτικής Μακεδονίας και κάποιων μερών της Ακαρνανίας, κουτσοβλαχικής καταγωγής, οι οποίοι μιλούσαν τη βλάχικη γλώσσα αναμεμιγμένη με αλβανικές λέξεις ή και την αλβανική λόγω του μεγάλου συγχρωτισμού τους με τους Αλβανούς. Στην Ήπειρο λέγονταν και Καραγκουνόβλαχοι ή απλά Καραγκούνηδες. Αρβανιτόβλαχοι υπήρχαν επίσης και σε μερικά μέρη της Νότιας Αλβανίας.

Αραχοβίτικη ομορφιά με χαμιζόλα, φουστανέλλα και σεγκούνι.

γενιές, που βρήκαν οι νομάδες βλαχοποιμένες, όταν έφτασαν στην περιοχή της Αράχοβας, ήταν η γενιά **Φλώρου** (Μέγκλα). Την πληροφορία αυτή την άκουσα από τον πατέρα μου που την είχε διηγηθεί σ' αυτόν ο παππούς μου.

Ας σημειωθεί τέλος, ότι το επώνυμο Φλώρος ήταν σύνηθες τόσο στους Ρωμαϊκούς χρόνους (ας θυμηθούμε το Ρωμαίο κυβερνήτη της Ιουδαίας **Φλώρο**, επί εποχής Νέρωνα, που κατάπνιξε, το 68 μ. Χ., στο αίμα μια εξέγερση των Ιουδαίων, στην οποία πρωτοστατούσε ο γνωστός ιστορικός Ιώσηπος) όσο και στους βυζαντινούς χρόνους, όπως προκύπτει από πολλά μεσαιωνικά έγγραφα.

***

Η άποψη ότι η συνέχεια του ελληνικού στοιχείου στην περιοχή της Αράχοβας δεν διακόπηκε ποτέ, απ' την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, ενισχύεται κι από τις παραδόσεις της περιοχής που διασώθηκαν μέχρι τις μέρες μας και ορισμένες εξ αυτών καταγράφτηκαν ευτυχώς, εγκαίρως, απ' τον καθηγητή και ιδρυτή της ελληνικής Λαογραφίας, Γ.Ν. Πολίτη.

Πράγματι, η αραχοβίτικη παράδοση που αναφέρεται στο βιβλίο του εν λόγω καθηγητή: **"ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΜΕΡΟΣ Α'"** (ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1904), με αριθμό 805, τίτλο: **"Η Λάμνια"** και υπότιτλο (Αράχοβα της Λεβαδείας) είναι, θα τολμούσαμε να ισχυριστούμε, ταυτόσημη με το μύθο της Λάμιας των Δελφών, τον οποίο μνημονεύει ο Γραμματικός και Μυθολόγος των Ρωμαϊκών χρόνων **ANTONINUS LIBERALIS** ($2^{ος}$ μ.Χ. αιώνας).

Για να διαπιστώσει ο αναγνώστης την καταπληκτική ομοιότητα του αρχαίου δελφικού μύθου και της αραχοβίτικης λαϊκής παράδοσης θα παραβάλουμε τα δυο σχετικά κείμενα.

Το κείμενο του αρχαίου μύθου θα το δανειστούμε απ' την αναφορά του Άγγλου περιηγητή **EDWARD DODWELL**

στο βιβλίο του: "A CLASSICAL AND TOPOGRAPHICAL TOUR THROUGH GREECE DURING THE YEARS 1801, 1805 AND 1806", στο κεφάλαιο VI με τίτλο: "TO KASTRI-DELPHI".

Αναφέρει λοιπόν ο DODWELL:

"... I proceeded amongst the olive-groves, towards Mount Kirphis; but I was soon so bewildered by the marshes and itches of the Pleistos, that I should probably have been obliged to return, had not some voices excited my objervation. I perceived several Greeks working in the fields; and their astonishment at seeing a Frank alone in such a place, and covered with mud and dirt, could not be readily described. They were however civil, and assured me, that there were no ruins whatever in the plain. I begged one of them to accompany me to the cave on Kirphis, to which he consented upon the payment of twenty paras.

We proceeded straight up the rough and difficult side of the mountain was covered with rocks and bushes, and at length reaced the cave, which is called "της Ιερουσαλήμ το σπήλαιον", the Cave of Jerusalem. It is the work of nature; its entrance is nearly square, but smaller than it appears from Delphi; nor does it merit the epithet "υπερμέγεθες", which was given to it by Antoninus Liberalis. It does not penetrate above forty feet into the rock, and contains only a few fragments of loose wall, which constitute a Greek rustic chapel. It is necessary to inform future travellers that it is by no means worth seeing; and I regretted that I had to so little purpose employed so much labour, and wasted so much time.

No author with whose works I am acquainted notices this cave, except Antoninus Liberalis; and as his fable relating to it is little known, I give it at some length.- "At the foot of Parnassos, towards the south, is Mount Kirphis; in which is a spacious cavern, once the abode of a monster of enormous size, by some named ***Lamia****, and by others* ***Sybaris.*** *Every*

day the monster devoured men and flocks, and the Delphians, who were thinking of quitting their city, consulted the oracle conserning the place in which they should settle. The god ordered them to expose to the monster a son of one of their citizens; the lot fell to the only son of Diomes and Meganira, named ***Alcyoneus****, remarkable for the beauty of his person and the excellent of his mind.*

The priests crowned him, and led him to the cave of Sybaris; but fortunately, ***Eurybates****, son of Euphemos, met Alcyoneus on his way thither. Being struck at his elegant appearance, and informed of his intended fate, he immediately took the crown from the head of Alcyoneus, and putting it on his own, desired to be conducted to the cave, where having arrived, he rushed in, and dragging Sybaris from his den, hurled him from the rocks as far as the Krissaean plain, where he was dashed to pieces. From the rock where he fell issued a fountain called by the inhabitants Sybaris, and from this the Locri gave the name of Sybaris to the town which they erected in Italy"".*

Και σε ελεύθερη μετάφραση σημαίνει:

"...Προχωρούσα ανάμεσα στον ελαιώνα, προς το βουνό Κίρφις, αλλά σε λίγο ήμουν τόσο συγχισμένος, όντας κοντά σε βάλτους και χαντάκια του Πλειστού, που πιθανόν θα είχα υποχρεωθεί να γυρίσω πίσω, εάν κάποιες φωνές δεν κινούσαν το ενδιαφέρον μου. Διέκρινα αρκετούς Έλληνες που εργάζονταν στα χτήματα. Η κατάπληξή τους, βλέποντας ένα Φράγκο μόνο του σε μια τέτοια τοποθεσία και λερωμένο με λάσπες και βρωμιές, δεν μπορούσε εύκολα να περιγραφεί. Αυτοί ωστόσο μου φέρθηκαν πολιτισμένα και με διαβεβαίωσαν ότι δεν υπήρχαν ερείπια οπουδήποτε στην περιοχή αυτή. Παρακάλεσα έναν απ' αυτούς να με συνοδέψει μέχρι τη σπηλιά πάνω στην Κίρφι, αφού συμφωνήσαμε να τον πληρώσω είκοσι παράδες.

Προχωρούσαμε κατ' ευθείαν επάνω στην κακοτράχαλη και δύσκολη πλευρά του βουνού που καλυπτόταν με βρά-

χια και θάμνους, και κατά μήκος της διαδρομής που ακολουθούσαμε, φτάσαμε στη σπηλιά που ονομαζόταν "της Ιερουσαλήμ το σπήλαιο". Είναι έργο της φύσης. Η είσοδός του είναι σχεδόν τετράγωνη, αλλά μικρότερη από ό,τι φαντάζεται κάποιος που τη βλέπει από τους Δελφούς. Ούτε αυτό το σπήλαιο άξιζε το επίθετο "υπερμεγέθες", που είχε δοθεί από τον Antoninus Liberalis. Δεν εισχωρείς περισσότερο από σαράντα πόδια μέσα στο βράχο κι ανακαλύπτεις ότι περιέχει μόνον λίγα ερείπια χαλαρού τοίχου από ένα ελληνικό χωριάτικο παρεκκλήσι. Θεωρώ αναγκαίο να πληροφορήσω τους μελλοντικούς ταξιδιώτες ότι, κατά κανένα τρόπο, δεν αξίζει να το δει κανείς. Και ότι μετάνοιωσα που τόσο μικρός στόχος απαίτησε τόση πολλή κούραση και χρόνο.

*Από κανενός συγγραφέα τα έργα δεν μπόρεσα να πάρω πληροφορίες γι' αυτό το σπήλαιο, εκτός απ' του Antoninus Liberalis, και καθώς ο μύθος που σχετίζεται μ' αυτό είναι τόσο λίγο γνωστός, τον παραθέτω σε μερικές γραμμές. Αυτός λέει ότι: "Στη ρίζα του Παρνασσού, προς τα νότια, είναι το βουνό Κίρφις, στο οποίο βρίσκεται ένα ευρύχωρο σπήλαιο που μια φορά κι ένα καιρό ήταν κατοικία ενός τέρατος μεγάλων διαστάσεων, που από μερικούς ονομαζόταν **Λάμια** και απ' άλλους **Σύβαρις**. Κάθε μέρα το τέρας αυτό καταβρόχθιζε ανθρώπους και κοπάδια ζώων. Γι' αυτό το λόγο οι Δελφιώτες σκέφτηκαν να εγκαταλείψουν την πόλι τους κι έτσι συμβουλεύτηκαν το Μαντείο σχετικά με το μέρος, στο οποίο θα έπρεπε να εγκατασταθούν. Ο Θεός Απόλλωνας όμως τους καθοθήγησε να στείλουν στο τέρας το γιό ενός συμπολίτη τους. Ο κλήρος έπεσε στο μοναχογιό του Διόμη και της Μεγανίρας, που ονομαζόταν **Αλκυόνιος** και φημιζόταν για την ομορφιά του και την εξυπνάδα του.*

*Οι ιερείς τον στεφάνωσαν και τον οδηγούσαν στη σπηλιά της Λάμιας, όταν κατά τύχη ο **Ευρυβάτης**, ο γιός του*

Εύφημου, συνάντησε στο δρόμο του τον Αλκυόνιο που κατευθυνόταν προς τη σπηλιά. Καθώς η ομορφιά του Αλκυόνιου έκανε εντύπωση στον Ευρυβάτη, ο τελευταίος ρώτησε να μάθει τα καθέκαστα και όταν άκουσε για ό,τι επεφύλασσε η μοίρα στον όμορφο νέο, χωρίς πολύ σκέψη, πήρε την κορώνα απ' το κεφάλι του Αλκυόνιου και την τοποθέτησε στο δικό του κεφάλι επιθυμώντας να πάει αυτός προς το σπήλαιο. Και πράγματι, φτάνοντας εκεί όρμησε μέσα και σέρνοντας τη Σύβαρι απ' τη φωλιά της, την εξακόντισε απ' τα βράχια τόσο πολύ μακριά, όσο είναι το Κρισσαίο πεδίο όπου αυτή τσακίστηκε σε κομμάτια. Απ' το βράχο απ' όπου ο Ευρυβάτης πέταξε το τέρας ξεπήδησε μια πηγή, που οι κάτοικοι την ονόμασαν Σύβαρι και απ' αυτή οι Λοκροί έδωσαν το όνομα "Σύβαρις" στην πόλι που ίδρυσαν στην Ιταλία".

Το κείμενο του καθηγητή **Ν. Γ. Πολίτη** σχετικώς με την υπόψη αραχοβίτικη παράδοση έχει ως εξής:

Η Λάμνια στην Ντούμπρη

(Αράχοβα της Λεβαδείας)

"Στην Ντούμπρη κατοικούσε παλαιά μια Λάμνια. Και κάθε που είχαν πανηγύρι οι Αραχοβίτες έπρεπε να της δώσουν ένα δικό τους να φάει, για να μην πειράξει τους άλλους στο πανηγύρι. Γι' αυτό συνήθιζαν, προτού ν' αρχίσει το πανηγύρι, να ρίχνουν κλήρο και οποιανού έπεφτε ο κλήρος τον έδιναν της Λάμνιας.

Μια φορά που έπεσε ο κλήρος σ' ένα νέο κι όμορφο παληκάρι, είπε ο γιός του πρώτου του χωριού. "Θέλω να πάγω εγώ να παρουσιασθώ στη Λάμνια, και να γλυτώσω το χωριό μας". Γιατί έλεγαν, πως, όταν θα 'παιρνε η Λάμνια το γιό του πρώτου του χωριού, δεν θα μπορούσε πλιό να φάει κανέναν άλλο. Οι γονείς του νέου έκλαιγαν και εσυφοριάζονταν και γύρευαν να κάμουν το γιό τους ν' αλλάξει γνώμη. Μόν' εκείνος δεν τους άκουσε, αλλά τράβηξε κι ανέβη στη Ντούμπρη για να βρεί τη Λάμνια. Μόλις είδε

εκείνη το νιό, εχύθη απάνω του για να τον φάει. Αυτός όμως προτού να τον αρπάξει επρόφτασε και της έδωσε μια με το κοντάρι του και τη σκότωσε. Κι από εκεί πήγε στο πανηγύρι και είπε στους χωριανούς πως τους εγλύτωσε. Από τότες ησύχασε το χωριό".

Απ' τα παραπάνω φαίνεται καθαρά ότι, οι αρχαίοι μύθοι δεν ξεριζώθηκαν ποτέ απ' αυτόν τον τόπο, γιατί απλούστατα στην περιοχή της Αράχοβας δεν ξεριζώθηκε ποτέ το ελληνικό στοιχείο απ' τα αρχαία χρόνια μέχρι τις μέρες μας.

Αξίζει, μάλιστα, να τονίσουμε τις συντριπτικές ομοιότητες που εμφανίζουν κι οι δυο παραπάνω αναφορές. Συγκεκριμένα, τόσο ο αρχαίος μύθος όσο και η αραχοβίτικη παράδοση θέλουν:

1) Τη δρακοκτονία να συμβαίνει σε θέση κοντά στον Πλειστό ποταμό.

2) Ο προς θυσία άνθρωπος να επιλέγεται κατόπιν κλήρου κι αυτός να ξεχωρίζει για τα νιάτα του και την ομορφιά του.

3) Να συμβαίνει ανατροπή των γεγονότων με την εμφάνιση ενός άλλου νέου που από δική του προαίρεση κι αίσθημα αυτοθυσίας αναλαμβάνει να διακινδυνεύσει τη ζωή του, προκειμένου να σκοτώσει το τέρας, πράγμα που τελικώς καταφέρνει λύνοντας έτσι ριζικά το πρόβλημα των συμπολιτών του.

Ακόμη, και στο σημείο που διαφοροποιούνται οι δυο διηγήσεις, πάλι κρατείται ο ίδιος πυρήνας. Πράγματι, ενώ στον αρχαίο μύθο η αφορμή για τη δρακοκτονία προέρχεται από το Μαντείο του Απόλλωνα, στην αραχοβίτικη παράδοση η αφορμή για την εξολόθρευση της Λάμιας σχετίζεται επίσης με θρησκευτικό στοιχείο που είναι το πανηγύρι της Αράχοβας.

Τέλος, αξίζει να σημειώσουμε και τα εξής: Η λέξη Σύβαρις, που είναι το άλλο όνομα της Λάμιας (σύμφωνα με

την αναφορά του Antoninus Liberalis), σχετίζεται μάλλον με το ρήμα **συβριάζω** = συμπεριφέρομαι με αλαζονικό ύφος και βίαιο τρόπο, είμαι ακόλαστος, οργιάζω, καθόσον έτσι ήταν και η Λάμια του μύθου. Η λέξη όμως συβριάζω, σύμφωνα με το "Μέγα Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης" των H. LIDDELL - R. SCOT παράγεται απ' τη ρίζα **σύρβ. = τύρβ.**, ενώ επί πλέον σύρβη ή τύρβη σημαίνουν ταραχή, θόρυβος.

Με βάση τα αμέσως προηγούμενα μπορούμε ευλόγως να εικάσουμε ότι και το αραχοβίτικο τοπωνύμιο **"Τούμπρη"** δεν αποκλείεται να είναι αρχαίο ελληνικό κατάλοιπο και να σχετίζεται με τον αρχαίο μύθο με τον τρόπο βεβαίως που τον διέσωσαν οι ντόπιοι κάτοικοι της περιοχής. Σε μια τέτοια περίπτωση η λέξη Τούμπρη ίσως προέρχεται απ' τη λέξη Τύρβη (που σχετίζεται όπως είδαμε προηγουμένως με το όνομα Σύβαρις) με αναγραμματισμό αυτής, δηλαδή *Τύρβη > Τύβρη > Τούμπρη*, καθόσον το γράμμα (υ) στα αρχαία χρόνια προφερόταν ως ου και το β προφερόταν ως μπ, σε συνδυασμό και με το γεγονός ότι και η λέξη τύρβη είναι ταυτόσημη με τη λατινική λέξη *turba, ae*, η οποία θα ήταν σε ευρεία χρήση, κατά τους Ρωμαϊκούς χρόνους, και στην περιοχή της Φωκίδας.

Επομένως, σε τελική ανάλυση, το εν λόγω αραχοβίτικο τοπωνύμιο σε μια τέτοια περίπτωση δεν εκφράζει παρά το άλλο όνομα της Λάμιας που ήταν σε χρήση στους αρχαίους χρόνους. Τη γνώμη μας αυτή ενισχύει και το γεγονός ότι το τοπωνύμιο "Τούμπρη", απ' όσο τουλάχιστον γνωρίζω, είναι ίσως μοναδικό στον ελληνικό χώρο, κι επομένως η δημιουργία του στην περιοχή αυτή φαίνεται ότι μάλλον σχετίζεται με τη διάσωση του παραπάνω αρχαίου μύθου.

Βεβαίως, η αρχαιοελληνική *τύρβη* μπορεί να εξηγήσει την προέλευση της Τούμπρης και εκ του γεγονότος ότι η λέξη αυτή, μεταξύ των άλλων, σημαίνει θόρυβο, και στη θέση του εν λόγω τοπωνυμίου η κοίτη του πάλαι ποτέ Πλει-

στού ποταμού είναι πολύ στενή και η ροή των νερών, όταν υπάρχει πλημμυρική παροχή, είναι ορμητική και ιδιαίτερα θορυβώδης, λόγω των αλλεπάλληλων αντανακλάσεων του παραγόμενου ήχου των νερών στις απέναντι (πολύ κοντινές) βραχώδεις όχθεις του ποταμού (σήμερα ρέματος).

Συμπερασματικά, μπορούμε να ισχυριστούμε βασίμως ότι **η ύπαρξη αυτής της αραχοβίτικης παράδοσης, δηλαδή της: *"Λάμνιας στην Τούμπρη"* είναι, από μόνη της, πολύ ισχυρή ένδειξη για να μας πείσει για τη συνέχεια της ελληνικής φυλής σε τούτη την περιοχή του Παρνασσού και έτσι να δεχτούμε ότι, οι Αρβανιτόβλαχοι σκηνίτες τσοπάνηδες που έφτασαν κάποτε εδώ (στις αρχές της δεύτερης χιλιετίας) δεν βρήκαν τόπο εντελώς ακατοίκητο, αλλά συνάντησαν γηγενές πληθυσμιακό υπόστρωμα με δυνατές αρχαίες μνήμες, στο οποίο εντάχθηκαν και με το οποίο συγχωνεύτηκαν, με αποτέλεσμα να αποβάλουν το όποιο γλωσσικό ιδίωμά τους, και το μόνο κειμήλιο που άφησαν στην περιοχή της Αράχοβας για να θυμίζει στις νεότερες γενιές την εγκατάστασή τους ήσαν ορισμένα ξενόγλωσσα (βλάχικης ή αρβανίτικης ρίζας) τοπωνύμια, τα οποία σχετίζονταν με την ιδιαίτερη ασχολία τους, που δεν ήταν άλλη από τη βόσκηση του ποιμνίου τους στις πλαγιές του Παρνασσού.**

***

Η κάθοδος και η εγκατάσταση Αρβανιτόβλαχων δεν θα πρέπει να εντοπισθεί αποκλειστικά και μόνον στην περιοχή της Αράχοβας. Αντίθετα, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι αφορά όλο το ορεινό τμήμα του Παρνασσού. Πιστεύω, πως δεν είναι τυχαίο ότι μόνο τα πιο κοντινά προς την κορυφή του Παρνασσού χωριά έχουν ξενόγλωσσα (αρβανιτοβλάχικης προέλευσης) ονόματα (Αράχοβα, Αγόριανη, Σουβάλα και Βελίτσα), όπως διαπιστώσαμε αναλυτικότερα στα παραπάνω αναφερθέντα περί τοπωνυμίων.

Μάλιστα, μπορούμε να συσχετίσουμε το "Αγόριανη" με τα αραχοβίτικα τοπωνύμια: "Γόριανη" και "Γουράλα" (με βάση την αλβανική *γκούρα* = πηγή που αναβλύζει από βράχο), το "Σουβάλα" με τα αραχοβίτικα: "Σφάλα" και "Σφάλες" (που είναι σε ευρεία χρήση σε περιοχές, όπου εγκαταστάθηκαν Αρβανίτες), το "Βελίτσα" με τα αραχοβίτικα τοπωνύμια : "Μπέζλας" και "Μπελινόριμα" (με βάση τη λέξη *μπελ* = λευκός, σλαβικής ρίζας, που είναι σε ευρεία χρήση τόσο στη βλάχικη όσο και στην αρβανίτικη γλώσσα*).

Επίσης, βλάχικα τοπωνύμια εντοπίζονται και στους Δελφούς π.χ. **το Κρόκι** που αναφέραμε σε προηγούμενο κεφάλαιο και το τοπωνύμιο **Φλεμπούκος** που χαρακτηρίζει τη μια απ' τις δυο Φαιδριάδες πέτρες και συγκεκριμένα την ανατολική που είχε την αρχαία ονομασία Υάμπεια.

Πράγματι, η λέξη φλεμπούκος μάλλον είναι σύνθετη απ' τις βλάχικες λέξεις: *φλεάμα* = φλόγα (απ' τη λατινική λέξη *flamma* = φλόγα) και *μπούκα* που, μεταξύ των άλλων, σημαίνει παρειά, καθόσον ο βράχος αυτός έχει μια ελαφρά πυρόχροη (καφεκκόκινη) όψη που γίνεται εντονότερα πυρόχροη κατά την ώρα του δειλινού. Δηλαδή *Φλεμπούκος*** = φλογισμένη παρειά.

---

* Σύμφωνα με τη γνώμη του περίφημου Σλαβιστή **Φραγκίσκου Μίκλοσιχ** πολλές σλαβικές λέξεις, εισήλθαν στην ελληνική μέσω τρίτης γλώσσας, π.χ. τουρκικής, αλβανικής, βλάχικης.

** Βεβαίως, για το τοπωνύμιο *Φλεμπούκος* μπορούμε να δεχτούμε ότι αυτό πιθανόν να είναι ρωμαϊκό κατάλοιπο και όχι μεταγενέστερο βλάχικο, καθόσον μπορεί να υποστηριχτεί βάσιμα ότι προέρχεται από τις λατινικές λέξεις: flamma= φλόγα και buccula, ae = παρειά και ίσως έτσι μετάφρασαν πιστά, στα λατινικά, οι Ρωμαίοι κατακτητές την αρχαιοελληνική λέξη *Φαιδριάδες*.

Πράγματι, οι *"Φαιδριάδες πέτρες"* των Δελφών δεν σημαίνουν στα αρχαιοελληνικά τίποτα άλλο παρά *"οι πέτρες που ακτινοβολούν, που λάμπουν"* (φαιδρός = ο ακτινοβολών, ο λάμπων), και ονομάστηκαν έτσι, επειδή ακριβώς φαίνονταν να ακτινοβολούν, κατά τις ώρες του δειλινού, και έκαναν εντύπωση στους προσκυνητές του Μαντείου που προσέγγιζαν, εκείνη την ώρα της ημέρας (δηλαδή το δειλινό) την περιοχή των Δελφών από τον Κορινθιακό κόλπο.

Εξάλλου, την εγκατάσταση Βλάχων στον Παρνασσό και όχι Σλάβων, την επιβεβαιώνει κι αυτός ακόμη *"ο πολύς"* Γεμανός Φαλμεράϋερ, παρότι ο ίδιος με τόσο πάθος, με παρακινδυνευμένα και "εν πολλοίς" αντιεπιστημονικά επιχειρήματα είχε προσπαθήσει να αποδείξει το γενικό εκσλαβισμό των Ελλήνων σ' ολόκληρο τον Ελληνικό χώρο.

Συγκεκριμένα, στη θεωρία του: *"Περί καταγωγής των σημερινών Ελλήνων"*, η οποία διαβάστηκε σε ανοικτή συνεδρίαση της Βαυαρικής Ακαδημίας Επιστημών το 1835, ανέφερε μεταξύ άλλων και τα εξής:

"...Ακόμα και σ' αυτούς τους τραχιούς κι ανέκαθεν αραιοκατοικημένους ορεινούς νομούς Ολυμποχώρια και Κουνουποχώρια, ανάμεσα στη Μονεμβασιά και την Τζακωνία, υπάρχουν πλάι στα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του νεοελληνικού στοιχείου αρκετά ίχνη απ' την μεταμόρφωση της αρχαίας Πελοποννήσου σε σλαβικό Μορέα. Θα ήμουν σε θέση να περιγράψω την εξάπλωση αυτής της σλαβοβυζαντινής διοικητικής διαίρεσης σε νομούς εξίσου καλά στις περιοχές στα βόρεια του Κορινθιακού κόλπου...

Μια περιοχή όμως τα Βλαχοχώρια θα την αναφέρω, γιατί πιάνει όλα τα χωριά πίσω απ' τους Δελφούς στον Παρνασσό και τα φαράγγια της αρχαίας περιοχής της Δωρίδας. Αυτό το άκουσε ο γράφων απ' το στόμα ενός κατοίκου του Καστριού, όπως ονομάζονται οι αρχαίοι Δελφοί των Ευρωπαίων...".

Τώρα, όσον αφορά στην εισροή αρβανίτικου και τουρκικού στοιχείου στην περιοχή μας, ας αφήσουμε τους ξένους περιηγητές, που επισκέφτηκαν, πριν απ' την Ελληνική Επανάσταση, την Αράχοβα να μας δώσουν τις ενδιαφέρουσες πληροφορίες τους.

Αρχικά, οι περιηγητές **Jacob Spon** και **George Wheler** που έφτασαν στο χωριό μας, μεταξύ των ετών 1675 και 1676, στο βιβλίο τους: *" Voyage d' Italic, de Dalmatie, de* Grece *et de Levant"* έγραψαν:

"... Η Αράχοβα είναι ένα μεγάλο χωριό με 200 έως 300 σπίτια στ' ανατολικά του Καστριού, απ' όπου δεν απέχει παρά 4 μίλια και χτισμένη όπως το Καστρί στην πλαγιά του βουνού κοντά στους πρόποδες. Όλοι οι κάτοικοι είναι Έλληνες κι Αρβανίτες μ' ένα Τούρκο Σούμπαση ή Βοεβόδα...".

Εξήντα (60) χρόνια περίπου αργότερα και συγκεκριμένα το 1732 έφτασε στην Αράχοβα ο Άγγλος περιηγητής **Charles Thompson**, ο οποίος στο βιβλίο του: *"The Travels of the late Charles Thompson, Esq; containing his observations on France, Italy, Turkey in Europe, the Holy Land, Arabia, Egypt and others parts of the world (Volume I) "* έγραψε μεταξύ άλλων τα εξής:

" Η Αράχοβα κατοικείται μόνον από Έλληνες κι έχει αρκετές εκκλησίες, η καλύτερη απ' τις οποίες είναι αφιερωμένη στην Παναγία, οι άλλες στον Άγιο Γεώργιο, Άγιο Δημήτριο και Άγιο Νικόλαο... ". Το 1784 έφτασε ο Σουηδός εφημέριος της Σουηδικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη **Adolf Frederik Sturtzenbecker** και στις ταξιδιωτικές σημειώσεις του ανέφερε:

"...Σπουδαίο χωριό η Αράχοβα. Έχει 250 σπίτια κι οι κάτοικοι είναι όλοι Έλληνες. Στο χωριό δεν μένουν πια Τούρκοι, όπως στην εποχή του Wheler (εννοώντας προφανώς τον Τούρκο Σούμπαση ή Βοεβόδα), ούτε Αλβανοί έχουν δικαίωμα να εγκατασταθούν ύστερα απ' τη σφαγή του 1780".*

Στις αρχές του 19ου αιώνα ο περιηγητής **Dodwell** στο βιβλίο του: *"Classical and Topographical tour through Greece"* έγραψε:

"... Σε δυο ώρες περάσαμε από μια πηγή και φτάσαμε

---

* Η σφαγή των Αλβανών έγινε το 1779, επειδή μετά τα Ορλωφικά δεν υπάκουαν στα σουλτανικά φιρμάνια. Είχαν γίνει *"κράτος εν κράτει"* κι αφάνιζαν τους κατοίκους του Μοριά.

στο χωριό της Αράχοβας κατοικημένο από Έλληνες και τοποθετημένο στην κεκλιμένη πλευρά του Παρνασσού...".

Αργότερα, γύρω στα 1810, επισκέφτηκαν την περιοχή μας, ξεχωριστά βέβαια ο καθένας, τρεις περιηγητές: **Pouquevill, Edward Daniel Clarke** και **J. C. Hobhouse***.

Ο μεν πρώτος στο βιβλίο του: *"Voyage de la Grece"* σημείωσε: "...Ο *δρόμος εξακολουθεί δια μέσου ανώμαλου εδάφους του Παρνασσού ως την Αράχοβα, ελληνικό χωριό κτισμένο στη μέση αμπελώνων...".*

Ο δεύτερος στο βιβλίο του: *"Travels in Countris Europe, Asia and Africa" τόνισε:* "... Το *χωριό της Αράχοβας είναι πλούσιο σε σύγκριση με το Καστρί περιέχει 250 σπίτια κατοικοιμένα από Έλληνες κι Αρβανίτες, χωρίς ένα Τούρκο μεταξύ αυτών. Αυτή η έκφραση "χωρίς ένα Τούρκο" είναι στην Ελλάδα μια έκφραση αγαλλίασης...".*

Τέλος, ο τρίτος στο βιβλίο του: *"A journey through Albania and other Provinces Turkey in Europe and Asia to Constantinople"* ανάφερε: "... *Ακόμα κατεβαίναμε (προερχόμενοι από το Λιβάδι) μέχρις ότου φτάσαμε στην Αράχοβα που είναι η πιο αξιόλογη πόλη της Λυάκουρας και περιλαμβάνει 350 πέτρινα σπίτια του πτωχότερου είδους κατοικημένα από Έλληνες...".*

---

* Ο **J.C.Hobhouse** (1786-1869) Άγγλος πολιτικός και περιηγητής περιόδευσε μαζί με το φίλο του λόρδο Βύρωνα, μεταξύ άλλων χωρών, και την Ελλάδα. Κατά το ταξίδι του στην Ελλάδα, και καθ' οδόν από Δελφούς προς Αθήνα, επισκέφτηκε μαζί με το μεγάλο ποιητή - φιλέλληνα και την Αράχοβα, στις 18 και 19 Δεκεμβρίου του 1809, στην οποία και διανυκτέρευσαν.

Οι Αραχοβίτισσες, αφού περιποιήθηκαν με ξεχωριστή φροντίδα τους εκλεκτούς αυτούς επισκέπτες, στη συνέχεια χόρεψαν προς τιμή τους, υπό τους ήχους παραδοσιακών οργάνων (τυμπάνου και πίπιζας). Ο ποιητής μάλιστα καταγοητευμένος απ' τη θέα του Παρνασσού έγραψε ποίημα για το φημισμένο βουνό του Απόλλωνα και των Νυμφών.

Ο Hobhouse, το 1834, έγινε υπουργός Στρατιωτικών της Αγγλίας

Απ' τις παραπάνω αντικρουόμενες πληροφορίες σχετικά με τους Αρβανίτες κατοίκους της Αράχοβας βγαίνει το συμπέρασμα ότι η Αράχοβα δεν γνώρισε συστηματική αλβανική εποίκηση* παρά μονάχα λίγες αρβανίτικες (χριστιανικές) οικογένειες, πιθανόν κυνηγημένες κι αυτές απ' τους Τούρκους κατακτητές κατά τη διάρκεια της μακραίωνης δουλείας, οι οποίες αφομοιώθηκαν απ' το κυρίαρχο ελληνικό στοιχείο του χωριού.

Επιβεβαιωτικό αυτού του ισχυρισμού μας αποτελεί και η παρακάτω αναφορά του Άγγλου περιηγητή **Henry Holland** στο βιβλίο του: *"Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, &"*. Συγκεκριμένα, ο εν λόγω περιηγητής που ταξίδεψε στην Ελλάδα και στην Αλβανία κατά τα έτη 1812-1813 και μάλιστα επισκέφτηκε την Αράχοβα, στην οποία και διανυκτέρευσε μια χειμωνιάτικη βραδιά του 1812, στο κεφάλαιο, του παραπάνω βιβλίου του, που το αφιερώνει στην περιοχή των Ιωαννίνων, γράφει μεταξύ άλλων και τα εξής:

"The Greeks are numerous in the towns and villages in the southern parts of Albania, and may be considered to form the basis of the population of this district. In the country to the north of Ioannina, they are rarely seen; but in Thessaly, they

---

και στη συνέχεια ανάλαβε διαδοχικά τα υπουργεία Ιρλανδίας και Αποικιών. Τέλος, του 1851 έλαβε τον τίτλο του λόρδου.

* Η αλβανική εποίκηση στη Νότια Ελλάδα έγινε κυρίως μετά από σχετική πρόσκληση των Δουκών των Αθηνών, προκειμένου να καλυφτούν τα πληθυσμιακά κενά. Η εποίκηση αυτή άρχισε απ' τον Δούκα των Αθηνών Πέτρο Ε' της Αραγωνίας το 1382 μ.Χ. και συνεχίστηκε απ' τον Νέριο Α' Ατζαϊώλη (1394 - 1402 μ.Χ.). Κάτι ανάλογο δεν έκαναν οι αυθέντες των Σαλώνων. Μάλιστα, η κατάκτηση της Φωκίδας το 1397 μ.Χ. απ' τον Σουλτάνο Βαγιαζήτ Α' και η εν τω μεταξύ αυξανόμενη τουρκική θηριωδία ανάγκασε τους λιγοστούς εγκαταστημένους Αλβανούς της Φωκίδας να καταφύγουν νοτιότερα προσκαλεσμένοι απ' τον Αντώνιο Α' Ατζαϊώλη.

probably compose nearly two – thirds of the number of inhabitants; and in the district to the south of the river Hellada, and Thermopylae, comprizing the ancient Doris, Phocis, and a part of Boetia, their proportion is still more considerable.", που σε ελεύθερη μετάφραση σημαίνουν:

"Οι Έλληνες είναι πολυάριθμοι στις πόλεις και στα χωριά στα νοτιότερα μέρη της Αλβανίας, και μπορεί να θεωρηθεί ότι σχηματίζουν τη βάση του πληθυσμού αυτής της περιοχής. Στην περιοχή βόρεια των Ιωαννίνων σπανίζουν. Αλλά στη Θεσσαλία αυτοί πιθανόν αποτελούν σχεδόν τα δύο τρίτα του αριθμού των κατοίκων, και στις περιοχές νοτιότερα του ποταμού Αχελώου (;) και των Θερμοπυλών που περιλαμβάνουν την αρχαία Δωρίδα, Φωκίδα και μέρος της Βοιωτίας, η αναλογία είναι ακόμη περισσότερο σημαντική".

Τα αρβανίτικης ρίζας τοπωνύμια της Αράχοβας δεν πρέπει να σχετίζονται μ' αυτές τις αρβανίτικες οικογένειες, γιατί ήταν αδύνατο να επιβάλλουν αυτοί οι λίγοι ξενόγλωσσοι τοπωνύμια ξενόγλωσσα σε ένα μεγάλο οικισμό που κατοικείτο από ελληνικό στοιχείο. Η πιο πιθανή εξήγηση των αρβανίτικων τοπωνυμίων είναι αυτή που αναφέραμε στα προηγούμενα, ότι δηλαδή τα εν λόγω τοπωνύμια θα επιβλήθηκαν την ίδια εποχή με τα βλάχικα απ' τους Αρβανιτόβλαχους τσοπάνηδες που έφτασαν πολύ νωρίτερα στην περιοχή μας (γύρω στα τέλη του 13^{ου} αιώνα).

Αναφορικά με τη μη παρουσία τουρκικού στοιχείου τα πράγματα είναι πιο σαφή. **Η Αράχοβα δεν *"γεύτηκε"* από κοντά τον Τούρκο κατακτητή, αλλά απόλαυσε λόγω του απρόσιτου κι άγονου της περιοχής μια ιδιότυπη ελευθερία, έγινε μια οιονεί ελεύθερη ζώνη και πόλος έλξης πολλών κατατρεγμένων Ελλήνων από διάφορα μέρη της πατρίδας μας.**

***

Αξίζει, εδώ, να παραθέσουμε ορισμένα πληθυσμιακά στοιχεία παλιότερων εποχών για την Αράχοβα που αναφέρουν, μεταξύ άλλων, οι : **Δ. Ν. Καρύδης** και **M. Kiel** στο πολύ ενδιαφέρον άρθρο τους με τίτλο : ***"Σαντζάκι του Ευρίπου - 15ος 16ος αι."***, το οποίο δημοσιεύτηκε στο περιοδικό: ***"Τετράμηνα"*** τεύχη 28-29 (Άμφισσα 1985).

Ειδικότερα, οι παραπάνω συγγραφείς στηριζόμενοι σε τουρκικά φορολογικά κατάστιχα (Icmal Συνοπτικά και Mufassal Αναλυτικά Defter), τα οποία σώζονται στα αρχεία της Κωνσταντινούπολης και Άγκυρας, έφεραν στο φως δημογραφικά στοιχεία ορισμένων πόλεων και χωριών των καζάδων (επαρχιών) Αθήνας, Λιβαδειάς, Σαλώνων (Άμφισσας) και Ζητουνίου (Λαμίας) που υπάγονταν στο Σαντζάκι του Ευρίπου.

Βεβαίως, δεν σημειώνεται ο ακριβής πληθυσμός των αναφερομένων πόλεων - χωριών αλλά ο αριθμός των εστιών, δηλαδή των νοικοκυριών (με κατηγοριοποίηση σε εστίες: μουσουλμάνων, μουσουλμάνων αγάμων, χριστιανών, χριστιανών αγάμων, χριστιανών χηρών και Εβραίων).

Απ' το παραπάνω άρθρο προκύπτουν, μεταξύ πολλών άλλων, τα εξής :

• Η Αράχοβα (όπως και η Δαύλεια) υπαγόταν διοικητικά στον καζά των Σαλώνων και όχι της Λιβαδειάς.

• Οι εστίες (νοικοκυριά) που απάρτιζαν την Αράχοβα ήταν:

– το έτος **1466** (δηλαδή λίγα χρόνια μετά την πτώση της Κωνσταντινούπολης) **πενήντα δυο (52),**
– το έτος **1541 διακόσιες τριάντα τρεις (233)** και
– το έτος **1570** (δηλαδή ένα χρόνο πριν τη διεξαγωγή της ιστορικής και κρίσιμης ναυμαχίας της Ναυπάκτου μεταξύ του Οθωμανικού στόλου και του ενωμένου στόλου των Δυτικών Δυνάμεων) **τριακόσιες είκοσι τρεις (323).**

• Η Αράχοβα (όπως και το Χρισσό) γνώρισαν, ανάμεσα

στα έτη 1466 και 1570, θεαματική δημογραφική ανάπτυξη. (Μάλιστα, η Αράχοβα, στην παραπάνω αναφερόμενη περίοδο, δηλαδή μέσα σε εκατό (100) περίπου χρόνια, **υπερεξαπλασίασε** τον πληθυσμό της).

• Σύμφωνα με τις τουρκικές αρχειακές πηγές η Αράχοβα κάποια στιγμή, ανάμεσα στα έτη 1541 και 1570, ορίστηκε Δερβένι που σημαίνει ότι οι κάτοικοί της τύχαιναν προνομιακής μεταχείρισης, καθόσον είχαν την υποχρέωση να ελέγχουν το πέρασμα από εκεί.

Βεβαίως, η θεαματική αυτή πληθυσμιακή αύξηση του χωριού δεν μπορεί να εξηγηθεί μόνον μέσα απ' τη φυσική αύξηση των γεννήσεων, αλλά μπορεί να ερμηνευθεί, πρωτίστως, μέσα από άλλους λόγους, γενικούς και ειδικούς.

Οι γενικοί λόγοι είναι ότι τους δυο πρώτους αιώνες μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης, η εδραίωση της οθωμανικής κυριαρχίας και οι αλλεπάλληλες εγκαταστάσεις πολεμικών τουρκομανικών φύλων στις εύφορες περιοχές του Ελληνικού χώρου (αλλά και ολόκληρης της Βαλκανικής) επέφεραν βίαιες μετακινήσεις ντόπιων ελληνικών και γενικότερα χριστιανικών πληθυσμών προς περιοχές λιγότερο εύφορες.

Επίσης, υπήρξαν αθρόες μεταναστεύσεις υποδούλων προς υποδεέστερες πλην όμως ασφαλέστερες περιοχές, προκειμένου να αποφύγουν αυτοί είτε το βίαιο εξισλαμισμό είτε την καταδίωξή τους απ' τις Τουρκικές Αρχές.

Μάλιστα, πολλοί 'Ελληνες απ' το βόρειο Ελληνικό χώρο, κάτω απ' την πίεση του κατακτητή, οδηγήθηκαν κι εγκαταστάθηκαν νοτιότερα, δηλαδή στη Στερεά Ελλάδα και την Πελοπόννησο.

Οι ειδικοί λόγοι είναι ότι η Αράχοβα ήταν αφενός ορεινή και απρόσιτη (άρα ασφαλέστερη από άλλες περιοχές), αφετέρου διέθετε υγιεινότατο κλίμα και ο τόπος της παρείχε όλα εκείνα τα απαραίτητα πλουτοπαραγωγικά στοιχεία, για να θρέψει ικανό πληθυσμό που ήταν αποφασισμένος

να εργαστεί, βεβαίως σκληρά, είτε στη γεωργία είτε στην κτηνοτροφία.

Από όλα τα παραπάνω προκύπτει ότι, η Αράχοβα κατά τους πρώτους δύσκολους αιώνες ($15^{ο}$ και $16^{ο}$) της τουρκικής κατοχής* έγινε σημαντικό χωριό και με τέτοια πληθυσμιακή κλίμακα απέκτησε οικονομικό δυναμισμό που την βοήθησε να επιβιώσει και να προκόψει μέσα στους σκοτεινούς χρόνους της Τουρκοκρατίας.

Για να συνειδητοποιήσουμε το πόσο σημαντικό χωριό ήταν η Αράχοβα μέσα στον ελληνικό χώρο στους δύσκολους και σκοτεινούς αιώνες της ελληνικής ιστορίας, αρκεί να συγκρίνουμε τον πληθυσμό του με τους πληθυσμούς άλλων πόλεων που περιλαμβάνονταν στο σαντζάκι Ευρίπου το έτος 1466, το οποίο μπορεί να ληφθεί σαν έτος βάσεως σύγκρισης, καθόσον αυτή η χρονιά είναι η πρώτη για την οποία εμφανίζονται δημογραφικά στοιχεία του σαντζακιού του Ευρίπου, σύμφωνα με τα αναφερόμενα στο σχετικό άρθρο των : **Δ. Ν. Καρύδη** και **M. Kiel**.

Συγκεκριμένα, το έτος **1466** ενώ η **Αράχοβα** είχε πενήντα δυο (**52**) εστίες (νοικοκυριά χριστιανικών οικογενειών), τα **Σάλωνα** (**Άμφισσα**) είχαν αντίστοιχα τετρακόσιες εξήντα τέσσερις (**464**), το **Ζητούνι** (**Λαμία**) τριακόσιες ενενήντα πέντε (**395**), **η Λιβαδειά** μόνον εκατόν εξήντα τέσσερις (**164**), **η Θήβα** τετρακόσιες ογδόντα επτά (**487**), **η Χαλκίδα** μόνον περίπου εκατόν ενενήντα (**190**)** και **η Αθήνα** περί-

---

* Η Αράχοβα, βεβαίως, μαζί με όλη τη Φωκίδα γνώρισαν την τουρκική κατοχή στα τέλη του $14^{ου}$ αιώνα, ακριβέστερα το έτος **1397**, όταν δηλαδή τα Σάλωνα (Άμφισσα) κυριεύτηκαν απ' το Σουλτάνο **Βαγιαζήτ Α΄**.

** Διαθέσιμα στοιχεία για τις εστίες (νοικοκυριά χριστιανικών οικογενειών) των πόλεων Αθήνας και Χαλκίδας για το έτος 1466 δεν υπάρχουν.

Διαθέσιμα τέτοια στοιχεία για την Αθήνα και τη Χαλκίδα έχουμε για το έτος 1529 και αργότερα για τα έτη 1541 και 1570.

Οι παραπάνω αναφερόμενοι αριθμοί εστιών (νοικοκυριών) για

που χίλιες τριακόσιες εβδομήντα (**1.370**)

Μάλιστα, με τη ευκαιρία αυτή, αξίζει να σημειώσουμε ότι πρώτη ρητή αναφορά για τον πληθυσμό (όχι νοικοκυριά) της Αράχοβας έχουμε από την περιηγήτρια **Dora D' Istria**, η οποία επισκέφτηκε το χωριό το έτος **1860**.

Συγκεκριμένα, η Dora D' Istria στο βιβλίο της: "ÉXCURSIONS EN ROUMÉLI ET EN MORÉE" αναφέρει: *"... Ήρθαν οι προύχοντες της πόλης και η κουβέντα αντικατέστησε τη μουσική. Μου είπαν ότι υπάρχουν **2.600** ψυχές στην Αράχοβα ..."*.

Τέλος, παρόλο που ο πληθυσμός των υποδούλων Ελλήνων (και γενικότερα των υποδούλων χριστιανών) αποδεκατιζόταν τα δύσκολα εκείνα χρόνια της Τουρκοκρατίας από επιδημίες, κακουχίες, βίαιους θανάτους και παιδομαζώματα, η Αράχοβα όχι μόνον συγκράτησε αλλά και αύξησε το πληθυσμιακό δυναμικό της και σ' αυτό βοήθησε, ίσως, και μια δεύτερη εισροή Ηπειρωτών, που πιθανόν έγι-

---

το έτος 1466 για την Αθήνα και τη Χαλκίδα προέκυψαν προσεγγιστικά με βάση, αφενός τα πληθυσμιακά δεδομένα (εστίες) για τις εν λόγω δυο πόλεις για το έτος 1529 και αφετέρου το μειωτικό συντελεστή που είναι ο μέσος όρος των αριθμητικών λόγων (*Εστίες χριστιανικών οικογενειών έτους 1466 / Εστίες χριστιανικών οικογενειών έτους 1529*) για κάθε μια απ' τις πόλεις: Σάλωνα (Άμφισσα), Ζητούνι (Λαμία), Βοδονίτσα, Λιβαδειά, Αταλάντη και Θήβα του σαντζακιού του Ευρίπου, για τις οποίες υπάρχουν σχετικά δεδομένα για τα έτη 1466 και 1529.

Συγκεκριμένα, ο μειωτικός αυτός συντελεστής με βάσει τους σχετικούς υπολογισμούς παίρνει την τιμή **0,65**.

Έτσι λοιπόν έχουμε :

Για την Αθήνα 2.105 (εστίες χριστιανικών οικογενειών έτους 1529) * 0,65 = **1.370** περίπου εστίες χριστιανικών οικογενειών για το έτος 1.466.

Για τη Χαλκίδα 294 (εστίες χριστιανικών οικογενειών έτους 1529) * 0,65 = **190** περίπου εστίες χριστιανικών οικογενειών για το έτος 1466.

νε στα μέσα του 17ου αιώνα, όταν εμφανίστηκε στην Ήπειρο περίοδος μεγάλων καταπιέσεων, η οποία ξεκίνησε μετά το 1635 ιδίως απ' τους εκτουρκισθέντες σπαχήδες*.

Ακόμα, μεμονωμένες μετακινήσεις Ηπειρωτών στην Αράχοβα μπορεί να έγιναν κι αργότερα, κατά τα χρόνια της τυραννίας του Αλή Πασά.

---

* Οι σπαχήδες ήταν τοπικοί χριστιανοί αρχηγοί, οι οποίοι εξώμοσαν, προκειμένου να διατηρήσουν τις θέσεις και τα προνόμιά τους, τα οποία προηγουμένως είχε καταργήσει η Υψηλή Πύλη. Με τον εκτουρκισμό των σπαχήδων η κυριότητα της ηπειρώτικης γης πέρασε σε τουρκικά χέρια και διοχετεύτηκε πυκνός ισλαμισμός στην Ήπειρο.

Ο γερο Τσελεπής με τ' όνομα.

2

Τ' ΑΡΑΧΟΒΙΤΙΚΑ

ΓΕΝΙΚΑ

Έχοντας βιώσει, στα παιδικά μου χρόνια, ανόθευτη την αραχοβίτικη λαλιά κι έχοντας εκτιμήσει με τον καιρό τον πλούτο και την αξία της, άρχισα να εξετάζω ερασιτεχνικά τις ιδιωματικές της λέξεις με σκοπό να εντοπίσω τις γλωσσικές της ρίζες.

Το ενδιαφέρον μου μεγάλωνε κάθε φορά που διαπίστωνα ότι αρκετές τέτοιες λέξεις με την τόσο χαρακτηριστική τους προφορά που άκουγα παλιότερα παντού γύρω μου από απλούς συγχωριανούς μου, είχαν κατ' ευθείαν αρχαιοελληνική ρίζα. Έτσι, σιγορευόμουν για τη διαχρονικότητα του ελληνισμού σ' αυτήν εδώ τη γωνιά του Παρνασσού.

Αργότερα, στην προσπάθειά μου να εντοπίσω τις απαρχές του χωριού μου συνειδητοποίησα, ότι η ασφαλέστερη γέφυρα που θα μπορούσε να οδηγήσει κοντά στο χώρο της αλήθειας σχετικά με τη δημιουργία και πορεία της Αράχοβας, θα έπρεπε να εδρασθεί σε δύο σημαντικά βάθρα, που είναι το τοπωνυμικό και το γλωσσικό, και μάλιστα έγκαιρα, προτού ο χρόνος και η εξέλιξη τα ισοπεδώσουν.

Πράγματι, οι μεταβολές που συντελούνται στην τοπική κοινωνία της Αράχοβας, τις τελευταίες δεκαετίες, έχουν πάρει δραματικές διαστάσεις. Ο *«πρωτευουσιάνικος»* τρόπος ζωής έχει εισβάλλει από παντού στο χωριό, στις γειτονιές και σ' όλους ανεξαιρέτως τους κατοίκους και διαβρώνει

συνεχώς κάθε γνήσιο ντόπιο χαρακτηριστικό.

Έτσι, θεωρείται βέβαιο ότι σε λίγα χρόνια δεν θ' ακούγεται η παραμικρή λέξη απ' την αραχοβίτικη ντοπιολαλιά που ηχούσε αιώνες τώρα σ' αυτές εδώ τις πλαγιές του Παρνασσού.

Είναι ανάγκη λοιπόν, όσο είναι καιρός, να συγκεντρωθεί και μελετηθεί η γλωσσική κληρονομιά της Αράχοβας από ειδικούς ερευνητές. Μέχρι να γίνει όμως αυτό, δεν πρέπει να χαθεί πολύτιμος χρόνος. Γι' αυτό προσπάθησα να προσεγγίσω, έστω ερασιτεχνικά κι αποσπασματικά, καθότι μη ειδικός, ορισμένες ιδιωματικές λέξεις, περισσότερες από χίλιες εκατό (1.100) τον αριθμό, με σκοπό να δώσω ερέθισμα και σ' άλλους συγχωριανούς μου, για ν' αρχίσει γόνιμος διάλογος πάνω στα *«Αραχοβίτικα»*, που θα βοηθήσει, στη συνέχεια, στη συστηματική συγκέντρωση, στον καθαρισμό και φωτισμό του υπόψη γλωσσικού θησαυρού, όπου πάνω του καθρεφτίζεται ο συλλογικός χαρακτήρας και ψυχισμός του Αραχοβίτη.

Η επιλογή κι αποθησαύριση των λέξεων έγινε με βάση τη μη αναφορά τους στα γνωστά νεοελληνικά λεξικά ή με βάση την ιδιόμορφη προφορά τους ή τέλος με βάση την ενδιαφέρουσα ετυμολογία τους.

Σ' αυτή την εργασία καταβλήθηκε προσπάθεια, ώστε να δοθεί η όσο το δυνατόν ακριβέστερη ερμηνεία, το πνεύμα (με παράθεση σχετικών ιδιωματικών φράσεων) καθώς και η προέλευση και ετυμολογία (όπου αυτό ήταν εφικτό) των αναφερομένων λέξεων.

***

Από μια πρώτη θεώρηση ***«των αραχοβίτικων»*** προκύπτουν τα παρακάτω αξιόλογα συμπεράσματα:

α) Στο αντιπροσωπευτικό δείγμα που περιλαμβάνει περισσότερες από **χίλιες εκατό (1.100) λέξεις** του αραχοβίτικου λεξιλόγιου, και το οποίο παρατίθεται πιο κάτω, συναντιούνται:

1. Αυτούσιες, κατά κάποιο τρόπο, εκατόν πενήντα έξ (156) αρχαιοελληνικές λέξεις, που ανέρχονται σε ποσοστό περίπου 14 %, και συγκεκριμένα είναι οι εξής:

- ἀγγεῖον, ἀγκύλη, ἄγλις, ἀγωνιάω, ἀκροάζομαι, ἀμάλακτος, ἀμανίτης, ἀναβολή, ἀνάδοσις, ἀνακυκλέω, ἀνακυλίω, ἀνατάσσω, ἀντάω, ἀντίον, ἀπαξίωσις, ἀπεικάζω, ἀπεναντίον, ἀπηχέω, ἀποκαθίζω, ἀπόπατος, ἀποφορά, ἀσπάλαθος, ἀταλός, αὐχμηρός, ἀχλύω, ἀχρείος.
- βαραθρόω, βαΰζω, βῖκος, βράκανα, βράχω, βρεκτά.
- γαιών, γαλακτίς, γόμφος, γριπεύς, γυλιός, γύπη, γυργαθός.
- δείλαιος, δέμω, διάζομαι, διανεύω, δοκέω, δραπέτης (οίνος), δυάω.
- ἐγκαλέω, εἰλητάριον, ἐκκινέω (με την έννοια του διεγείρω, ερεθίζω), ἔμβασις, ἐμπαλάσσω, ἐξαγίζω, ἐξαναστρέφω, ἐξανεμόω-ώ, ἐπιστρώνω, ἕρμαξ, εὐοδόω, ἕψω.
- ζεύγλη.
- θέρμη, θρύμμα,
- ἱλαρός, ἴζημα.
- καθαίρω, κακκάβη, καναχής, κάπος, καρδοπείον, κατάκειμαι, καταρρακτή (θύρα), κατοικητήριον, κέραμος (=στάμνα), κείρω, κέλομαι, κηκίς, κίρκος, κλώναξ (κλώνακα), κοάλεμος, κοιτάζω (= βάζω κάποιον να κοιμηθεί στο κρεββάτι), κολόβιον, κόνυζα, κορέννυμι, κορύπη, κορυφόω, κοτύλη, κοχλιάριον, κρίνω (με την έννοια του ομιλώ), κρούω, κύβεθρον, κυκάω.
- λάκκος, λαλάγγη, λαλέω, λαμψάνη, λάσκω, λῆμμα, ληρέω.
- μαχάω, μάκελλα, μαργαίνω, μαυλίζω, μελιτόω, μηνύω (= φανερώνω), μυρρίς.
- νωμάω.
- ὅδε ἐμοῦ, ὁλοτελής, ὀλωλός, ὁμολογώ (= διηγούμαι), ὀνωνίς, ὀρόδαμνος.

- παραζηλόω, πάραντα, πασπάλη, πάταγος, πικρίς, πιπίζω, πόρος, προκώλυμα, προσφάγιον, προσφέρω (=προσομοιάζω), πτερόω, πυροῦμαι, πυροστάτης, πυτίνη.
- ῥαγολογέω, ῥαιβός, ῥαχίζω.
- σάος, σεύω, σιλφός, σκνιφός, σκολιός, σκόλλυς, σκύφος, σόγχος, στάλιξ, στρόμβος, συγκυκλέω, συρμή.
- τανύω, ταρβέω, τελέσιος, τελευτώ, τηρέω, τηρέομαι, τιταίνω, τολύπη, τράπηξ, τρίμμα, τυντλός.
- φάσγανον, φθίω, φλέω.
- χηλή, χηραμός, χλιαίνω.

2. Λατινικές λέξεις (που δεν υπάρχουν στο σύνηθες βλάχικο ιδίωμα και δείχνουν αρχαίο ρωμαϊκό κατάλοιπο στην περιοχή της Αράχοβας), οι οποίες ανέρχονται σε ποσοστό περίπου **4 %**,
- βλάχικες που ανέρχονται σε ποσοστό περίπου **3 %**,
- αρβανίτικες που ανέρχονται σε ποσοστό περίπου **3 %**,
- τουρκικές που ανέρχονται σε ποσοστό περίπου **4 %**,
- λοιπές ξενόγλωσσες (σλαβικές που είναι σε χρήση στην αλβανική και στη βλάχικη, και ιταλικές που όμως είναι σε ευρύτερη χρήση στον ελληνικό χώρο), οι οποίες ανέρχονται σε ποσοστό περίπου **2 %.**

  Το υπόλοιπο ποσοστό, περίπου **70 %**, αφορά λέξεις που είναι σε χρήση στην νεοελληνική γλώσσα, πλην όμως στην Αράχοβα έχουν τον δικό τους τρόπο με τον οποίο αποδίδονται (προφέρονται) και χρησιμοποιούνται.

β) Στο αραχοβίτικο γλωσσάρι, οι ξενόγλωσσες λέξεις (εξαιρουμένων των λατινικών, που όπως είπαμε παραπάνω είναι αρχαίο κατάλοιπο) αντιπροσωπεύουν ένα ποσοστό περίπου **12 %**, δηλαδή κατά τη γνώμη μας πολύ μικρό.

Μάλιστα, οι αρβανίτικες κι οι βλάχικες λέξεις, οι

οποίες εισήλθαν μέσα απ' τους πρώτους ξενόφερτους οικιστές (Αρβανιτόβλαχους σκηνίτες) δεν ξεπερνούν το ποσοστό περίπου **6 %**, το οποίο είναι σημαντικά μικρό, κι ενισχύει την άποψη που υποστηρίξαμε ότι δηλαδή, στην περιοχή της Αράχοβας δεν χάθηκαν οι αρχαίες ρίζες καθόλη την μακραίωνη ελληνική ιστορία.

Το ποσοστό περίπου **4 %** των τουρκικών λέξεων στο Αραχοβίτικο γλωσσικό ιδίωμα εξηγείται απ' τη μακραίωνη και ισχυρή επίδραση της τουρκικής εξουσίας, στην περίοδο της δουλείας, σ' όλο τον Ελληνικό χώρο και δεν οφείλεται σε συγχρωτισμό του ελληνικού και τουρκικού στοιχείου στην περιοχή μας, καθόσον είναι σαφείς οι αναφορές των περιηγητών του 17ου, 18ου και 19ου αιώνα, **σχετικά με την ολοκληρωτική απουσία τουρκικού πληθυσμού στην Αράχοβα την εποχή εκείνη.**

Και βεβαίως, ούτε λόγος να γίνεται για τις σλαβικές λέξεις, οι οποίες είναι ασήμαντες σε αριθμό και μάλιστα αυτές είναι σε χρήση τόσο στην αρβανίτικη, όσο και στη βλάχικη γλώσσα κι ευρύτερα γνωστές στον ελληνικό χώρο, πράγμα που αδυνατίζει ακόμα πιο πολύ την υποστηριζόμενη από πολλούς άποψη ότι το τοπωνύμιο Αράχοβα έχει σλαβική ρίζα, το οποίο με τη σειρά του υποννοεί παλιότερη σλαβική εποίκηση στην περιοχή της Αράχοβας.

Τώρα λοιπόν μπορούμε να καταλάβουμε, καλύτερα, γιατί ο μεγάλος Έλληνας νομπελίστας ποιητής **Γιώργος Σεφέρης**, όταν επισκέφτηκε την Αράχοβα ταξιδεύοντας προς τους Δελφούς κι ήρθε σ' επαφή για λίγες μέρες με τους κατοίκους της, έγραψε στο ημερολόγιό του, στις 27 Απριλίου του 1935:

«...Γυναίκες με μάτια έξυπνα, θαυμάσια ομιλία νοιώθει κανείς πως βρίσκεται σε μια κοιτίδα της Ελληνικής γλώσσας...»

κι αργότερα, με ημερομηνία 28 Απριλίου 1941, φέρνο-

ντας στο μυαλό του την Αράχοβα πρόσθεσε:

«...Μονάχα στη Ρούμελη βρήκα τέτοια σιγουριά (γλωσσική) στην Αράχοβα ακούγοντας το γέρο βοσκό που με είχε σπίτι του...».

γ) Οι περισσότερες λέξεις απ' το αραχοβίτικο ιδίωμα, που παρουσιάζονται εδώ, είναι σε χρήση επίσης: στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

Θα πρέπει όμως να διευκρινίσουμε ότι η συγκριτική γλωσσική μας μελέτη, αναφορικά με τα γύρω χωριά του Παρνασσού, είναι ελλειπής, γιατί η σύγκριση αφορά μόνο τον αρχικό πυρήνα του αραχοβίτικου λεξιλόγιου, που είχε δηλαδή αποθησαυριστεί σε πρώτη φάση.

Για τις λοιπές αραχοβίτικες λέξεις που βρέθηκαν κι αποθησαυρίστηκαν σε μεταγενέστερες φάσεις δεν κατέστη δυνατόν να γίνει σχετική συγκριτική έρευνα κι επομένως αξίζει να ασχοληθεί με το υπόψη ζήτημα κάποιος πιο ειδικός από μένα.

Απ' όλη όμως την ενασχόλησή μου μ' αυτό το θέμα έχω την αίσθηση ότι **η Αράχοβα διατήρησε το πιο πλούσιο γλωσσικό υλικό κι επίσης διατήρησε, μέχρι τις μέρες μας, τις πιο πολλές αρχαιοελληνικές και λατινικές λέξεις, σε σχέση με τα γύρω παρνασσιώτικα χωριά.**

δ) Επίσης, πολλές απ' τις λέξεις του υπόψη γλωσσικού δείγματος (σε ποσοστό **17 %** περίπου), που παρατίθενται στο παρόν πόνημα, είναι σε χρήση και στην περιοχή της Ηπείρου κι επομένως φαίνεται καθαρά η σχέση και η συγγένεια του αραχοβίτικου ιδιώματος με το ηπειρώτικο γλωσσικό στοιχείο.

Τέλος, η ευρεία για να μη πούμε καθολική προφορά, στην Αράχοβα, του γράμματος *«κ»* σε φθόγγο *«τσ»* που επίσης παρατηρείται τόσο στην Κρήτη, όσο και στα ελληνόφωνα

χωριά της Καλαβρίας, στην Ιταλία, καθώς και σε ορισμένες

άλλες περιοχές της Ελλάδας (π.χ. Τσακωνιά), δείχνει, κατά τη γνώμη μου, τις βαθειές ελληνικές ρίζες και το αδιάσπαστο της ελληνικής φυλής σ' αυτή την πλαγιά του Παρνασσού.

Για την προφορά του «κ» σε «τσ» αξίζει να αναφερθούν όσα σχετικά ισχυρίζεται ο **Ι. Θωμόπουλος** στο περισπούδαστο έργο του «**Πελασγικά**» (σελ. 242). Συγκεκριμένα, αναφέρει:

«Ἀξιοσημείωτος τυγχάνει ἐνταῦθα πρῶτον μέν ἡ προφορά τοῦ κ. ως c ἤτοι τσ ἑλλήν. Σ. Τήν τροπήν ταύτην ἀνεύρομεν καί ἐν τῇ Ἑτεοκρητικῇ ἀντωνυμία ΣΤΕ (τσετε). Ἡ προφορά αὕτη τοῦ κ ως τσ, ἥτις ὡς λείψανον τῆς Πελασγικῆς παρατηρεῖται οὐ μόνον παρά τοῖς σημερινοῖς Ἕλλησι κατοίκοις τῶν Κυκλάδων καί Σποράδων νήσων (οἷον παιδάτσι ἀντί παιδάκι, τσαί ἀντί καί, τσύριος ἀντί κύριος κ.τ.λ τσαράβι ἀντί καράβι ἠκούσαμεν λέγουσαν Χίαν χωρικήν), ἀλλά καί ἐν γένει ἔν τισι λέξεσι τῆς νέας Ἑλληνικῆς, ἐν ἄλλαις δέ θωπευτικῶς καί ἐν τῇ παιδικῇ γλώσσῃ (οἷον τσαμένος θωπευτ. ἀντί καϊμένος, τσῆρος ἰχθύς τις ἀρχ. κηρίς ἤ κιρράς, τσιμβούρι ἀπό τό κίμβιξ, τσυκνιάς εἶδος ἀετοῦ ὁ ἀρχ. κυκνίας, τσούζω, τσουσμός ἀπό τό κνήζω, κνησμός, ἀντσούλα ἤ ἀτσούλα Κεφαλλ. ἡ ἀγκύλη κ.τ.λ.), τυγχάνει οὐχί κοινή ἐν τῇ Ἀλβανικῇ...».

Άλλωστε, και οι παλιοί Αθηναίοι, πριν η Αθήνα γίνει πρωτεύουσα του Ελληνικού Κράτους, πρόφεραν το γράμμα «κ» με το φθόγγο «τσ», κι απόδειξη γι' αυτό είναι το δίστιχο που αυτοί σκάρωσαν, μετά την αισχρή δολοφονία στην Ακρόπολη, του μεγάλου παλληκαριού της επανάστασης Οδυσσέα Ανδρούτσου, όπως αυτό το δίστιχο το διαφύλαξε ο ιστορικός **Δημήτρης Καμπούρογλους**, σύμφωνα με το βιβλίο του Τάκη Λάπα: «Οδυσσέας Ανδρούτσος».

Συγκεκριμένα, το σχετικό δίστιχο αναφέρει:

«Λυσσέος εβουλήθητσε το κάστρο να πηδήσει
μα τσείνο έλαχε γκρεμός τσ' έπεσε τσαι τσατσίστη».

Ατενίζοντας παλιά του βοσκοτόπια στον Παρνασσό.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

Α

- **αγκαλισιά (η).** Καταγγελία, κατηγόρια, τράβηγμα στο δικαστήριο. *«Άσιμι ήσυχου, δε θέλου ιγώ αγκαλισιές».* Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ἐγκαλέω* = καλώ κάποιον με σκοπό να τον κατηγορήσω, επικρίνω. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο (αγκαλνάω = καταμηνύω, εγκαλώ).

- **αγκάλιστρους (ο).** Εργαλείο με τη βοήθεια του οποίου το νήμα απ' το αδράχτι της ρόκας τυλίγεται σε μεγάλες κούκλες για να μπορέσει στη συνέχεια να τοποθετηθεί στην ανέμη. Έχει σχήμα μεγάλης ξύλινης αγκύλης απ' όπου πήρε και τ' όνομά του. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **άγκλας (ο).** Κορφή από έλατο κομμένη σε μάκρος περίπου μισό μέτρο με πελεκημένα όλα τα οριζόντια κλωνάρια πλην ενός. Τον χρησιμοποιούν οι τσοπάνηδες στις στρούγκες τους για κρεμάστρα. Τ' όνομά του προέρχεται από τη λέξη αγκύλη. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς και στη Δεσφίνα.

- **αγκλαμιά (η).** Θάμνος, πιθανόν με το επιστημονικό όνομα: *«Φιλυρέα η μεσαία»,* που μπορεί να αναπτυχθεί σε δένδρο. Χρησίμευε παλιά και για τροφή γιδιών. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (γλαμιά), στη Σουβάλα, στο Δαδί (γλανιά ή αγλαμιά),

στη Δαύλεια (αγλαμιά), στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **αγκλιά (η).** Διχοτομημένη νεροκολοκύθα με την οποία αντλείται νερό, απ' όπου πήρε και τ' όνομά της (*αντλία > αντλιά > αγκλιά*). Στην Αράχοβα χρησιμοποιείται και μεταφορικά στη φράση: *«Κάτσι καλά, γιατ' θα σ' του κάμου του τσιφάλι σ' αγκλιά»*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **αγκλιάζου.** Λυγίζω, κάμπτω (π.χ. το γόνατο). *«Του πόδι μ' έχει πιαστεί, δεν αγκλιάζει ουλότιλα»*. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ἀγκύλη* = καμπή βραχίονα (αγκώνα).

- **αγκούλα (η).** Τσοπάνικο ραβδί καμπυλωτό στο ένα άκρο με το οποίο συλλαμβάνουν τα πρόβατα και τα κατσίκια. Προέρχεται απ' τη λέξη αγκύλη. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (αγκούτσα), στο Δαδί (στραφαγκούλα), στην Τιθορέα (στραφαγκούλα), στη Δαύλεια, Δίστομο και στη Δεσφίνα (αγκούτσα).

- **αγκουνή (η).** Η γωνιά του σπιτιού. *«Κάτσι στ'ν αγκουνή σ,' τσι μι γκρένις ουλότιλα»*. Επίσης η άκρη του καρβελιού. *«Ιγώ θέλου τ' ν αγκουνή απ' του ψουμί, δε μ' αρέσ' η ψίχα»*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **αγκραμανάτ' (το).** Η διαθήκη, η εντολή μέσα απ' τη διαθήκη. *«Γι' αυτό του πράμα ... θ' αφήσου αγκραμανάτ'»*. Πιθανόν σύνθετη απ' τις λέξεις *έγγραφο* και *αμανάτι* (τουρκική λέξη) = υποθήκη, παρακαταθήκη. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη και στη Σουβάλα καθώς και στην Ήπειρο (αγγριουμανέτ).

- **αγλιά (η).** Η σκελίδα σκόρδου και κατ' επέκταση ο καρπός (ψίχα) του αμύγδαλου. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ἄγλις* (πληθυντικός: *ἀγλ ῖθες* = κεφαλή σκόρδου). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **αγουνιέμι.** Εργάζομαι σκληρά, προσπαθώ επίμονα. *«Άϊντι αγώνια!»* (Ευχή περαστικού προς εργαζόμενο που συναντά στα κτήματα ή αλλού, η οποία ακολουθεί τον πρώτο χαιρετισμό). Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ἀγωνιάω* = παλεύω, προσπαθώ επίμονα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **αγούρμαστους (ο).** Ο άγουρος. *«Του παλιόπιδου θ' αρρουστήσ', τρώει τα κουρόμπλα αγούρμαστα».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **αγουρουφάγους (ο).** Ο άνθρωπος που γεύεται τους καρπούς των δέντρων του, πριν αυτοί ωριμάσουν καλά – καλά, απ' το φόβο μη χαθούν, είτε απ' τους κλέφτες είτε απ' τα πουλιά. Μάλιστα, λέγεται και η εξής φράση: *«Ο αγουροφάγους έφαγι, ου ουρμουφάγους δε πρόφτασ'».* Είναι επίσης σε χρήση και στην Ήπειρο.

- **αγριγιουμιρνό (το).** Το θήραμα. Απ' τη λέξη *αγριομερινός* = ο διαμένων σε άγρια μέρη και συνεκδοχικά τα άγριο θηρίο, το θήραμα. *«-Για πού του βάλατ'; -Πάμι για αγριγιουμιρνό».*

- **αδραξουκ'λούρ'ς (ο).** Χαρακτηρισμός για τεμπέλη άνθρωπο, που ενώ διαθέτει σωματικά προσόντα, εν τούτοις ζει σε βάρος των άλλων.

- **αθαράπαγους (ο).** Ο ανικανοποίητος στη δουλειά και στα πλούτη. Μεταφορική χρήση της λέξης *αθεράπευτος*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ακμάζου.** Ακούω και κατ' επέκταση καταλαβαίνω. Παραφθορά της λέξης *«ακουρμάζουμι»*, που είναι σε χρήση στην περιοχή των Ιωαννίνων και η οποία προέρχεται απ' την αρχαιοελληνική λέξη ἀκροάζομαι. *«Τι λες θα τουν ακμάσου άμα πιράσ';»*.

- **ακ μπετ.** Τέλος πάντων (τουρκική φράση). Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **αλα-κάπα.** Χρησιμοποιείται στη φράση: *«Τουν πήρι άλα κάπα»* = Τον αποπήρε, τον κατσάδιασε (ιταλική φράση). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στην Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **αλαταριά (η) .** Λίθινη πλάκα πάνω στην οποία οι τσοπάνηδες βάζουν αλάτι με καρπό, για να φάνε τα αιγοπρόβατα, τα οποία μ' αυτόν τον τρόπο διψούν, πίνουν νερό παχαίνουν και νοστιμίζει το κρέας τους. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **αλιά.** Αλλοίμονο. *«Ιμένα δε μι νοιάζει ουλότιλα γιαυτό το πράμα. Αλιά 'που σένα».*

- **αλλότ'.** Άλλοτε. *«Αλλότ' πιρνάγαμ' καλά, αλλότ' άστσημα».*

• **αλ'πουτ'νάζου.** Τινάζω κάποιον δυνατά και απότομα

(όπως κάνει η αλεπού τα θηράματα της). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

• **άλυσους.** Η αλυσίδα. Στην Αράχοβα χρησιμοποιείται και μεταφορικά στη φράση: *«Τουν έκουψ' τουν άλυσου»* = Αυτός πέθανε. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

• **αλφαντής (ο).** Είδος αράχνης. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (αϋφαντής), στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα (αϋφαντής), στη Δαύλεια (αϋφαντής), στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

• **αμαλαγιά (η).** Αβόσκητο λιβάδι, παρθένο μέρος. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ἀμάλακτος* = αυτός που δεν μπορεί να τύχει κατεργασίας. Είναι επίσης σε χρήση στη γλώσσα των Σαρακατσάνων. Στην Αράχοβα χρησιμοποιείται και μεταφορικά στη φράση: *«Άστουν αυτόν, βρήτσι αμαλαγιά»* = Αυτός βρήκε πλούτη (την τύχη του) π.χ. από πλούσιο γάμο που έκανε. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (αμάλια), στη Σουβάλα (αμάλια), στην Τιθορέα, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

• **αμιλέτ'στου (το).** Μεταφορική ονομασία για το ξύδι, το οποίο έχει τόσο δριμεία γεύση, που δεν πρέπει ούτε να το μελετάς (να το σκέφτεσαι). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

• **αμούρισου (το).** Χαρακτηρισμός του άγριου μουλαριού ή αλόγου, που ξαφνιάζεται εύκολα, κυρίως πριν ή στην αρχή του σαμαρώματός του. Πιθανόν απ' τη βλάχικη

λέξη *murgu* = μαυριδερός, σκοταδερός, επειδή ίσως το άγριο ζώο έχει (μεταφορικά) σκοτεινή συμπεριφορά. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **άμουρου.** Λέγεται σαν βρισιά και σαν κατάρα σε κάποιον που δεν θέλουμε να δούμε. *«Άμουρου άπου δω!»* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **αμπιλίνα (η).** Το φυτό *«η αγράμπελη»*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί (ζεμπελίνα), στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **άμπλας (ο).** Μικρή πηγή σε πεδινό μέρος.

- **αμπουγιάζου.** Κάνω ποδαρικό, εγκαινιάζω κάτι. Πιθανόν προέρχεται απ' τη λέξη *αμποδένω* = γητεύω, κάνω μάγια. Πράγματι, το πρόσωπο που κάνει ποδαρικό (κουβαλώντας μαζί του το καλό ή το κακό ριζικό του, την καλή ή κακή διάθεση του) επηρεάζει – κατά κάποιον τρόπο μαγεύει – κατά την αντίληψη των πολλών, και το ριζικό του εγκαινιαζομένου πράγματος ή χώρου. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **αμπουριά (η).** Το πρόχειρο μέσο (συνήθως κομμένος κορμός μικρού δένδρου με τα κλαδιά του ή κομμένος θάμνος) που μπαίνει από τους τσοπάνηδες για να κλείσει η δίοδος προς ή από το μαντρί, έτσι ώστε να μην μπορούν, ανεξέλεγκτα, να μπουν ή να βγουν αντίστοιχα τα πρόβατα, και μεταφορικά το οικονομικό χρέος προς κά-

ποιον.

Φαίνεται ότι προέρχεται από το στερητικό *«α»* και την αρχαιοελληνική λέξη *πόρος* = πέρασμα, διάβαση αλλά και «μέσα και τρόποι», πόροι, εισοδήματα (στον πληθυντικό αριθμό). *«Βάλι μουρέ τ' ν αμπουριά, να μη βγουν όξου τα ζουντανά». «Δώσι μ' καμιά πιντάρα απ' αυτά π' μ' χρουστάς να κλείσου καμιά αμπουριά». « Έχει αμπουριές να κλείσ' αυτός! Χρουστάει τα μαλλιουτσιφαλά τ'».* Στο Δαδί η λέξη αμποριά σημαίνει χωμάτινο εμπόδιο για αλλαγή της πορείας ποτιστικού νερού. Είναι επίσης σε χρήση και στην Ήπειρο.

- **αμτσιά (η).** Μπουκιά. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **αναβουλιός (ο).** Ο αρουραίος ποντικός, που μπαίνει μέσα στη γη κάνοντας σωρό το χώμα δίπλα στην τρύπα, και καταστρέφει τις ρίζες των φυτών. Προέρχεται απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ἀναβολή* = χωματοβούνι, κάθε τι που συσσωρεύεται επάνω ή γύρω από κάτι. Χρησιμοποιείται και μεταφορικά στην Αράχοβα για να χαρακτηρίσει τους άξιους εργάτες που ανασκάπτουν με γοργότητα τη γη και κατ' επέκταση κάθε άξιο άνθρωπο. *«Αυτός είν' αναβουλιός».* Είναι επίσης σε χρήση στο Δαδί, στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **ανάδουσ' (η).** Η ψυχική ταραχή, η έντονη αγωνία για κάποιο ζήτημα. *«Πιρίμινα, πιρίμινα δε 'ρχόταν. Μ' έπιασ' ανάδουσ'».* Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ἀνάδοσις* που μεταξύ άλλων σημαίνει: έκρηξη, εξόρμηση.

- **αναλυγώνου.** Ρευστοποιώ με τη βοήθεια της φωτιάς κάτι (π.χ. κερί). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **αναμαλλίδα (η).** Το χνούδι του προσώπου, του κεφαλιού, της ήβης.

- **αναμέλα (η) .** Το εσωτερικό του αυτιού (τύμπανο). *«Σιγά, κάτσι ήσυχα, μ' τρούπ'σις τ'ν αναμέλα».* Πιθανόν σύνθετη απ' το ευφωνικό *(α)* και την αρχαιοελληνική λέξη *νέμος*, που κατά τον Ησύχιο, μεταξύ των άλλων, σημαίνει το κοίλον του οφθαλμού και το γυναικείο αιδοίο. Στην περίπτωση μας το κοίλον του αυτιού(;) και κατ' επέκταση το ακουστικό τύμπανο. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **αναπιάνου.** Ξεκινώ μια δουλειά π.χ. στη φράση: *«Αναπιάνου του προυζύμ'»* σημαίνει, ρίχνω αλεύρι στο διαλυμένο με χλιαρό νερό προζύμι και το ανακατεύω προκειμένου στη συνέχεια να ζυμώσω. Είναι επίσης σε χρήση και στην Ήπειρο.

- **αναπουδιασμένους (ο).** Ο ανάποδος. *«Αυτό του μ'κρό είνι πουλύ αναπουδιασμένου».*

- **ανατάζου .** Συνέρχομαι από μια δύσκολη κατάσταση κι αναπτύσσομαι χωρίς πρόβλημα. *«Δωσ' τ' πιδιού να φάει ν' ανατάξει»* ή *«Άλλαξα θέσ' σ' αυτό του λουλούδι τσι ανάταξ'».* Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ἀνατάσσω* = τακτοποιώ κάτι εκ νέου. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια, όχι όμως και στη Δεσφίνα.

- **ανατσαβαλιάζουμ'.** Αναστατώνομαι απότομα κι αναπάντεχα.

- **ανατσ'λάου.** Βράζω (κυριολεκτικά: αρχίζω βρασμό). *«Βάλτου στ' φουτιά ν' ανατσ'λίσ' λίγου τσι κατέβαστου».* Πιθανόν σχετίζεται με το αρχαιοελληνικό ρήμα *ἀναιωλίω* = κυλίω προς τα επάνω ή κυλίω κατ' επανάλη-

ανακυλίω = κυλίω προς τα επάνω ή κυλίω κατ' επανάλη-

ψη. Πράγματι, στην έναρξη του βρασμού παρατηρείται περιστροφική κίνηση του νερού (υγρού) όπου οι κάτω θερμαινόμενες στιβάδες ανεβαίνουν στην κορυφή του δοχείου και οι πάνω ψυχρές στιβάδες κατεβαίνουν στον πυθμένα του δοχείου.

- **ανατσουκλάου.** Μαζεύω το νήμα απ' το αδράχτι στον αγκάλιστρο φέρνοντας επανειλημμένους γύρους. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ἀνακυκλέω* = στρέφω κάτι γύρω εκ νέου. Είναι επίσης σε χρήση στη Δεσφίνα.

- **αναφακάς.** Τ' αναγκαία προς το ζειν. Στην κυριολεξία είναι το μερτικό των εσόδων από κοινή περιουσία. Λέγεται και σαν φοβέρα. *«Κάτσι καλά, γιατ' θα σ' κόψου τουν αναφακά».* Απ' την τουρκική λέξη *nafaka* = διατροφή συζύγου. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ανέτζγους.** Ανέγγιχτος. Είναι επίσης σε χρήση στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ανιβατίζου.** Φουσκώνω. *« Έπλυνα σήμιρα πουλλά σκουτιά τσ' ανιβατίσαν τα χέρια μ'».* Είναι επίσης σε χρήση και στην Ήπειρο.

- **ανιμουτουρλιάζου.** Φέρνω ανακατοσούρα - σύγχυση. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ανισύφταγους (ο).** Αυτός που δεν περιμένει τους άλλους, αυτός που βιάζεται και ενεργεί όπως - όπως. Πιθανόν σύνθετη απ' το επιτακτικό μόριο (*α*), το ευφωνικό πρόθεμα (*νι*) και το αρχαιοελληνικό ρήμα *σεύω* = θέτω σε ταχεία κίνηση, είμαι πρόθυμος, λαχταρώ πολύ. Είναι ε-

πίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια καθώς και στην Ήπειρο.

- **ανισχύργα.** Ασυγύριστα, ατακτοποίητα. Χρησιμοποιείται στη φράση: *«Τα κακά ανισχύργα τα στσυλιά τα τρώνι».*

- **αν'πατάου.** Στέκομαι ή περπατώ στα νύχια και μεταφορικά κορδώνομαι.

- **ανστ'λώνου.** Στέκομαι ή περπατώ κορδωμένος σαν να έχω καταπιεί μπαστούνι. Αλλά κι αντιστηρίζω κάποια κατασκευή για να μην καταρρεύσει.

- **ανστ'λόνι (το).** Κάθε μακρύ ξύλο που τοποθετείται για υποστήριξη π.χ. σε μια κατασκευή, σ' ένα νεαρό δέντρο. *«Βάλι στ'ς φασ'λιές ανστ'λόνια γιατ' θα γύρνι στου χούμα».*

- **αντί (το).** Τμήμα του αργαλειού και συγκεκριμένα το κυλινδρικό ξύλο στο οποίο αρχικά είναι τυλιγμένο το στημόνι καθώς και το κυλινδρικό ξύλο στο οποίο τυλίγεται τελικά το υφασμένο χαλί, καρπίτι κ.λπ. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ἀντίον* = μέρος του αργαλειού και κατ' επέκταση όλος ο αργαλειός. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **αντιβιργάου.** Λυγίζω (επί κλαδιών). *«Πρόσιξ' μη πατάς σ' αυτό του κλουνάρ' γιατ' αντιβιργάει».*

- **αντικριτίζου.** Φέρω σε αντίθεση, αντιμέτωπα. *«Στα δρίματα τ' Αυγούστ' δε στιριώνι γαλίτσ', να μη κομματιαστούνι τα σκουτιά, γιατ' αντικριτίζουντ' οι πειρασμοί».* (Απ' το άρθρο *«Τα δρίματα»* της Καλής Λούσκου - Νικο-

λιδάκη στο περιοδικό *«Η Αράχωβα»*, τεύχος 15-16.)

- **αντίλης** (ο). Φαρμακερό φίδι (μάλλον ένα είδος οχιάς) και μεταφορικά ο κακότροπος άνθρωπος, που δεν χαρίζεται κι είναι έτοιμος, *«γεμάτος φαρμάκι»*, να επιτεθεί σε κάποιον, που τον έθιξε. Πιθανόν, σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *ἀντάω* = έρχομαι αντιμέτωπος, συμμετέχω σε μάχη.

- **αντίσ'.** Χρησιμοποιείται συνήθως στο γ' ενικό πρόσωπο στη φράση: *«Να μη σ' αντίσ'...»* = Να μη σου συμβεί κακό, να μη σου τύχει κακό μπλέξιμο. Πιθανόν σχετίζεται με τη βλάχικη λέξη *αντισίρε* = συμφορά, κακό συναπάντημα. Η ρίζα όμως αυτής της λέξης καθώς και της βλάχικης λέξης *αντισίρε* φαίνεται να είναι η αρχαιοελληνική λέξη *ἀντάω* (μέλλων αντήσω) = έρχομαι απέναντι, έρχομαι αντιμέτωπος πρόσωπο προς πρόσωπο, συναντώ. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **αντίσκαστους** (ο). Ο ακριβώς ίδιος με κάποιον άλλον (τόσο σωματικά όσο και από πλευράς συμπεριφοράς). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **αξάλι** (το). Εργαλείο (λεπτό σίδερο δεμένο πάνω σε ξύλινο ραβδί μήκους περίπου μισού μέτρου), που χρησιμοποιούσαν οι γεωργοί για να ξύνουν το υνί του αλετριού τους, όταν στόμωνε απ' το χώμα. Πιθανόν προέρχεται απ' τη λατινική λέξη *axiculus, i* = μικρός άξονας, πάσσαλος, καμάκι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **αξαίνου.** Αυξάνω, μεγαλώνω. Στα παλιότερα χρόνια, ό-

ταν κοβόταν, από μόνο του σε χαρακιά στο κάτω μέρος, κάποιο δαχτυλάκι απ' τα πόδια μικρού παιδιού, οι γονείς του το καθησύχαζαν λέγοντάς του ότι, συμβαίνει αυτό, γιατί αξαίνει, δηλαδή μεγαλώνει.

- **αξανάγλιστους (ο).** Ο αχτένιστος, αυτός που έχει ατιμέλητα μαλλιά. Σύνθετη απ' το πρόθεμα *αξανά* (που δηλώνει το μη γενόμενο) και (πιθανόν) απ' την αρχαιοελληνική λέξη *γλάφω* = λαξεύω (επειδή μεταφορικά η χτένα λαξεύει την κόμη των μαλλιών). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (αξάγκλιστους), στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **αξάφνιστα.** Ξαφνικά. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **απαδίνου.** Αποδίδω, *«Δεμ' απαδίνει ντιπ αυτή η δ' λειά».* Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **απαλαγό (το).** Μαλακό. *«Του ψουμί είν' απαλαγό, μόλις βγήτσι απ' του φούρνου».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **απαξάδα (η).** Το κατσάδιασμα (με περιφρονητικό τρόπο). *« Τ' άκ' σι τα σχουλιανά τ', τ'νι πήρι τ'ν απαξάδα τ'».* Πιθανόν προέρχεται απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ἀπαξίωσις* = απόρριψη, περιφρόνηση. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς και στη Δαύλεια.

- **απαχάζου.** Αντηχώ. *«Απαχάζ' ου τόπους».* Απ' το αρχαιοελληνικό ρήμα *ἀπηχέω* = αντηχώ. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στο Δαδί, στη

Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **απόπατους (ο).** Αποχωρητήριο.

- **απ'κάζου.** Καταλαβαίνω, εννοώ, συμπεραίνω. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ἀπεικάζω* = συγκρίνω, παρομοιάζω με κάτι, συμπεραίνω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο.

- **απ'καθίζου.** Βάζω κάποιον κάτω, χωρίς τη θέληση του, και τον κτυπώ. *« Κάτσι καλά, γιατ' θα σ' απ'καθίσου..»*. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ἀποκαθίζω* = βάζω κάποιον να καθίσει κάτω. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **απλάδ' (το).** Μακρύ και ογκώδες κομμάτι ξύλου, που προκύπτει μετά από χονδροειδή επεξεργασία (κόψιμο) κορμού δένδρου. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **απλυτουβιδούρας (ο).** Χρησιμοποιείται μεταφορικά για να χαρακτηρίσει το βρώμικο άνθρωπο, που μυρίζει (όπως η άπλυτη βεδούρα). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **απουγδισίμ' (το).** Το βρώμικο ρούχο, που βγάζουμε από πάνω μας για να πλυθεί. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **απουγείλα (η).** Ψύχρα. *«Ντύσ' καλά, κάνει απουγείλα»*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (αποΐλα), στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **αποδέλοιπου (το).** Το υπόλοιπο. Είναι σε χρήση και στο Δαδί.

- **απλώτρα (η).** Μακρύ ξύλο (εξάρτημα του αργαλειού) που μπαίνει στην τρύπα του αντιού, όπου είναι τυλιγμένο το στημόνι, για να κοντράρει το αντί και να μη γυρίζει αυτό ελεύθερα. Με αυτό το ξύλο επίσης κτυπούσαν ορισμένα όσπρια (π.χ. λαθούρια), προκειμένου να βγουν οι καρποί απ' τα ξηραμένα περιβλήματά τους.

- **απουδιαλέγουρα (τα).** Ό,τι απομένει απ' το ξεδιάλεγμα των καρπών. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **απούειδα.** Κουράστηκα, απόκαμα. *«Είδα τσ' απούειδα να τουν κάμου να σ' κουθεί να πάει για δ'λειά».*

- **απουϊδώ.** Αποστρέφω το βλέμμα μου από κάποιον και κατ' επέκταση τιμωρώ κάποιον. *«Φάτι ούλου του ψουμί τσι μη πιτάτι ψίχα, γιατ' θα μας απουϊδεί ου Θιός».*

- **απουκαγής.** Χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει την κατάσταση του φούρνου. «Ου *φούρνους είν' απουκαγής»* = Ο φούρνος είναι ζεστός από προηγούμενο άναμμα (γι' αυτό χρειάζεται προσοχή στο νέο κάψιμό του). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **απουκόντριγιους (ο).** Ο ιδιότροπος, ο δύστροπος. Παραφθορά της λέξης *ύποχόνδριος.* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (υποχόντριος), στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **απουκούρουσ'.** Χρησιμοποιείται κυρίως σε γ΄ ενικό πρόσωπο, π.χ. στη φράση: « *Έφαγι σκόρδου τσ' απουκούρουσ' ου τόπους*» = έφαγε σκόρδο και γέμισε ο χώρος απ' τη μυρωδιά του σκόρδου. Σύνθετη απ' την πρόθεση *από* (που εδώ ενισχύει τη σημασία του απλού ρήματος, που ακολουθεί) και το αρχαιοελληνικό ρήμα *κορέννυμι* = είμαι γεμάτος από κάτι. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **απουλιτουχέρ'ς (ο).** Ο απλοχέρης. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη (πουλιτουχέρ'ς), στη Σουβάλα, στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **απουλιχάνει.** Χρησιμοποιείται συνήθως στο γ΄ ενικό πρόσωπο, π.χ. στη φράση *«Κατέβασ' του φαγί απ' τ' φουτιά, τσ' άστου ν' απουλιχάνει»* = Κατέβασε το φαγητό απ' τη φωτιά και άφησέ το να κρυώσει. Είναι παραφθορά της λέξης *αποχλιαίνω* σύνθετης απ' την πρόθεση *από* (με την έννοια της απομάκρυνσης) και το αρχαιοελληνικό ρήμα *χλιαίνω* = ζεσταίνω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στο Δαδί, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **απουρόσημ' (η).** Ο χώρος (η θέση) που κατέχει κάποιος. *«Κάθουμ' στ'ν απουρόσημ' τσι δε σ' ινουχλάου».* Σύνθετη πιθανόν από την πρόθεση *από* (με την έννοια του μακριά) και τη λέξη *ορόσημο* = σημείο που δείχνει το όριο κάποιας έκτασης.

- **απουφουρά (η).** Δυσοσμία. *« Έχει απουφουρά».* Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *αποφορά,* που μεταξύ των άλλων σημαίνει: τον από κάποιο πράγμα προερχόμενο καπνό, οσμή, δυσωδία. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **απ'στουμιέμι.** Σκοντάφτω, πέφτω, ανατρέπομαι.

- **αράθ'μους (ο).** Ο οξύθυμος, ο ευέξαπτος. Απ' τη λέξη *αράθυμος* η σημασία της οποίας είναι η ίδια με αυτή της φράσης του Πλάτωνα: *«Ο μη ραθύμως οργήν φέρων»*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **αραθυμιά (η).** Σφοδρή επιθυμία για κάτι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **αρβάλι (το).** Η κινητή λαβή του καζανιού, η οποία κάνει θόρυβο, όταν κτυπάει. Ίσως προέρχεται απ' την αρχαιοελληνική λέξη *άραβος* = κρότος, κτύπος, τρίξιμο. Επίσης πιθανόν να προέρχεται απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ἁρπάγη ή ἁρπαλέος -α -ον* = κάθε τι που αρπάζουν οι άνθρωποι *(αρπάλη > αρβάλη)*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα (ρεβέλι).

- **αρέ-αρή.** Η αραχοβίτικη έκδοση της ελληνικότατης έκφρασης: *«ρε!»* αντίστοιχα προς αρσενικό ή θηλυκό πρόσωπο *« Έλα δω αρέ !», «Τι καν'ς αρή;»* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **αρήλουγους (ο).** Ο αραιός καρπός ενός δέντρου. *«Ου καρπός φέτους στ'ς ιλιές είνι αρήλουγους τσι δεν απαδίνει ουλότιλα»*. Είναι επίσης σε χρήση και στην Ήπειρο.

- **αρκάτους (ο).** Πεζός (που περπατάει χωρίς κανένα φορτίο στον ώμο του). Πιθανόν απ' τη λατινική λέξη *arcus*

= τόξον, οπότε *αρκάτος* = τοξότης, που είναι ο ελαφρά

οπλισμένος και άρα κατ' επέκταση ο ευκίνητος, ο ελεύθερος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **αρμακάς (ο).** Σωρός από πέτρες. Σύμφωνα με τον καθηγητή Κων. Άμαντο *(«Γλωσσικά μελετήματα»)* η ετυμολογία της λέξης αρμακάς είναι η εξής: *« Ὁ Ἑρμῆς ἦταν ὁ ἐνόδιος θεός, ὁ προστατεύων τούς ὁδοιπόρους καί ἡγούμενος τῆς ὁδοῦ, διά τοῦτο Ἑρμαῖα, Ἑρμαῖες, Ἑρμαῖοι λόφοι ἐκαλοῦντο σωροί ἐνόδιοι πρός τιμήν τοῦ Ἑρμοῦ ὑψούμενοι μετά ἤ ἄνευ Ἑρμαϊκῆς στήλης ἐν τῶ μέσω...».* Ο δε σχολιαστής των Θηραϊκών του Νικάνδρου γράφει: *«Λίθακας καί λιθώδεις τόπους ἤ λίθους σεσωρευμένους εἰς τιμήν τοῦ Ἑρμοῦ», ώστε « Ἕρμαξ > Ἅρμαξ > Ἁρμαξάς > Αρμακάς».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **άρμαχους (ο).** Ξηρός. «Του *ψουμί έγιν' ντιπ άρμαχους».* Πιθανόν προέρχεται απ' την αρχαιοελληνική λέξη *αὐχμηρός* = ξηρός, άνευ βροχής, οπότε *αυχμηρός > αχμηρός > αρμηχός > άρμαχος.* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **αρνάρ' (το).** Το εργαλείο λίμα. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ρίνη* = λίμα *(ρίνη > ρινάρι > αρνάρι).* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **αρρουστ'κό (το).** Φάρμακο, γιατρικό. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **αρτίτσ' (το).** Ο κακοντυμένος κι εξαθλιωμένος άνθρωπος *«Γυρίζ' σαν αρτίτσ'».*

- **ασόψι.** Έχε χάρη που. Παραφθορά της έκφρασης: *«ας όψεται».* Χρησιμοποιείται, π.χ., στη φράση: «*Ασόψι π' δε σι κάλιασα. Να 'λιπις τι θα τράβαγις».*

- **ασπρουλέλ'δου (το).** Το φυτό άγρια μαργαρίτα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **αστουχάου.** Ξεχνώ. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **αστρουπίνα (η).** Λεπτός και μακρύς κορμός ή κλαδί δέντρου, που χρησίμευε παλιά για την κατασκευή των ξύλινων στεγών (σαν τεγίδα ή επιτεγίδα). Πιθανόν προέρχεται (μεταφορικά) απ' τη λατινική λέξη *struppus* = σχοινί, ταινία απ' όπου και η βλάχικη λέξη *στρόπου* = κοντάρι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (στρουπίν'), στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **άταλους (ο).** Αυτός που δεν έχει τη συνήθη κανονική ανάπτυξη, ο αδύναμος - άμεστος. *«Αυτό του πιδί είνι ντιπ άταλου. Δε προυκόβ' ουλότιλα».* Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ἀταλός -ή -όν* = τρυφερός, λεπτός, νεανικός, απαλός.

- **ατζιά (τα) .** Τα διάφορα οικιακά σκεύη (κατσαρολικά) καθώς κι οι όρχεις. Είναι παραφθορά της αρχαιοελληνικής λέξης *ἀγγεία.* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τι-

θορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **Αύξουσ' (η).** Στην Αράχοβα απ' τα παλιά χρόνια υπήρχε η δοξασία για την *«Αύξουσ'»*, που έδινε ελπίδες στα μικρά παιδιά των φτωχών οικογενειών. Σύμφωνα λοιπόν μ' αυτή τη δοξασία μπορεί ξαφνικά να εμφανιστεί η *«Αύξουσ'»* (θεϊκή απεσταλμένη) στο κατώι ενός σπιτιού μ' αποτέλεσμα να γεμίσουν οι μισοάδειες βυτίνες του λαδιού, τα μισοάδεια βαγένια του κρασιού και τα μισοάδεια αμπάρια του σιταριού και το μόνο που οφείλει να κάνει ο νοικοκύρης είναι να μη φωνάξει καθόλου, παρά να μαζεύει αθόρυβα ό,τι ξεχειλίζει!

  Η δοξασία αυτή απηχεί απ' τα αρχαία χρόνια τη μυθική *«Αὐξώ»*, που οι αρχαίοι Έλληνες τιμούσαν σαν Χάριτα. Μάλιστα, οι αρχαίοι Αθηναίοι τη λάτρευαν εξαιρετικά και προς τιμήν της τελούσαν μυστηριακές γιορτές. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (η δοξασία αυτή λέγεται *«αμίλητος»*), στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **αχάλαγους (ο).** Ο τεμπέλης, ο αχαΐρευτος και κατ' επέκταση ο ακοινώνητος άνθρωπος. Αυτός που δεν υπόκειται σε κούραση, που δεν ξοδεύεται σε προσπάθεια, προκειμένου να συνταυτιστεί με το περιβάλλον όπου ζει και να προοδεύσει στη ζωή του. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **αχρόνιαγου (το).** Η πιο συνηθισμένη κατάρα, που έλεγαν παλιότερα, χωρίς κακία βέβαια, οι αγανακτισμένες μητέρες και γιαγιάδες προς τα άτακτα παιδιά ή εγγόνια τους. *« Έλα δω αρέ αχρόνιαγου, μαύρου π' να μη σώεις».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **αχώργια.** Ξεχωριστά. *«Αυτός κάθιτ' αχώργια».* Είναι

επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη

Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **άψανου (το).** Το σιτάρι, που δεν ωρίμασε και κατ' επέκταση κάθε καρπός που δεν ωρίμασε. Προέρχεται από τη λέξη *άψαχνος* = ο μη σαρκώδης. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

Β

- **βαθρακώνου.** Νικώ κάποιον τελειωτικά. Πιθανόν σχετίζεται με το αρχαιοελληνικό ρήμα *βαραθρόω* = ρίπτω σε βάραθρο. Είναι επίσης σε χρήση στο Δίστομο.

- **βαϊλές (ο).** Φασαρία, αναστάτωση. Πιθανόν σχετίζεται με την αλβανική λέξη *vaj* = κραυγή, κλάμα, θρήνος.

- **βαντιέρα (η).** Πολύ μεγάλος τσίγκινος δίσκος. Πιθανόν σχετίζεται με τη λέξη *βάντα* = στοίβα, που είναι σε χρήση στην περιοχή της Κόνιτσας, επειδή πράγματι σ' ένα τέτοιο μεγάλο δίσκο μπορούμε να στοιβάσουμε αρκετά πράγματα. Να σημειώσουμε ακόμη τη λέξη *βαντάκι*, που είναι σε χρήση στην Αγόριανη, π.χ. στη φράση: *«Στην πόρτα σου ξενύχτησα μ' ένα βαντάκι χιόνι»*, Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα (παντιέρα), στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο.

- **βάξου (θα).** Θα φωνάξω δυνατά, θα ουρλιάξω. Προέρχεται απ' την αρχαιοελληνική λέξη *βαΰζω* (μέλλοντας: *βαΰξω*) = κραυγάζω δυνατά για κάτι. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο.

- **βασαγή (η).** Ό,τι βαστάει κάποιος, το φόρτωμα. *« Έχου μια βασαγή σκουτιά για πλύσ'μου».* Προέρχεται απ' τη λέξη *βασταγή,* που ήταν σε χρήση στους Βυζαντινούς. Είναι επίσης σε χρήση στη Σουβάλα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **βδέλου (το).** Το μοσχαρίσιο κρέας. Προέρχεται, συνεκδοχικά, απ' την ιταλική λέξη *vitello* = το μικρό της αγελάδας που δεν έχει συμπληρώσει ακόμη ηλικία ενός έτους. Μ' άλλα λόγια ομμόριζη της λέξης βετούλι που χαρακτηρίζει, ως γνωστόν, τ' αρνιά και τα κατσίκια ηλικίας μέχρις ενός έτους.

- **β'ζώνου.** Στέκομαι, χωρίς ν' αντιδρώ, δυσαρεστημένος, συνοφρυωμένος με προεκτεταμένα τα χείλη για κάποια ενέργεια άλλου, που με ενόχλησε. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο (στην περιοχή της Θεσπρωτίας χρησιμοποιείται η λέξη *βοζώνω*=στέκομαι αναποφάσιστος).

- **βήσσαλου.** Αταξία, καταστροφή. *«Τάκαμ' βήσσαλου»* = τα έκανε άνω - κάτω. Λέξη των Βυζαντινών που σημαίνει τούβλο και συνεκδοχικά θραύσματα τούβλου ή κεραμιδιού. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (μπάσσαλο), στη Δαύλεια, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο. (Στην περιοχή των Ιωαννίνων έχει την έννοια του πολύ καμμένου ψωμιού, και στην περιοχή της Βορείου Ηπείρου έχει την έννοια του τούβλου και κυρίως αυτού με το οποίο χτίζουν τους φούρνους.)

- **βιζνές (ο).** Μικρή ζυγαριά κατακόρυφου ελατηρίου με άγκιστρο. Πιθανόν τουρκική λέξη. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **βίκα (η).** Νταμιτζάνα. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *βῖκος* = αγγείον κατάλληλο για αποθήκευση οίνου. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια καθώς και στην Ήπειρο.

- **βιρβός (ο).** Στραβός. *«Βιρβή στράτα»* = *στραβή στράτα.* Πιθανόν προέρχεται απ' την αλβανική λέξη *verber* = τυφλός, στραβός.

- **βιριζντάγκους (ο).** Καχεκτικός και χωρίς καλή σωματική διάπλαση άνθρωπος. Πιθανόν σχετίζεται (μεταφορικά) με τη βλάχικη λέξη *μβιρτζάσκου* = πρασινίζω, η οποία προέρχεται απ' τη λατινική λέξη *viridesco* = πρασινίζω. Επίσης, σχετική η βλάχικη λέξη *μβίρτζιτου* = πρασινισμένος.

- **βιτ'λάρ'ς (ο).** Κυριολεκτικά σημαίνει αυτόν που βόσκει τα βετούλια ζώα, τα οποία δεν έχουν και πολλές απαιτήσεις, καθόσον αυτά ούτε γαλακτοφορούν, ούτε γεννούν. Μεταφορικά σημαίνει τον ανεπρόκοπο, τον ήσσονος σημασίας άνθρωπο. *«Άστουν αυτόν, απόλα τον, βιτ'λάρ'ς είνι».*

- **βλαστοί (οι).** Με τον όρο αυτό χαρακτηρίζονται στην Αράχοβα συνήθως τα βλαστάρια απ' τα κλήματα των αμπελιών, τα οποία, παλιότερα, τα έβραζαν οι Αραχοβίτισσες, μέσα στο πνεύμα της οικονομίας που τις διέκρινε, και τα έφτιαχναν τουρσί συμπληρώνοντας έτσι το κολατσιό των οικογενειών τους. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **βλάχους (ο).** Ποικιλία σιταριού απ' την οποία φτιαχνόταν ψωμί με πολύ μαύρο χρώμα.

- **βόρ'σμα (το).** Βορεινός αέρας με βροχή, που ξεπαγιάζει.

«Ξιπάγιασα! Έφιρν' ένα βόρ'σμα...». Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **βούθλας (ο).** Βαθύ μέρος σε κοίτη ρέματος, όπου μαζεύεται το περισσότερο νερό κατά τους καλοκαιρινούς μήνες κι εκεί τα παιδιά, τα παλιότερα χρόνια, έπαιρναν το μπάνιο τους (!!!), καθώς βοσκούσαν εκεί γύρω τις κατσίκες τους.

- **βουδώνου.** Προφταίνω. *«Τρώει δε βουδώνει»*=Τρώει δεν περιμένει (γιατί τάχα δεν προφταίνει). Απ' το αρχαιοελληνικό ρήμα *εὐοδόω* = βάζω κάτι σε σωστό δρόμο, *«τα πηγαίνω καλά».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **βουκράτ' (το).** Άγριο χόρτο που χρησιμεύει για τροφή των οικόσιτων ζώων. Τ' όνομά του οφείλεται στο γεγονός ότι το φυτό αυτό έχει δυνατό ριζικό σύστημα και δυσκόλευε, εκ του λόγου τούτου, το όργωμα του χωραφιού, το οποίο γινόταν παλιά μ' αλέτρι (εμπόδιζε, δηλαδή κρατούσε τα βόδια στο όργωμα).

- **βουλά (η).** Η φορά και η δόση. *«Μια βουλά τσ' έναν τσιρό ...», «Βάλι μ' ωρέ να πιώ μια βουλά κρασί. Ήρθα απουσταμένους».*

- **βουντρούνα (η).** Είδος αγκαθιού. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη (μουτρούνες), στη Σουβάλα, στο Δαδί (μουντρούνια) στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, και στη Δεσφίνα (βουτρούνα).

- **βουρβοί (οι).** Οι βρώσιμες βολβώδεις ρίζες του φυτού με το επιστημονικό όνομα *«Λεοπολδία»,* που στην Αράχοβα γίνονται προσφιλές τουρσί ή τρώγονται ψητές στη

θράκα. Συμπληρώναν παλιότερα το νηστήσιμο μενού της

Μεγάλης Σαρακοστής. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **βουρδόλακας (ο).** Βρυκόλακας. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **βουρδουλατσιάζου.** Βρυκολακιάζω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **βραγκανίδα (η).** Εκλεκτό άγριο χόρτο που βεβαίως είναι βρώσιμο. Πιθανόν απ' την αρχαιοελληνική λέξη *βράκανα* = είδος άγριου χόρτου. Είναι επίσης σε χρήση και στην Ήπειρο.

- **βριχτάρια (τα).** Τα κουκιά, που αφήνονται αρκετές ώρες στο νερό για να φουσκώσουν, ώστε να τρώγονται ωμά, κυρίως στις μέρες της αυστηρής νηστείας. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι οι αρχαίοι Έλληνες με τη λέξη *«βρεκτά»* εννοούσαν και τα όσπρια. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **βρουζμός (ο).** Δυνατός, παρατεταμένος, τρομώδης θόρυβος, που έρχεται από μακριά. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (βουσμός), στην Αγόριανη (βουζμός), στη Σουβάλα, στην Τιθορέα (βουσμός), στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **βρουμόμουρ'σου (το).** Άγριο χόρτο μη βρώσιμο.

- **β'τίνα (η).** Πιθάρι λαδιού. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη

βυτινή ή *πυτινή* = λαγήνι καλυμμένο με πλέγμα ιτιάς ή

λυγαριάς. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **β'τσι (το).** Ξύλινο κυλινδρικό κατακόρυφο δοχείο όπου τοποθετείται το αλεύρι ή διάφορα δημητριακά. Παραφθορά της λέξης βυτίον. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (*β'τσέλι* = μικρή βαρέλα για νερό), στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο.

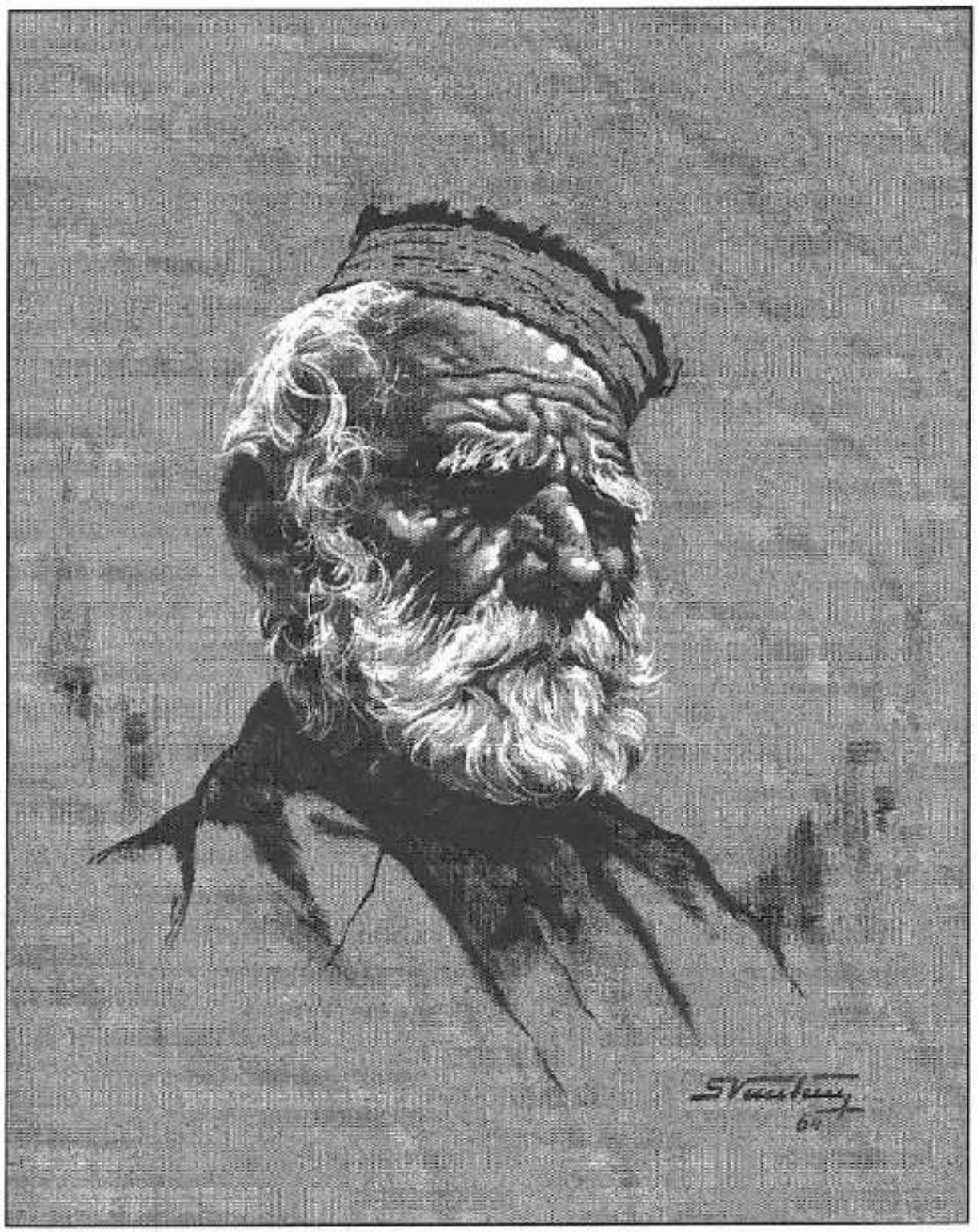
- **βυργιά (τα).** Οι επιμήκεις γευστικοί και ωφέλιμοι βλαστοί, που φύονται την άνοιξη και τρώγονται ωμοί. Το αρχαιοελληνικό τους όνομα είναι *βρυώνη* ή *βρυωνία*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (οβρυές), στη Σουβάλα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

Γ

- **γαβρώνου.** Σκεβρώνω, καμπουριάζω, κουλουριάζομαι. Πιθανόν σχετίζεται με τη λέξη *γράβα* = κοιλότητα σε βράχο, σπηλιά που χρησιμοποιείται στην περιοχή Θεσπρωτίας (Παραμυθιά), οπότε: *γράβα > γραβώνου > γαβρώνω.*

- **γαζέλι (η).** Το γαϊδούρι. Απ' την αλβανική λέξη *gazhel* = γαϊδούρι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **γαλαζούλα (η).** Είδος αγκαθιού, που ονομάζεται αλλιώς και φαλαρίδα. Είναι επίσης σε χρήση στο Δίστομο.

Βουνίσιος στοχασμός.

- **γαλατσίδα ή γαλαξίδα (η).** Άγριο χόρτο, που όταν κοπεί εκκρίνει γαλακτώδες υγρό, το οποίο παλιότερα το χρησιμοποιούσαν σαν θεραπευτικό για κάποια ορισμένη πάθηση. Το αρχαιοελληνικό της όνομα ήταν *«γαλακτίς»*.

- **γαλίτσ' (το).** Ψηλό κυλινδρικό κοφίνι (αλλιώς κόφα) για την εναπόθεση και μεταφορά προϊόντων. Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *γυλιός* = μακρύ και στενό στρατιωτικό σακκούλι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **γάρδους (ο).** Το αυλάκι βάθους περίπου ενός (1) μ. που σκαβόταν στο αμπέλι, και μέσα στο οποίο φύτευαν τα νέα κλήματα. Πιθανόν σχετίζεται (μεταφορικά) με την αρχαιοελληνική λέξη *κάρδοπος* = σκάφη (*κάρδοπος > κάρδος > γάρδος).*

- **γειά-βρουστιά.** Υγεία - ευρωστία. Ευχή για καλή υγεία. *«Γειά-βρουστιά, χόντρους-πάχους»*. Η φράση αυτή λεγόταν, τα παλιότερα χρόνια, ως ευχή σε όσους γύριζαν απ' τα λουτρά.

- **γέργαθου (το).** Δικτυωτό πλέγμα κατάλληλο για μεταφορά άχυρων. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *γυργαθός* = κοφίνι πλεγμένο από ιτιά κυρίως για ψάρεμα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (έργαθου), στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **γιατάτσ' (το).** Χώρος (είδος φωλιάς) κατάλληλος για ανάπαυση και ύπνο. Απ' την τουρκική λέξη *yatak* = κρεβάτι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγό-

ριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύ-

λεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **γιδιά (η).** Το ασκί από γιδοτόμαρο με το οποίο, στα παλιότερα χρόνια, μετέφεραν το μούστο και το λάδι. Είναι επίσης σε χρήση και στην Ήπειρο.

- **γινικουκόκουτους (ο).** Ειρωνικός χαρακτηρισμός για το νεαρό που έχει πολλές σχέσεις (κοινωνικές μάλλον) με κοπέλλες.

- **γινουβιλέτζα (η).** Η βελέτζα που έχει υποστεί επεξεργασία (*«έχει γινώσει»*) σε μαντάμι κι έχει γίνει χνουδάτη, με αποτέλεσμα να είναι πολύ ζεστή και κατάλληλη για τις πολύ κρύες νύχτες του χειμώνα.

- **γιόμα (το).** Το γεύμα και κατ' επέκταση το μεσημέρι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **γιουμίδια (τα).** Άχρηστα κομμάτια από πανιά κι άλλα παλιόρουχα, που χρησίμευαν παλιότερα για γέμισμα π.χ. μαξιλαριών. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **γιργάδα (η).** Η γοργότητα στη δουλειά, η εργατικότητα. *« Έβγαλ' γιργάδα».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (γοργάδα), στην Αγόριανη (γιουργάδα), στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **γιργαδεύου.** Εργάζομαι με γοργότητα κι αποτελεσματικότητα στη δουλειά μου. *«Χάστουν να χαθεί! Τιμπέλης είνι, δε γιργαδεύει ουλότιλα.»*

• **γιρουσύνη** (η). Ευχή, που ανταλλάσσουν οι καλεσμένοι σε γεύμα, όταν σηκώνουν τα ποτήρια τους για να

ευχηθούν και να πιουν. *«Στην υγειά μας! γιρουσύνη!»* Είναι σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

• **γκ'μανός** (ο). Παχύς. Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *γόμος* = βάρος, φορτίο. Αξίζει να αναφερθεί ότι στο θεσπρωτικό ιδίωμα υπάρχει η λέξη *γκουμώνου* = γεμίζω το στόμα με νερό, ενώ στο ιδίωμα της Κόνιτσας υπάρχει η λέξη *γκουντρουμάνα* = η εύσωμη, ευτραφής γυναίκα.

• **γκούλια** (τα). Χρησιμοποιείται στη φράση: *«Μι τα βρατσιά στα γκούλια»* = με γυμνό πισινό. Αξίζει να αναφερθεί ότι στην περιοχή της Κόνιτσας είναι σε χρήση η λέξη *γκόλιος* = γυμνός και η λέξη *γκολιόκωλος* = ξεβράκωτος. Απ' τη σλαβική λέξη *golo*. Είναι επίσης σε χρήση Δαύλεια και στο Δίστομο.

• **(γ)κουρδιαίνου.** Αποκάμνω και κατ' επέκταση ξεψυχώ. *«Ανέβινα τουν ανήφουρου τσι στ' μέση τα γκόρδιανα»*. Πιθανόν, αρχικά, να είχε την έννοια του σπάω χορδή, καθόσον στην Ήπειρο χρησιμοποιείται η λέξη *κόρδα* = χορδή, λεπτή κλωστή, κι επειδή όταν σπάει χορδή το όργανο σταματά να λειτουργεί, έτσι και μεταφορικά η υπόψη λέξη απόκτησε την έννοια του αποκάμνω, ξεψυχώ.

• **γκουρφανάου.** Γρατσουνίζω. Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *κορυφόω* = κάνω κάτι αιχμηρό. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια.

• **γκρέκα.** Το αρχαιοελληνικό διακοσμητικό μοτίβο (σύμβολο) μαίανδρος, το οποίο αποτυπωνόταν συχνά - πυκνά στα υφαντά και τα κεντήματα των γυναικών της Αράχοβας. Η λέξη αυτή έχει ιταλική προέλευση.

- **γκριμουσφαγιάζουμ'.** Γκρεμοτσακίζομαι. *«Πρόσιξ' μην πας στ' ν άκρα στου βράχου, θα γκριμουσφαγιαστείς».*

- **γλουσσιάζου.** Δοκιμάζω φαγητό και κατ' επέκταση τρώγω. *«Αυτός, ντιπ δε τα γλουσσιάζει τα λάχανα, θέλει ούλου κριγιάς».* Είναι επίσης σε χρήση και στην Ήπειρο.

- **γλουτζιά (η).** Άγριος αγκαθωτός θάμνος. Πιθανόν προέρχεται απ' τη σλαβική λέξη *glog* ή *glok* = οξυάκανθα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο.

- **γλυκάδ' (το).** Το ξύδι (κατ' ευφημισμόν). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **γμαράγκαθο (το).** Είδος αγκαθιού. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **γ'μαρόνυχου (το).** Το νύχι του γαϊδουριού. Στην Αράχοβα σημαίνει, μεταφορικά, τον άνθρωπο με ανάρμοστη συμπεριφορά. *«Γ'μαρόνυχου μ' φαίνιστ'».* Η υπόψη λέξη, μ' αυτή τη μεταφορική σημασία, έχει αποθησαυριστεί και στο Ιστορικό Λεξικό της Νέας Ελληνικής (Τόμος Πέμπτος, Τεύχος Δεύτερο) της Ακαδημίας Αθηνών.

- **γ'μαρουήμιρους (ο).** Χαρακτηρισμός (μεταφορικά) για άνθρωπο, που ενώ φαίνεται ήρεμος και πράος, στην πραγματικότητα αυτός αντιδρά πεισματικά και κακότροπα. *«Ξέρ' ς τι γ'μαρουήμιρους είνι αυτός;».*

- **γουδούρα (η).** Καθυστέρηση, λόγω παρατεταμένων ενεργειών κάποιου και **γουδούρας** = αυτός που καθυστερεί παρατείνοντας αδικαιολόγητα τις ενέργειες του. *«Ξέρ' ς τι γουδούρας είνι αυτός;».* Επίσης **γουδουριάζου** = καθυστερώ. *«Μι γουδούριασ' μέχρι να ρθεί»* = Μ' έπρηξε στην καθυστέρηση μέχρι να 'ρθει. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια.

- **γούδουρα (τα).** Ξεροί θάμνοι, που καίγονται εύκολα και γρήγορα και χρησίμευαν παλιά για προσάναμμα στις φωτιές της Αποκριάς. Η λέξη αυτή, καθώς και η προηγούμενη, πιθανόν να σχετίζονται με τη λατινική λέξη *duro* = καρτερώ, διαρκώ και ξηραίνω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **γούλη (η).** Ο φάρυγγας, ο λαιμός και κατ' επέκταση το πάνω (στενό) μέρος της γιδιάς (ασκί από γιδοτόμαρο), επειδή το μέρος αυτό του δέρματος προέρχεται απ' το λαιμό της γίδας. *«Αυτός τα πέρασ' ούλα απ' τ' γούλη, δεν άφ' σει τίπ' τα. Έμ' νι αγλιά καθιρ'σμένη».* Η προηγούμενη φράση λέγεται για όσους σπατάλησαν (έφαγαν άσκοπα) το βιός τους. *«Βάλι τ' γούλη μι προυσουχή στη β'τίνα, να μη χυθεί του λάδι απόξου».* Προέρχεται απ' τη λατινική λέξη *gula, ae* = οισοφάγος, φάρυγγας, λαιμός. Είναι επίσης σε χρήση και στην Ήπειρο.

- **γουνατάρα (η).** Καλτσοδέτα φουστανελά από μαύρο μετάξι με σκοινί και φούντα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **γούπατο (το).** Χαμηλός τόπος χωρίς μεγάλο ορίζοντα. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *γύπη*, που κατά τον Ησύχιο

σημαίνει κοίλωμα γης. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελ-

φούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **γουργόνι (το).** Ο πολύ εργατικός. *«Αυτός είνι γουργόνι στη δ'λειά τ'».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

Η λέξη αυτή σχετίζεται με την αραχοβίτικη παράδοση που αναφέρεται με αριθμό 465 και τίτλο: **«Τα Γοργόνια»** (Αράχοβα Λεβαδείας) στο βιβλίο του Ν. Γ. Πολίτη **«ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΜΕΡΟΣ Α'»** (ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1904) κι έχει ως εξής:

«Τα Γοργόνια είναι όμορφα αγόρια, που μένουν πάντα στα χωράφια, στα αμπέλια και στα καλλιεργημένα χτήματα. Αγαπούν πολύ τη δουλειά και πολλοί τα είδαν να σκάφτουν, να οργώνουν, να σκαλίζουν, να ποτίζουν και να κάνουν με προθυμία όλες τις δουλειές στα χτήματα. Μα αγαπούν και όσους είναι καλοί δουλευτάδες, και τους βοηθούν πάντα στη δουλειά τους στα χτήματα. Γι αυτό λεν για κείνον που είναι γρήγορος και καλός δουλευτής, πως «δουλεύει σαν Γοργόνι» πως σκαλίζει, ποτίζει κι ό,τι άλλο κάνει σαν Γοργόνι απ' το ταχύ ως το βράδυ».

Ο Ν. Γ. Πολίτης στο ίδιο παραπάνω βιβλίο, αλλά στο Β' μέρος αυτού σημειώνει τα ακόλουθα:

«Κατά τόν Γ. Κρέμον (ἐν τῇ Ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι Νέα Ἑλλάδι ἀριθ. 36 τῆς 2 Νοεμβρίου 1874). Βλ. καί Schmidt (Volksl. σ. 142), ὅστις παρατηρεῖ ὅτι πολλήν ροπήν ἔσχεν εἰς τήν διάπλασιν τῶν παραστάσεων τούτων ἡ σημασία τοῦ ἐπιθέτου γοργός. Ἴσως ὅμως συνετέλεσεν μᾶλλον εἰς τόν σχηματισμόν τοῦ ὀνόματος ὁ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος συνήθης τύπος τοῦ ρήματος γοργώνω. (ὀργώ-

νω, ἀροτριῶ) οὐδέν κοινόν δ' ἔχει τό ὄνομα πρός τό Γορ-

γόνα καί γοργόνι (τό ἀνήσυχον παιδίον) περί ὧν βλ. σημείωσιν εἰς ἀριθ. 551. Φανερόν εἶναι ὅτι εἰς τά Γοργόνια, τούς ὡραίους καί φιλέργους μείρακας, τούς ἐπιμελουμένους τῶν ἀγρῶν καί τῶν ἀμπέλων καί εὐνοοῦντας καί προστατεύοντας τούς φιλοπόνους γεωργούς, ὑποκρύπτονται ἀρχαῖοι θεοί, ἐκ τῶν πολυπληθῶν ἐκείνων ἀγροτικῶν θεῶν, ὧν ἐξηφανίσθη ἡ μνήμη. Οἱ Θεοί οὗτοι ἴσως ἦσαν συγγενεῖς τήν φύσιν πρός τούς Κουρήτας, οἵτινες ἐμυθολογοῦντο ὅτι πολλά τῶν κοινῇ χρησίμων κατέδειξαν εἰς τούς ἀνθρώπους, καί οἵτινες πιθανῶς πολλαχοῦ ἐτιμῶντο ὡς προστάται τῆς κτηνοτροφίας καί τῆς μελισσουργίας, πιθανόν δέ θά εἶχον κοινούς τινας χαρακτῆρας καί πρός τούς Lares τῶν Ρωμαίων, πρός οὕς ἀρχαῖοι τινες παραβάλλωσι τοῖς Κουρήταις καί οἵτινες ἐν ἀρχῇ ἐτιμῶντο ὡς ἀγροτικοί θεοί (Lares compitales). Ἡ παράστασις τῶν Λαρητῶν ἐν μνημείοις τῆς ρωμαϊκῆς τέχνης, ὡς ὡραίων εὐζώνων νεανίσκων, εἶναι σύμφωνος πρός τήν εἰκόνα τῶν Γοργονίων ὡς φαντάζονται αὐτά οἱ ἡμέτεροι χωρικοί.»

- **γουργουγιάνους (ο).** Έδαφος που κατολισθαίνει. Πιθανόν, σύνθετη απ' τις αρχαιοελληνικές λέξεις *γοργός* = φρικτός, τρομερός και *γαιών* = σωρός χώματος (*γοργός + γαιών > γοργογαιών > γοργογιάνος*), επειδή ίσως το έδαφος που κατολισθαίνει, προκαλεί τρόμο. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **γουρδουβίλι (το).** Μικρό στρογγυλό κουδουνάκι που βάζουν στο λαιμό του μικρού αρνιού ή κατσικιού. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη (γουργουλίδ'), στη Σουβάλα (γουργούλι), στο Δαδί (γοργόνι), στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο (ριγκουβίλι) και στη Δεσφίνα.

- **γουφιά (τα).** Τα δόντια της χτένας. Απ' την αρχαιοελ-

ληνική λέξη *γόμφος* = το μεγάλου μεγέθους σφηνοειδές

καρφί από μέταλλο ή ξύλο. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **γρηπίδα (η).** Η εξέχουσα κορυφή τοίχου πάνω στην οποία στηρίζεται το προεξέχον μέρος της στέγης. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *κρηπίς* = θεμέλιον, άκρα, χείλος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **γρίμπουμπους.** Βρισιά, κατάρα με την έννοια της καταστροφής για κάτι που πάει στραβά. Πιθανόν, σχετίζεται με τη λέξη *όρπος*=σκοτάδι, καταστροφή, που χρησιμοποιείται στην περιοχή της Κόνιτσας, και με την επιτιμητική λέξη *όρμπους* στην περιοχή των Ιωαννίνων, οι οποίες σχετίζονται είτε με την Ιταλική *orbo* = τυφλός, είτε με τη λατινική λέξη *orbus* = ορφανός, στερημένος, έρημος τινός. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **γριπαίους (ο).** Νότιος άνεμος, που έρχεται απ' τον Κορινθιακό και πολλές φορές, υπό ορισμένες μετεωρολογικές συνθήκες, φέρνει κατά το χειμώνα πυκνό χιόνι στην Αράχοβα. Πιθανόν, σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *γριπεύς* = ψαράς, οπότε γριπαίος είναι για την Αράχοβα ο θαλασσινός (ψαριανός) άνεμος. Είναι επίσης σε χρήση στο Δίστομο.

- **γρουσπάρ' (το).** Μικρή λάκκα. Απ' την αλβανική λέξη *grope -a* = ο λάκκος, η γούβα, το κοίλωμα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (γρούσπο), στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

Δ

- **δειλινό (το).** Έχει και την έννοια του βραδινού φαγητού. Οι παλιότεροι, ως γνωστόν, έτρωγαν νωρίτερα και κοιμόνταν νωρίτερα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **δέμα (το).** Τοίχος από ξηρολιθιά, που χρησιμεύει στη συγκράτηση του χώματος σε επικλινή εδάφη. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *δέμω* = κτίζω, οικοδομώ. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **δητσί.** Έχει επιβεβαιωτική έννοια, π.χ. στις φράσεις: *«Αυτός δητσί είνι πουλύ άξιους!»*, *«Άϊντι πιρβάτα, νυχτώσαμ' δητσί...»*. Πιθανόν σχετίζεται με τη λέξη *ουδικεί, αδικεί* με την έννοια: *«εκεί ακριβώς»*, που είναι σε χρήση και στην Ήπειρο.

- **διάζουμ'.** Απλώνω επί του εδάφους το νήμα των μασουριών, ώστε να σχηματισθεί το μακρύ στημόνι. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *διάζομαι* = τοποθετώ, τακτοποιώ το στημόνι στον αργαλειό. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **διακουνιάρ'ς (ο).** Ζητιάνος. Προέρχεται απ' τη λέξη διακονία, που στα παλιότερα χρόνια είχε καταντήσει να σημαίνει και ζητιανιά, επειδή τότε οι καλόγεροι έβγαιναν τακτικά έξω απ' τα Μοναστήρια τους και περιδιάβαιναν μαζί με εικόνες και ιερά κειμήλια τις πόλεις και

τα χωριά ζητώντας βοήθεια. Είναι επίσης σε χρήση στους

Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **διαλούπ' (το).** Άσχημος, -η, -ο. Είναι επίσης σε χρήση στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, και στη Δαύλεια.

- **διάνεμα (το).** Νεύμα με τα χέρια ή το κεφάλι. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *διανεύω* = κάνω νεύμα, προσκαλώ με νεύμα. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Δαύλεια, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο.

- **διασίδ' (το).** Το στημόνι, που έχει τυλιχτεί γύρω απ' το «*αντί*» του αργαλειού κι είναι έτοιμο για ύφανση. Σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *διάζομαι*, που αναφέραμε παραπάνω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **διασόλι (το).** Εργαλείο με βαθειές εγκοπές κατάλληλο για να ρυθμίζει τα δόντια των πριονιών. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Δαύλεια, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο.

- **διάτα (η).** Διαταγή, εντολή, οδηγία. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **διατάζου.** Έχει και την έννοια του καθοδηγώ, διδάσκω ή δείχνω σε κάποιον κάτι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

θως και στην Ήπειρο.

- **διμηνιό (το).** Παραδοσιακή ποικιλία σιταριού που πή-

ρε τ' όνομά της απ' το γεγονός ότι το εν λόγω σιτάρι το θέριζαν δυο μήνες, αφότου το έσπερναν. Το σιτάρι αυτής της ποικιλίας ήταν ιδανικό για την Αράχοβα, δεδομένου ότι οι ζευγίτες του χωριού το έσπερναν σε μεγάλο υψόμετρο, στο Λιβάδι, κι επομένως ο παράγων χρόνος για την ωρίμασή του ήταν καθοριστικός.

- **διρμάτ' (το).** Ασκί. *« Έρ'ξι χτες βράδ' βρουχή μι του διρμάτ'».* Αξίζει να σημειώσουμε την αρχαιοελληνική λέξη *δέρμα*, που έχει μεταξύ των άλλων και την έννοια του ασκού για την φύλαξη υγρών. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **δόλιους (ο).** Δυστυχής, ταλαίπωρος. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *δείλαιος* = ταλαίπωρος, άθλιος, ελεεινός. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **δόξα (η).** Το ουράνιο τόξο. *«Βγήτσι η δόξα, δε θα βρέξει άλλου».* Από την αρχαιοελληνική λέξη *δόξα* που, μεταξύ των άλλων, σημαίνει: λαμπρότης, μεγαλοπρέπεια. Πράγματι, το ουράνιο τόξο και λαμπρό είναι και μεγαλοπρεπές. Μάλιστα, οι παλιοί λέγανε ότι είχε τρεις βασικές χρωματικές ζώνες, αυτή του «σιταριού» (κίτρινη), αυτή του «λαδιού» (πράσινη) και αυτή του «κρασιού» (μωβ). Και όταν τύχαινε π.χ. η ζώνη του σταριού να είναι πιο έντονη απ' τις άλλες, τότε λέγανε ότι εκείνη τη χρονιά θα είχε καλή σοδειά σιταριού. Αντίστοιχα λέγανε και για τις ζώνες του «λαδιού» και του «κρασιού».

- **δραγασούλα (η).** Η πρόχειρη καλύβα (παρατηρητήριο)

του δραγάτη. Είναι επίσης σε χρήση και στην Ήπειρο.

- **δραμιό (το).** Τρέξιμο. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **δραπέτ'ς (το).** Χαρακτηρισμός για το ξίδι που έχει πολύ δριμεία γεύση. Σχετίζεται με τη βυζαντινή ονομασία ***«δραπέτης οίνος»***, που αναφέρει ο καθηγητής Φαίδων Κουκουλές, και που, ίσως, σήμαινε τον οίνο ο οποίος έχει μεταβληθεί σε ξίδι κατά το ανάλογο της αρχαιοελληνικής ονομασίας ***«δραπέτης κλήρος»*** = ο κλήρος που μπορεί να διαλυθεί (μεταβληθεί) σε βώλο χώματος και να μην εξαχθεί από την κληρωτίδα.

- **δρέμου.** Τρέχω. Απ' το αρχαιοελληνικό *δραμοῦμαι* (μέλλοντας του τρέχω). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **δρίματα (τα).** Σύμφωνα με το άρθρο *«Δρίματα»* της Καλής Λούσκου-Νικολιδάκη στο περιοδικό *«η Αράχωβα»*, τεύχος 15-16, η λέξη αυτή σημαίνει τις δυσοίωνες: τρεις πρώτες, τρεις μεσαίες και τρεις τελευταίες μέρες των μηνών Μαρτίου κι Αυγούστου και μάλιστα μια ώρα της κάθε μέρας απ' αυτές. Επειδή όμως κανείς δεν ήξερε ποιες ήταν αυτές οι δυσοίωνες ώρες, δεν έπρεπε στα δρίματα να γίνεται καμια σπουδαία δουλειά, γιατί δεν θα ευδοκιμούσε. Είναι επίσης σε χρήση και στην Ήπειρο.

- **δρόγγαλα (τα).** Τα δάση. Χρησιμοποιείται μεταφορικά στη φράση. *« Έφαγα τα δρόγγαλα»*= Έψαξα παντού (στα δάση και στα βουνά). Προέρχεται απ' τη βυζαντινή λέξη *δρόγγος*=πυκνό δάσος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθο-

ρέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **δρουλάπ' (το).** Δυνατός αέρας, που συνοδεύεται από βροχή ή χιονόνερο. Είναι παραφθορά της σύνθετης λέξης *υδρολαίλαψ*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **δυπίτ'χου (το).** Κάτι που είναι δύσκολο να πετύχεις (το δυσεπιτυχές). Είναι επίσης σε χρήση στην Τιθορέα και στη Δαύλεια.

Ε

- **έγκαψη.** Ο ανομοιόμορφος χρωματισμός νήματος που οφειλόταν στην κακή εμβάπτισή του στο καζάνι με το χρώμα, με αποτέλεσμα κάποια μέρη του νήματος θερμαίνονταν «εν ξηρώ», με επακόλουθο την κακή βαφή τους. Οι εγκάψεις στα νήματα ήταν μη αναστρέψιμες, γιατί όσο και αν επιχειρείτο ο επαναχρωματισμός τους, τα νήματα εξακολουθούσαν να έχουν ανομοιόμορφο χρωματισμό. *«Αϊ αρή, δεν είνι καλό του νέμα, μη του υφάνεις, έχει κάμ' εγκάψεις».*

- **έγκουσα.** Ένιωσα αδυναμία να καταπιώ το φαγητό μου ή το γλυκό μου λόγω κορεσμού. Πιθανόν, σχετίζεται με τη λέξη *γκούσα* = πρόλοβος πτηνών. Ακόμη να αναφέρουμε και την αλβανική λέξη *ngos* = χορταίνω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **«έδουσ' στα πόδια».** Έκφραση που (μεταφορικά) σημαί-

νει ότι κάποιος τρελλάθηκε. *«Πάει αυτός, έδουσ' στα πόδια!»*.

- **ερά̱τια.** Τα πλούτη, τα υπάρχοντα. *«Μι τι να τ' αγορά̱ζαν του χουράφ'; Μι τα ερά̱τια τ' πατέρα τ'ς που δεν τ'ς άφ'σι;»*. Πιθανόν σχετίζεται με τη λατινική λέξη **ratio** που, μεταξύ πολλών άλλων εννοιών, σημαίνει: τα πράγματα, τη χρεία. Αξίζει, επίσης, να αναφερθεί ως σχετική και η αρχαιοελληνική λέξη **ἔρα = γη** (η οποία προέρχεται απ' τη λατινική λέξη terra), επειδή όποιος διαθέτει γη είναι στην πραγματικότητα πλούσιος, οπότε η λέξη ερά(τια) κατέληξε να σημαίνει πλούτη. Σ'αυτό συνηγορούν και οι συναφείς λέξεις του Ησύχιου: *«πολύηρος, πολυάρουρος, πλούσιος»*.

- **έφλου (το).** Το μελάτο αυγό. Σύμφωνα με τον Κ. Παπαχρίστου (στο βιβλίο του *«Παρνασιώτικα»*) προέρχεται απ' το αρχαιοελληνικό επίθετο *ἔμφλοιος* = αυτός που έχει φλοιό, με το σκεπτικό ότι το αυγό αυτό (μελάτο) τρώγεται χωρίς να ξεφλουδίζεται ολοκληρωτικά. Πιθανόν όμως να σχετίζεται κατ' ευθείαν απ' την αρχαιοελληνική λέξη *φλέω* = εκχειλίζω ή τη λατινική *fluo* = ρέω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα (όφλου).

Ζ

- **ζαέρ.** Χρησιμοποιείται στη φράση: *«Ναι ζαέρ!»* = Ναι βεβαίως, Ναι σίγουρα! Πιθανόν σχετίζεται (μεταφορικά) με τη βλάχικη *ζιέρου* = χόβολη, καθώς και η εξ αυτής ζεστασιά, οπότε: *«Ναι ζαέρ»* = Ναι ζεστά > Ναι βέβαια.

- **ζαλίμ (το).** Χαρακτηρισμός για άτακτο παιδί. Παραλ-

λαγή της λέξης: *«ζαλισμένου»* που αναφέρουμε παρακάτω.

- **ζαλισμένου (το).** Χαρακτηρισμός, τον οποίο χρησιμοποιούσαν παλιότερα οι μάννες και οι γιαγιές προς τα μικρά παιδιά ή εγγόνια τους, όταν αυτά συμπεριφέρονταν άτακτα κι απρόβλεπτα σαν να ήταν ζαλισμένα. *«Κάτσι καλά αρέ ζαλισμένου π'να μη σώεις»*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί (ζαλίμ), στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ζαμπούνης (ο).** Ο αρρωστιάρης, ο καχεκτικός. Χρησιμοποιείται και στη βλάχικη διάλεκτο. Προέρχεται απ' την τουρκική λέξη *zebun* (και *zabun*) = αδύνατος, ισχνός.

- **ζαστάνουμα (το).** Παγίδευση ανθρώπου ή ζώου σ' απόκρημνη τοποθεσία. Πιθανόν σχετίζεται με την αλβανική λέξη *zastan,* που σύμφωνα με τον Max Vasmer προέρχεται απ' τη σλαβική λέξη *zastanb* και σημαίνει απότομη κατηφορική, δύσβατη θέση. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ζάτζια (η).** Η ιδιοτροπία, το χούι. *«Αυτό του μπλάρ' είνι πουλύ ζατζιάρκου»*. Απ' την ιταλική λέξη *usanza.* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **ζγανάς(ο).** Μικρό πριόνι (μερικές φορές πτυσσόμενο, όπως ο σουγιάς). Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *φάσγανον* = κοφτερό εργαλείο. Είναι επίσης

σε χρήση στους Δελφούς (ζουγανάς), στην Αγόριανη (ζουγανάς), στη Σουβάλα, στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **ζγιαφέτ'(το).** Γλέντι, ξεφάντωμα, φαγοπότι. Απ' την τουρκική λέξη *ziyafet* = φαγοπότι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **ζγράδα (η).** Χαραμάδα. Πιθανόν, σχετίζεται με τη λέξη *γράβα* = σχισμή γης ή βράχου. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ζεύγλα (η).** Το καμπύλο μέρος του ζυγού (ξύλινου), στο οποίο έμπαιναν οι τράχηλοι των βοδιών, προκειμένου να αυξηθεί η απόδοσή τους κατά το όργωμα των αγρών. Τις περισσότερες φορές αυτή η ζεύγλα ήταν ενιαία και για τα δυο ζώα του ζευγαριού. Προέρχεται απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ζεύγλη* που έχει την ίδια σημασία.

- **ζιψιά (η).** Μονάδα μέτρησης επιφάνειας αγρών. Μια ζιψιά είναι η έκταση, που οργώνει ένα ζευγάρι βόδια την ημέρα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **ζ'μετ' (το).** Το μέρος του συνόλου που μειονεκτεί κι είναι εντελώς άχρηστο κι άρα, τελικώς, για πέταμα. Μεταφορικά, σημαίνει τον παρακατιανό, τον τιποτένιο άνθρωπο. *«Για τέρα, τι όμουρφ' γυναίκα πήρε αυτό του ζ'μέτ'».* Πιθανόν, η αρχική της σημασία ήταν κατακάθι, οπότε και η προέλευσή της μάλλον είναι η αρχαιοελληνική λέξη *ΐζημα* = κατακάθι.

- **ζ'μουγαλιάζου.** Χαϊδεύω κάτι πιέζοντας το. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στην Τι-

θορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο (ζουμουχλάου).

- **ζ'νταβλάου.** Αναμοχλεύω τα ξύλα (δαυλιά) για να γίνει η φωτιά ζωηρότερη. Παραφθορά της λέξης *συνδαυλίζω*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ζουγγάρια(τα).** Άγρια χόρτα. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *σόγχος* = άγριο λάχανο. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (ζογγοί), στη Σουβάλα, στο Δαδί (ζουγκάδια), στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ζουντανά (τα).** Τα κατοικίδια ζώα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ζουντλιάρ'ς (ο).** Ο ζητιάνος. Παραφθορά της λέξης *ζητουλιάρης*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ζουρζουβίλι (το).** Ο μικρόσωμος ποντικός σε αντίθεση με το μεγαλόσωμο ποντικό που λεγόταν **μπιλόχι**. Μεταφορικά σημαίνει και το μικρόσωμο άνθρωπο. Η λέξη αυτή προφερόταν και ως **ζαρζαβέλι**. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην περιοχή της Κόνιτσας είναι σε χρήση η λέξη **ζαρζαβάς**, που σημαίνει το ξανθόχρωμο κουνάβι, επίσης τρωκτικό.

Η

- **ήλιους.** Η λέξη αυτή χρησιμοποιείται και σαν κατάρα με την έννοια της εξαφάνισης, της απομάκρυνσης σε μακρινή χώρα. *«Γίνω' απουδώ ήλιους καπ'κους»*. Εί-

ναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (λέγεται η φράση: *«Στουν πίσου τουν Ήλιου»*), στη Σουβάλα (λέγεται επίσης η φράση: *«Στουν πίσου τουν Ήλιου»*), στο Δαδί, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

Θ

- **θάμαξα.** Θαύμασα *«Τι καλό πιδί είν' αυτό. Του θάμαξα!»*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **θειακούλα (η).** Χαϊδευτικό, παρακαλεστικό της θείας. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **θέρμ' (η).** Πυρετός. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *θέρμη* = πυρετώδης ζέστη. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **θήσαυρου.** Πάρα πολλά, άφθονα. « *Έχου ένα θήσαυρου σκουτιά για πλύσ'μου»*.

- **θιρμάθ'κα.** Μ' έπιασε πυρετός. Χρησιμοποιείται και μεταφορικά στη φράση: *«θιρμάθ'κα απ' τουν πόνου»*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **θλίτσι (το).** Το κουμπί και κατ' επέκταση το τοπικό ράψιμο για την πρόχειρη συγκράτηση σχισμένου ρούχου.

φιμό για την προχειρη συγκρατηση σχισμενου ρουχου. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη

(φλίκι), στη Σουβάλα, στο Δαδί (φλίκι), στην Τιθορέα (φλίκι), στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **θ'μός (ο).** Η αναθυμίαση απ' το βράσιμο του μούστου, που μπορεί να αποβεί επικίνδυνη για την υγεία του ανθρώπου και κατ' επέκταση κάθε δριμεία οσμή. Φαίνεται ότι, σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *ἀναθυμιάω* = αναδίνω αέρια, αποπνέω αναθυμιάσεις.

- **θράμ'(η).** Σχιστολιθικό πέτρωμα (γενικά), καθώς και σχιστολιθική πλάκα (ειδικότερα). Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική *θρύμμα* = σύντριμμα, θραύσμα, κομματάκι (*θρύμμα > θράμμα > θράμ'*). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **θρασίμ' (το).** Αναφορικά με ανθρώπους σημαίνει θρασύδειλος, αυθάδης. Αναφορικά με ζώα σημαίνει ψοφίμι. Είναι επίσης σε χρήση και στην Ήπειρο.

- **θρουνιάζουμ'.** Κάθομαι κάπου με μια παρέα, χωρίς να έχω προσκληθεί για τούτο και κυρίως χωρίς διάθεση να αποχωρήσω σύντομα. *« Ήρθι τσι θρουνιάστσι τσι δε λέει να ξικουλήσ' απουδώ».* Είναι επίσης σε χρήση και στην Ήπειρο.

Ι

- **ίγκλα (η).** Το λουρί, που περνάει κάτω απ' την κοιλιά του υποζυγίου για να στερεώνεται το σαμάρι πάνω στο

σώμα του ζώου. Απ' τη λατινική λέξη *cingulum, i* = ζώ-

νη. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ίσουμα (το).** Χρησιμοποιείται και μεταφορικά, και σ' αυτή την περίπτωση έχει την έννοια της ισοπέδωσης αρχών, της αδυναμίας για σωστή συμπεριφορά σύμφωνα με τα καθιερωμένα. *«Αυτός δεν πάει στ'ν ικκλησιά, δε νηστεύ' ουλότιλα. Τάχει ούλα ίσουμα».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

Κ

- **καβαλλαριά (η).** Το άγριο φυτό με το επιστημονικό όνομα *«γάλιος η απαρίνη»* κοινώς *«βίσκος ο δασύκαρπος».* Είναι πολύ καλή τροφή για τα ζώα.
- **καβούλι (το).** Καρτέρι, ενέδρα. Πιθανόν απ' τη λατινική λέξη *caveo* = προφυλάσσομαι από κάποιον. Είναι επίσης σε χρήση στο Δίστομο.
- **καγιάρα (η).** Το κουρεμένο σύρριζα κεφάλι. Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *κείρω* = κουρεύω, ψαλιδίζω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα (καγιάρισμα = κόψιμο νυχιών για πετάλωμα ζώου), στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.
- **καγιάς (ο).** Σκληρό, βραχώδες έδαφος. Απ' την τουρκι-

κή λέξη *kaya* = βράχος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς και στη Δαύλεια.

καγίλα (η). Χρησιμοποιείται, μεταφορικά, για να χαρακτηρίσει το φυτό τσουκνίδα, επειδή αυτό το φυτό, όποιον τσιμπάει, του δημιουργεί αίσθημα καψίματος εξαιτίας του μυρμηγκικού οξέος που περιέχεται στα φύλλα του. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στο Δαδί (καήλα), στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **καδούλια (τα).** Μικροί ξύλινοι κάδοι, που φορτώνονταν παλιότερα πάνω στα υποζύγια. Είχαν ανοιγόμενο πάτο και χρησίμευαν για τη μεταφορά, σε μεγάλες αποστάσεις, χύδην προϊόντων, π.χ. άμμου, χαλικιού, χώματος κ.λπ. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **καζάκα (η).** Ανοιχτό ξύλινο φορείο με χερούλια στις άκρες του, για να μεταφέρεται από δυο άτομα. Χρησίμευε παλιότερα για μεταφορές, σε μικρές αποστάσεις, υλικών με μεγάλο βάρος, π.χ. λιθαριών. Πιθανόν προέρχεται απ' την τουρκική λέξη *kazik* = πάσσαλος, παλούκι επειδή η υποτυπώδης καζάκα αποτελείται από δυο μακριά ξύλα πάνω στα οποία ακουμπούσαν παλιότερα βαριά φορτία για μεταφορά και στη συνέχεια αυτή εξελίχθηκε με τον καιρό σε ξύλινο φορείο με πάτο. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (καζιάκα), στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **καθήκλα (η).** Το κάθισμα στο πατίνι. Προέρχεται από συμφυρμό των λέξεων: *κάθομαι* και *καρέκλα*. Είναι επίσης σε χρήση και στην Ήπειρο.

- **κάθιρου (το).** Το κλάδεμα των αμπελιών. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *καθαίρω* = καθαρίζω. Είναι επίσης

σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα,

στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κακκάβ' (το).** Το καζάνι. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *κακκάβη* = χύτρα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **κάκλα-μπάκλα.** Τα δευτερεύουσας σημασίας πράγματα. *«Ιγώ είμι ετ'μους, τα 'φτιασα ούλα. Οι άλλοι έχ'νει κατ' κάκλα-μπάκλα ακόμα».* Η φράση αυτή ίσως είναι λατινικό κατάλοιπο, καθόσον πιθανόν να σχετίζεται με τις λατινικές λέξεις: *cacula, ae* = ο σκευοφόρος που υπηρετούσε τον αρχαίο οπλίτη και του κουβαλούσε τις αποσκευές του, και *baculum, i* = ραβδί. Η φράση αυτή αρχικά ίσως σήμαινε αυτόν που φέρει ραβδιά (δευτερεύουσας αξίας πράγματα) σε αντιδιαστολή μ' αυτόν που φέρει όπλα (κυρίας σημασίας πράγματα).

- **κακουμουσκλιάζου.** Δυσαρεστούμαι κι αλλάζω όψη. Είναι σύνθετη απ' τις λέξεις *κακός* και *μούσκλιου* = μυς (βλάχικη), επειδή πράγματι αυτός που δυσαρεστείται, αλλάζει όψη εξαιτίας της σύσπασης των μυών του προσώπου. Η βλάχικη αυτή λέξη προέρχεται απ' τη λατινική *musculus, i* = μυς. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο (μουσκλώνου = σκυθρωπάζω, γίνομαι κατηφής, θυμώνω.)

- **κακουσέχου.** Βρίσκομαι σε κακή κατάσταση. *«Τουν είδα πριν λίγου, πήγιν' πέρα κακουσέχουντας».*

- **κακουτσέφαλους (ο).** Συνήθης χαρακτηρισμός για ανυπάκουα κι ατίθασα παιδιά. Είναι επίσης, σε χρήση

στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, όχι όμως και στη Δεσφίνα.

- **κακουτσιφαλιάζου.** Γίνομαι δύστροπος κι ανυπάκουος. *«Αυτό του πιδί έχει κακουτσιφαλιάσ' τώρα τιλιφταία».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, όχι όμως και στη Δεσφίνα.

- **κακόχου.** Διάκειμαι εχθρικά προς κάποιον. Κακολογώ - κακοχαρακτηρίζω κάποιον. *«Μη με κακόχεις ιμένα, γιατ' δε φταίου σι τίπ' τα».*

- **καλαμκανάς (ο).** Το έντομο λιβελλούλη που ζει σε ρυάκια και στάσιμα νερά. Τ' όνομα του το πήρε απ' τη λέξη *καλαμκάνι* = μεγάλο μασούρι, επειδή το σώμα του είναι στενόμακρο. Υπάρχει στην Αράχοβα και στους Δελφούς η παροιμία: *«Τ' στραβού τ' καλαμκανά ου Θιός φουλιά τ' φτιάνει».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα, ενώ στην Αγόριανη, Σουβάλα, Δαδί, Τιθορέα και Δαύλεια *καλμακανάς* σημαίνει πελαργός.

- **καλαμκάνι (το).** Μεγάλο μασούρι (από καλάμι), που πάνω του τυλίγεται το νήμα απ' την ανέμη. Χρησιμοποείται και μεταφορικά στη φράση: *«Τουν πάει καλαμκάνι»* = έχει διάρροια. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **καλανάου.** Ρίχνω νερό κρουνηδόν. Απ' τη λέξη κάλανος - καλάνι = μεγάλος κρουνός. Απ' τη λατινική λέξη *canalis* = σωλήνας, οχετός, διώρυγα. Χρησιμοποιείται και μεταφορικά στη φράση: *«Καλανίσαν τα όρνια στου ψουφίμ'».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **καλιάζου.** Πετυχαίνω το στόχο μου, ταιριάζω κάτι με επιτυχία. Επίσης σημαίνει και συναντώ κάποιον, που

ψάχνω. *«Δε θα σι καλιάσου; θα ιδείς τι θα πάθ'ς!».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **καλιγιουσφύρια (τα).** Τα ειδικά σφυριά που χρησιμοποιούσαν οι πεταλωτήδες για να καλιγώνουν τα υποζύγια. Είναι επίσης σε χρήση και στην Ήπειρο.

- **καλπά-καλπά.** Αθόρυβα και ύπουλα. Χρησιμοποιείται στη φράση: *«Πήγι απου πίσου τ' καλπά-καλπά τσι τουν βάρ'σι στου τσιφάλι».* Απ' την τουρκική λέξη *kalp* = κίβδιλος, δόλιος, απατεώνας. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **καλπένιους (ο).** Ο ξανθός. Απ' τη βλάχικη *γκάλμπινου* = κίτρινος (εκ της λατινικής λέξης *galbinus* = ο έχων το χρώμα του κρόκου).

- **καμζόλα (η).** Παραδοσιακή αντρική καθημερινή στολή (κοντός χιτώνας), που φοριόταν και στην Αράχοβα αντί της φουστανέλας τα παλιότερα χρόνια. Απ' τη γαλλική λέξη *camisole* = υποκάμισο. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **καμούτσα (η).** Μεγάλο και παχύ μουστάκι. Πιθανόν (μεταφορικά) απ' τη λατινική λέξη *camus* (αρχαιοελληνική κημός) = πλέγμα ή φίμωτρο στο στόμα του αλόγου για να μη δαγκώνει. Είναι επίσης σε χρήση στην Τιθορέα (σημαίνει μάτσο από στάχυα), στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

• **καμπά.** Χρησιμοποιείται στη φράση: *«Κάνει καμπά, βάλι ένα λιθάρ' απ' τ'ν άλλη μιριά γιατ' θα ξιγύρ'»*, η

οποία λέγεται, όταν φορτώνεται ένα ζώο και η μια του πλευρά είναι πιο βαριά και γέρνει, οπότε θα πρέπει να τοποθετηθεί πρόσθετο αντίβαρο απ' την άλλη μεριά, π.χ. μια πέτρα αναλόγου βάρους. Κατ' επέκταση σημαίνει ο όγκος ή το βάρος ενός πράγματος. Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *καμπή* = στροφή, γύρισμα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

• **καμπούλι.** Αποδοχή, συγκατάθεση. Χρησιμοποιείται π.χ. στη φράση: *«Τουν έκαμα καμπούλι»* = παραδέχτηκα όσα είπε. Απ' την τουρκική λέξη *kampul* = παραδοχή, συγκατάθεση. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα και στο Δίστομο.

• **καμτσιλώνου.** Κτυπώ ένα υποζύγιο για να ξεκινήσει ή να επιταχύνει. *«Καμτσίλουσ' του γ'μαρ' να ξιτσνίσ'»*. Πιθανόν σχετίζεται με τη λέξη *καμουτσίκι* = μαστίγιο.

• **καναπίτσα (η).** Το φυτό λυγαριά. Απ' την αλβανική λέξη *kunupic* = λυγαριά. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

• **καναράς (ο).** Το κριάρι, που ηγείται του κοπαδιού. Πιθανόν προέρχεται απ' την αρχαιοελληνική λέξη *καναχής* = ο προξενών ηχηρό θόρυβο, επειδή πράγματι στον καναρά οι βοσκοί κρεμούν το πιο ηχηρό κουδούνι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

• **κάνιστρου (το).** Το πανέρι, που στόλιζαν τα παλιότερα χρόνια και χρησίμευε π.χ. για τη μεταφορά δώρων κατά

τις γαμήλιες τελετές. Απ' τη λατινική λέξη *canistrum* = καλάθι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Α-

γόριανη (κανίστρα), στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **καπατσίζου.** Βάζω στόχο κάτι με την έννοια του προσημειώνω κάτι για να το αποχτήσω. *«Μ' άρισ' αυτό του πράμα, του καπάτσ'σα, τσι πήγα τσι του πήρα».*

- **καπτσιλώνω.** Μου μπαίνει ξαφνικά μια ιδέα στο μυαλό για κάτι και ενεργώ παρορμητικά, χωρίς άλλη σκέψη. *«Τι συ καπτσέλουσ' τσ' έφ'γις λήγουρα».* Πιθανόν σχετίζεται με τις αρχαιοελληνικές λέξεις *κάπος* ή *κάπυς* = πνεύμα (την οποία χρησιμοποιεί και ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης στα Βυζαντινά χρόνια), και *κέλομαι* = ωθώ προς τα εμπρός, παρορμώ, παρακινώ, διατάσσω. Ως πιθανότερη όμως ρίζα του ρήματος καπτσιλώνου μπορεί να αναφερθεί η λέξη *καπιτσάλι* = υποσαγώνια λουρίδα που συγκρατεί το σκούφο της γυναικείας φορεσιάς (στην Αράχοβα λεγόταν *καμ(π)τσέλι*), που αναφέρεται και στα βυζαντινά κείμενα, σύμφωνα με την Αγγελική Χατζημιχάλη: *«Η Ελληνική λαϊκή φορεσιά»,* Αθήνα 1978, Εκδόσεις Μέλισσα (Μουσείο Μπενάκη), (βλέπε σχετικά στο βιβλίο «Ο ΑΦΕΝΤΗΣ ΑΪ ΓΙΩΡΓΗΣ ΤΗΣ ΑΡΑΧΩΒΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΝΗΓΥΡΑΚΙ» της Καλής Γ. Λούσκου και του Ευάγ. Ν. Νικολιδάκη.)
Πράγματι, όπως το καμ(π)τσέλι δένει το κεφάλι, κατά παρόμοιο τρόπο (μεταφορικά) και η έμμονη ιδέα που μπαίνει στο μυαλό μας, μπορεί να μας οδηγήσει *«δεμένους»* σε συγκεκριμένη ενέργεια, χωρίς το περιθώριο άλλης επιλογής.

- **καρακουφουλιά (η).** Χαρακτηρισμός για τον άστοχο κι ανισόρροπο άνθρωπο, αυτόν που δεν μπορεί να ξεχωρίσει το ουσιώδες απ' το επουσιώδες. *«Δεν τουν λέπ' ς, εί-*

νι ντιπ καρακουφουλιά».

- **καράμπα (η).** Κομμάτι σπασμένου γυαλιού ή κεραμι-

κού. *«Πρόσιξ' μη πατίησ' αυτού, έχει καράμπις».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **καραμπός (ο).** Η στάμνα. Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *κέραμος* = στάμνος, πήλινο δοχείο (*κέραμος > καραμός > καραμπός*) ή σύνθετη απ' τις τουρκικές λέξεις *kara* με τη μεταφορική έννοια του πολύ και *buz* = πάγος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **καραφάνταλου (το).** Ο φαντασμένος άνθρωπος. *«Είνι αυτός ένα καραφάνταλου...».* Είναι επίσης σε χρήση στην περιοχή της Κόνιτσας.

- **καραφέρ' (το).** Ο πολύ εργατικός, ο άξιος στη δουλειά του άνθρωπος (αυτός που δε χορταίνει τη δουλειά του). *«Είνι αυτός ένα καραφέρ'».* Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στο Δαδί (έχει την έννοια του πεινασμένου), στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **καράχαλης (ο).** Βορειοδυτικός άνεμος, που σε άλλα μέρη λέγεται *καράγιαλης*. Απ' τις τουρκικές λέξεις *kara* και *yel* (= άνεμος). Είναι σε χρήση και στην Αγόριανη (καράγιαλης).

- **καρατσατσιότσαγλους.** Εγκεφαλικό επεισόδιο. *«Τουν βάρ'σι καρατσατσότσιαγλους».* Το δεύτερο συνθετικό της λέξης φαίνεται ότι σχετίζεται με τη λέξη *τσαγούλι* = σιαγών.

- **κάρδους (ο).** Σιδερένια βέργα που μπαίνει στην εσοχή -

καλάνο (που είναι ένα είδος στενόμακρης σκάφης) του αντιού του αργαλειού και χρησιμεύει για να τυλίγεται,

στο ξεκίνημα, το υφασμένο (χαλί κ.λπ.) γύρω απ' το αντί. Πιθανόν απ' την αρχαιοελληνική λέξη *καρδοπεῖον* = το πώμα της καρδόπου (σκάφης).

- **καριουφλούστριγια (τα).** Τα πράσινα φλούδια των καρυδιών, που παλιότερα χρησίμευαν στην παραδοσιακή λαδί-καφέ βαφή των νημάτων. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, η λέξη φλούστριγιο, που σημαίνει ό,τι απομένει απ' το πλάνισμα των ξύλων.

- **κάρκαρους (ο).** Μεγάλο κατακόρυφο φυσικό χάσμα της γης. Απ' τη λατινική λέξη *carcer* = φυλακή. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κάρλα (η).** Μικρό κυλινδρικό τεμάχιο κορμού δένδρου, που σχίζεται εύκολα σε μικρότερα ξύλα κι ακόμη χρησιμεύει και για πρόχειρο κάθισμα. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **καρλιαύτ'ς (ο).** Αυτός που έχει υπερβολικά εξέχοντα αυτιά. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια, και στη Δεσφίνα.

- **κάρμαλου (το).** Ό,τι έχει καεί πολύ. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **καρούτα (η).** Ξύλινη ποτίστρα ζώων φτιαγμένη από σκαμμένο κορμό δένδρου, που προηγουμένως έχει κοπεί κατά μήκος σε δυο ίσα μέρη. Σχετίζεται με την αλβανική λέξη *krrute* και τη σλαβική *koryto* = σκάφη. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (κουρί-

τα), στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **καρούτ' (το).** Στενόμακρο ξύλινο δοχείο μέσα στο οποίο τοποθετούσαν παλιότερα τροφή (πίτουρα ή καρπούς, π.χ. κριθάρι, βρώμη) για τη διατροφή των οικόσιτων ζώων. Είναι ίδιας ρίζας με τη λέξη καρούτα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **καρπουλόι (το).** Το ξύλινο εργαλείο με το οποίο λίχνιζαν παλιότερα τα δημητριακά. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **καρύτσια (τα).** Τα διαμερίσματα στα οποία χωρίζεται η πανακουτή, μέσα στα οποία τοποθετούσαν παλιότερα τις ζύμες οι νοικοκυρές, για να τις μεταφέρουν στη συνέχεια στο φούρνο για ψήσιμο. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο. (Στην περιοχή των Ιωαννίνων έχει την έννοια των θηκών των οσπρίων, π.χ. φασολιών, μπιζελιών.)

- **κασβίτσ' (το).** Μικρό κι αδύνατο πουλί και μεταφορικά ο μικρόσωμος και καχεκτικός άνθρωπος.

- **καταηλιού.** Απέναντι στον ήλιο. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κατάνακρα.** Τελείως στην άκρη. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα

- **κατάπλασμα (το).** Φάρμακο σε πολτώδη σύσταση τυ-

λιγμένο σε πανί, που τοποθετείται σε πάσχον μέρος, για ανακούφιση απ' τον πόνο, το οποίο παρασκευάζεται συ-

νήθως από κάποιο σπόρο π.χ. σιναπιού. Λέγεται και στη φράση (ένα είδος κατάρας): *«Μαζεύ', μαζεύ' ου άχρηστους τσι δε δίνει σε κανένα φτουχό. Στου τέλους θα τα βάλει κατάπλασμα».*

- **καταπότ'ς (ο).** Αυλάκι, που παίρνει νερό από κεντρικότερο κανάλι και ποτίζει τα κατάντη μέρη. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **καταρράχτ'ς (ο).** Η καταπακτή με την οποία επικοινωνούν τα δωμάτια του ανωγείου με τους χώρους του υπογείου ενός σπιτιού. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη: *καταρρακτή θύρα* = θύρα που ανοίγει και κλείνει κάθετα πάνω από σκάλες. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **καταρυακό (το).** Δυνατή κατακλυσμιαία βροχή. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **κατατσιάζου.** Κατακάθομαι και κατ' επέκταση καταπραΰνομαι. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *κατάκειμαι* = είμαι ξαπλωμένος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κατζέλι (το).** Είδος χορού, όπου οι χορευτές χορεύουν ελεύθεροι μεταξύ τους εκτελώντας στροφές, ζιγκ-ζαγκ κ.λπ. Μάλλον σχετίζεται με τη λατινική λέξη *cancello* = δικτυώνω, χιάζω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα,

στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **κατιβατός (ο).** Ο ισχυρός βόρειος άνεμος, που κατέρχεται (κατεβαίνει) απ' τον Παρνασσό μέσω των διόδων:

  α) Μπαϊτάνης, και τότε λέμε *«ξέχυσι Μπαϊτάνης»*.
  β) Μπουγουνή, και τότε λέμε *«ξέχυσι Μπουγουνή»*.
  γ) Σταυρός, και τότε λέμε *«ξέχυσι Σταυρός»*.
  κι ο οποίος καταταλαιπωρεί την περιοχή της Αράχοβας.

- **κατιλίτσα (τα).** Οι γειτονιές, οι ρούγες, τα σοκάκια. *«Αυτό του πιδί γυρίζ' ούλα τα κατιλίτσα»*. Πιθανόν σχετίζεται με τη λέξη *σοκάκι (σοκάκια > σοκακιλίκια > σοκατλίτσα > κατιλίτσα)*.

- **κατ'μέρ (το).** Αρρώστια. *« Έχει πουλλά κατ'μέρια αυτός»*. Πιθανόν προέρχεται απ' την τουρκική λέξη *katmer* = είδος γλυκίσματος και χρησιμοποιείται ειρωνικά. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κατουγιόπουρτα (η).** Η πόρτα υπογείου.

- **κατσαγάνης (ο).** Ο ανάποδος (δύσκολος) και γκρινιάρης άνθρωπος. *«Αυτό του πιδί είνι κατσαγάνικου»*.

- **κατσ'καδερό (το).** Χαρακτηρισμός για ανάποδο άνθρωπο.

- **κατσ'λώνου.** Χρησιμοποιείται συνήθως επί ζώων. *«Κατσίλουσ' τ' αφτιά τ'»* = Ανασήκωσε τ' αυτιά του (εξαιτίας π.χ. κάποιου θορύβου). Σχετίζεται με τη βλάχικη, λέξη *κατσούλα* = κωνικό κάλυμα κεφαλιού. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορεα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κατ'τσίριου (το).** Το σπίτι με τη φαμελιά. Απ' την αρ-

χαιοελληνική λέξη *κατοικητήριον*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στο Δαδί και στη Δαύλεια.

- **κδέλα (η).** Στροφή δρόμου. Παραφθορά της λέξης *κορδέλλα*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.
- **καψ'μάδι (το).** Το παξιμάδι.
- **καψουνιάζου.** Διψάω πολύ. *« Έκαν' πουλύ ζέστα σήμερα τσι, στου δρόμου που πήγινα, καψούνιασα για νιρό».*
- **κλειδουπίνακου (το).** Πιάτο, που σκεπάζεται καλά. Χρησίμευε παλιά για τη μεταφορά φαγητού. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορεα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.
- **κλύφ (το).** Η μαξιλαροθήκη. Παραφθορά της λέξης *κέλυφος*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (κελύφ), στο Δαδί, στην Τιθορεα (κελύφ), στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.
- **κλουπακάου.** Αναταράζω κάποιο υγρό. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορεα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.
- **κλουφ (το).** Μικρή θήκη, π.χ. η θήκη του θερμόμετρου, το καπάκι του στυλό. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.
- **κλώκα (η).** Ραβδί. Χρησιμοποιείται π.χ. στη φράση: *«Κάτσι καλά, γιατ' θ' αρπάξου καμμιά κλώκα τσι θα ιδείς...».* Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *κλώναξ* (αιτιατική: κλώνακα) = ράβδος (Ησύχιος). Είναι επίσης σε χρή-

κή: *κλωνάκα*) = βαρούς (Ησύχιος). Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **κλώτσους (ο).** Η τεμπελιά. *«Δεν πάει για νιρό. Έχει τουν κλώτσου».* Σχετική η λέξη κλωθογύρισμα της νεοελληνικής γλώσσας που σημαίνει υπεκφυγή, προσπάθεια αποφυγής κάποιας ενέργειας.

- **κ'μανταρίζου.** Συγυρίζω το σπίτι, περιποιούμαι κάποιον. Απ' την ιταλική λέξη *comando.* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

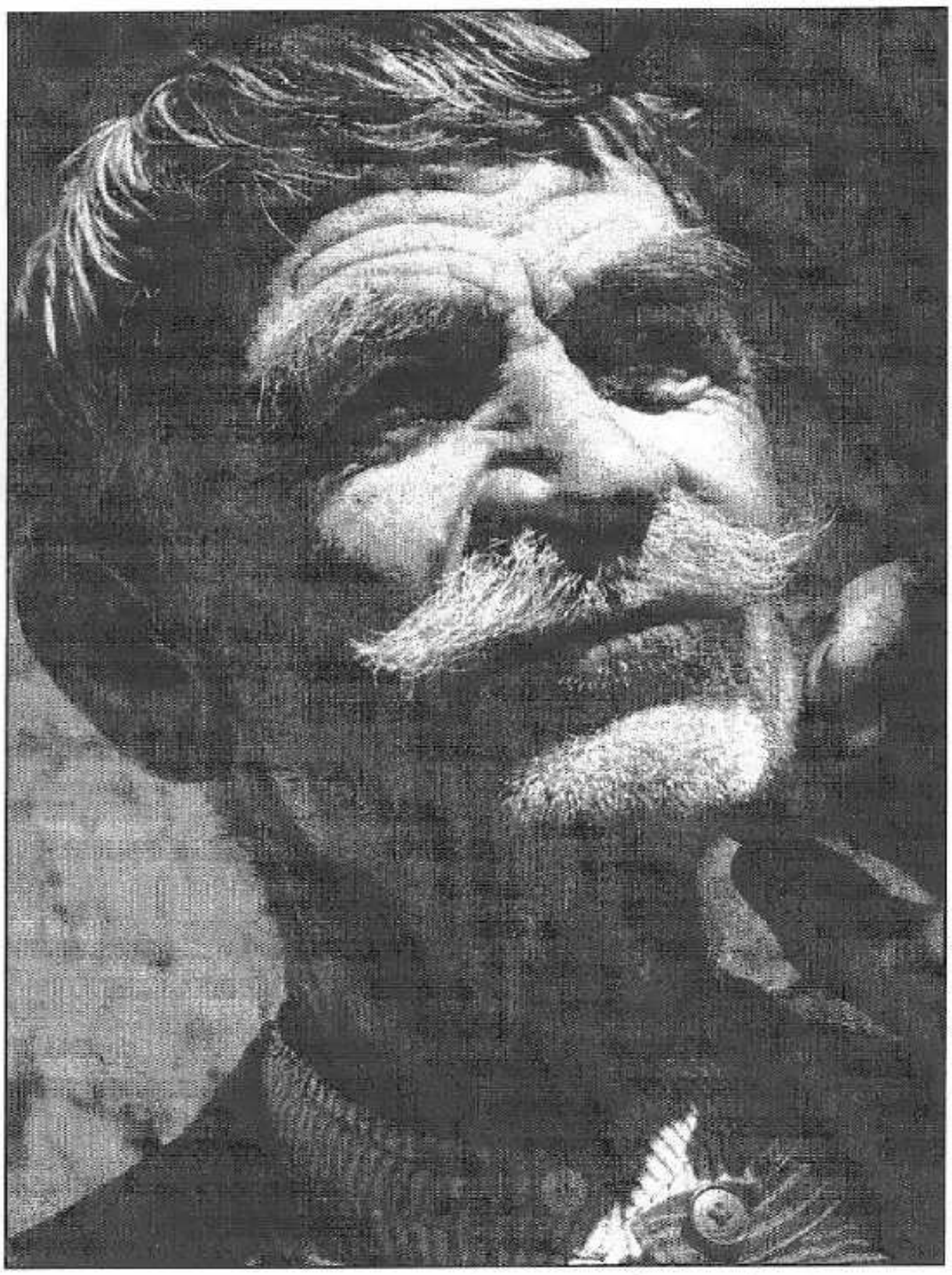
- **κ'μούλα (η).** Μικρός σωρός και κατ' επέκταση μικρός λόφος. Χρησιμοποιείται και σαν τοπωνύμιο τόσο μέσα στο χωριό, όσο και στον ελαιώνα. Απ' τη λατινική λέξη *cumulus, i* = σωρός. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορεα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κνέτα.** Επιρρηματική λέξη που δείχνει κίνηση ασταθή και βίαιη. *«Αυτός τα 'τσουξ' για τα καλά. Πάει κνέτα πέρα».* Επίσης, *« Έβριξ' πουλύ, πήγιν' κάτου του ρέμα κνέτα».* Πρέπει μάλλον να σχετίζεται με τις λέξεις: κινώ, κίνηση.

- **κόθρους (ο).** Το στεφάνι του κόσκινου. Ίσως σχετίζεται με τη αλβανική λέξη *kother* = κόρα, κρούστα.

- **κόκουτους (ο).** Ο πετεινός. Σύμφωνα με τον καθηγητή Φ. Κουκουλέ προέρχεται απ' την αρχαία λέξη *κόττος* = πετεινός (Ησύχιος) με αναδίπλωση της συλλαβής (*κο*). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

• **κολόμβιο (το).** Το πουλόβερ (καζάκα). Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *κολόβιον* = μικρός χιτώνας με κοντά μα-

Με το φακό Γερμανού περιηγητή που πέρασε

απ' την Αράχοβα.

νίκια (μέχρι τον αγκώνα) ή χωρίς καθόλου μανίκια.

- **κοντόσκοπος (ο).** Ο κοντόφθαλμος, ο χαμηλής ευφυΐας άνθρωπος. Λέγεται απαξιωτικά για κάποιον η φράση: *«Έλα δω βρε κοντόσκοπε!»* ή *«Τι είπε αυτός ο κοντόσκοπος;»*.

- **κόπλα (τα).** Μικρά ξύλα, που χρησιμεύουν κυρίως για προσάναμα. Παραφθορά, ίσως, της λέξης *μικρόπουλο* = πολύ μικρό, η οποία είναι σε χρήση στην Αράχοβα. Ακόμη να αναφέρουμε τη λατινική λέξη *copula* = σύνδεσμος, επειδή τα μικρά ξύλα παίζουν το ρόλο του συνδέσμου για το καλύτερο άναμμα της φωτιάς. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κόπριγια (τα).** Οι ακαθαρσίες ζώων και γενικότερα τα σκουπίδια. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κόρα (η).** Ο σκληρός φλοιός του ψωμιού και μεταφορικά η πολλή βρωμιά στο σώμα. *«Πιάσαν τα πόδια τ' κόρα απ' τ'ν απλυσιά»*. Απ' τη σλαβική λέξη *korica* = κρούστα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κόρακας (ο).** Η φράση (κατάρα) *«Άι στουν κόρακα»* = Άι χάσου είναι παραφθορά της αρχαιοελληνικής έκφρασης *« Ἄπαγ' ἐς κόρακας»*, που έχει την ίδια σημασία. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κορδάρα.** Επιρρηματική λέξη που σημαίνει: στη σειρά. Μάλιστα, η φράση: «*τσ'μώντι κορδάρα*» σημαίνει:

κοιμούνται στρωματσάδα ο ένας δίπλα στον άλλο. «*Τσ'μώντσαν κορδάρα στου καλύβ', τσ' αυτός σ' κώθ' τσι τσ' εφ'γι, χουρίς να ειπεί τίπ'τα σι κανέναν*». Πιθανόν, σχετίζεται με τη μεσαιωνική λέξη ***κόρδα*** (που έχει ως ρίζα της τη λατινική *chorda,* η οποία με τη σειρά της προέρχεται από την ελληνική δωρική λέξη *χορδά*), και σήμαινε στα βυζαντινά χρόνια, μεταξύ των άλλων, τη σειρά των τόξων που κατασκευάζονταν στα λιακωτά των κελλίων των μοναστηριών. Τέτοιο χαρακτηριστικό αρχιτεκτονικό παράδειγμα μπορεί να παρατηρήσει κάποιος και σήμερα στα μοναστήρια του Αγίου Όρους.

- **κόφτρα (η).** Μεγάλο πριόνι με δυο λαβές, που χρησιμοποιούσαν παλιότερα οι υλοτόμοι (λογγίσιοι) ανά δυο, για να τεμαχίζουν τους κορμούς των δέντρων. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κουγιάλαμα (το).** Ο ανόητος, ο βλάκας. Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *κοάλεμος* = ηλίθιος, ανόητος, βλάκας. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κουγιώνους (ο).** Ο πονηρός καλαμπουρτζής. Ο κοροϊδεψάρης. Απ' τη βενετσιάνικη λέξη *cogionar.* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **κουζούπα (η).** Το τριχωτό της κεφαλής. Πιθανόν σχετίζεται (μεταφορικά) με τη λατινική λέξη *gausapa* = είδος

μαλλιαρού υφάσματος. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **κούκλα (η).** Μικρή δέσμη νήματος, τυλιγμένου στο χέρι, με επαναλαμβανόμενες κινήσεις του χεριού, από νήμα που υπάρχει στην ανέμη, προκειμένου να χρησιμοποιηθεί στον αργαλειό. Σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *κυκλέω* = κινώ ολόγυρα (σχετικές και οι αρχαιοελληνικές λέξεις: *κυκλιάς, κυκλάς*).

- **κουκλέντρα (η).** Η μπαλίτσα (κουκούλι) από χνούδι που σχηματίζεται στους χώρους όπου γίνονταν οι εργασίες οι σχετικές με τα υφαντά (αργαλειός, ανέμη - μαγγάνι για μασούρια). *«Αρή, πάρι καμιά σαρουματιά, γιόμ'σι του σπίτ' κουκλέντρις. Θαρθεί κάνας ξένους τσι θα μας μουλουγάει».* Επίσης, κουκλέντρα λέγεται και το χνούδι που εμφανίζεται στα χαλασμένα απ' την πολυκαιρία όσπρια. *«Αϊ πέτα αυτές τ'ς φακές, βγάλαν κουκλέντρις».*

- **κουκ'ματσιά (η).** Άγριο δέντρο, η γνωστή σ' άλλα μέρη ως κουτσουπιά, η οποία βγάζει ωραία μωβ λουλούδια. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια. Στο Δαδί λέγεται κότσικας, αλλά τα άνθη του τα λένε *«κουκμάκια του κότσικα».*

- **κούκνας (ο).** Το έντομο οίστρος (που ενοχλεί μέχρι τρέλλας τα βόδια). Πιθανόν προέρχεται απ' την αρχαιοελληνική λέξη *κυκάω* = εμβάλλω σε ταραχή και σύγχυση, τα κάνω άνω-κάτω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κουκ'νάρ'(το).** Μεγάλη συγκεντρωμένη ποσότητα, μεγάλος συγκεντρωμένος αριθμός από κάτι. Μεταφορική ίσως χρήση της λέξης *κουκουνάρι. «Αφήσατ' άπλυτα τ' ατζιά, τσ' έπισ' η μύγα κουκνάρ'».*

- **κουκόσα (η).** Η ψίχα του καρυδιού. Απ' τη σλαβική λέξη *kokoska* = καρπός καρυδιού. Είναι επίσης σε χρήση

στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο.

- **κουκουγέρια (τα).** Κατακόρυφες στήλες από ασβεστωμένες πέτρες, που χρησίμευαν παλιότερα για να δείχνουν την απαγόρευση της ελεύθερης βοσκής ζώων σ' ένα ακαλλιέργητο χωράφι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς(κούκος), στην Αγόριανη(κουκουρέλια), στην Τιθορέα (κουκουέρια), στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κουκουγιράτσια (τα).** Παραδοσιακό παιχνίδι με το οποίο τα παιδιά έκαναν εξάσκηση στο σημάδι, αφού έπρεπε να γκρεμίζουν μικρές στήλες από σπασμένα κεραμίδια πετώντας από μακριά τις αμάδες τους. Είναι επίσης σε χρήση στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κουκούδ' (το).** Πικρό και (μεταφορικά) *κουκούδα* = η πικρή γυναίκα. Πιθανόν απ' τη λέξη *κουκούτσι* καθόσον τα κουκούτσια είναι συνήθως πικρά. Είναι επίσης σε χρήση στην Τιθορέα και στη Δεσφίνα.

- **κουκουρέτσα (η).** Άγριος θάμνος του βουνού με το επιστημονικό όνομα *«πιστακία η τερέβινθος»*, τα βλαστάρια της οποίας τα έφτιαχναν τουρσί οι Αραχοβίτες, όπως και οι Δαδιώτες. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **κουκουρόπ'λου (το).** Το αρσενικό κλωσσοπούλι που έ-

χει μεγαλώσει αρκετά χωρίς όμως να έχει γίνει ακόμη κόκκορας.

- **κουκουτάτσια (τα).** Παραδοσιακό γλυκό, που σε άλλα μέρη ονομάζεται δίπλες. Πιθανόν σχετίζεται με τις αλβανικές λέξεις: *kuq* = τηγανίζω και *kuqur* = καβουρδισμένος, ψητός. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κούλα (η).** Συσσωμάτωμα σε χυλό που βράζει. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κουλάου.** Εκτός απ' την έννοια του συγκολλώ έχει και την έννοια του ανεβαίνω, σκαρφαλώνω κι ανάβω φωτιά. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **κουλασάνι (το).** Μικρό παιδί. *«Δε θα μας κάνει ό,τ' θέλει αυτό του κουλασάνι».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα (κολοσάνι).

- **κουλάστρα (η).** Το πρωτόγαλα από προβατίνα ή κατσίκα, που πρόσφατα έχει γεννήσει και το οποίο είναι πολύ πηχτό. Απ' τη λατινική λέξη *colostra* = το πρωτόγαλα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (γλάστρα), στην Αγόριανη, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα (κλάστρα) καθώς και στην Ήπειρο.

- **κουλιατζάρ'ς (ο).** Ο καχεκτικός κι αρρωστιάρης άνθρωπος. Απ' τη λέξη *κουλιάντζα* = αρρώστια των αιγοπροβάτων κατά την οποία παραλύουν τα πόδια τους. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, όχι όμως και στη Δεσφίνα.

- **κουλίμπια (τα).** Στέρνες όπου συγκεντρωνόταν, παλιότερα στα ελαιοτριβεία, το μείγμα λαδιού-θερμού νερού,

αμέσως μετά τη σύνθλιψη του ελαιόκαρπου στα πιεστήρια, και το οποίο μείγμα κατευθυνόταν στη συνέχεια στο διαχωριστήρα για φυγοκέντριση και καθαρισμό του απ' τη μούρκα. Επίσης, μικρές στέρνες που βρίσκονταν κάτω απ' τα πέτρινα πατητήρια *(«πατήρια»)* τα χτισμένα στα αμπέλια. Στις στέρνες αυτές μαζευόταν ο μούστος, ο οποίος στη συνέχεια με ειδικές κανάτες *(«φχιέτες»)* έμπαινε στις *«γιδιές»* (ασκιά) και μεταφερόταν στο σπίτι, στο χωριό.

- **κουλιτσάτσ' (το).** Σιδερένια μικρή κυρτή προεξοχή στο μπροστινό και πίσω μέρος του σαμαριού του υποζυγίου, η οποία χρησιμεύει για να αγκιστρώνεται η τριχιά κατά το φόρτωμα του ζώου. Πιθανόν σχετίζεται με τη λατινική λέξη *colligo* = συνδέω, συνάπτω, δένω στερεά σε κάτι, προσδένω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κουλόκουρα (τα).** Κοντά μαλλιά δεύτερης κατηγορίας που προέρχονται απ' τους μηρούς και την κοιλιά του ζώου (προβάτου).

- **κουλόρ'ζου (το).** Παραφυάδα.

- **κουλουκαθιά.** Μεταφορικά με τη λέξη αυτή, στην Αράχοβα, χαρακτηρίζεται η πληγή που δημιουργείται στο υποζύγιο (μουλάρι ή γαϊδούρι), λόγω συνεχούς υπερφόρτωσής του ή λόγω κακής κατασκευής του σαμαριού του, με αποτέλεσμα κατά τη φόρτωση του ζώου, αυτό να υποφέρει και, προκειμένου να αποφύγει τον πόνο, λυγίζει πολύ βαθειά τα πισινά του πόδια, ώστε να απαλλαγεί απ' το φορτίο του. Όταν ένα υποζύγιο έχει τέτοιες

πληγές λέγεται **κουλουκαθ'σμένου**. Επίσης μεταφορικά χρησιμοποιείται η λέξη αυτή για να δείξει και τα

ψυχικά τραύματα ενός ανθρώπου. *«Άστουν αυτόν, μην τουν παραξηγείς, έχει πουλλές κουλουκαθιές».*

- **κουλουμσύτους (ο).** Το εξωτικό, το φάντασμα (που δεν βγάζει φωνή), με την επίκληση του οποίου φόβιζαν, στα παλιότερα χρόνια, τα μικρά παιδιά για να κάθονται ήσυχα. *«Κάτσι καλά, γιατ' θα 'ρθεί ου κουλουμσύτους να σι φάει».* Το δεύτερο συνθετικό της παραπάνω λέξης *(-μουτους)* σχετίζεται με τη λατινική λέξη *mutus* = άφωνος, άλαλος.

- **κουλουπανιάζου.** Τσαλακώνω ρούχο, π.χ. παντελόνι, φούστα από απρόσεκτο κάθισμα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κουλουπίπου (η).** Υβριστική λέξη για κοντή και χοντρόκωλη γυναίκα.

- **κουλουπουρίζου.** Καθυστερώ άσκοπα ή επίτηδες. Ίσως αρχικά σήμαινε στέκομαι σε μια θέση χωρίς να μετακινούμαι, οπότε σ' αυτή την περίπτωση θα πρέπει να σχετίζεται με τη λατινική λέξη *colloco* = βάζω κάποιον να σταθεί σ' ένα τόπο, στέκομαι σ' ένα μέρος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα και στη Δαύλεια.

- **κουλουτσούπα (η).** Είδος αγκαθιού που βγάζει λευκά αρωματικά άνθη. Σύμφωνα με το «Μέγα Λεξικό της Ελληνικής Γλώσσης» των LIDDEL-SCOTT, το αρχαίο όνομά του ήταν *τραγάκανθα.* Μάλιστα, στο εν λόγω λεξικό αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι, το υπόψη αγκάθι στην περιοχή του Παρνασσού ονομάζεται ***«κολλύστουπα».*** Απ' το αγκάθι αυτό, με αποτομή της ξυλώδους ρίζας του, παράγεται κόμμι, το οποίο εξέρχεται ως παχύρρευστο

παράγεται κόμμι, το οποίο εξέρχεται ως παχύρρευστο δάκρυ απ' το σημείο τομής. Κατά τη γνώμη μου, στο γεγονός αυτό οφείλεται τ' όνομα που χρησιμοποιούν, για

αυτό, στην περιοχή του Παρνασσού και βεβαίως και στην Αράχοβα. Φαίνεται λοιπόν λογικό να συσχετίσουμε το όνομα κουλουστούπα με τις αρχαιοελληνικές λέξεις: *κολλάω* = συγκολλώ και *στύπος* = το στέλεχος, κορμός επειδή, όπως είπαμε παραπάνω, απ' την ξυλώδη ρίζα της κουλουστούπας παράγεται κόμμι (παχύρρευστο κολλώδες υγρό). Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **κουλουφούστσ' (το).** Παραβλάστημα, παραφυάδα δένδρου. Σύνθετη πιθανόν απ' τις αρχαιοελληνικές λέξεις *κῶλον*, που επί φυτών σημαίνει κλάδος και *φύστις* = γενεά, απόγονοι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κούμπλα.** Πλήρως γεμάτα. Απ' τη λατινική λέξη *compleo* = γεμίζω κάτι εντελώς. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κουμπουδόρι.** Μικρή ντομάτα στο τέλος της παραγωγής. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **κουμπουρέλι (το).** Ο χνουδωτός σφαιρικός καρπός του πλάτανου. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κουνουζός (ο).** Το φυτό με την αρχαιοελληνική ονομασία *κόνυζα*, που χρησίμευε παλιότερα για την παραδοσιακή βαφή των νημάτων σε χρώμα πράσινο - λαδί. Εί-

ναι επίσης σε χρήση στο Δίστομο.

- **κουντόκουρου (το).** Χοντρό κλαδί δένδρου, που κόβε-

ται σε μικρά κομμάτια, ώστε να μπορούν να φορτωθούν στο ζώο. Χρησιμοποιείται και μεταφορικά στη φράση: *« Έμ'νι κουντόκουρου»* = Έμεινε στάσιμος, κόπηκε, απορρίφθηκε. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα και στη Δαύλεια.

- **κουντόσι (το).** Το γιλέκο και γενικά το πρόχειρο ρούχο, που βάζει κάποιος για να προφυλαχτεί απ' το κρύο. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα (κουντό) καθώς και στην Ήπειρο.

- **κουντότα.** Η συνεχής απασχόληση κάποιου εργαζόμενου στον ίδιο εργοδότη *«Αυτός δ'λεύ' κουντότα στουν τάδι...»*. Πιθανόν σχετίζεται με τη λατινική λέξη *continuate* = συνεχώς. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κουντουγούνι (το).** Γυναικείος επενδύτης, που κατεβαίνει λίγο πιο κάτω απ' τη μέση. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κουντύλι (το).** Είδος βραχώδους σχιστολιθικού εδάφους, που θρυμματίζεται σε μικρά επιμήκη τεμάχια, τα οποία μοιάζουν με πετροκόντυλα που χρησιμοποιούσαν παλιότερα οι μαθητές για να γράφουν στην πλάκα τους (άβακα). Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα και στη Δαύλεια.

- **κουπιλλουπούλα (η).** Υποκοριστικό της λέξης κοπέλλα,

που χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει (μεταφορικά) τη νεαρή ελιά (δένδρο) και δείχνει την αγάπη του Αραχοβίτη αγρότη προς τις καλλιέργειές του και γενι-

κότερα τη φύση. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (κοπέλλα), στην Αγόριανη, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κουπριγιά (η).** Εκτός απ' την έννοια του φυσικού λιπάσματος απ' την κοπριά των οικόσιτων ζώων, έχει και την έννοια του χώρου απόθεσης απορριμάτων (χωματερής). *«Χάλασ' αυτό, σύρι πέτα του τώρα στ'ν κουπριγιά».*

- **κούπρινας (ο).** Η κορυφή του κεφαλιού. Στην Αράχοβα λέγεται και η εξής σχετική παροιμία: *«Πρέπ' να τόχει η κούπρινα σ', να κατιβάζει ψέρες»* = Πρέπει νάχεις δυνατό μυαλό, για να κατεβάζεις έξυπνες ιδέες. Πιθανόν σχετίζεται (μεταφορικά) με τη λέξη *κυπρί* λόγω του παρόμοιου σχήματος. Αξίζει πάντως να αναφέρουμε τη λατινική λέξη *cuprinas* = χαλκός από κράμα του οποίου κατασκευάζονται τα κυπριά. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (κούρκνας), στο Δαδί, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **κουραρίσα (η).** Σκίουρος. Απ' τη λατινική λέξη *curro* = σπεύδω, τρέχω επειδή ο σκίουρος είναι ευκίνητο ζωάκι, που τρέχει με ευχέρεια μέσα στα δάση.

- **κουραστάρ (το).** Πριόνι των ξυλουργών με μπράτσα και ειδικό περίεργο πλαίσιο. Πιθανόν σχετίζεται με την αλβανική λέξη *kureshtar* = περίεργος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **κουρδιλού (η).** Κουρελού. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κουρδουφούντ'ς (ο).** Ο φτωχός άνθρωπος που όμως κορδώνεται πως είναι κάποιος (ο ψωροπερήφανος). *«Τι να*

μας ειπεί τσ' αυτός ου κουρδουφούντ'ς;». «Κουρδουφούντας στου σουκάτσ', ψουμουλύμας στου κουνάτσ'».

- **κουρέμπου (η).** Χαρακτηρισμός ταλαίπωρης γυναίκας. Πιθανόν σχετίζεται με τη λατινική λέξη *corrumpo* = φθείρω, καταστρέφω, ερημώνω (*corrumpo mulierem* = διαφθείρω γυναίκα). Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια.

- **κουρέτζιλου (το).** Το κουρέλι. Το δεύτερο συνθετικό της λέξης αυτής (*ρέτζιλου*) είναι σε χρήση και στην περιοχή των Ιωαννίνων και σημαίνει κουρέλι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κουριαλός (ο).** Κοχύλι. Είναι επίσης σε χρήση στο Δαδί (κοργιέλα), στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κουριμάδ'(το).** Κάθε απόκομμα ξύλου. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **κουρίτους (ο).** Πέτρινο ή ξύλινο δοχείο απ' όπου πίνουν νερό οι κότες. Απ' τη σλαβική λέξη *koryto* = σκάφη. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο.

- **κουρκουσάλι (το).** Καταιγιστική βροχή, σε αλλεπάλληλα κύματα, που οδηγεί σε έντονη πλημμύρα. *«Μ' έπιασ' ένα κουρκουσάλι, στου δρόμου π' γύρ'ζα απ' τ'ς ιλιές, τσι έγινα τζόλι».* Πιθανόν, σύνθετη απ' τις λατινικές λέξεις: *circius* = σφοδρός άνεμος και *salientes* (υπονοείται aquae) = ύδωρ που ρέει κρουνηδόν.

- **κουρκουσούρ'ς (ο).** Κουτσομπόλης, ανακατωσούρας. Είναι επίσης σε χρήση στο Δαδί, στη Δαύλεια καθώς και στην Ήπειρο.

- **κουρκουσουρεύου.** Κυκλοφορώ τα διάφορα κουτσομπολιά. Πιθανόν σύνθετη απ' τις αρχαιοελληνικές λέξεις: *κίρκος* = κύκλος και σύρω, επειδή (μεταφορικά) αυτός που κουτσομπολεύει ουσιαστικά κυκλοφορεί τα κουτσομπολιά. Είναι επίσης σε χρήση στο Δαδί, στη Δαύλεια καθώς και στην Ήπειρο.

- **κουρκουτσέλι(το).** Είδος αγκαθιού, που λέγεται αλλιώς τσιφαλάς. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα (κουρκούτσελο).

- **κουρμουφανέλα (η).** Η φανέλα, που έρχεται σε άμεση επαφή με το κορμί του ανθρώπου. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κουρούνης (ο).** Ο αξιολύπητος, ο ταλαίπωρος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κουρούπ' (το).** Πήλινο δοχείο. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *κορύπη*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κουρσιούμ.** Πολύ γρήγορα, τρέχοντας. *«Αυτός πήγιν' κουρσιούμ πέρα...»*. Απ' τη λατινική λέξη *cursim* = δρομαίως. Ακόμα ν' αναφέρουμε, ως σχετική, και την τουρκική λέξη *kursun* = σφαίρα όπλου.

- **κουρτσίδ' (το).** Μικρό χαλί κατώτερης ποιότητας, που είναι σε καθημερινή χρήση στο σπίτι. Πιθανόν σχετίζεται με τη λέξη *κουρτσάζω* = πιάνω κόρα απ' την απλυ-

σιά, η οποία χρησιμοποιείται στην περιοχή των Ιωαννίνων, επειδή πράγματι τα κουρτσίδια είναι σχετικά βρώμικα, αφού χρησιμοποιούνται σε καθημερινή βάση στα

σπίτια, σε αντίθεση με τα γιορτινά χαλιά, που στρώνονται λιγότερες φορές και διατηρούνται καθαρότερα. Η λέξη κουρτσιάζω σχετίζεται με τη σλαβική λέξη *korica* = φλούδα, κρούστα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **κουρφ'νός (ο).** Κορυφαίος, ο πιο ψηλός σε θέση. *«Κόλλα στου κουρφ'νό κλουνάρ'»* = Ανέβα στο πιο ψηλό κλωνάρι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κουσμάρ'(το).** Τσοπάνικο φαγητό. Παρασκευάζεται από τυρί φρέσκο και λίγο αλεύρι, τα οποία βράζονται μέχρι να χυλώσουν. Πιθανόν σχετίζεται με την αλβανική λέξη *hoshmar* = γλυκό από καλαμποκίσιο ψωμί, τυρί και βούτυρο. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα (κουτσμάρ).

- **κουσούλτα (τα).** Οι παλιές ωραίες απογευματινοβραδινές συγκεντρώσεις στις γειτονιές της Αράχοβας την περίοδο του καλοκαιριού, όπου συζητιόταν με ενδιαφέρον η τρέχουσα επικαιρότητα του χωριού, αλλά και η γενικότερη επικαιρότητα και βεβαίως γίνονταν και τα σχετικά κουτσομπολιά. Απ' τη λατινική λέξη *consulto* = συσκέπτομαι. Στην περιοχή των Ιωαννίνων χρησιμοποιείται η λέξη αυτή (κ'σούλτου) που σημαίνει ιατρικό συμβούλιο. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **κούτλας (ο).** Σκεύος, που χρησιμοποιούσαν οι τσοπάνηδες για να μετρούν το γάλα. Απ' την αρχαιοελληνική

λέξη *κοτύλη* = μικρό αγγείο, καθώς και μέτρο υγρών. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη,

στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **κουτλουκ'βάρ.** Το μπέρδεμα, που επέρχεται κατά την συμπλοκή των ανθρώπων. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο.

- **κουτρουλόπιδου (το).** Μικρό παιδί κι ανέμελο. Χρησιμοποιείται στη φράση: *«Αυτός κάνει σα κουτρουλόπιδου».* Ίσως το πρώτο συνθετικό της λέξης αυτής να σχετίζεται με τη λέξη *κουτουρού.* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (κουτουρλόπιδου), στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κουτρώνι (το).** Η μεγάλη πέτρα.

- **κουτσ'μαδάου.** Πειράζω κάποιον με μικρές επιπόλαιες (εδώ κι εκεί) τσιμπιές.

- **κουτσ'ναντέρα (η).** Αρρώστια γιδιών, ένα είδος δυσεντερίας.

- **κουφνίδα (η).** Ο καρπός (μικρός, στρογγυλός) της τριβολιάς.

- **κουφτιρίδα (η).** Σχεδόν επίπεδη μικρή πέτρα με οξεία τουλάχιστο τη μια ακμή της. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (κουφτέρα), στη Σουβάλα, στο Δαδί (κουφτερνίδα), στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **κουφτίς.** Τρόπος στηρίγματος σώματος με τη στενότερη έδρα του. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην

Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κούχτισου (το).** Πράγμα βαρύ κι ακαλαίσθητο. Χρησιμοποιείται και μεταφορικά στη φράση: *«Κάθιτ' σα κούχτιου».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κουψουραχιάζου.** Κτυπώ κάποιον καίρια στη ράχη (κυριολεκτικά κόβω τη ράχη κάποιου). Αξίζει ν' αναφερθεί η αρχαιοελληνική λέξη ῥαχίζω = φονεύω. Σύμφωνα με τον Αισχύλο στους «Πέρσες» (426) οι Έλληνες στη ναυμαχία της Σαλαμίνας «ἔπαιον, ἐρράχιζον» τους βαρβάρους. Είναι επίσης σε χρήση, στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κρασόβριμα (το).** Παραδοσιακό κολατσιό με πολλές θερμίδες, που τρωγόταν παλιότερα στις μέρες του χειμώνα. Η συνταγή απλή: καψαλιστό ψωμί στο τζάκι, που κόβεται σε κομματάκια στο πιάτο και πάνω τους περιχύνεται κρασί και λάδι. Να σημειώσουμε ότι το κρασόβρεμα συνηθιζόταν σαν κολατσιό (ακράτισμα) και στην αρχαία Ελλάδα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κρένου.** Μιλώ σε κάποιον, ανταλλάσσω χαιρετισμό με κάποιον. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **κρησάρα (η).** Λεπτό κόσκινο. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *κρησέρα.* Είναι επίσης σε χρήση και στην Ήπειρο.

- **κριγιάς (το).** Το κρέας.
- **κριμαλιάζουμ'.** Σκαρφαλώνω και μένω μετέωρος, π.χ.

από ένα κλαδί δέντρου. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **κριμ'διρή (η).** Κρεμμυδόσουπα με μπόλικη ντομάτα και φύλλα δάφνης. Τα κρεμμύδια προηγουμένως έχουν τηγανιστεί ελαφρά προτού βράσουν. Ήταν σύνηθες κολατσιό των Αραχοβιτών, τα παλιότερα χρόνια, που το έτρωγαν πριν ξεκινήσουν για τις δουλειές τους.
- **κριτσόπια (τα).** Κακοτράχαλος τόπος.
- **κρούζου.** Χρησιμοποιείται στη φράση: «Αυτοί *κρούζ'νι συτζένια*» = αυτοί έχουν κάποια συγγένεια. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (κρούω), στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.
- **κρούχτ'ς (ο).** Αυτός που συνηθίζει να πειράζει με λόγια ή χειρονομίες τις γυναίκες. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.
- **κρυγιουλόγι (το).** Η στάμνα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.
- **κ'στερ.** Και ύστερα. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.
- **Κ'στού, Κ'στούγιννα.** Χριστούγεννα. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.
- **κ'τσούρια.** Διάσπαρτοι μικροί βράχοι, που ξεφυτρώνουν

πάνω σε κάποιο λόφο. Πιθανόν σχετίζεται (μεταφορικά) με τη λέξη *κούτσουρα*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

Λ

- **λαβρίζου.** Ζεσταίνομαι από αφόρητη ζέστη. Απ' τη λέξη *λάβρα* = αφόρητη ζέστη. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **λαγγάζου.** Επιθυμώ πολύ. Στην αρχαιοελληνική γλώσσα η λέξη αυτή σημαίνει υποχωρώ. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **λαγιάζου.** Μένω ακίνητος, κρύβομαι.

- **λακάου.** Φεύγω τρέχοντας. Απ' το αρχαιοελληνικό ρήμα *λάσκω* (μέλλοντας: *λακήσομαι*, αόριστος: *ἐλάκησα*) = ηχώ, αντηχώ κάνω πάταγο σπάζω και συνταξσόμενο με γενική σημαίνει σκάζω. Αλλά και η νεοελληνική λέξη *σκάζω*, μεταξύ των άλλων, σημαίνει φεύγω τρέχοντας. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **λάκκα (η).** Άδενδρος έκταση συνήθως επίπεδη. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *λάκκος*.

- **λάκκους (ο).** Το κοίλωμα που σκάβεται στο έδαφος για την κατάσβεση του ασβέστη. Επίσης σημαίνει τη θέση όπου μια ομάδα ανθρώπων ανάβει φωτιά για να ψήσει ένα αριθμό σφαγίων (αρνιών ή κατσικιών) την ημέρα του Πάσχα ή την ημέρα της γιορτής του Αγίου Γεωργί-

ου. Η ονομασία αυτή για το χαρακτηρισμό της θέσης ψησίματος οφείλεται στο γεγονός ότι, τα παλιότερα χρό-

νια οι τσοπάνηδες, όταν ήθελαν να ψήσουν κάποιο σφάγιο μέσα στο δάσος, προκειμένου ν' αποφύγουν τον κίνδυνο πυρκαγιάς, έσκαβαν λάκκο μέσα στο έδαφος κι εκεί άναβαν την απαραίτητη φωτιά. Ακόμη κι οι ληστές, που έκλεβαν αρνιά ή κατσίκια τα έψηναν σε λάκκους, τους οποίους σκέπαζαν κατάλληλα για να μην αποκαλυφθεί η κλεψιά τους.

- **λαλάου.** Έχει εκτός των άλλων και την έννοια του λέω ασυνάρτητα πράγματα, τρελλαίνομαι. *«Πάει αυτός ντιπ λάλισι...»*. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *λαλέω* = (μεταξύ των άλλων) φλυαρώ, πολυλογώ, εκπέμπω άναρθρους ήχους. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **λαλατζίτα (η).** Το υδαρές (έφλου) ζυμάρι. *«Τόκαμις λαλατζίτα του ζ'μάρ' τσι δε φουρνίζιτ'»*. Προέρχεται απ' την αρχαιοελληνική λέξη *λαλάγγη* = λάγανον = λεπτό και ευρύ πλακούντιο από αλεύρι και λάδι (τηγανίτα). Είναι επίσης σε χρήση στην Ήπειρο.

- **λαμάτσ'(το).** Το ζυμάρι, που δεν είναι καλά ψημένο. *«Του ψουμί δεν το 'ψησις καλά, είνι ντιπ λαμάτσ'»*. Πιθανόν σχετίζεται με την τουρκική λέξη *bulamac* = κουρκούτι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (λάμα), στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα (λάμα).

- **λαμπρός (ο).** Η μεγάλη φλόγα της φωτιάς. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **λαντουρίζου.** Καταβρέχω. Απ' το ρήμα *ραντίζω (ραντου-*

ρώ > λαντουρώ). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **λαπούσ' (το).** Δέντρο, που φύεται στον Παρνασσό απ' το οποίο οι τσοπάνηδες έφτιαχναν ραβδιά. Είναι σε χρήση και στη βλάχικη γλώσσα. Σ' άλλα μέρη λέγεται μελιός, καθόσον το αρχαιοελληνικό του όνομα είναι μελία. Το δένδρο αυτό όταν βρεί κατάλληλο έδαφος σε απρόσιτους βράχους μπορεί να φτάσει τα οκτώ (8) έως δέκα (10) μέτρα. Στην αρχαιότητα το χρησιμοποιούσαν για την κατασκευή δοράτων. Η λέξη λαπούσι πιθανόν προέρχεται απ' τη λατινική λέξη *lapis* που, μεταξύ των άλλων, σημαίνει και στήλη, επειδή το φυτό έχει τη μορφή στήλης. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα και στο Δίστομο.

- **λαργκουσιά (η).** Γουλιά. Απ' τη λέξη λάρυγγας. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **λαρώνου.** Ηρεμώ απ' τον πόνο και στη συνέχεια αποκοιμιέμαι. Φαίνεται ότι σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *ἱλαρός*. Είναι επίσης σε χρήση στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο.

- **λασπουτσούλι (το).** Το κύλισμα στη λάσπη και κατ' επέκταση η βρωμιά και η ακαταστασία που δημιουργείται από λάσπες. *«Έλα να καθαρίσουμ' τ'ν αυλή, δεν αντέχετ' άλλου αυτό του λασπουτσούλι».*

- **λασσαρίζου.** Κοπάζω. *«Λασσάρ'σι η βρουχή»* = Στα-μάτησε η βροχή. Απ' τη λατινική λέξη *lasso* = κοπάζω (*ventus lassatur* = ο άνεμος κοπάζει). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **λατζόλι (το).** Το λογχοειδές (λοξό) κομμάτι υφάσματος της φουστανέλας και μεταφορικά ο λοξός άνθρωπος. Απ'

τη λατινική λέξη *lanceola* = λογχίδιον. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **λατόπ'σα (η).** Η ρητίνη που εκκρίνουν τα έλατα. Χρησίμευε, τα παλιότερα χρόνια, ως φάρμακο αντισηπτικό των πληγών.

- **λατσούδ' (το).** Κλαδί από έλατο. Προέρχεται απ' τη λέξη *ελατούδι* ή ίσως από τη λατινική λέξη *lancea* = μακρύ δόρυ. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **λαχίδ' (το).** Μικρή λωρίδα καλλιεργήσιμης γης. Κληρονομικό τεμάχιο χωραφιού. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **λαψάνα (η).** Το φυτό με το επιστημονικό όνομα *«σίναπι το αρουραίον»* γνωστό στην αρχαιότητα σαν *λαψάνη ή λαμψάνη.* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **λεσφερίζου.** Ξοδεύω ανεξέλεγκτα. Πιθανόν σχετίζεται με την αλβανική λέξη *lesh* = αφήνω, ρίχνω, εξαπολύω, πετάω.

- **λήγουρα .** Γρήγορα. *«Να γυρίσεις λήγουρα στου σπίτ'*

να μην αργήσεις» (*γρήγορα > γλήγορα > λήγουρα*).

- **λημάρ' (το).** Μικρό δεμάτι από στάχυα. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *λῆμμα* = κάθε τι που λαμβάνουμε. Είναι

επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ληνοβόηθιου (το).** Η αλληλοβοήθεια μεταξύ συγγενών, φίλων ή γειτόνων για την καλύτερη καλλιέργεια των αγρών. Παλιότερα, το ληνοβόηθιου ήταν πολύ συνηθισμένο φαινόμενο στην Αράχοβα. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **ληριάζου.** Φλυαρώ, γκρινιάζω ανόητα. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ληρέω* = φλυαρώ, μωρολογώ, φέρομαι ανόητα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **λητάρ' (το).** Το σχοινί. Παραφθορά της λέξης *ειλητάριον*, η οποία προέρχεται απ' την αρχαιοελληνική λέξη *εἰλέω* = τυλίγω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **ληταρώνου.** Δένω με σχοινί. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **λιακά (τα).** Τα μάτια (μεταφορικά), επειδή βλέπουν το φως του Ήλιου. *«Κάτσι καλά γιατ' θα στα βγάλου τα λιακά σ'».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **λιαλισούρ'σμα (το).** Η υπνηλία από κούραση ή ξενύχτι.

Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στο Δαδί (γαλιούρσμα), στην Τιθορέα (γιαλούρσμα) και στη Δεσφίνα.

- **λιανάτσι (το).** Η μικρή ψείρα. Χρησιμοποιείται μεταφορικά στην έκφραση: *«Αυτές οι συνυφάδις τρώγωντ' σαν τα λιανάτσια».*

- **λιάντριμμα (το).** Το κονιορτοποιημένο, το κομμένο σε μικρά - μικρά κομμάτια υλικό. «Του *πάτ'σι, του χάλασ', το 'καμ' ντιπ λιάντριμμα».* Σύνθετη απ' τις λέξεις *ελιά* και *τρίμμα* = θρύψαλο. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (λιόντριμμα), στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **λιμάσ'κου (το).** Ο νηστικός, ο πεινα λέος, ο ψωμοζήτης. *«Δώστ' να φάει, Δεν τουν λέπ'ς τηράει σα λιμάσ'κου».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί (*λιμάζω* = πεθαίνω από πείνα και *λιμασμάρα* = το ξεθέωμα από πείνα), στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **λιμηρίδα (η).** Η διαρπαγή - εξαφάνιση τροφίμων. *«Δεν άφ'σι τίπ'τα. Λιμηρίδα!».* Σχετίζεται με τη λέξη *λιμούρα* = διαρπαγή τροφίμων, που χρησιμοποιείται στην περιοχή των Ιωαννίνων, η οποία προέρχεται απ' τη λέξη *λιμούρες ή αλμούρες* = ομάδες ρακένδυτων και πεινα λέων Αλβανών, που παλιότερα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας με την ανοχή των Τούρκων καταλήστευαν τα πλούσια χωριά της Ηπείρου. Επίσης να σημειώσουμε και τη βλάχικη λέξη *αλιμούρα* = λεηλασία, διαρπαγή. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **λιμουντήρ' (το).** Το μικρό ερπετό *μολυντήρι* με το επιστημονικό όνομα *«σαύρα η ημιδάκτυλος»* του οποίου οι εκκρίσεις είναι ερεθιστικές της επιδερμίδας. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στην

Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **λιμπά (τα).** Οι όρχεις. Είναι σε χρήση και στην Ήπειρο. Σύμφωνα με τον καθηγητή Φαίδωνα Κουκουλέ αυτή χρη-

σιμοποιείται και στις Ασσίζες της Κύπρου. Πιθανόν σχετίζεται με τη λατινική λέξη *libo* που, μεταξύ των άλλων, σημαίνει χύνω, εκχέω ή με τη λατινική λέξη *libido* που μεταξύ των άλλων σημαίνει γενετήσια επιθυμία.

- **λιριάρις (οι).** Οι λερωμένες φουστανέλες, που τις φορούσαν τα παλιά χρόνια τα πραγματικά παλληκάρια. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα (λιγδιάρις).

- **λισβός (ο).** Ο αδύνατος. Αξίζει να σημειωθεί ότι στην περιοχή Πωγωνίου της Ηπείρου χρησιμοποιούνται οι λέξεις *λισβός* και *λίσβας*, για να χαρακτηρίσουν το αργιλλώδες έδαφος. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **λιτρουβιάρ'ς (ο).** Αυτός που παλιότερα κουβαλούσε με το ζώο του τον ελαιόκαρπο απ' το αμπάρι του ιδιοκτήτη στο ελαιοτριβείο και στη συνέχεια το λάδι απ' το ελαιοτριβείο πίσω στο σπίτι του δικαιούχου. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **λίχρα (η).** Ζέστη που φέρνει λιποθυμία, και μεταφορικά, η οχληρότης από γκρίνια. *«Κάνει λίχρα σήμιρα».* Πιθανόν σχετίζεται με τη λατινική λέξη *liquor, oris* = υγρότης, επειδή ο ζεστός και υγρός καιρός είναι ιδιαίτερα οχληρός. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **λόζους (ο).** Τοποθεσία, θέση. *«Κάτσι στου λόζου σ'».* Απ' τη βλάχικη λέξη *loziu* = φωλιά αγρίων ζώων. Είναι

επίσης σε χρήση στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **λόϊδα (τα).** Οι τούφες των μαλλιών που κρέμονται αχτένιστες. *«Χτινίσ', πιτάν' τα λόιδα σ'».* Πιθανόν σχετίζεται με τη λέξη *λόζιαβος* = ο σπειροειδής, ο στριφογυριστός, ο μπλεγμένος, π.χ. στη φράση *«έχει τα μαλλιά τ' λόζιαβα»*, που χρησιμοποιείται στην περιοχή της Κόνιτσας (*λόζιαβα > λόζια > λόδια > λόιδα*). Επίσης, ν' αναφέρουμε και τη λατινική λέξη *lodix* = τραχύμαλλο δέρμα κατσικιού μετασκευασμένο σε πανωφόρι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (λουγδιά), στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα (λοϊδιά).

- **λουβιά (τα).** Τα φρέσκα φασολάκια. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *λοβός* = (μεταξύ των άλλων) κέλυφος οσπρίων. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **λουγιών του λουγαδιών.** Ειδών - ειδών, λογής-λογής.

- **λούγκα (η).** Πυώδες απόστημα, που σχηματίζεται στη βάση των μηρών κοντά στη βουβουνική περιοχή. Σχετικές η βλάχικη *lunga* και η αλβανική *lung*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **λουθ'νάρ' (το).** Φλεγμονώδες εξάνθημα του δέρματος, ο γνωστός *«καλόγερος»*. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *δο-*

θίην (δοθίην > δοθήναρι > δουθ ναρ > λουθ ναρ). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **λουλατσιάζου.** Χάνω τα λόγια μου, αποβλακώνομαι. Απ' τη λέξη *λωλός* = ο διανοητικά ανάπηρος, ο χαζός από την αρχαιοελληνική λέξη *ὀλωλός* = χαμένος, καταστραμμένος (μετοχή παρακειμένου του *ὄλλυμι*). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **λουμάτσ' (το).** Νεαρός βλαστός, που ξεπετάγεται απ' τους κορμούς ή απ' τα μεγάλα κλαδιά των δένδρων κι ο οποίος συνήθως αφαιρείται ως άχρηστος. Στη βλάχικη γλώσσα υπάρχει η λέξη *λουμάκιου* = κλαδί. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **λουμπάρδα (η).** Το παιχνίδι (κανονάκι), που έφτιαχναν τα παιδιά απ' τον κορμό της φρουξλιάς. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στο Δαδί (λαμπάρδα), στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **λουμπούτ'(το).** Το κουκουνάρι του έλατου. Πιθανόν σχετίζεται (μεταφορικά) με τη λατινική λέξη *lupatus* = ο ακανθώδης, το χαλινάρι, που έχει λύκο, δηλαδή σουβλερές σιδερένιες ακίδες, που μοιάζουν με τα σουβλερά δόντια του λύκου (*lupus* = λύκος), επειδή πράγματι τα κουκουνάρια των ελάτων δίνουν εχινώδη εικόνα (*lupatus > λουπούτια > λουμπούτια).* Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **λουχώνου.** Ζεσταίνομαι απότομα και σε μεγάλο βαθμό. Αντίστοιχο, ίσως, του ρήματος λαμπαδιάζω. Πιθανόν να σχετίζεται με τη λατινική λέξη *luceo* που, μεταξύ των

άλλων, σημαίνει λάμπω.

- **λύκουμα (το).** Το πύον. Πιθανόν σχετίζεται με τη λατι-

νική λέξη *liquidus, a, um* = υγρός, ρευστός. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **λυτσάρ'(το).** Κατάσταση βρωμιάς με λασπόνερα. *«Τόκαμις ντιπ λυτσάρ' δω μέσα».* Φαίνεται ότι σχετίζεται με τη λέξη *λούτσα* = κοιλότης εδάφους με ακάθαρτα νερά και κατ' επέκταση ο πολύ βρεγμένος (*λούτσα > λουτσάρ' > λυτσάρ').* Έξω από τις στρούγκες, παλιότερα, υπήρχαν γούρνες στο χώμα στρωμένες κι επιχρισμένες, που λέγονταν λυτσάρια, όπου σ' αυτές οι τσοπάνηδες έριχναν το φαγητό των σκυλιών και τα υποπροϊόντα απ' το γάλα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **λυχνουστάτ'ς (ο).** Η θέση όπου τοποθετούσαν τα παλιά χρόνια το λυχνάρι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

Μ

- **μαγγανάδραχτους (ο).** Ο άξονας του μαγγανιού (που έχει ενσωματωμένο καρούλι στο ένα άκρο του), στον οποίο περνιούνται τα μασούρια, προκειμένου να τυλιχτεί σ' αυτά το νήμα απ' την ανέμη, το οποίο είναι απαραίτητο για την κατασκευή των υφαντών. Χρησιμοποιείται επί-

σης (μεταφορικά) στη φράση: *«Τσινούργιους μαγγανάδραχτους!»*, για να χαρακτηρίσει κάποιον που εμφανίζεται ξαφνικά σε μια παρέα ανθρώπων και ο οποίος προσπαθεί γρήγορα να μονοπωλήσει τη συζήτηση.

- **μαζγάλι (το).** Στενό παράθυρο σπιτιού. Απ' την τουρκική λέξη *mazgal* = τουφεκίστρα, πυροβολοθυρίδα φρουρίου. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο.

- **μάζουμα (το).** Φόρα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μαθές .** Βέβαια, πράγματι, που λες. Είναι επίσης σε χρήση στη Σουβάλα, στο Δαδί, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα, όχι όμως και στη Δαύλεια.

- **μαλκάς (ο).** Μικρό ορεινό καλλιεργίσημο μέρος, το οποίο είτε βρίσκεται κοντά στις όχθες ρεματιάς, είτε περικλείεται από γύρω άγονες ή βραχώδεις εκτάσεις. Πιθανόν να σχετίζεται με τις αλβανικές λέξεις: *mal* = βουνό και *kash* = βούρλο, σχοίνος.

- **μαμαλίγκα (η).** Φαγητό του παλιού καιρού (βρασμένα λίγα, αλλά διαφορετικού είδους, όσπρια με πολύ νερό και λάδι όπου μέσα τριβόταν μπόλικο μαύρο ψωμί). Ήταν συνήθως φαγητό των ζευγιτάδων του Λιβαδιού της Αράχοβας, γι' αυτό και τους έλεγαν μαμαλιγκάδες. Απ' την αλβανική λέξη *memelig* = κουρκούτι, χυλός. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μαμιλές.** Η λέξη αυτή χρησιμοποιείται, κυρίως, για να χαρακτηρίσει ένα παραμελημένο κτήμα, που ουδείς φροντίζει, και το οποίο, τελικώς, είναι άχρηστο. *«Αυτό τ' αμπέλι είνι ένας μαμιλές, δεν αξίζει να τ' αγουράσεις»*

Επίσης, λιγότερο συχνά, χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει τα άχρηστα πράγματα καθώς και τους μη χρήσιμους ανθρώπους. Πιθανόν, σχετίζεται με την αρχαιο-

ελληνική λέξη: *το ἀμελές*, που μεταξύ των άλλων σημαίνει το παραμελημένο, για το οποίο ουδείς φροντίζει.

- **μανάδις (οι).** Οι μαχιές (κύρια γωνιακά ξύλα) της ξύλινης στέγης, απ' όπου τα παλιότερα χρόνια οι άνθρωποι κρεμούσαν διάφορα πράγματα. Λεγόταν απειλητικά και στη φράση: *«Κάτσι καλά, γιατ' θα σι κριμάσου απ' τ'ς μανάδις»*.

- **μανάρι (το).** Το θρεφτάρι (οικόσιτο αρνί ή κατσίκι). Σύμφωνα με το λεξικό του Ι. Σταματάκου πιθανόν προέρχεται απ' τη λέξη *ἀμνός* (*αμνός > αμνάριον > μανάρι*). Πιθανότερο όμως να προέρχεται (σύμφωνα με το λεξικό του Κ. Νικολαΐδη) απ' τη λατινική λέξη *manarius* = χείρας έχων, επειδή τα μανάρια είναι οικόσιτα ζώα, δηλαδή ζώα που τρέφονται απ' τα χέρια των ανθρώπων, που τα έχουν στα σπίτια τους. Αξίζει ν' αναφερθεί η βλάχικη λέξη *μανάρου* = οικόσιτο αρνί καθώς και η αλβανική λέξη *manar* = θρεφτάρι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **μανιά (η).** Μάλλινη χοντρή ζακέτα.

- **μανίτα (η).** Το μανιτάρι. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *«ἀμανῖται»* = μανιτάρια. Στην Αράχοβα φαίνεται ότι σώζεται η αρχαία ονομασία, καθόσον η ευρέως διαδεδομένη λέξη μανιτάρι, στον ελληνικό χώρο, είναι μεταγενέστερη (*αμανίτης > αμανιτάριον > μανιτάριον*).

- **μανταλίδ' (το).** Τούβλο. Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *μάνδαλον*, επειδή και τα τούβλα

κλείνουν (μανδαλώνουν) τα ανοίγματα στις διάφορες κατασκευές. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μαντές (ο).** Δυσκολία, κακό. *«Δεν πειράζ', μη στανα-χουριέσι. Είνι λίγους ου μαντές».* Η λέξη αυτή χρησιμοποιείται τόσο στη βλάχικη γλώσσα (*μαντέ*) και σημαίνει: αιτία, αφορμή, όσο και στην αλβανική γλώσσα (*mad*) και σημαίνει: απασχόληση, μικροϋπόθεση, μικροζήτημα.

- **μαντεύου.** Προμηνύω. *«Μάντεψαν τα σταφύλια»* φράση που λέγεται, όταν ορισμένες ρόγες σταφυλιών αρχίζουν και ωριμάζουν (μαυρίζουν) και προμηνύουν έτσι την πλήρη ωρίμασή τους σε λίγο καιρό. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μαντουλόγι (το).** Γιατροσόφι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **μαργώνου.** Κρυώνω. Πιθανόν, σχετίζεται (μεταφορικά) με την αρχαιοελληνική λέξη *μαργαίνω* = μαίνομαι, παραφέρομαι ως μανιακός, επειδή πράγματι αυτός που κρυώνει πολύ, τρέμει ολόκληρος και μοιάζει σαν τον μανιακό άνθρωπο. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη στη Σουβάλα, Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μαρούδα (η).** Μεγάλο ταγάρι. Πιθανόν σχετίζεται με την αλβανική λέξη *marres* = λήπτης, δέκτης καθόσον η μαρούδα δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένας δέκτης, πραγμάτων για αποθήκευση και μεταφορά. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **μασλιά (η).** Η σοδειά κάθε είδους προϊόντος. Απ' την τουρκική λέξη *mahsul* = σοδειά. Είναι επίσης σε χρήση

στους Δελφούς, στην Αγόριανη (μαξούλι), στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μάτα.** Πάλι, ξανά. Χρησιμοποιείται και σαν πρώτο συνθετικό σε πολλά σύνθετα ρήματα, π.χ. *ματαπατάου, ματακάνου, ματατρώου* κ.λπ. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ματαράς (ο).** Ασκί για μεταφορά υγρών (νερού, κρασιού). Απ' την τουρκική λέξη *matara* = παγούρι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ματζιλόκα (η).** Αγροτικό κοπτικό εργαλείο (ένα είδος κλαδευτηριού με μακριά λαβή). Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *μάκελλα* = γεωργικό εργαλείο με μια κόψη (*μάκελλα > μακελλόκα > ματσιλόκα > ματζιλόκα*). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ματσαλάου.** Μασάω με απρεπή και ηχηρό τρόπο το φαγητό μου με αποτέλεσμα να εκνευρίζω τους γύρω μου. Είναι επίσης σε χρήση και στην Ήπειρο.

- **μαυλάου.** Ενεργώ με όρεξη κι αποτελεσματικότητα, *«το προχωρώ το πράγμα»*. Πιθανόν σχετίζεται με την λέξη *μαυλίζω* (Ησύχιος) = μαστροπεύω, προαγωγεύω. *«- Πώς τα πάει αυτός με τ' δ'λειά; - Μπά, δεν παρά του μαυλάει»*.

- **μέδ'λας.** Η θήκη όπου έβαζαν τα παλιότερα χρόνια το υλικό μιδ'λάρ', με το οποίο καθάριζαν το όπλο, κι αυτό το υλικό δεν ήταν τίποτα άλλο, παρά το μεδούλι των σφαγμένων ζώων.

- **μελισσαργιά (η).** Η μικρή καλλιεργούμενη περιοχή που βρίσκεται μεταξύ πετρωδών (άγονων) σχηματισμών, αλλιώς λέγεται και **σκούλα.**

- **μέλιτουμα (το).** Σιρόπι που χρησιμοποιείται στα γλυκά του ταψιού, καθώς και στις τηγανίτες και στα κοκοτάκια (παραδοσιακά γλυκά). Στα παλιότερα χρόνια δεν υπήρχε η ζάχαρη, γιαυτό χρησιμοποιούσαν στην παρασκευή γλυκών το μέλι ή το πετιμέζι. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *μελιτόω* = γλυκαίνω κάτι αναμειγνύοντάς το με μέλι.

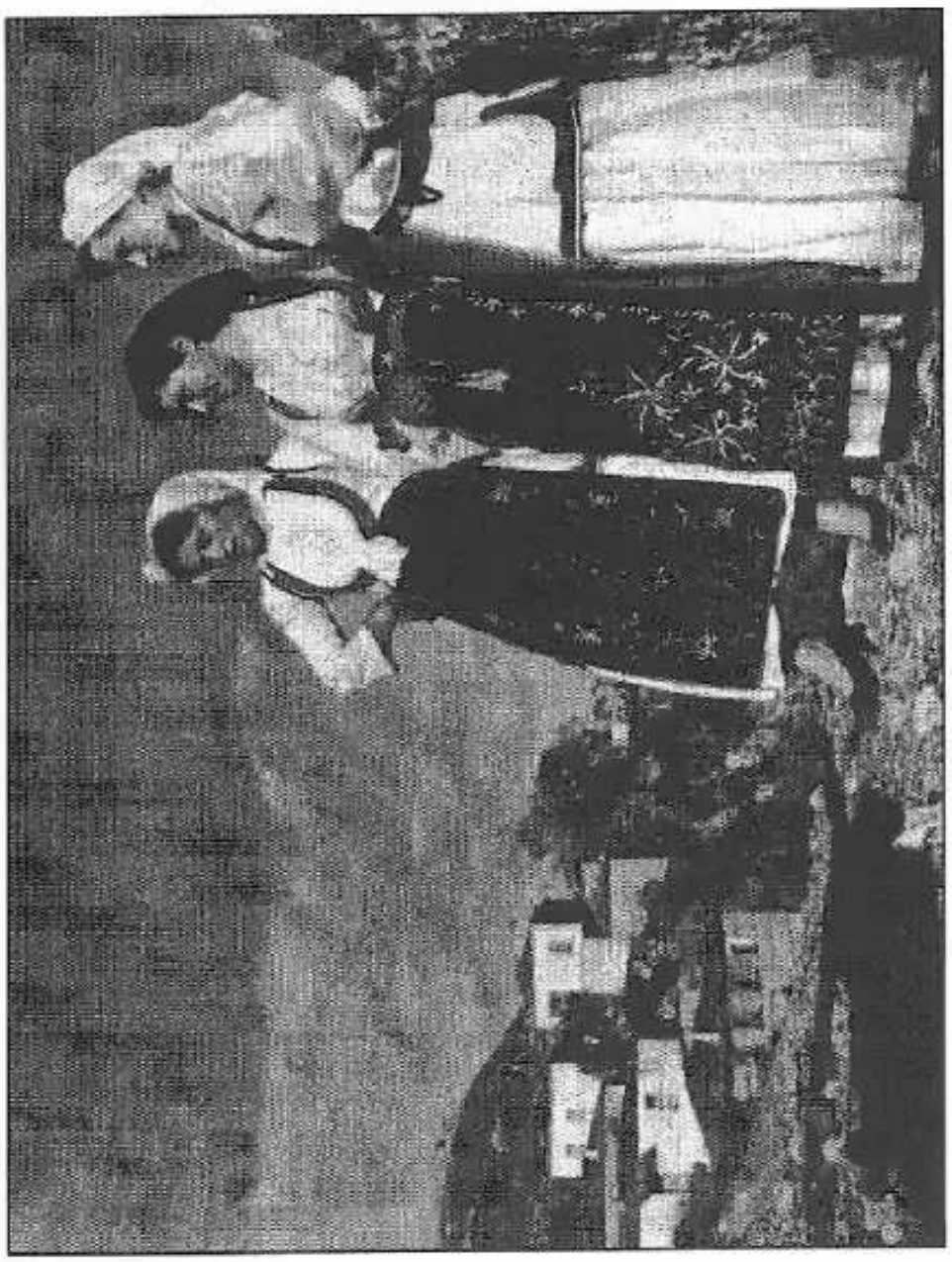
- **μέμκας (ο).** Είδος άγριας σφήκας, που αλλού λέγεται σερσέκι ή μπούμπουρας. Το τσίμπιμά του είναι πολύ δηλητηριώδες κι ο ήχος κατά το πέταγμά του χαρακτηριστικός. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (βέμκας), στην Αγόριανη (μπέμπκας), στη Σουβάλα (βέμκας), στην Τιθορέα και στο Δίστομο.

- **μέσ' απ' τώρα.** Πριν λίγο. *«Μέσ' απ' τώρα γινόταν μιγάλους τσακουμός. Ακ'γόταν σ' ούλη τ' γειτουνιά».*

- **μετζαλιστό (το).** Το λεπτό βαμβακερό ύφασμα του αργαλειού για πουκαμίσες, το οποίο το βάφτιζαν σε πολύ αραιό ζυμάρι, το έστιβαν και το άπλωναν ζαρωμένο, κι αυτό ξεραινόταν κι έμενε έτσι κατσαρωμένο. Σχετίζεται με τη δαδιώτικη λέξη (που χρησιμοποιείται και στην Τιθορέα) *μαντζιαλιάζου* = βάζω νήματα και βράζουν ρίχνοντας μέσα αλεύρι για να μη ξεστρώνεται και κόβεται η κλωστή. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **μέχουμ'.** Επιθυμώ κάτι, μου αρέσει κάτι. *«Αυτός του μέχιτ' του κρασί...».* Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *μαίομαι* = επιδιώκω, επιζητώ. ή πιθανότερο με την αρχαιοελληνική λέξη *μαχάω* = επιθυμώ, θέλω να πολεμήσω (Ησύχιος). Είναι επίσης σε χρήση στους

Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

Τρεις λυγερές συνάζονται.

- **μιθύσι (το).** Άγριο χόρτο, που φυτρώνει σε σχισμές βράχων (π.χ. στο βράχο του Ρολογιού της Αράχοβας) με λεπτά φύλλα και ιδιότυπη γεύση που ίσως, όταν τρώγεται σε μεγάλες ποσότητες, φέρνει ζάλη κι έτσι μάλλον εξηγείται και τ' όνομά του. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (μεθύστακα), στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **μιλάδα (η).** Η κυκλοθυμική συμπεριφορά. *«Άστουν αυτόν, τουν έπιασ' η μιλάδα».* Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *μέλας,* η οποία μεταφορικά σημαίνει ζοφερός, φοβερός, κακός, μαυροψύχης, ασαφής, αινιγματώδης. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μιλαδιακός (ο).** Ο κυκλοθυμικός άνθρωπος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μιλάς (ο).** Το φυτό με το επιστημονικό όνομα *«Ιξία η λευκή»,* που παρασιτεί σε έλατα κι είναι εκλεκτή τροφή για τα μανάρια. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα (μιλιός), στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μιλιγκούνι (το).** Το πολύ μικρό καφεκκόκινο μυρμήγκι. Απ' την αλβανική λέξη *milingon* = μυρμήγκι.

- **μιλιτώνου.** Σιροπιάζω το γλυκό του ταψιού ή τις τηγανίτες και τα κοκοτάκια. *«Άϊντι αρή πέρασ' η ώρα, έλα να μιλιτώσουμ' τα γλυκά».* Απ' την αρχαιοελληνική λέ-

ξη *μελιτόω* = γλυκαίνω κάτι αναμειγνύοντάς το με μέλι.

- **μιρέκλου (η).** Χαρακτηρισμός ανισόρροπης γυναίκας.

Πιθανόν σχετίζεται με τη λατινική λέξη *miracula* = το τέρας (κωμικό επί γυναικός).

- **μιριλιάζου.** Παραλύω π.χ. από ζέστη, κούραση. *«Βάλτου να τσ'μηθεί αυτό (*το μικρό παιδί*), έχει ντιπ μιριλιάσ'».* Πιθανόν σχετίζεται με την αλβανική λέξη *mjere* = δυστυχής, κακότυχος, κακόμοιρος, άθλιος (*μιέρε > μιριλός > μιριλιάζου*). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μιριλός (ο).** Ο ανισόρροπος. Φαίνεται ότι, όπως είδαμε προηγουμένως, σχετίζεται με την αλβανική λέξη *mjere* καθόσον ο ανισόρροπος είναι στο βάθος ταλαίπωρος, δυστυχής άνθρωπος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μιταβγατ'σμένους (ο).** Μεταφορικά σημαίνει: ο πολύ ψηλός και λεπτός άνθρωπος. Κυριολεκτικά η λέξη μιταβγατ'σμένου σημαίνει το πανί ή το πλεκτό που έχει επιμηκυνθεί εκ των υστέρων με ράψιμο πρόσθετου υφάσματος ή με πρόσθετο πλέξιμο.

- **μ'κρόπλου (το).** Μικρούλικο.

- **μόρα (η).** Ο εφιάλτης στον ύπνο. Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική *Μορμώ.* Αξίζει ν' αναφερθεί επίσης η σερβική λέξη *mora* και η βουλγαρική *mora* με την ίδια σημασία. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μούγκρ' (η).** Γινάτι, μνησικακία, φθόνος, π.χ. στη φράση: *«Αυτόν τουν έχει μούγκρ'»*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μουδάντα (η).** Σώβρακο.

- **μουλάγα (η).** Μικρή φωλιά, κρυψώνα. Στην περιοχή των Ιωαννίνων είναι σε χρήση αντίστοιχα η λέξη *σμούλα* = φωλιά λαγού. Πιθανόν κι οι δυο αυτές λέξεις σχετίζονται με τη λατινική λέξη *dissimulo* = προσποιούμαι κάτι, κρύβω κάτι ή απ' την αρχαιοελληνική λέξη *μύω* = είμαι κλειστός, κλείομαι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια, στη Δεσφίνα (μολάδα) καθώς και στην Ήπειρο.

- **μουλεύου.** Μολύνω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **μουλιφάδα (η).** Κλαδί δένδρου που έχει πολλά φρούτα ή γενικότερα πολλούς καρπούς. *«Να! Φτάσι αυτή τ' μουλιφάδα. Έχει γινουμένα κουρόμπλα»*.

- **μουλουγάου.** Διηγούμαι, εξιστορώ. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ομολογώ*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **μουνιάς (ο).** Το αρσενικό αγριογούρουνο, το καπρί. *«Θ'μώμι ένα μουνιά! Τρουμάξαμ' να τουν σκουτώσουμ'»*. Είναι σε χρήση και στην Ήπειρο (Ζαγοροχώρια).

- **μουρέλλα (η).** Ο καρπός της μουριάς τον οποίο, τα παλιότερα χρόνια, έτρωγαν με ευχαρίστηση τα παιδιά λό-

γω έλλειψης άλλων φρούτων.

- **μουρουζώντανους (ο).** Ο μισοπεθαμένος. Αυτός που έχει ατελή αίσθηση της πραγματικότητας όπως τα μωρά.

- **μουρφόσταλου (το).** Το τάχα ωραίο (απ' τη λέξη *ομορφοστολισμένο*). Λέγεται, συνήθως, ειρωνικά. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο.

- **μουρώνου.** Ενοχλούμαι κι αλλάζει έκφραση η μούρη μου. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μουσκφός (ο).** Κουτοπόνηρος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μουστόπ'τα (η).** Μουσταλευριά. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μουτίφ (το).** Το σχέδιο, που επαναλαμβάνεται στο χαλί ή το καρπίτι. Απ' την ιταλική λέξη *motivo* = αυτό που επαναλαμβάνεται στερεότυπα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μουτλάκ.** Σώνει και καλά, οπωσδήποτε. *«Μουτλάκ τόκαμις αυτό που ήθελις».* Απ' την τουρκική λέξη *mutlaka* = οπωσδήποτε. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μουχλουρόρ' (το).** Καιρός ομίχλωσης με κρύο βοριά.

- **μούχτουρου (το).** Ποικιλία σταφυλιού με μαύρες και σκληρές ρόγες και στιφή γεύση που χρησίμευε στην παρασκευή καλής ποιότητας μπρούσκου κρασιού (έδινε

χρώμα). Είναι επίσης σε χρήση στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μόχαλου (το).** Λιθάρι στο μέγεθος γροθιάς. Είναι επίσης σε χρήση στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **μπαγούτσ' (το).** Η λέξη αυτή αρχικώς σήμαινε, στην Αράχοβα, το περίεργο στην όψη εργαλείο του μελισσοκόμου, το οποίο χρησίμευε για το κάπνισμα των μελισσών. Αποτελείτο από ένα χαρακτηριστικό χωνί, το οποίο προσαρμοζόταν πάνω σε μια βάση, η οποία μπορούσε να συμπιεστεί και να αποσυμπιεστεί, ώστε να βγει απ' την κορυφή του χωνιού, όπου υπήρχε οπή, κατά κύματα ο καπνός που παραγόταν από ειδικό καιόμενο υλικό, το οποίο έμπαινε μέσα στη συσκευή. Τελικώς, στην Αράχοβα η υπόψη λέξη κατάντησε να σημαίνει (μεταφορικά) κάθε περίεργο πράγμα που σου προκαλεί αποστροφή και φόβο.

  Η ονομασία αυτή πιθανόν να προέρχεται απ' την ιταλική λέξη *bautta* (μπαούτα) που σημαίνει το ντόμινο, δηλαδή τη μαύρη στολή που φορούσαν οι μεταμφιεσμένοι στην Ιταλία και στην Ελλάδα παλιότερα, στην Κέρκυρα (όπως προκύπτει από το χρονικό του Γάλλου πρόξενου Andre Grasset Saint – Sauver στα τέλη του ΙΗ΄ αιώνα· βλέπε έργο του Κυριάκου Σιμόπουλου *«Ξένοι Ταξιδιώτες στην Ελλάδα 1700-1800»* τόμος Β΄). Χαρακτηριστικό αυτής της στολής ήταν το μαύρο τριγωνικό καπέλο εν είδει χωνιού που σκέπαζε την κεφαλή των μεταμφιεσμένων.

- **μπαλντίμ (το).** Πλατειά δερμάτινη ζώνη, που χρησιμεύ-

ει, μαζί με την ίγκλα, για να σταθεροποιεί το σαμάρι πάνω στο σώμα του υποζυγίου. Απ' τη λατινική λέξη *balteus, i* = πλατύς δερμάτινος ιμάντας. Είναι επίσης σε

χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **μπαμπατσούλι (το).** Ζωύφιο και κατ' επέκταση μικροοργανισμός, που βρίσκεται σε ακάθαρτο νερό. Πιθανόν προέρχεται απ' τη λέξη *μπούμπα* = μικρό έντομο (σλαβική λέξη). Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα και στη Δαύλεια.

- **μπαρδάκα (η).** Μικρό ξύλινο παγούρι, που χρησιμοποιείται για κρασί. Απ' την τουρκική λέξη *bardak* = κύπελλο. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μπαρζακανιά (η).** Δοσοληψία, *αλισφερίσι*, εμπορική σχέση. *«Μι του δ'κό σ' φάει τσι πιες τσι μπαρζακανιές μη κάν'ς».* Απ' την τουρκική λέξη *bezirkan* = έμπορος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μπαρίσια (τα).** Σχέσεις. Απ' την τουρκική λέξη *baris* = συμφιλίωση. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς και στο Δίστομο.

- **μπασμένους (ο).** Ο κοντός, ο μικρόσωμος άνθρωπος. *«Δεν τρώει τίπ'τα αυτό του μπασμένου».*

- **μπασντί (το).** Λεπτά ξερά χόρτα, που χρησιμεύουν και για τροφή των ζώων. Πιθανόν απ' την αλβανική λέξη *pashendet* = ασθενικός (μεταφορική χρήση). Είναι σε

χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (μπασδί), στην Τιθορέα, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μπατανίζου.** Ασβεστώνω. Πιθανόν σχετίζεται με την αρ-

χαιοελληνική λέξη *ἐμπάσσω* = ραίνω, ραντίζω ή τη λατινική λέξη *batuo* = κρούω, επειδή ίσως στα παλιότερα χρόνια το ασβέστωμα γινόταν με ράντισμα ή με χτύπημα με τη βοήθεια κλαδιού σπάρτου. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μπατανάς** (ο). Γαλάκτωμα ασβέστη έτοιμο για ασβέστωμα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μπάτσι.** Μήπως και. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μπαχταριά** (η). Σκόνταμα. « *Έφαγι αυτός μια μπαχταριά τι λουγιά!*». Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια.

- **μπιβάδα** (η). Δροσερό νερό με ούζο, που προσφερόταν στους αγρότες απ' τις γυναίκες τους, όταν αυτοί έφταναν κουρασμένοι απ' τη δουλειά τους στο σπίτι τους. Πιθανόν σχετίζεται με τη βλάχικη λέξη *μπιάου* = πίνω (*μπιάου* > *μπιάδα* > *μπιβάδα*). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα (μπεβάδα).

- **μπιγιντάου.** Καταδέχομαι. Απ' την αλβανική λέξη *bejendis* = καταδέχομαι (*bejendisur* = καταδεκτικός). Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **μπιλόχι** (το). Ο ψηλός και ρωμαλαίος, ο υπερμεγέθης, ο

θηριώδης. *«Ήταν κατ' πουντίτσια, μπιλόχια!»*. Πιθανόν σχετίζεται με τις λατινικές λέξεις bellua = θηρίον, *bellualis* = θηριώδης. Αξίζει να σημειωθεί και η λέξη *βα-*

λαιός = μέγας, πολύς, που αναφέρεται απ' τον Ησύχιο. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (σημαίνει μεγάλο ποντίκι) και στη Σουβάλα (σημαίνει επίσης μεγάλο ποντίκι).

- **μπιμπίτς' (το).** Η άλλη ονομασία του μέμκα (βλέπε παραπάνω). Είναι επίσης σε χρήση στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μπινάρια (τα).** Δίδυμα αδέρφια. Απ' τη βλάχικη λέξη *μπινάτς* = δίδυμος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μπιουφύτ'ς (ο).** Δερματικό νόσημα, που ταλαιπωρούσε παλιά τα κεφάλια των μικρών παιδιών. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **μπιρίζ'.** Διαρρέει υγρό. *«Μπιρίζ' η δόγα κρασί»*. Απ' την αλβανική λέξη *bir* = τρύπα, άνοιγμα αλλά και τρυπώ, διαπερνώ. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (μπριζ), στην Αγόριανη, στο Δαδί (ομπρίζ) και στο Δίστομο.

- **μπιρίζουμ'.** Καίγομαι (από ζέστη). Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *πυροῦμαι* = καίγομαι, φλέγομαι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **μπιρμπάσκου (το).** Το αλητόπαιδο. *«Φεύγα απουδώ παλιουμπιρμπάσκου...»*. Απ' την ιταλική λέξη *μπερμπάντης* (*birbante*). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς,

στην Αγοριανή, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **μπισίτσ'** (το). Η κούνια του μωρού. Απ' την τουρκική λέξη *besik* = κούνια.

- **μπλαΐμς** (ο). Ήσυχος, πράος άνθρωπος. Απ' την τουρκική λέξη *mulayim*. = πράος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **μπλατσιάζουμ'**. Συναντώ τυχαία κάποιον με τον οποίο έχω διαφορές. Ίσως σχετίζεται με την αρχαιοελληνική *πελάζω* = προσεγγίζω, έρχομαι πλησίον ή το πιθανότερον σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *ἐμπαλάσσω* = περιπλέκω κάτι σε κάτι ή κάτι με κάποιον. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο (μπλάζου).

- **μπλένης** (ο). Χαζός, βλάκας. Απ' τη λατινική λέξη *blennus, i* = βλάκας. Είναι επίσης σε χρήση στο Δίστομο.

- **μπλιάτ'κου** (το). Το δικαίωμα ελαιοτριβείου για την έκθλιψη του ελαιόκαρπου και γενικότερα το δικαίωμα του μύλου για το άλεσμα (*μυλιάτικο > μλιάτ'κου > μπλιάτ'κου*). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (μυλιάτικο), στην Αγόριανη, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μπλι** (το). Στομάχι. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *μύλη* = μύλος (μεταφορική χρήση). *«Μη τρως ζιστό ψουμί πιδάτσιμ', θα σταθεί στου μπλι σ'»*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (μλι), στο Δαδί (μουλί), στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μπλουκαθ'σμένου** (το). Χαρακτηρισμός για ψωμί, που δεν έχει φουσκώσει κατά το ψήσιμό του και έχει πολλή υγρασία. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην

Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μπλουπουνάου**. Πιέζω μια πληγή που μου προκαλεί πό-

νο και δυσφορία, με αποτέλεσμα να την ερεθίζω περισσότερο. *«Μη του πειράϊζ' του πουνίδι σ'. Μη του μπλουπουνάς. Δε γκάνει»*.

- **μπόγλιζα (η)**. Η νταμιζάνα. Πιθανόν σχετίζεται με την ιταλική λέξη *bugliolo* = κάδος.

- **μπόλια (η)**. Πετσέτα. Σύμφωνα με το λεξικό του Ι. Σταματάκου προέρχεται από την ενετική λέξη *imbogio*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μπούγας (ο)**. Χρησιμοποιείται ως βρισιά για να χαρακτηρίσει κάποιον ως ζώο. Απ' την τουρκική λέξη *boga* = ταύρος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **μπουλλέτου (το)**. Δελτίο προτεραιότητας, π.χ. για το πότισμα στον ελαιώνα. Απ' την ιταλική λέξη *biglietto*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μπουλουγούρ' (το)**. Χοντροκομμένο σιτάρι κατάλληλο για την παρασκευή τραχανά. Απ' την τουρκική λέξη *bulgur*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **μπουλντούμ**. Ηχοποιημένη λέξη που σημαίνει τη βίαιη είσοδο στο νερό. *« Έπισ' μπουλντούμ μεσ' στου νιρό»*. Είναι σε χρήση και στην Ήπειρο.

- **μπουμπόλι (το).** Σαλιγκάρι. Απ' την αλβανική λέξη *bobolj* = μικρό σαλιγκάρι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μπουνιάζου.** Κοιτάζω κάπου καλά, με προσηλωμένο βλέμμα. *«Αυτός μπουνιάζει δώθι κατ' ιμάς».* Σχετίζεται με τη βλάχικη λέξη *μπούνου* = καλός. Ο Ευάγγελος Μπόγκας στο βιβλίο του: *«Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου»* αναφέρει ότι στην Ήπειρο (στα Καστανοχώρια) η λέξη μπουνιάζου σημαίνει ωριμάζω καλά. Μάλιστα, αναφέρει και την εξής φράση: *«Τα γκόρτσια τρώγουντι άμα μπουνιάσουν, τρώγουντι μπουνιασμένα».*

- **μπουρανί.** Διάρροια. *«Κατ' έφαϊ τσι τουν πήγι μπουρανί».* Πιθανόν μεταφορική χρήση της λέξης μπόρα. Στην Τιθορέα σημαίνει είδος φαγητού με χόρτα, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο σημαίνει είδος φαγητού με ρύζι και χόρτα.

- **μπουρουβίκους (ο).** Κρασί δεύτερης ποιότητας για κατανάλωση στα σπίτια, καθώς τα παλιότερα χρόνια το καλό κρασί το είχαν κυρίως για πούλημα. Το κρασί αυτό έβγαινε απ' τα στειμμένα τσίπουρα, που ρίχνονταν στην κάδη μαζί με νερό (τόσοι τενεκέδες νερό όσες οι στειψιές). Σύνθετη πιθανόν απ' τις αλβανικές λέξεις *buri* = μεγάλη ποσότητα και *ven* = κρασί. Είναι επίσης σε χρήση στη Σουβάλα, στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **μπουτσνάρ' (το).** Κρουνός. Σύμφωνα με το λεξικό του Ι. Σταματάκου απ' την ιταλική λέξη *buzzunara* = μεγάλη φιάλη και κατ' επέκταση κρουνός. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μπραχαλιάζου.** Βρίζω έντονα - εξευτελίζω κάποιον.

«Τουν ηύρα στου δρόμου πριν λίγου, τσι μι μπραχάλιασ' χουρίς λόγου». Πιθανόν σχετίζεται με τις αρχαιοελληνικές λέξεις: *βράχω*, που μεταξύ άλλων σημαίνει

κραυγάζω - ωρύομαι, και *χαλέπτω*, που σημαίνει ταπεινώνω - καταξευτιλίζω κάποιον.

- **μπριγιάνι (το).** Παραδοσιακό φαγητό, που φτιάχνεται στη γιορτή του Ευαγγελισμού και των Βαΐων καθώς κι άλλες φορές, από εκλεκτά χόρτα του Παρνασσού βρασμένα και στη συνέχεια ψημένα στο φούρνο μαζί με μπακαλιάρο ή και με άλλο παχύ ψάρι. Είναι σε χρήση και στην περιοχή των Ιωαννίνων (μπριγιάν') και στην περιοχή του Πωγωνίου (πριγιάνι) και σημαίνει φαγητό από ρύζι, λάδι και κρεμμύδι, μαγειρεμένο σε ταψί στο φούρνο. Απ' την τουρκική λέξη *birian*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο.

- **μπρουστούρα (η).** Η τροφή του ζώου, που βρίσκεται μισοχωνευμένη στο στομάχι του. Σχετική η βλάχικη λέξη *παστούρα* = κοιλιά ζώου (απ' την ιταλική λέξη *pastura* = κόπρος ζώων). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (μουστούρα), στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μπρουφαρίζου.** Βγάζω νερό απ' το στόμα μου υπό τύπο ψεκασμού. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (μπρουχαλίζου), στην Αγόριανη (μπρουχαλίζου), στη Σουβάλα, στο Δαδί (μπρουχαρίζου), στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα (μπθουρίζου).

- **μπσίτσα (η).** Το γνωστό ζωύφιο (μύγα) του κρασιού. Σχετικές κι οι λέξεις *msitsa* (σλαβική) και musitse (αλβανική), που πιθανόν προέρχονται απ' τη λατινική λέξη *musca*

κή), ίσως πιθανόν προέρχονται απ' τη λατινική λέξη *musca* = μυΐγα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **μπσουρανίς.** Ψηλά στον ουρανό. *«Τουν πέταξ' μπσουρανίς».* Απ' τη λέξη *μεσούρανα (μεσουρανίς > μ'σουρανίς > μπσουρανίς).* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μ'σουπάτ' (το).** Το μεσοπάτωμα, το πατάρι.

- **μπ'τχός (ο).** Ξύλινο γυριστό εργαλείο για το συνταύλισμα και για το μάζεμα της στάχτης στο τζάκι. Πιθανόν σχετίζεται με τη λατινική λέξη *puto* = καθαρίζω. Είναι επίσης σε χρήση στη Σουβάλα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **μ'σότριβους, (ο).** Ο μέσης ηλικίας άνθρωπος. Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *ήμιτριβής.* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μ'τάργια (τα).** Εξάρτημα του αργαλειού με τη βοήθεια του οποίου μετακινούνται τα νήματα του στημονιού για το σχηματισμό διόδου, ώστε να περνάει η σαΐτα. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *μίτος* (υποκοριστικό μιτάριον). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μ'το (το).** Θολό. *«Του κρασί είνι μ'τό, άστου να τσαρίσ'».* Παραφθορά της λέξης *μουντό* που, μεταξύ των άλλων, σημαίνει θολό.

- **μυριουζήμ' (το).** Οι πάρα πολλές ζημιές. *«Αυτά τα παλιόπιδα μ' κάμαν του μυριουζήμ'».* Είναι επίσης σε χρή-

κιόλιδα μ' καμάν του μυριούζημ'». Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (χιλιουζήμ), στην Αγόριανη, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **μυρμνίδα (η).** Το γνωστό αρωματικό άγριο χόρτο, που

φύεται και στην περιοχή του Παρνασσού και δίνει το ωραίο άρωμα στα διάφορα φαγητά (χορτόπιτες, μπριγιάνι). Το επιστημονικό του όνομα είναι *«σκάνδιξ ή κτείς της Αφροδίτης»*. Το αρχαιοελληνικό του όνομα είναι *«μυρρίς»* ή *«χαιρέφυλλον τό εὔοσμον»*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (σμυρνίθρα), στην Αγόριανη (μυρμνίθρα), στη Σουβάλα (μαρνίθρα), στο Δαδί (μερνίθρα), στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα (κοπρίσα ή μυρώνι).

- **μυρ'στ'κά (τα).** Τα εύοσμα χορταρικά που χρησιμοποιούνται στην παρασκευή διάφορων φαγητών. Τέτοια είναι ο μαϊντανός, ο δυόσμος κ.λπ. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **μ'ψουμούζουρου (το).** Το χάλκινο δοχείο χωρητικότητας 4 οκάδων με το οποίο μετρούσαν παλιότερα το μούστο και το κρασί (*μουστομούζουρο* = μεζούρα του μούστου), το οποίο δεν ήταν και πολύ αισθητικό (μεγάλη βάση, στενός λαιμός) και μεταφορικά ο παραμορφωμένος στο κεφάλι απ' το πάχος άνθρωπος. *«Αυτόν τουν είδις, έγιν' σα μ'ψουμούζουρου»*. Είναι επίσης, σε χρήση στο Δίστομο.

Ν

- **νιάχας (ο).** Ο δήθεν χαζός. Αυτός που κάνει τον ανήξερο. *«Κάνεις του νιάχα ε; Δε ξερ'ς τίπ'τα! Θα σι φτιά-*

σου ιγώ». Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *νήις* = ο αδαής, ο άπειρος, ο μη γνωρίζων.

- **νιράγκαθου (το).** Είδος αγκαθιού. Είναι επίσης σε χρή-

ση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **νιρουκράτ'ς (ο).** Ο υπεύθυνος υπάλληλος του Δήμου για τη διαχείριση των νερών για το πότισμα του ελαιώνα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **νουματάου.** Δοκιμάζω φαγητό ή ποτό. Ίσως σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *νέμω* που μεταξύ των άλλων σημαίνει: εκτιμώ κάτι ως τέτοιο ή εκείνο, παρά με το ρήμα *ονοματίζω*. Πιθανόν επίσης να σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *νωμάω*, που μεταξύ των άλλων σημαίνει: εξελέγχω, κάμνω παρατηρήσεις, σκέπτομαι επί ενός ζητήματος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (νοματίζου), στο Δαδί (νοματίζου), στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **νουριά (η).** Το σύνορο. *«Δεν τα ξέρου καλά αυτά τα τόπια, δεν είχαμ' νουριά απού 'τσει».*

- **νούρλους (ο).** Η ουρά του ζώου. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **νταβάνι (το).** Έντομο, που τσιμπάει με οχληρό τρόπο ανθρώπους και ζώα κατά του καλοκαιρινούς μήνες. Απ' τη λατινική λέξη *tabanus* = οίστρος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

• **νταβερζίκα (η).** Το μαδημένο τομάρι και κατ' επέκταση κάθε τι που είναι μαδημένο το τρίχωμά του. Ακόμα κι ο φαλακρός άνθρωπος. Πιθανόν σχετίζεται με τις λατινικές λέξεις *de* = από, και *versicapillus* = ο μεταβάλ-

λων τις τρίχες (οπότε: *ντεβερσικάπιλλους > ντεβερσίκα > νταβερζίκα*).

• **ντακνάρ' (το).** Μεγάλο κομμάτι ψωμιού ή τυριού. Πιθανόν απ' τη βενετσιάνικη λέξη *taco* = τεμάχιο ξύλου (απόκομμα), που χρησιμοποιείται για υποστήριξη και (μεταφορικά) μεγάλο κομμάτι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (ντάκος) και στο Δίστομο.

• **ντάλι κουάλι.** Ακριβώς ο ίδιος, όμοιος. Από την ιταλική λέξη φράση: *tale - quale.* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

• **ντάμι.** Στην ώρα του, όσο πρέπει, όσο χρειάζεται. Πιθανόν απ' την τουρκική λέξη *tam* = ακριβώς. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

• **νταουσάνι (το).** Ένα είδος δαμάσκηνου. Μάλλον σχετίζεται με τη λέξη *δαξάνια* = δαμάσκηνα, που χρησιμοποιείται σε χωριά της Φωκίδας και η οποία είναι παραφθορά της λέξης δαμάσκηνα. Επομένως *δαξάνια > δαουξάνια > νταουσάνια.* Είναι σε χρήση και στο Δαδί.

• **ντέλους (ο).** Η αναστάτωση, *«το πολύ κακό».* Χρησιμοποιείται π.χ. στη φράση: *«Αυτός κάνει του ντέλου. Χουρμούς δεν έχει».* Πιθανόν σχετίζεται (μεταφορικά) με τη λατινική λέξη *deleo* = εξαλείφω, αφανίζω, κατασκάπτω, εξολοθρεύω, κατεδαφίζω, διαφθείρω.

- **ντερλικώνω.** Τρώω μέχρι σκασμού. Προέρχεται απ' τη βυζαντινή λέξη *δρολικώνω* (Φτωχοπρόδρομος). Είναι επίσης σε χρήση στο Δαδί, στη Δαύλεια, στη Δεσφίνα και στην Ήπειρο.

- **ντελματίας (ο).** Ο φοροεισπράχτορας. Απ' τη λέξη *ένταλμα*. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ντιβέτσκας (ο).** Εξωτικό όν. Πιθανόν σχετίζεται με την αλβανική λέξη *div, i, a, at* = ο δράκος, το τέρας. Είναι σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ντηριέμι.** Ντρέπομαι, διστάζω, επιφυλάσσομαι. *« Έλα, κόπιασ' να φας, μη ντηριέσι».* Πιθανόν σχετίζεται με το αρχαιοελληνικό ρήμα *τηρέομαι* = προφυλάττομαι από κάτι, λαμβάνω τα μέτρα μου. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

Εδώ αξίζει να αναφερθούν τα όσα σχετικά με τη λέξη *ντηριέμαι* αναφέρει ο Κ. Δ. Γεωργούλης στο βιβλίο του: *«Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας».* Ειδικότερα, με αφορμή τα λόγια του Στωϊκού φιλόσοφου Χρύσιππου, για την πρώτη ορμή του ανθρώπου και των ζώων, γράφει τα εξής:

« Κατά τόν Χρύσιππον «Τήν πρώτην ὁρμήν τό ζῶον ἰσχεῖν ἐπί τό τηρεῖν ἑαυτό πρῶτον οἰκεῖον παντί ζώῳ τήν αὐτοῦ σύστασιν καί τήν ταύτης συνείδησιν οἰκειούμεθα πρός ἑαυτούς εὐθύς γενόμενοι καί τά μέρη καί τά ἔκγονα τῶν ἑαυτῶν» (Ἡ πρώτη ὁρμή, τήν ὁποία ἀποκτᾶ τό ζῶον, εἶναι ἡ ὠθοῦσα αὐτό πρός διαφύλαξιν τοῦ ἑαυτοῦ του. Πρωταρχικῶς συνάπτει πᾶν ζῶον οἰκειότητα πρός τήν ὕπαρξίν του καί πρός τήν συναίσθησιν τῆς

πρὸς τὴν ὕπαρξιν του καὶ πρὸς τὴν συναίσθησιν τῆς ὑπάρξεώς του. Συνδεόμεθα δι' οἰκειότητος, εὐθύς ὡς γεννηθῶμεν μέ τόν ἑαυτόν μας, τά μέλη τοῦ σώματός μας καί τούς ἀπογόνους μας). Ἡ τοιαύτη ὁρμή καλεῖται ὑ-

*πό τῶν Στωϊκῶν «τήρησις». Εἶναι ἓν εἶδος φροντίδος καί ἐπιμελείας ἀναφερομένης εἰς τήν ὕπαρξίν μας... Εἶναι ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι εἰς τήν νέαν ἑλληνικήν γλῶσσαν διεσώθη ἡ λέξις αὐτή εἰς τό οὐσιαστικόν «**ντήρι-ση**», ὅπερ σημαίνει φόβον καί ἀνησυχίαν, καθώς καί εἰς τό ρῆμα «**ντηριέμαι**», ὅπερ σημαίνει ἐπίσης φοβοῦμαι καί ἀνησυχῶ ...».*

- **ντόπακας (ο).** Αυτός που παραμένει στο ίδιο μέρος. Σχετικές οι αρχαιοελληνικές λέξεις: *ἐντόπιος, ἔντοπος* = αυτός που βρίσκεται σε κάποιο τόπο. *«Ωρέ καμ' πέρα, κάθισ' αυτού ντόπακας. Δε σειέσι ουλότιλα».*

- **ντουμουζλάρ' (το).** Χρησιμοποιείται ως βρισιά για να χαρακτηρίσει κάποιον ως ζώον. Απ' την τουρκική λέξη *domuz* = γουρούνι. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια.

- **ντουρτούτς'.** Ακίνητος σαν πτώμα. *« Έπισ' ντουρτούτσ' για ύπνου».* Πιθανόν σύνθετη απ' την ιταλική λέξη *duro* = αλύγιστος και την αλβανική *dok* = κόκκαλο. Πιθανότερο όμως να σχετίζεται με τη βλάχικη λέξη *ντουρνίτου* = κοιμισμένος, αδρανής. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **ντράβαλα (τα).** Φασαρίες μπλεξίματα. Απ' την ιταλική λέξη *travaglia.* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **ντρόμσις (οι).** Το φτωχικό φαγητό, που λέγεται αλλιώς **ρανιστές** ή **τριφτάδις**. Προέρχεται απ' την αλβανική λέξη *drome* = θρυμματίζω, θρυψαλίζω, τρυμματίζω. Εί-

λεξη *drome* = δρομμάτιζω, δρυφάλιζω, τριμμάτιζω. Είναι επίσης σε χρήση στη Δεσφίνα.

- **ντ'χούλι (το).** Γεωργικό εργαλείο σε σχήμα διχάλας, που χρησίμευε παλιά για τη συγκέντρωση των άχυρων. Εί-

ναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (δ'κούλι), στη Σουβάλα, στο Δαδί (τ'χούλι), στην Τιθορέα (φκούλι), στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **νύχι (το).** Χρησιμοποιείται (με μεταφορική σημασία) στη φράση: *«Τουν πάει στου νύχι»* = τον ακουλουθεί στενά.

Ξ

- **ξαγιάζου.** Διώχνω κάποιον με βίαιο τρόπο. *«Κάτσι καλά γιατ' θα σι ξαγιάξου».* Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *εξαγίζω* = αποδιώχνω κάποιον ως μίασμα, ως καταραμένον. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ξαγκουνιάζου.** Βγάζω τη γωνία - κόρα του καρβελιού, που είναι και πιο νόστιμη κι αφήνω στους άλλους την ψίχα. Το ξαγκώνιασμα ήταν μια συνήθεια των παιδιών παλιά, τότε που δεν υπήρχε μεγάλη ποικιλία τροφών γι' αυτά. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ξαγλιστράου.** Γλιστρώ. Σύνθετη από το επιτακτικό μόριο *«ξε»* και το ρήμα *γλιστρώ.*

- **ξαναμπέξαλα.** Χαρακτηρισμός ενέργειας, η οποία γίνεται χωρίς ευχαρίστηση κι απρόσεκτα και χωρίς σπουδή. *«Ούλις τ'ς δ'λειές ξαναμπέξαλα τ'ς κάνεις».* Είναι

θη: «*Θλιις τ' ς θ λειες ξαναμπεζαλα τ' ς κανεις*». Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια (αναμπέξαλα), στο Δίστομο και Δεσφίνα.

- **ξανασέρνου.** Επανατοποθετώ τα κεραμίδια στη στέγη, αφού τα διορθώσω, για να αποφύγω σταλάματα.

- **ξαναστρέφου.** Κακομαθαίνω κάποιο παιδί κατά την ανατροφή του ικανοποιώντας του, αδιακρίτως, κάθε επιθυμία. Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *ἐξαναστρέφω* = αναποδογυρίζω κάτι, γκρεμίζω κάτι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ξανιμάου.** Σκορπώ με τη βοήθεια του ανέμου, λιχνίζω. *«Άει αρή, πάμι να ξανιμήσουμ' τ' φατσί».* Απ' την αρχαία ελληνική λέξη: *ἐξανεμόω* = σκορπίζω στους ανέμους.

- **ξαντάρ' (το).** Το μέρος που καταιγίζεται από ανέμους. *«Που πήγις μωρέ σήμιρα μι τέτοιου τσιρό στη Γκ'μούλα, στου ξαντάρ', να δ'λέψεις;».* Πιθανόν σύνθετη απ' τις λατινικές λέξεις: *ex* = έκ τινος και *adeo* = πρόσειμι (= έρχομαι εναντίον τινός), επειδή το ξαντάρ' είναι πράγματι ο τόπος όπου επιπίπτει ο άνεμος, ο οποίος έρχεται (πνέει) από κάποια κατεύθυνση.

- **ξαρίζου.** Καθαρίζω (ξυρίζω) με την τσάπα, τα χόρτα στα κτήματα που έχουν ελαιόδενδρα, προκειμένου να γίνει, κατά την εποχή της συγκομιδής, ευκολότερο το μάζεμα του ελαιόκαρπου. Η εργασία του ξαρίσματος γίνεται τους καλοκαιρινούς μήνες, τότε που τα χόρτα είναι ξερά και κόβονται εύκολα με την τσάπα.

- **ξηρουμαχιάζου.** Ξεραίνομαι σιγά-σιγά (δίνω μάχη με την ξηρασία). *«Λε βάλαμ' γιρό στου σκόπλου τσι ξη-*

ρουμάχιασ'».

- **ξηρουτσβούρ'.** Ο παγωμένος αέρας, που δεν φέρνει χιόνι. Σύνθετη απ' τις λέξεις *ξηρός* και *στίβη* (αρχαιοελλη-

νική λέξη) = παγωμένη δρόσος, πάχνη. Ακόμη σύμφωνα με τον Ησύχιο υπάρχει η λέξη *στιβιάω* = παγώνω απ' το πρωινό ψύχος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ξηρουτύρ' (το).** Το παραδοσιακό τυρί της Αράχοβας η **φρομαέλλα**. Η φράση: *«Σι λέπου τιλεύισ'. Γυρίϊζ' ούλι τ' ν ώρα τα ξηρουτήρια!»* λεγόταν ειρωνικά για τεμπέλη άνθρωπο.

- **ξιάρ' (το).** Η απόσταση μεταξύ δυο κλημάτων που φυτεύονταν μέσα στο γάρδο (αυλάκι) του αμπελιού. Η απόσταση αυτή ήταν περίπου 80 εκ. και μετριόταν με τη βοήθεια του στηλιαριού (λαβής) της αξίνας.

- **ξιδυαρώνου.** Ξεδίνω, ξεκουράζομαι. *«Βγέκα όξου πιδάτσι μ' να παρ'ς αγέρα να ξιδυαρώισ'».* Πιθανόν σύνθετη απ' το στερητικό πρόθεμα *ξε* και την αρχαιοελληνική λέξη *δυάω* = βυθίζω στη δυστυχία. Επίσης *δύη* = μόχθος, άλγος και *δυερός* = άθλιος, δυστυχής. Επίσης πιθανόν να σχετίζεται (μεταφορικά) με τη λέξη *ξεκιδαρώνω* = ξεσκουφώνω, η οποία είναι παραφθορά της αρχαιοελληνικής λέξης *ἀποκιδαρόω* = αφαιρώ από της κεφαλής την κίδαριν (κάλυμα κεφαλιού). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ξικουκουρώνου.** Εξαντλώ. *«Βαν' τ' να φάει. Δεν τουν λέπ'ς, ξικουκουρώθ'τσι απ' τ' μπείνα!».* Αντίστοιχο του νεοελληνικού ρήματος *ξεκωλώνω*, που μεταφορικά σημαίνει κατακουράζω, κατεξαντλώ. Επομένως, πιθανόν

να είναι σύνθετη από το επιτακτικό πρόθεμα *ξε* και τη βλάχικη λέξη *κούρου* = πρωκτός με αναδιπλασιασμό της συλλαβής *«κου»*. Είναι επίσης σε χρήση στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ξιλαγαρίζου.** Γίνομαι διαυγής, ξεθολώνω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και Δίστομο.

- **ξιμαγαρίζου.** Καθαρίζω κάποιο χώρο από μαγαρισιές (α-καθαρσίες). Χρησιμοποιείται και μεταφορικά στη φράση: *«Πέθαν' τσι ξιμαγάρ'σι ου τόπους»*, η οποία λέγεται για κάποιον πολύ κακό άνθρωπο, που πέθανε. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ξιμαντζάλουτους (ο).** Ο ατημέλητα ντυμένος, του οποίου τα ρούχα κρέμονται έξω απ' τη ζώνη του, χωρίς φροντίδα. Η λέξη *μάντζαλα* στην περιοχή των Ιωαννίνων σημαίνει ευτελή πράγματα (παλιά ρούχα κ.λπ.). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **ξιματώνου.** Προκαλώ την εκ νέου αιμορραγία μιας πληγής. *«Μη του πειράιζ' του πουνίδι σ', θα του ξιματώισ'.»*. Μεταφορικά σημαίνει βγάζω χρήματα. *«Άι να πάμι κάνα μιροκάματου να ξιματώσουμ' καμιά πιντάρα»*.

- **ξιμηνυτεύου.** Ψάχνω και βρίσκω. Ανακαλύπτω. Πιθανόν σύνθετη απ' το επιτακτικό πρόθεμα *ξε* και την αρχαιοελληνική λέξη *μηνύω* = αποκαλύπτω μυστικό, φανερώνω, φέρνω στο φως. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Δαύλεια και .στη Δεσφίνα.

- **ξιμισκλίζου.** Αποσπώ (π.χ. ένα κλωνάρι) απ' τη βάση του. Παραφθορά της λέξης *ξεμασκαλίζω* = βγάζω κάτι απ' τη βάση του, απ' τη μασχάλη του. Είναι επίσης σε

απ' τη βάση του, απ' τη μασχάλη του. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **ξιμουφλιάζου.** Κερδίζω όλα τα χρήματα κάποιου παί-

ζοντας τυχερά παιχνίδια μαζί του. Σύνθετη από το επιτακτικό πρόθεμα *ξε* και την τουρκική λέξη *muflus* = αυτός που έχει πτωχεύσει. Είναι επίσης σε χρήση στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ξιμπουρδαλιάζου.** Εκτρέπομαι ηθικά. *«Αυτά τα πιδιά έχ'νι ξιμπουρδαλιάσ' τώρα τιλιφταία».*

- **ξιντίλλα (η).** Ξινόχορτο, κατάλληλο για χορτόπιτες, που ίσως έχει το επιστημονικό όνομα: *«οξαλίς η κερασφόρος».*

- **ξιντουλιάζου.** Χαλαρώνω κάτι τραβώντας το. Σύνθετη πιθανόν απ' το στερητικό πρόθεμα *ξε* και την αλβανική λέξη *tulitem* = συσπειρώνομαι, συμμαζεύομαι. Είναι επίσης σε χρήση στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ξιντρουπιάζουμ'.** Βγάζω την ντροπή από πάνω μου. *«Αχρόνιαγα, φάγατ' ούλα τα γλυκά! θα 'ρθει κανένας τσι δε θα 'χου να ξιντρουπιαστώ».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ξιπαρέσια.** Εξυπηρέτηση προς κάποιον ανώτερο. Σύνθετη πιθανόν απ' το επιτακτικό πρόθεμα *ξε* και τη λατινική λέξη *pareo,* που μεταξύ των άλλων σημαίνει υπηρετώ, υπακούω, διακονώ. Είναι επίσης σε χρήση στο Δίστομο.

- **ξιπατσιάζουμ'.** Μου πέφτουν τα πάκια (η περιοχή του σώματος πάνω από τους γλουτούς) απ' το πολύ βάρος, που σηκώνω και μεταφέρω. *«Ξιπατσιάστ'κα κ'βαλώντας ιλιές».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Α-

γόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ξισαναβουρίζου.** Καθαρίζου, νοικοκυρεύω. Κατά κυριο-

λεξία πετώ τη σαβούρα. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ξισβιλιάζου.** Καταστρέφω ολοσχερώς, εξολοθρεύω. «*Αυτό του σόι ξισβιλιάστσι ούλου*». Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ξισβιρτσιάζουμ'.** Γλιστρώ και πέφτω άσχημα.

- **ξισγουρδώνου.** Ξεπετάγομαι μεγαλώνοντας, ζωηρεύω. Σύνθετη απ' το επιτακτικό μόριο *ξε* και πιθανόν απ' τη λέξη *ζγουδένω* = μεγαλώνω - αναπτύσσομαι, που σύμφωνα με τον καθηγητή Ν. Π. Ανδριώτη προέρχεται από τη λέξη *σιγοδένω* = δένει σιγά-σιγά το σώμα μου, μεστώνω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **ξιστλιάρουτους (ο).** Ξεκάλτσωτος, επειδή η λέξη *στηλιάρια* σημαίνει (μεταφορικά) και τα πόδια. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ξισφαγιάζου.** Βγάζω τη σφαγή (*σφαγή* = μυς του τραχήλου) κάποιου, ουσιαστικά εξαρθρώνω τον αυχένα κάποιου μετά από δυνατό σπρώξιμο που οδηγεί σε ολέθρια ανατροπή και πτώση. «*Τέρα του παλιόπιδου, μούδουσ' μια τσι παραλίγου να μι ξισφαγιάσ'*».

- **ξιτάζου.** Δίνω μεγάλη προσοχή και σημασία σε κάτι. Απ' τη λέξη εξετάζω. Συνήθως λέγεται για τους προληπτικούς

τη λέξη εξετάζω. Συνήθως λέγεται για τους προβληματικούς ανθρώπους, π.χ. στη φράση: *«Μπα, αυτή δε δανείζ' τίπ'τα βασ'λεύουντας ου ήλιους. Του ξιτάζει».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ξιτουπίζουμ'.** Μεταναστεύω, αλλάζω τόπο.
- **ξιτσαγλιάζουμ'.** Μου βγαίνουν τα τσαγούλια (σαγόνια) π.χ. απ' το πολύ γέλιο. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (ξιτσαουλιάζουμ'), στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.
- **ξιτσέβουμ'.** Γίνομαι λειψός από αγαθά. Λέγεται συνήθως ειρωνικά για τους τσιγκούνηδες, που δεν δίνουν τίποτε σε κανέναν. *«Άσι, αυτός έδουσ' πολλά! Ξιτσέφτσι!».* Σύνθετη απ' το επιτακτικό πρόθεμα *ξε* και τη λέξη *ξοίκι* (από την τουρκική λέξη *eksik* = ελλειποβαρής). Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη (ξικεύω), στη Δαύλεια και στο Δίστομο.
- **ξιυφαίνου.** Ολοκληρώνω την ύφανση ολόκληρου του στημονιού στον αργαλειό. *«Άι αρή άμα ξιυφάνεις να μ' δώσεις τα μ'τάρια σ' να υφάνου τσι γώ ένα καρπίτ' π' θέλου».*
- **ξίυφαμα (το).** Η ολοκλήρωση της ύφανσης ολόκληρου του στημονιού στον αργαλειό.
- **ξιφλιάζου.** Αποκαλύπτω πράγματα μέσα απ' την πολυλογία μου. Μεταφορική χρήση της λέξης *ξεφυλλίζω*, με την έννοια του αποκαλύπτω, γιατί πράγματι ξεφυλλίζοντας τα φύλλα αποκαλύπτεις τον καρπό. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα (σημαίνει ξεφύλλισμα αμπελιών, αραποσιτιών), στη Δαύλεια και στο Δίστομο.
- **ξιφταλαγιάζω.** Τραμπάζω, αναστατώνω κάτι που

ξιφιαλαγιάζω. Τρομάζω, αναστατώνω κάποιον που προηγουμένως καθόταν σε μια θέση ήρεμος κι αμέριμνος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ξ'λόγατα.** Ξύλινη φάκα για τους ποντικούς. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ξ'λουκούμπουρου (το).** Μεταφορικά σημαίνει: ο πολύ φτωχός στο μυαλό. Κυριολεκτικά, σημαίνει ένα κουμπούρι από ξύλο, δηλαδή άχρηστο όπλο.

- **ξ'λουκράτάου.** Δεν είμαι κοινωνικά πολύ έξυπνος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ξ'λουξέλια (τα).** Τα ξύλινα μέρη του σαμαριού. *«Τ'μείναν τα στμουνάρια τ', τα ξ'λουξέλια τ'»* = Αδυνάτισε πολύ. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (ξ'λουσέλια), στη Σουβάλα, στο Δαδί (ξ'λουσέλια), στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ξ'ναρ' (το).** Το σκαπτικό εργαλείο, που είναι αιχμηρό κατά το ένα άκρο και πλατύ κατά το άλλο. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ἀξίνη*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ξόψ'.** Λίγο, επιφανειακά. Απ' τη φράση: *«Εξ όψεως». «Η κουφτιρίδα, ευτυχώς, τουν πήρι ξόψ'».*

- **ξουδ'κά (τα).** Οι νεράιδες, τα στοιχειά, τα εξωτικά. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και

στη Δεσφίνα.

- **ξύγγλις (οι).** Εξάρτημα αργαλειού (σιδερένιος πήχυς πεπλατυσμένος με δοντάκια στις άκρες εν είδει νυχιού, που χρησίμευε παλιότερα στις υφάντρες για να κρατιέται

τεζαριστό το λεπτό υφαντό στον αργαλειό). Προέρχεται απ' τη λατινική λέξη *ungula, ae* = νύχι, οπλή. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ξύστ'ς (ο).** Ο φτωχός, αυτός που έχει *«αποξύσει»* (καθαρίσει) και το παραμικρό του εισόδημα και δεν έχει πια τίποτα. Κατ' επέκταση ο παρακατιανός. *«Βρε χάστουν να χαθεί τουν παλιουξύστ', αυτός δεν έχει πιντάρα απάνου τ'».*

- **ξύψουμα.** Μεροκάματο χωρίς φαγητό. *«Αυτός δ'λεύει στ' αφιντ'κό τ' ξύψουμα».*

Ο

- **ουγρατίζου.** Κουράζομαι, ταλαιπωρούμαι κι αγανακτώ. *«Ουγράτ'σα περιμένοντας να 'ρθείς».* Πιθανόν σχετίζεται με τη βλάχικη λέξη *γκρεάτσα* = βάρος, δυσκολία, λιποθυμία (απ' τη λατινική *gravitas* = βαρύτης, σφοδρότης, χαλεπότης, δεινότης). Είναι επίσης σε χρήση στη Σουβάλα και στην Τιθορέα.

- **ό(υ)διμ.** Μόλις. *«Όδιμ έφτασα στου σπίτ' απ' τ'ς ιλιές, μ' άρχισ' τ' γκρίνια».* Πιθανόν απ' την αρχαιοελληνική φράση: *«ὅδε ἐμοῦ»* (η αντωνυμία ὅδε συντάσσεται με προσωπική αντωνυμία κι αναφέρεται σε κάτι το οποίον ακολουθεί κατόπιν). Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στο Δαδί και στη Δεσφίνα.

- **(ου)μπασιά.** Το μέρος απ' όπου περνά κανείς, π.χ. εισέρχεται στην αυλή, στο σπίτι, στο οικόπεδο. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ἔμβασις*. Είναι επίσης σε χρήση

στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ούϊδι.** Ουδέ. «*Ούϊδι τό 'να κάνει, ούϊδι τ' άλλο*».

- **ουϊντάου.** Έχω τις ίδιες ιδέες με κάποιον και ταιριάζω στην παρέα μ' αυτόν. Απ' την τουρκική λέξη *oydas* = ομοϊδεάτης. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί (ουϊδίζω), στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ουλότιλα.** Εντελώς, καθόλου. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ὁλοτελής, -ες* = τελείως πλήρης, εντελής. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ουλούθι.** Παντού. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **«ου ποίσους, ου δείξους».** Υβριστική έκφραση για κάποιον. «*Όπ' να σταθεί στ'ν αγουρά κατηγουράει του γειτουνά τ'. «Ου ποίσους! ου δείξους!». Δεν τουν χουνεύει ουλότιλα*». Πιθανόν, η έκφραση αυτή να έχει αρχαιοελληνική προέλευση.

- **ουργισμένου (το).** Χαρακτηρισμός για κακότροπο παιδί. «*Που πήγι πάλι αυτό του ουργισμένου; Θα κάμ' καμιά ζημιά*».

- **ουρνέτσι.** Υπόδειγμα, πρότυπο. Απ' την τουρκική λέξη *ornek* = υπόδειγμα. Είναι επίσης σε χρήση στο Δίστομο.

- **ούρτι.** Επιφώνημα καλέσματος κατοικίδιου ζώου (τραγί, κριάρι) συνοδευόμενο με σύγχρονο χτύπημα - πίεση

της κεφαλής του ζώου με την παλάμη με σκοπό να ανταποκριθεί το ζώο και να ανταποδώσει το κτύπημα με κεράτισμα. Πιθανόν σχετίζεται με τη λατινική λέξη *urgeo* = ωθώ ή με τη βλάχικη λέξη *ουρούτου* = μισητός. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

Π

- **παγάι.** Σταθερά. «Αυτός *τόχει σότα τσι παγάι*» = Αυτός βαδίζει ίσα και σταθερά. Παραφθορά μάλλον της αρχαιοελληνικής έκφρασης *«ἴσον τέ καί παγίως»*. Είναι επίσης σε χρήση στο Δίστομο.

- **παλαβόσ'κου (το).** Το σύκο αγριοσυκιάς. Υπήρχε η προκατάληψη ότι, όποιος έτρωγε τέτοια σύκα, γινόταν παλαβός. Αυτό ίσως ήταν ένας εκφοβισμός προς τους μικρούς για να μην δοκιμάζουν άγρια σύκα.

- **παλαμουδέρνου.** Εξουθενώνομαι, τυραννιέμαι από κούραση, ασχολούμενος με κάποια δύσκολη κι επίπονη εργασία. *«Παλαμόδειρα σήμερα στου χουράφ'. Δε σκαβόταν ουλότιλα».*

- **παλαμουνίδα (η).** Είδος αγκαθιού. Είναι η αρχαία *«Ὀνωνίς»* του Διοσκουρίδη κι όπως είναι γνωστόν, έχει χαρακτηρίσει και το ομώνυμο τοπωνύμιο του Παρνασσού (βορειοανατολικά του χωριού). Πιθανόν σύνθετη απ' τις λέξεις *παλάμη* και *όνωνίς*, καθόσον το αγκάθι αυτό εί-

ναι σκληρό και μακρύ, που βγαίνει με έρποντες θάμνους ανάμεσα στο χορτάρι στα διάφορα λιβάδια κι απ' το οποίο υποφέρουν όσοι μαζεύουν το κομμένο χορτάρι με τα χέρια. Είναι επίσης σε χρήση στην Ήπειρο.

- **πανόριμα (το).** Η επίδειξη των γυμνών οπισθίων κάποιου προς άλλον ή άλλους για λόγους υποτίμησης και εξευτελισμού κι αργότερα χάριν αστεϊσμού. Κατάλοιπο φαίνεται του στρατάρχη Γ. Καραϊσκάκη στο χωριό μας από τη μάχη της Αράχοβας, καθόσον αυτός έδειχνε τα οπίσθια του στους Τούρκους θέλοντας να τους υποτιμήσει.

- **πανουκάπ'λα.** Επίρρημα που δείχνει την τοποθέτηση π.χ. ενός ανθρώπου ή ενός πράγματος πάνω στα καπούλια του ζώου.

- **πανουσόμαρα.** Επίρρημα που δείχνει την τοποθέτηση φορτίου πάνω στο σαμάρι του ζώου, επιπλέον απ' το κανονικό φόρτωμα που γίνεται (απ' τη μια πλευρά του ζώου και την άλλη).

- **παπουδιάζου.** Μουδιάζει από ερεθισμό η γλώσσα μου και γενικότερα το στόμα μου. « *Έφαγα ξ'να κουρόμπλα τσι παπούδιασ' η γλώσσα μ'*». Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη (*πιπιάζου* = μουδιάζει η γλώσσα και το στόμα μου απ' το πες πες), στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα. Μάλλον προήλθε απ' την αρχαιοελληνική λέξη «*πιπίζω = κάμνω πι, πι επί ορνέων*», γιατί κάποιος εάν επαναλαμβάνει πολλές φορές τους φθόγγους πι, πι και γενικότερα εάν μιλάει ακατάπαυστα, η γλώσσα και γενικότερα το στόμα του κουράζεται και ερεθίζεται (μουδιάζει).

- **παραγκουμιάζω.** Προσφωνώ κάποιον με κοροϊδευτικό όνομα. Σύνθετη απ' την πρόθεση *παρά* (με την έννοια της παρέκκλισης) και το ρήμα *εγκωμιάζω* = εξυμνώ, ε-

παινώ. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **παραζ'λεύουμ'.** Ανταγωνίζομαι κάποιον από ζήλεια. Σχε-

τίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *παραζηλόω*, που μεταξύ των άλλων σημαίνει μιμούμαι κάποιον από ζηλοτυπία. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **παραθαρριά (η).** Το υπερβολικό θάρρος, η μεγάλη οικειότης, η τυφλή εμπιστοσύνη σε κάποιον χωρίς έλεγχο. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **παράκλι (το).** Μικρή θήκη μέσα στο σεντούκι. Σύνθετη απ' την πρόθεση *παρά* και τη λατινική λέξη *arcula, ae* = μικρή θήκη, κιβώτιο, μυροθήκη. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **παρακούδουνα (τα).** Απομεινάρια σταφυλιών στα κλίματα των αμπελιών μετά τον τρύγο, η συγκομιδή των οποίων ήταν ελεύθερη κυρίως για τα παιδιά. *«Ρε, πάμι για παρακούδουνα!»*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **παρα μάτ'.** Παρά λίγο. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **παραμπάτ'κου.** Το παράνομο, αυτό που γίνεται στα κλεφτά. Απ' τη λέξη παραβατικός.

- **παραμπούλια (τα).** Παραφυάδες, κωλόριζα. Λέγεται και η παροιμία: *«Τσιρός φέρνει τα λάχανα, τσιρός τα παραμπούλια»*

- **παράνταλα (τα).** Οι δρόμοι, τα σοκάκια. *«Πήρι τα παράνταλα»* = Πήρε τους δρόμους. Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *πάραντα* = εκτός της ευθείας οδού. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγό-

ριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο (πρόντιλα στην περιοχή Θεσπρωτίας).

- **παρανταριά (η).** Στη σειρά. *«Πήρι παρανταριά τα σπίτια»* = Επισκέφτηκε τα σπίτια στη σειρά. Σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *παράταξις*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί (παραταγιά), στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **παρανταλιάζου.** Αποκάμνω, παραλύω απ' την κούραση. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **παράουρα (τα).** Η πολύ περασμένη ώρα. *«Ωρέ, μας πήραν τα παράουρα. Θα παρατουρ'θούν στου χουριό».*

- **παράσταθου (το).** Το εξωτερικό μέρος της παραστιάς (και κατ' επέκταση ολόκληρη η παραστιά) του τζακιού.

- **παρατουριέμι.** Ανυπομονώ κι αγωνιώ για κάποιον, που έχει αργήσει να φανεί. *«Άργησις να 'ρθεις τσι παρατουρήθ'κα».* Πιθανόν σχετίζεται με τη λέξη *παρατουρνώ* = χάνω τον τορό (μεταφορικά) τρελλαίνομαι, που είναι σε χρήση στη Βέρροια. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **παράτσιρα.** Κάτι πριν τον καιρό του. *«Αχρόνιαγου, μαύρου δε μ' ακούς, θα μι πας παράτσιρα»,* που λεγόταν συχνά απ' τις αγανακτισμένες μάννες προς τα άτακτα

παιδιά τους. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **παραφασάδα (η).** Κάτι λάθος, κάτι όχι σωστό. *«Πρόσιξ' μη κάμ'ς καμμιά παραφασάδα».* Πιθανόν παραφθορά

της αρχαιοελληνικής φράσης *«παρά φύσιν».* Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα (= σπανό μέρος).

- **παραφλίδα (η).** Τεμάχιο με τρεις - τέσσερις ρώγες, που κόβεται απ' το βασικό στέλεχος του σταφυλιού. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **παρτσακλός (ο).** Ο κουτσός, αυτός που βαδίζει ελαττωματικά. Χρησιμοποιείται και μεταφορικά στη φράση: *«Αυτή είνι παρτσακλής διαγωγής».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **παρτσιές-παρτσιές.** Εάν έχει την έννοια: κατά ομάδες *(«Αυτοί λένε του τραγούδ' παρτσιές-παρτσιές»),* τότε πιθανόν να σχετίζεται με την φράση του Ιερού Ευαγγελίου *«πρασιαί-πρασιαί»* = κατά ομάδες. Εάν έχει την έννοια του κομματιαστά, τότε θα σχετίζεται μάλλον με την τουρκική λέξη *parca* (πάρτσα) = τεμάχιο. Είναι επίσης σε χρήση στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **παρχάλι (το).** Κάθε τι που προεξέχει από κάποιο κορμό ή επιφάνεια π.χ. μικρό κλαδί δέντρου (*«κόψι αυτό του παρχάλι π' αμπουδάει»*), κρεμαστάρι που προεξέχει από κάποιον τοίχο (*«κρέμασ' του σκ'τι σ' απουφτό του παρχάλι»*). Πιθανόν σχετίζεται με την πρόθεση *παρά* και την αρχαιοελληνική λέξη *χηλή* που σημαίνει οπλή

ζώου, νύχι πτηνού, δαγκάνα κάβουρα, αλλά και κάθε προεξοχή προς τη θάλασσα ή σύμπλεγμα βράχων που προεξέχουν από κάποιο βουνό εν είδει προπυργίου.

- **πάσα ένας.** Ο καθένας. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελ-

φούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **πασντεύου.** Ξεπερνώ τις δυσκολίες στη δουλειά και προχωρώ παρακάτω χωρίς πρόβλημα. Πιθανόν σχετίζεται με την αλβανική λέξη *pashteg* = δύσβατος, δυσκολοπέραστος. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **πασμούτ'ς (ο).** Λιχούδης. Πιθανόν απ' το *σπασμούτης* (*σπάζω* + *μύτη*), επειδή ο λιχούδης είναι άτομο, που οι διάφορες μυρωδιές των φαγητών και άλλων εδεσμάτων του ερεθίζουν *(«σπάζουν»)* τη μύτη του. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **πατάγια (η).** Κακουχία, ταλαιτωρία. *«Τ'ν πήρι προυί - προυί τ' (μ)πατάγια».* Πολύ πιθανόν να σχετίζεται με την ηπειρώτικη λέξη: *πατάγουσα* = κρύωσα, πάγωσα εξαιρετικά, οπότε *πατάγια* = κρυάδα και μεταφορικά κακουχία, ταλαιτωρία.

- **παταγούδ' (το).** Πάγος, παγετός. *«Είνι κρύγιου του νιρό, παταγούδ'!».* Είναι επίσης σε χρήση στη Σουβάλα, στο Δαδί (*παταγουδιάζω* = κρυώνω υπερβολικά), στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **πάταμα (το).** Σάλος, θόρυβος από κάποιο γεγονός. *«Μη τσακουνώσαστ' μουρέ. Σας έχει πάρει πάταμα η γειτουνιά».* Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *πάταγος (πάταγος > πάταγμα > πάταμα).* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (πατάγια), στη Σουβάλα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **πατατούκα (η).** Ανδρικό πανωφόρι, παλτό. Απ' την ιταλική λέξη *patatucco*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **πατήρ' (το).** Το πατητήρι, ο ληνός όπου πατιούνται τα σταφύλια για να εξαχθεί ο μούστος.

- **πατλιά (η).** Μικρή έκταση χωραφιού. Απ' τη λέξη *βατουλιά* = συστάδα βάτων. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **πατ'νός (ο).** Ο χαμηλά ευρισκόμενος. *«Κόψι αυτό του πατ'νό κλουνάρ».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **πατούρα.** Πολύ βρεγμένος. *«Τουν κατάβριξ', τουν έκαμ' πατούρα».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (πατούνα), στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **πατρακόνι (το).** Μικρή πέτρα. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **πατρινιά (η).** Ποικιλία ελιάς, που κάνει χοντρό καρπό. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **πάτσια (τα).** Η περιοχή του σώματος ακριβώς πάνω από τους γλουτούς. *«Απ' του βάρους, μ' πέσαν τα πάτσια μ'».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **πάφλους (ο).** Λεπτή λαμαρίνα γενικά. Επίσης η λεπτή

λαμαρίνα σε μορφή δακτυλίου, που εμπαίνε μεταξύ πυροστιάς και χύτρας κι εξείχε για να εμποδίζει το πλευρικό μαύρισμα της χύτρας απ' τον καπνό της φωτιάς. Απ' την τουρκική λέξη *pafla* = μικρή μεταλλική πλάκα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη,

στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **παφλουκούμπουρου (το).** Μεταφορικά σημαίνει: ο πολύ φτωχός άνθρωπος, ο αδέκαρος. Κυριολεκτικά, σημαίνει το κουμπούρι από πάφλο, δηλαδή ευτελές όπλο.

- **περγάντα (η).** Η προκομμένη γυναίκα. Αυτή η λέξη σχετίζεται με την αραχοβίτικη παράδοση που αναφέρεται με αριθμό 459 και τίτλο: **«Η Περγάντα»** (Αράχοβα Λεβαδείας), στο βιβλίο του Ν. Γ. Πολίτη **«ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ ΜΕΡΟΣ Α΄»** (ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ 1904) κι έχει ως εξής:
«Ἡ Περγάντα μένει πάντα ὅπου εἶναι γυναῖκες ἢ στά σπίτια μέσα ἢ ὄξω στά χωράφια. Τίς βοηθάει, ὅταν ξαίνουν μαλλιά ἢ νέθουν ἢ ἑτοιμάζουν τά μπαμπάκια, γιατί τῆς ἀρέσουν πολύ αὐτές οἱ δουλειές.
Γιαὐτό γιά τίς προκομμένες γυναῖκες λένε: «δουλεύει μέρα - νύχτα σάν Περγάντα», καί ἄν θέλουν νά περιπαίξουν καμμιά ἀκαμάτρα λένε: «Εἶνι μιά Περγάντα!»
Ο Ν. Γ. Πολίτης στο ίδιο παραπάνω βιβλίο, αλλά στο Β΄ μέρος αυτού σημειώνει τα ακόλουθα:
«Κατά τόν Γ. Κρέμον (ἐν τῇ Ἀθηναϊκῇ ἐφημερίδι Νέα Ἑλλάδι ἀριθ. 36 τῆς 2 Νοεμβρίου 1874). Ὁ B. Schmidt (Volksleben σ. 142) μνημονεύει ἁπλῶς τήν αἰνιγματώδη ἔκφρασιν (rathselhafte Ausdruck), ὡς τήν λέγει, Περγάντα, ἐπί φιλέργου γυναικός. Τό ὄνομα τῆς προστάτιδος τούτης δαίμονος τῆς ταλασιουργίας ἐλήφθη κατά μεταφοράν ἐκ τοῦ κοινοῦ πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος ὀνόματος περγαντί σημαίνοντος πολύκωπον καταδρομικόν πλοιάριον ἐκ τοῦ ἰταλ. brigantino (γαλλ. brigantin). Τοιαύτη δέ με-

ταφορική χρῆσις ὀνομάτων πλοίων δέν εἶναι ἀσυνήθης ὡς δεικνύουσι τά τραμπάκουλο (ἰταλ. trabaccolo) ἐπί παχείας δυσκινήτου γυναικός, δελίνι (vaisseau de ligne γαλλ.) ἐπί εὐκινήτου καί δεξιοῦ ναυτικοῦ, dardana ἐπί εὐσώμου καί εὐτραφοῦς γυναικός ἐκ τοῦ ἰταλ. (καί ἰ-

σπανικοῦ καί πορτογαλικοῦ) tartana γαλλ. tartane.»

Αξίζει επίσης να αναφέρουμε και την περίπτωση να προέρχεται η υπόψη λέξη (περγάντα) απ' τη λατινική *pergo* που μεταξύ των άλλων σημαίνει: διατελώ (= εκπληρώνω κάτι, συνεχίζω να πράττω κάτι), δεν σταματώ, δεν παύομαι. Η τελευταία εξήγηση φαίνεται εξ ίσου πιθανή, διότι η παράδοση της Περγάντας μοιάζει να είναι πολύ παλιά (ίσως μας έρχεται απ' τα αρχαία χρόνια), πριν δηλαδή την εμφάνιση του ναυτικού όρου *περγαντί*, ο οποίος αυτός ο όρος μάλλον ασυνήθης κι άγνωστος θα ήταν στους ορεσείβιους παλιούς Αραχοβίτες. Εξάλλου, η χρήση λατινικών λέξεων και η διάσωση αυτών μέχρι τις μέρες μας μέσα στο αραχοβίτικο ιδίωμα είναι γεγονός, και τούτο προκύπτει και απ' την υπόλοιπη γλωσσική μας έρευνα.

- **πίγουλη (η).** Κριθαράκι (ζυμαρικό). Απ' την βενετσιάνικη λέξη *bigoli*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **πικραλίδα (η).** Ραδίκι. Η *«πικρίς»* των αρχαίων. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα και στην Ήπειρο.

- **πινάντιου (το).** Το αντίθετο. *«Ιγώ δεν είπα του πινάντιου»*. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *«ἀπεναντίον»*. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **πιναμπούρ' (το).** Είδος γλυκοπατάτας.

- **πινιτάδις (οι).** Κέρασμα φίλων και γνωστών από κάποιον, που πρόκειται να ταξιδέψει στα ξένα. *«Αφήνου πινιτάδις».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην

Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **πιντιλιάζου.** Υποστηρίζω με ξυλοδεσιές μια κατασκευή π.χ. πάτωμα ή χαγιάτι, για να μη καταρρεύσει λόγω παλαιότητας ή λόγω υπερβολικής φόρτισης. Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *πεδάω* = δένω σφιχτά, στερεώνω, δένω δια δεσμών.

- **πιρδιβέλλα (η).** Κρίκος, που κρέμεται απ' το λαιμό του ζώου και χρησιμεύει για να αγκιστρώνεται το σχοινί του ζώου. Πιθανόν σχετίζεται, μεταφορικά, με την ιταλική λέξη *βαρδαβέλλα*, η οποία σημαίνει τη σιδερένια ράβδο που στερεώνεται οριζόντια στο κατάρτι του πλοίου κι απ' την οποία ράβδο δένεται το ιστίο του πλοίου. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **πιριλαβαίνου.** Αρπάζω, συλλαμβάνω κάποιον με άγριες διαθέσεις. *«Άμα σι πιριλάβου, θα ιδείς τι θα τραβήξεις».*

- **πιριχλίζου.** Υπερχειλίζω. *«Βάλι νιρό στου ντέτζιρ' να πιριχλίσ' του κριγιάς τσι άστου να βράσει».*

- **πιρνόφ'λλου (το).** Το φύλλο του πουρναριού και του πρίνου (*πρινόφυλλο>πιρνόφ'λλου*).

- **πισουτσέντ'ς (ο).** Ο ομοφυλόφιλος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς και στη Δεσφίνα.

- **πίσπιλου (το).** Λίγο σε ποσότητα. *« Έρ'ξι ένα πίσπιλου*

χιόνι τσι το 'λυουσ' αμέσους». Φαίνεται ότι σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *πασπάλη* = το λεπτότατο άλευρο, η παιπάλη, η σκόνη. Πολλές φορές χρησιμοποιείται η ίδια λέξη για να εκφράσει το μεγάλο αριθμό από κάτι που όμως είναι σε μικρό μέγεθος, π.χ. για να

εκφράσει τον πολύ αλλά μικρό σε μέγεθος καρπό ενός δένδρου. *«Αυτή η κουρουμπλιά έχει απάνου κουρόμπλα, ένα πίσπιλου».*

- **πισπιλώνου.** Ρίχνω επάνω σε μια επιφάνεια λίγη ποσότητα από κάτι. *«Χιόν'σι λίγου, ίσα που του πισπίλουσ '».*

- **πιστάρ' (το).** Το πίσω (κάτω) μέρος του πατινιού που έφτιαχναν μόνα τους τα παιδιά τα παλιότερα χρόνια, σε αντίθεση με το **«μπρουστάρ'»** που ήταν τα μπροστινό (όρθιο) τμήμα του πατινιού.

- **πιστίλλια (τα).** Κομμάτια. *« Έκαμ' τα σκουτιά τ' πιστίλλια».* Πιθανόν σχετίζεται με τη λατινική λέξη *pistillus, i* = γουδοχέρι, που κτυπά και σπάζει σε μικρά κομμάτια (απ' το ρήμα *pinso* = κόβω, κτυπώ σε γουδί). Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **πιστρώνου.** Σκεπάζω. *«Πιστρώσ' καλά τσι τσ'μις»* = Σκεπάσου καλά και κοιμίσου. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ἐπιστρώνω* = στρώνω κάτι πάνω σε κάτι άλλο. Είναι επίσης, σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **πιστσίρ (το).** Ειδικό στενόμακρο ύφασμα, που τοποθετείται στην πανακουτή για να μην έρχονται σε άμεση επαφή τα κομμάτια της ζύμης του ψωμιού με το ξύλο της πανακουτής. Απ' την τουρκική λέξη *peskir* = πετσέτα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **πλατουμαντίλα (η).** Είδος δεντρομολόχας με μεγάλο φύλλο, που μοιάζει με απλωμένο μεγάλο μαντήλι. Είναι το φυτόν *«ἄρκτιον τοῦ Διοσκουρίδη»*, το οποίο παλιότερα, σε διάφορες περιοχές, χρησίμευε (βρασμένο και με

ξίδι) για κατάπλασμα. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο.

- **πλατσιάζω.** Κάνω πλάκα (επίπεδη επιφάνεια) κάποιο αντικείμενο, συνήθως μεταλλικό, πιέζοντάς το (πατώντας το ή κτυπώντας το κατάλληλα) με δύναμη.

- **πλατσίδα (η).** Το θηλυκό κλωσσοπούλι που έχει μεγαλώσει αρκετά χωρίς όμως να έχει γίνει ακόμη κότα που να γεννάει αυγά.

- **πλόχειρου (το).** Όσο πιάνει η χούφτα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **πουδουνάρια (τα).** Τα σκέλη του παντελονιού. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **πουδητά (τα).** Παπούτσια πρόχειρα φτιαγμένα από δέρμα ζώου, που χρησιμοποιούσαν οι φτωχοί γεωργοί και τσοπάνηδες.

- **πουλιφάδ' (το).** Το μισοτελειωμένο απ' τη χρήση σαπούνι. Σχετίζεται μάλλον με τη λέξη *υπόλοιπο (υπολοιπάδι > πολιφάδι > πουλιφάδ')*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **πουμώνω.** Γεμίζω με καπνό κάποιο χώρο από φωτιά, που δεν αγάβει καλά. Αντίστοιχη λέξη στην περιοχή των Ιω-

αννίνων είναι το ρήμα *πουμπώνω* = εμποδίζω τη φωτιά ν' ανάψει εξαιτίας της κακής κυκλοφορίας του αέρα. Πιθανόν κι οι δυο παραπάνω λέξεις προέρχονται απ' την ιταλική *pompa* = αντλία για σβήσιμο. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην, Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο

Δαδί (πούμωση = πνιγηρή αχνάδα βάλτου), στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **πουνίδ' (το).** Πληγή, μώλωπας. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **πουρ'κό (το).** Το φρούτο αλλά και γενικότερα κάθε καρπός. Παραφθορά της λέξης οπωρικόν. Χρησιμοποιείται και μεταφορικά για να χαρακτηρίσει μια συνήθεια. π.χ. στη φράση: *«Μπα, αυτό του πουρ'κό δεν του βάζου στου σπίτι μ'».*

- **πουρτέλλου (το).** Μικρή πόρτα που εξασφάλιζε, τα παλιότερα χρόνια, πρόσβαση απ' την αυλή του σπιτιού προς το πλησιέστερο σοκάκι. Απ' την ιταλική λέξη *portello* = μικρή πόρτα.

- **πρασνιάρ'ς (ο).** Χαρακτηρισμός του καχεκτικού - ασθενικού ανθρώπου, που έχει χαλκοπράσινη όψη. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **πρασ'λίθρα (η).** Βολβόριζο αγριόχορτο (ίσως το αγριόσκορδο), που τρώγεται μέσα σε χορτόπιτες. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **πράτ'γου (το).** Η πρακτική, η επιτηδειότητα στη δουλειά. *«Η δ'λειά δεν είνι τίπ'τα, αρτσεί να παρ'ς του πράτ'γου τ'ς».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόρια-

νη, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **πρέμπου (η).** Υβριστική λέξη για γυναίκα που αφορά στην εμφάνιση και στην καθημερινή συμπεριφορά της

και όχι στην ηθικότητά της. Πιθανόν σχετίζεται με τις βλάχικες λέξεις *πρι* (που προέκυψε από αναγραμματισμό της λατινική λέξης *peri* = πολύ) και *μπόου* = βόδι. Άρα *πρέμπου*= το πολύ βόδι.

- **πρέσκλου (το).** Υπερυψωμένο δάπεδο στο χώρο, π.χ. σε βουνό, σε οίκημα κ.λπ. προέρχεται απ' τις βλάχικες λέξεις *πρε* = επάνω και *σκουλάτου* = σηκωμένος. Είναι επίσης σε χρήση στη Δεσφίνα.

- **πριπούσι (το).** Η χοντρή κοντή ξύλινη βέργα, κεκαμμένη στο ένα άκρο της σε ορθή γωνία, που χρησιμεύει ως εργαλείο για το συνταύλισμα της φωτιάς και το μάζεμα της θράκας στο τζάκι, και κατ' επέκταση κάθε χοντρή και σχετικά κοντή ξύλινη βέργα *«θ' αρπάξου κάνα πριπούσι, τσι θα ιδείς τι θα σι κάμου»*. Πιθανόν, σχετίζεται με τη λατινική λέξη *perpusillus* = πολύ κοντός.

- **πρόκουλου (το).** Το απάγκιο. *«Να, κάτσι δουδά στου πρόκουλου να φάμι , δεν του πιάνει αγέρας»*. Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *προκώλυμα* = το εμπόδιο ή φραγμός.

- **προτιλιά (η).** Παιδικό παιχνίδι στο οποίο αυτός, που μπαίνει μέσα ύστερα από κλήρωση, σκύβει και περνούν πηδώντας πάνω απ' τη ράχη του όλοι οι άλλοι φωνάζοντας: *«προτιλιά, δεύτερη με τα κλαδιά κ.λπ.»*. Το όνομα του παιχνιδιού αυτού πιθανόν να μην έχει καμμία σχέση με την ελιά, αλλά με τη λατινική λέξη *protelo* = μηκύνω, παρατείνω, επειδή πράγματι το παιχνίδι αυτό μπορεί να

συνεχίζεται στο χώρο κατά μήκος καθώς ο κάθε συμπαίκτης, που περνάει πηδώντας πάνω απ' τους άλλους, στη συνέχεια σκύβει κι αυτός με τη σειρά του. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο. Το παιχνίδι αυτό με το

ίδιο όνομα παιζόταν και στην περιοχή των Ιωαννίνων (Δωδωνοχώρια).

- **προυζ'μουλόγους (ο).** Το πήλινο δοχείο στο οποίο τοποθετούσαν το προζύμι. Το δεύτερο συνθετικό της λέξης αυτής σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *λέγω*, που μεταξύ των άλλων σημαίνει συλλέγω, μαζεύω.

- **προυκουφτό (το).** Μονοπάτι. *«Αυτός θα φτάσ' νουρίς, πάει απ' του προυκουφτό».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (περκοφτό), στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **προυσμπούτσ' (το).** Πρόχειρο κολατσιό. *«Κάτσι να φάμι κάτ' για προυσμπούτσ', τσι αρχίζουμ' ύστιρα τη δ'λειά».*

- **προυσφαγίζου.** Τρώω λίγη εκλεκτή τροφή μαζί με πολύ ψωμί, προκειμένου να χορτάσω. *«Να του προυσφαγιίζ'ς του τυρί, γιατ' δεν έχουμ' άλλου».* Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *προσφάγιον* = παν το τρωγόμενον μαζί με άλλη τροφή. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **προυσφέρνου.** Προσομοιάζω. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *προσφέρω*, που μεταξύ των άλλων σημαίνει: είμαι προσφερής (όμοιος) προς κάποιον, προσομοιάζω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- προυτύχιους (ο). Ο τελάλης, ο κοινοτικός κλητήρας,

- **πρωτογιρούς (ο).** Ο Νικολάκης, ο κοινοτικός κήρυκας, που ανακοίνωνε παλιά τις αποφάσεις του πρωτόγερου (πρώτου *«τη τάξει»* μεταξύ των δημογερόντων μιας κοινότητας). Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **πρόχου.** Έχω πλεονέκτημα, τα καταφέρνω σε κάτι. *«Άστην αυτή τη δ'λειά. Δε σ' πρόχει».* Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *προέχω* (σχετική και η αρχαιοελληνική φράση: *οὔ τι προέχει* = ουδόλως ισχύει, εις ουδέν ωφελεί).

- **πρόχουμα (το).** Έχει την ίδια σημασία με την αρχαιοελληνική λέξη *πρόχωμα* = συσσωρευμένη γη μπροστά από κάποιον τόπο για να εμποδίσει κάτι, σαν φραγμός.

- **π'ταλιά (η).** Λεπτό παραδοσιακό γλυκόψωμο, κομμένο σε μικρά κομματάκια, που ψήνονταν μαζί με τα καρβέλια απ' τη νοικοκυρά στο φούρνο του σπιτιού. Τις πιο πολλές φορές περιέχυναν στις *«π'ταλιές»* πετιμέζι και έτσι γίνονταν αυτές ωραία λιχουδιά για τα μικρά παιδιά και τους μεγάλους. Η λέξη π'ταλιά πιθανόν να μη σχετίζεται με τη λέξη πίτα, αλλά με το αρχαιοελληνικό επίθετο *ὀπταλέος-α-ον* = ψημένος, φουρνιστός. Επομένως, *οπταλέα (ζύμη) > οπταλιά > πταλιά.* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (β'ταλιά), στη Σουβάλα, στο Δαδί (φταλιά), στην Τιθορέα (φταλιά), στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **πύρα (η).** Η ζέστη απ' τη φωτιά. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **πυρουστιά (η).** Ο σιδερένιος τρίποδας, που λέγεται αλλιώς και σιδεροστιά και μπαίνει στη φωτιά για να τοποθετηθεί πάνω σ' αυτόν η χύτρα για μαγείρεμα. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *πυροστάτης ή πυριστάτης.* Είναι

επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

P

- **ραβανί (το).** Χαρακτηρισμός κοκκινότριχου ζώου π.χ. ραβανί τραγί. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ραβρίστρα (η).** Σταφύλι με μαλακές ρώγες, που συνήθως ωριμάζει πρώτο. Πιθανόν σύνθετη απ' τις λατινικές λέξεις *rarus* = ισχνός, χαλαρός, άτονος και *uva* = σταφύλι, (*rarus + uva > ράρουβα > ράβρα > ραβρίστρα*). Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια.

- **ραγουβύζ' (το).** Η λαστιχένια θηλή σε μπουκάλι θηλασμού βρέφους ή ακόμη και μικρού νεογέννητου οικόσιτου ζώου (αρνιού, κατσικιού).

- **ραγουλόι (το).** Το ελεύθερο μάζεμα καρπών, που έχουν απομείνει στα κτήματα μετά την παρέλευση της περιόδου της συγκομιδής. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ραγολογέω* = συλλέγω ρώγες. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ραϊλός (ο).** Ο αλλήθωρος και κατ' επέκταση ο προβληματικός στην όψη άνθρωπος. Πιθανόν, αρχικά, σήμαινε τον άνθρωπο που έχει «*δακρύρεις*» οφθαλμούς. Ο ισχυρισμός μας αυτός στηρίζεται στο γεγονός ότι στη βλάχικη γλώσσα υπάρχει η λέξη *ράου* που σημαίνει δροσιά, πάχνη και

η οποία προέρχεται από τη λατινική λέξη *ros - roris*, που εκτός από τη δροσιά σημαίνει και δάκρυ.

- **ρανιστές (οι).** Πρόχειρο φτωχικό φαγητό που παρασκευαζόταν παλιά από αλεύρι, λάδι και νερό. Ένα εί-

δος πρόχειρου ζυμαρικού των πολύ φτωχών οικογενειών. Η παρασκευή του γινόταν με *ράντισμα* αλεύρου μέσα σε νερό που χόχλαζε, ώστε να δημιουργούνται συσσωματώματα απ' όπου πιθανόν πήρε και το όνομά του (*ραντίζω > ραντιστές > ρανιστές*). Το φαγητό αυτό λέγεται επίσης και **τριφτάδις** καθώς και **ντρόμσις**. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ρανταβός (ο).** Ο λοξός, ο ανισόρροπος.

- **ράσα - ράσα.** Ξέχειλα. Απ' τη λέξη *ράσα* = ξύλο με το οποίο οι γεωργοί εξομάλυναν την επιφάνεια του μέτρου των δημητριακών. Ίσως απ' τη λατινική λέξη *rasio* = ξέσις. Σχετική και η αλβανική λέξη *rrafsh* = ισοπεδώνω, γεμίζω ξέχειλα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο.

- **ραχλιάζου.** Μουχλιάζω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ράχλα (η).** Μούχλα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ρεβένιο (το).** Πλαγινό φτωχοχώματο χωράφι. Πιθανόν σχετίζεται με τη λέξη *ριβά* = πλάγια, στραβά. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και

στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ρέγγλα (τα).** Τα μικρά και ατροφικά σταφύλια, που πολλές φορές παραμένουν ατρύγητα. Ίσως σχετίζεται (μεταφορικά) με την αλβανική λέξη *rreck* = κουρέλι, ρά-

κος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ρέφιλου (το).** Σύννεφο μετακινούμενο γρήγορα απ' τον άνεμο, που φέρνει κατακλυσμιαία βροχή. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ριβά.** Πλάγια, στραβά. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ραιβός* = κυρτός, στραβός. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη (βιριβά), στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ριζ'γκάρια (τα).** Έθιμο, την παραμονή της γιορτής του Αϊ Γιάννη (24 Ιουνίου), σύμφωνα με το οποίο τα κορίτσια, συνήθως της γειτονιάς, τα παλιότερα χρόνια μαζεύονταν σε μιαν αυλή και γέμιζαν ένα δοχείο με νερό. Μέσα σ' αυτό έρριχνε κάθε κορίτσι από ένα μικροαντικείμενο (νόμισμα, δαχτυλίδι, κουμπί κ.λπ.) ύστερα το έκλειναν και το άφηναν όλη τη νύχτα έξω, κάτω απ' τα αστέρια. Την άλλη μέρα άνοιγαν τα ριζιγκάρια, δηλαδή τραβούσαν έξω απ' το δοχείο με τυχαία σειρά τα αντικείμενα λέγοντας ταυτόχρονα διάφορα στιχάκια. Απ' τα λόγια και τους ήχους, που άκουγαν εκείνη τη στιγμή προσπαθούσαν να μαντεύσουν για την τύχη του κάθε κοριτσιού. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στο Δαδί (ριζικάρια), στην Τιθορέα, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα (ριζικά).

- ριζές (ο). Στροφέας πόρτας ή παραθύρου. Απ' την τουρ-

κική λέξη *reze* = στρόφιγγα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ρικάζου.** Σκούζω, φωνάζω έντρομα κι απελπισμένα. Πι-

θανόν απ' την αλβανική λέξη *rek* = αναστενάζω, βογγώ. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ριμόνι (το).** Κρησάρα δημητριακών με μεγάλες τρύπες. Πιθανόν σχετίζεται με τη λατινική λέξη *remundo* = καθαρίζω εντελώς, ξεκαθαρίζω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ριμπάπ (το).** Ξυλοδαρμός. *«Κάτσει καλά, γιατ' θα σ'ρίξου κάνα ριμπάπ».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **ρ'μαξίλα (η).** Ερήμωση. Κακή κατάσταση πραγμάτων. *«Άσιμι στ'ς ρ'μαξίλις μ'. Δε θέλου κ'βέντα».*

- **ρουγεύου.** Μοιράζω - διαθέτω αγαθά σε άλλους. Απ' τη λατινική λέξη *roga*, που στους Βυζαντινούς σήμαινε το μισθό και συνεκδοχικά τη διανομή δώρων. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ρουγιάζουμ'.** Γίνομαι παραγιός με μισθό για ορισμένο χρονικό διάστημα. Απ' την προηγούμενη λέξη *roga* = μισθός. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγό-

βιανή, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **ρουδάμ' (το).** Τα φρέσκα και μαλακά βλαστάρια του πουρναριού, τα οποία είναι εκλεκτή τροφή για τα ζώα. Πιθανόν απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ὀρόδαμνος* = κλω-

νάρι, κλάδος, βλάστημα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ροτζ' (το).** Κομμάτι δάσους, που έχει μετατραπεί σε καλλιεργήσιμο χωράφι με πυρκαϊά. Απ' τη λατινική λέξη *rogus* = φωτιά. Είναι επίσης σε χρήση στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο.

- **ρ'πατς' (το).** Είδος αγριοβελανιδιάς. Πιθανόν απ' την αρχαιοελληνική λέξη *ρώπαξ*. Είναι επίσης σε χρήση στο Δαδί και στη Δαύλεια.

Σ

- **σάκους (ο).** Επίσημο γυναικείο ένδυμα, που έφτανε μέχρι λίγο κάτω απ' τη μέση. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **σακαγή (η).** Υβριστική επίκληση του αφεντικού προς το ατίθασο ή κουρασμένο υποζύγιό του, που δεν τον υπακούει πιστά. *«Ωξ! σακαγή θα ξιγείρ'ς».* Κατά κυριολεξία *σακαγή ή σακαή* είναι μια σοβαρή λοιμώδης μολυσματική ασθένεια, που οφείλεται σε ειδικό μικροοργανισμό (τον ακτινοβάκιλλο της μάλεως) και προσβάλλει κυρίως το άλογο, το μουλάρι και το γαϊδούρι. Όταν εμφανιστεί σε οξεία μορφή μπορεί να επιφέρει το θάνα-

το του ζώου μέσα σε λίγες μέρες. Σε χρόνια μορφή η αρρώστια διαρκεί μήνες και χρόνια και επιφέρει πολύ κακή γενική κατάσταση του ζώου με εκδηλώσεις πυρετού και διάσπαρτες διογκώσεις στο σώμα του. Πιθανόν τουρκική λέξη. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην

Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σακίμ.** Ήσυχα. Απ' την τουρκική λέξη *sakin* = ήσυχος. *«Σακίμ! Μη γκρένις ουλότιλα».* Είναι επίσης σε χρήση στη Σουβάλα, και στο Δίστομο.

- **σαλιβάρου (η).** Η γυναίκα που δεν προσέχει την εμφάνισή της και την ατομική της καθαριότητα, και κατ' επέκταση η αξιοκαταφρόνητη γυναίκα. Πιθανόν σχετίζεται με τη λέξη *σαλβάρι* (αρχαιοελληνικό *σαράβαρον*) είδος πλατειάς βράκας (μάλλον άκομψης) που φορούσαν οι γυναίκες της ανατολής. Πιθανόν όμως να σχετίζεται με τη λατινική λέξη *salivarius* = σιαλώδης. Στην περίπτωση αυτή η λέξη σαλιβάρου θα χαρακτήριζε αρχικά τη σαλιάρα - μυξιάρα και κατ' επέκταση τη βρώμικη γυναίκα.

- **σαμέσα.** Ίσα μέσα, που τελικά κατέληξε να σημαίνει *«στην αγορά»* (του χωριού), π.χ. στο διάλογο: *«Πού πας; Πάου σαμέσα για ψώνια».* Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σαμόνι (το).** Πέτρα. Πιθανόν σχετίζεται με τη λέξη *αμάδα*, η οποία σε πολλές περιοχές της Ρούμελης λέγεται *σαμάδα*. Είναι επίσης σε χρήση στην Ήπειρο.

- **σάμψαλου (το).** Αδύναμος, ανήμπορος, καταβεβλημένος - σωστό ερείπιο. Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *σῆψις* (δωρική *σᾶψις*) = σάπισμα, φθορά,

κατάπτωση. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί (σάψαλο), στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **σάνια.** Κατάσταση ανθρώπου που έχει τραυματισθεί σο-

βαρά αλλά έχει τελικώς επιζήσει (διασωθεί). *«Τουν φέραν, απ' τα έλατα, σάνια στου χουριό»*. Πιθανόν, απ' τη λατινική λέξη *sanus, a, um* = (μεταξύ άλλων) σώος, ακέραιος, αβλαβής.

- **σαντάς (ο).** Ο ατίθασος, ο απειλητικός. Πιθανόν σχετίζεται με την αλβανική λέξη *shantazh* = εκβιασμός, απειλή. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια.

- **σαπασάικους.** Ευχή προς κάποιον άρρωστο για να γίνει καλά και να είναι πάντα καλά. Πιθανόν σχετίζεται με τις αρχαιοελληνικές λέξεις *πᾶσα* και *σάος* = σώος και ίσως προήλθε από μια έκφραση - ευχή του τύπου: *«Εἰς πᾶσαν (ασθένειαν) σάος»*, οπότε κατέληξε πασασάικος και σαπασάικος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (πασασάικος), στη Σουβάλα (πασασάικος), στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **σαπατηλός-ή-ό.** Ο *«σάπιος»* στην υγεία άνθρωπος. *«Δεν έχου καμιά όριξ' να κ'μανταρίζου αυτή τ' σαπατηλή»*.

- **σαπέρα.** Ίσα πέρα, που τελικά κατέληξε να σημαίνει τις πιο πολλές φορές *«έξω στα χωράφια και στα κτήματα»*. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σαπίσου.** Ίσα πίσω, που τελικά κατέληξε στην Αράχοβα να σημαίνει *«Στο νεκροταφείο του χωριού»*, το οποίο βρίσκεται Δυτικά (πίσω) απ' το χωριό. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τι-

θορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σαπλαγή (η).** Κατσαρόλα με χερούλι και χωρίς καπάκι. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **σαπλαμάς (ο).** Ο ασθενικός τύπος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σαπούχλα (η).** Ο πολύ σαπισμένος κορμός δέντρου (έλατου) που όταν καίγεται βγάζει πολύ καπνό.

- **σαπρινιά (η).** Η αγριοδαμασκηνιά με μεγάλα και φαρμακερά αγκάθια. Ο καρπός της (το σάπρινο) είναι μελιτζανιά δρύπη σκεπασμένη με μια φυσική γκρίζα σκόνη, που άμα τη σκουπίσεις με το δάχτυλο φαίνεται το λαμπρό βιολετί χρώμα της. Ο καρπός αυτός έχει έντονη ξινόστιφη γεύση.

- **σάρα (η).** Πετρότοπος σε πολύ κατηφορική πλαγιά. Τροφοδοτείται με πέτρες απ' την αποσάθρωση των υπερκείμενων βράχων και γίνεται ένας επικίνδυνος λιθοπόταμος, που δεν διασχίζεται εύκολα. Αλλιώς λέγεται και σουριάς. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σαρακουτρουπάου.** Βασανίζω κάποιον με συνεχή και δριμεία ενόχληση, όπως τρυπάει το σαράκι το ξύλο. *«Του παλιόπιδου μι σαρακουτρούπ'σι».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **σαρμινιά (η).** Ο αργαλειός. Σχετίζεται με τις λέξεις *αρμενία - σταρμενιά*, που σύμφωνα με τον καθηγητή Κ. Άμαντο: *«Ἁρμενία ὑφαντικός ἱστός ἐν τῷ χωρίῳ Πιτιῷ*

ἐν ᾧ κατασκευάζονται καλά τρίχινα. Τό ἐν Στενημάχῳ σταρμενιά εἶναι ἰσταρμενιά καί οὐχί Ἰταλικό ὡς ὁ G. Mayer ἐνόμισεν.».

- **σαρτσ'νούρ' (το).** Στριμμένο σακί τρίχινο ή δερμάτινο

που έμπαινε στα παλιά λιοτρίβια κοντά στην περιοχή σύνθλιψης του ελαιόκαρπου, προκειμένου να εμποδίσει την εκροή της ελαιώδους μάζας στο γύρω χώρο. Έτσι, στα παλιά λιοτρίβια της Αράχοβας ακουγόταν συχνά η απειλητική φράση, για κάποιον που δεν συμπεριφερόταν καλά : *«Κάτσι καλά (ή δούλιψ' σουστά), γιατ' θα αρπάξου του σαρτσ'νούρ'».* Η λέξη αυτή πρέπει μάλλον να σχετίζεται με τη βλάχικη *σάρτσα* = το ένα μέρος φορτίου, η λεγόμενη μεριά (και κατ' επέκταση το σακί). Η τελευταία αυτή λέξη προέρχεται απ' τη λατινική *sarcina* = φορτίο, βάρος.

- **σατράχι (το).** Κοφτερό εργαλείο για το κόψιμο των νυχιών των υποζυγίων πριν απ' το πετάλωμά τους. Πιθανόν σχετίζεται με τη βλάχικη λέξη *σατίρε* = μεγάλη μαχαίρα κρεοπώλη. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη (σιατράν'), στη Σουβάλα (σατράνι), στην Τιθορέα (σατράνι), στο Δαδί (στράν'), στη Δαύλεια, στο Δίστομο (σατράνι) και στη Δεσφίνα.

- **σαφρινιάρα (η).** Χαρακτηρισμός για κακότροπη («στιφή» στους τρόπους γυναίκα). *«Χάστην, να χαθεί η παλιουσαφρινιάρα. Δε σχιάζιτ' μι τίπ'τα».* Πιθανόν, σχετίζεται (μεταφορικά) με τη λέξη *σαπρινιά* που αναφέραμε παραπάνω (*σαπρινιά > σαπρινιάρα > σαφρινιάρα*).

- **σβέρκους (ο).** Η φράση: *« Έβγαλ' σβέρκου»* σημαίνει ότι κάποιος έκανε την επανάστασή του, ενώ η φράση: *« Έβγαλ' του σβέρκου τ'»* σημαίνει ότι κάποιος αποπάτησε.

- **σβιγγάρου.** Πίνω μεγάλες ποσότητες κρασιού. Είναι ε-

πίσης σε χρήση στους Δελφούς.

- **σγαρλίζου.** Ανασηκώνω, ανασκαλεύω. *«Σγάρλισ' τ' φουτιά ν' ανάψ'».* Πιθανόν σχετίζεται (μεταφορικά) με τη βλάχικη λέξη *σγκαρλέσκου* = ανοίγω τα μάτια, αλλά

και σκαρίζω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (σγαρλάου), στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σγατσιάζου.** Πατώ και συνθλίβω κάτι. Πιθανόν προέρχεται απ' τη λέξη *κατσιάζω* = συρρικνώνω, μαραζιάζω. Αξίζει να αναφερθεί κι η αρχαιοελληνική λέξη *κεάζω* = συντρίβω. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σγρουθάρ' (το).** Μικρή πέτρα, μικρό στρογγυλό ξύλο και μεταφορικά ο μικρόσωμος άνθρωπος. Σχετίζεται με τη λέξη *γρόθος* = το κλειστό χέρι το σφιγμένο σε πυγμή (μπουνιά).

- **σγρουμπούλι (το).** Εξόγκωμα, οίδημα. Απ' την αλβανική λέξη *grumbull* = ο σωρός, η στοίβα, η συσσώρευση. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σέγα (η).** Μικρό χειροπρίονο με το οποίο τα παιδιά παλιά στο σχολείο έκοβαν φύλλα κόντρα πλακέ στο μάθημα της χειροτεχνίας. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σέγια (τα).** Τα σακούλια με τα φαγητά και τα μικροεργαλεία (π.χ. μικρά κλαδευτήρια, σύρματα), που ο γεωρ-

γός φόρτωνε παλιά στο ζώο του για το χωράφι. Απ' την τουρκική λέξη *sey* = πράγμα (η οποία πιθανόν είναι δάνειο απ' την αρχαιοελληνική λέξη *σαγή* = οικοσυσκευή). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σέγρ' (το).** Καθισιό με γέλια και τραγούδια, ξεφάντωμα. Πιθανόν τουρκική λέξη.
- **σειριά (η).** Το σόι. *«Από τι σειριά κρατιέσι, τσ' ούλου σειέσι τσι λυγιέσι».*
- **σειρίτ' (το).** Η σειρά. *«Για να του ειπώ αυτό του πράμα, πρέπ' να του φέρ' του σειρίτ'.»* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.
- **σειτό (το).** Το παιχνίδι (συνήθως κοριτσίστικο), στο οποίο ο παίκτης/παίκτρια πρέπει, με το ένα πόδι σηκωμένο απ' το έδαφος, να ισορροπεί, να προχωράει και να κλωτσάει με επιδεξιότητα την αμάδα του/της, χωρίς να πλακώνει αυτός/αυτή και η αμάδα του/της τις γραμμές ορθογωνίου κάναβου που χαρασσόταν από πριν στο έδαφος. Στην προσπάθεια αυτή ο παίκτης/παίκτρια μοιάζει να σείεται και να δονείται πάνω από τον κάναβο του παιχνιδιού. Πιθανόν λοιπόν η λέξη σειτό να προέρχεται από την αρχαιοελληνική λέξη *σειστός, -ή, -όν* = αυτός που σείεται.
- **σέρα (η).** Το σκουρόχρωμο και ελαιώδες βρώμικο νερό, που βγαίνει απ' τα μαλλιά των προβάτων, όταν αυτά πλένονται για πρώτη φορά. Πιθανόν προέρχεται απ' τη λατινική λέξη *serum, i* = ορρόπισσα = το ελαιώδες υγρό, που ανέρχεται στην επιφάνεια, όταν η ωμή πίσσα αφεθεί για πολύ χρόνο σε κάποιο μέρος. Είναι επίσης σε χρήση στους

Δελφούς (τσερία), στη Σουβάλα (βαρία), στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **σημειουμένους (ο).** Ο σημαδεμένος απ' το Θεό άνθρωπος με μια εκ γενετής αναπηρία (π.χ. καμπούρα, χωλότητα κ.λπ.). Η φράση: *«Να χαθεί ου παλιάνθρουπους, ου σημειουμένους»* λέγεται περιφρονητικά για έναν κακής ποιότητας άνθρωπο που έχει κάποια εκ γενετής αναπηρία.

* δίμπεπε = ευτία, αφορή!
Εκ ιν Τάφκιν Sebép

- **σίβιου (το).** Χαρακτηρισμός μαλλιού προβάτου που δεν είναι μονόχρωμο (άσπρο), αλλά έχει ανάμεσά του και τούφες μαύρου ή γκρίζου χρώματος, και γιαυτό δεν ήταν πρώτης ποιότητας. *«Αυτά τα μαλλιά είνι σίβια, δε κάνι για τη δ' λειά π' τα θέλου».* Σχετίζεται με τη βλάχικη λέξη *σίβου* = τεφρώδης, σταχτής.

- **σιγγούνι (το).** Η γυναικεία παραδοσιακή στολή της Αράχοβας. Απ' την αλβανική λέξη *sigun* = μάλλινος γυναικείος επενδύτης. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σιδηρουστιά (η).** Σιδερένιο τρίποδο στήριγμα για τις κατσαρόλες στη φωτιά. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σιλιβός (ο).** Ο μειονεκτικός στο σώμα και μεταφορικά και στη συμπεριφορά. *«Αυτό του πιδί είνι ντιπ σιλιβό».* Πιθανόν απ' την αρχαιοελληνική λέξη *σιφλός* = ανάπηρος, σακάτης, αλλά και στραβός (*σιφλός > σιλφός > σιλβός > σιλιβός).* Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια καθώς και στην Ήπειρο.

- **σιμπάπ (το).** Η αγαθοεργία. Πιθανόν τουρκική λέξη. Εί-

ναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγοριανή, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο.

- **σιρινικό (το).** Το αρσενικό (παιδί).
- **σιτζούτς (το).** Παραδοσιακό γλύκισμα κυλινδρικού

σχήματος φτιαγμένο από καρύδι και μουσταλευριά. Απ' την τουρκική λέξη *sucuk* (σουτσούκ). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σκανιακό (το).** Ο ανήσυχος και επίμονος στη δουλειά του άνθρωπος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.
- **σκανταλλέτου (το).** Το σίδερο μέσα στο οποίο έβαζαν αναμμένα κάρβουνα και σιδέρωναν μ' αυτό τα παλιότερα χρόνια τα ρούχα τους οι άνθρωποι. Είναι επίσης σε χρήση και στην Ήπειρο.
- **σκαπίνι (το).** Μεγάλο κομμάτι από κάποιο πράγμα, π.χ. μεγάλη μερίδα κρέατος. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη (σημαίνει μεγάλη νιφάδα χιονιού), στο Δαδί (σημαίνει επίσης μεγάλη νιφάδα χιονιού) και στη Δαύλεια.
- **σκαρμουτός (ο).** Φουντωτός, με μεγάλο μέγεθος. *«Του σταρ' είνι αριό τσι σκαρμουτό».* Πιθανόν προέρχεται από τη λέξη *σκαρί*, που μεταφορικά σημαίνει σωματική διάπλαση. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (έχει την έννοια του *«Πολλά αδέρφια από την ίδια ρίζα»*), στη Σουβάλα, στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.
- **σκλιάγκους (ο).** Άγριο χόρτο εύγευστο, που τα φύλλα του συστρέφονται εύκολα. Πιθανόν απ' την αρχαιοελληνική λέξη *σκολιός* = συνεστραμμένος, μπερδεμένος, κυρτός. Επίσης, πιθανόν σχετίζεται με τη βλάχικη λέξη *σκλαγκέσκου* = άσχημος. Πράγματι, η μορφή του εί-

ναι μάλλον άσχημη (παρόλο που η γεύση του είναι ευχάριστη), καθόσον συστρέφεται έντονα. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **σκλιπιτιάρ'ς (ο).** Ο αδύνατος. *«Είν' ένα σκλιπιτιάρ'κου αυτό του μ'κρό...».*

- **σκνιφό (το).** Χαρακτηρισμός του καρυδιού, του οποίου δεν βγαίνει εύκολα η κοκόσα, επειδή το εσωτερικό μέρος απ' το τσόφλι είναι σκληρό. Επίσης η ίδια αυτή λέξη χαρακτηρίζει το μαλλί του πρόβατου (συνήθως κουλόκουρο) που δεν ξαίνεται εύκολα. Τέλος, μεταφορικά χρησιμοποιείται και στη φράση: *«ωραία γυναίκα, σκνιφουκρέατ'»* για να δηλωθεί η γυναίκα με το γυμνασμένο κορμί που δεν έχει πλαδαρή σάρκα. Η λέξη αυτή πιθανόν είναι η αρχαιοελληνική *σκνιφός* (Ησύχιος) = σκοτεινός. Εξάλλου, και η αρχαιοελληνική *σκνίψ* σημαίνει το έντομο που βρίσκεται (κρύβεται) κάτω από το φλοιό των δένδρων που ανακαλύπτεται και τρώγεται από τον δρυοκολάπτη.

- **σκόλιασμα (το).** Η πρόχειρη κατά τόπους όργωση και σπορά χωραφιού (σε φάση αγρανάπαυσής του) σε μελισσαργιές ή σκούλες, με αποκλειστικό στόχο να αποτραπεί η βόσκησή του απ' τα ξένα ζώα.

- **σκόπλου (το).** Το μικρό ασκί (*ασκόπουλο > σκόπλου*), που παλιά χρησίμευε για αποθήκευση νερού ή κρασιού και το οποίο έπαιρναν οι γεωργοί μαζί τους στο χωράφι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σκούλα (η).** Η μικρή καλλιεργούμενη περιοχή που βρίσκεται μεταξύ πετρωδών (άγονων) σχηματισμών, αλλιώς λέγεται και **μελισσαργιά**. Πιθανόν σχετίζεται (μεταφορικά) με την αρχαιοελληνική λέξη *σκόλλυς* = τρόπος

κουράς, σύμφωνα με τον οποίο αφηνόταν λόφος τριχών *(«τούφα»)* στην κορυφή του κεφαλιού. Πράγματι, η σκούλα δεν είναι παρά μια τούφα σπαρτού που εξέχει σε μια γύρω άγονη περιοχή.

- **σκούληθρο (το).** Ένα μεγάλο χωράφι που αποτελείται

από πολλές σκούλες. *«Απέναντι σι τσείνα τα σκούληθρα σπέρναμ σ'τάρ' τα παλιότιρα χρόνια».*

- **σκουλιάζου.** Οργώνω και σπέρνω πρόχειρα και κατά θέσεις ένα χωράφι (φτιάχνοντας μελισσαργιές ή σκούλες) σε φάση αγρανάπαυσής του, με αποκλειστικό στόχο να αποτραπεί η βόσκησή του απ' τα ξένα ζώα. *«Πάμι να σκουλιάσουμ' του χουράφ' πέρα στ' Μπάνια να μη του βουσκάνι τα ξένα ζουντανά».*

- **σκουμπλιά (η).** Το σκόνταμμα, η πτώση από τρικλοποδιά. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (σγουπλιά), στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σκούντζα (η).** Άγριο χόρτο με λεπτά φύλλα. Μοιάζει με τη μυρμνίδα, αλλά δεν ευωδιάζει. Το φυτό αυτό έχει πάρει τ' όνομά του απ' την αρχαιοελληνική λέξη *σκάνδιξ* = είδος λάχανου που τρωγόταν και απ' τους κατοίκους της Αττικής, σύμφωνα με τον Αριστοφάνη *(«Αχαρνείς» 178)*. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σκούντιφλου (το).** Άγρια ματιά με κατέβασμα των βλεφάρων. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σκουριάρ'ς (ο).** Βρωμιάρης. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σκούρμα (το).** Η μυρωδιά μαλλιού, που καίγεται. Απ' την αλβανική λέξη *shkrumb* = απανθράκωση. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (σκούρμπους), στη Σουβάλα (σκρούμπος), στο Δαδί (σκρούμπος), στη Δαύλεια, στο Δίστομο (σκούρμπους) και στη Δεσφίνα.

- **σκουτιρίτσα (η).** Η σαύρα. Απ' τη σλαβική λέξη *gusteritsa* = σαύρα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **σκόλους (ο).** Ο κορμός του αμπελιού, που ως γνωστόν είναι συνεστραμμένος. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *σκολιός* = συνεστραμμένος, κυρτός. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σκ'τι (το).** Το ρούχο. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *σκυτίον* (υποκοριστικό της λέξης *σκῦτος* = κατεργασμένο δέρμα). Με την ευκαιρία αυτή να σημειώσουμε ότι η λέξη ρούχο, που έχει σλαβική προέλευση, δεν ήταν σε χρήση (τα παλιότερα χρόνια) στην Αράχοβα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σκώρα (η).** Βρωμιά. Μεταφορική χρήση της λέξης *σκωρία* (σκουριά). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σλατζαρίζου.** Καθαρίζω κάποιο υλικό (π.χ. φακές) από χώμα και βρωμιές με ανακίνηση του δοχείου (μέσα στο οποίο έχω τοποθετήσει προηγουμένως το υλικό αυτό και το ανάλογο νερό) και με προσεκτική έκχυση του νερού.

- **σλουγχίδα (η).** Παρωνυχίδα. Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *λογχίδιον* (μεταφορική χρήση επειδή η παρωνυχίδα προβάλλει δίπλα στο νύχι σαν μικρή λόγχη). *« Έχου βγάλει μια σλουγχίδα στου χέρ' τσι μ' έχει ταράξει στουν πόνου».*

- **σ'ναπανουτιάζου.** Βάζω σε σωρό το ένα πάνω στ' άλλο, συσσωρεύω. *«Μι του μυαλό πόχουμ', δε θα σ'ναπανουτιάσουμ' τίπ'τα σήμιρα».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σ'νατοί τ'ς.** Μεταξύ τους. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **σ'νουδιάζου.** Χρησιμοποιώ τακτικά τον ίδιο δρόμο. *«Αυτός, άπου δω σ'νουδιάζ'».* Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σόμπουλου (το).** Μικρή πέτρα (χαλίκι). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **σουβλιμάδις (οι).** Παραδοσιακό φαγητό της Αράχοβας για τη νύχτα της Ανάστασης φτιαγμένο από εντόσθια αρνιού ή κατσικιού (κομμάτια πνευμονιού τυλιγμένα με έντερο), βρασμένα με ευωδιαστά χόρτα και στη συνέχεια ψημένα στο φούρνο. Αλλιώς λέγονται και γαρδούμπες. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **σόνι (σόνια).** Τέλος, φτάνει. Απ' την τουρκική λέξη *son* = τέλος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σουβλουπατάου.** Ενεργώ γρήγορα-γρήγορα κι απρόσεχτα. Κυριολεκτικά σημαίνει ράβω πρόχειρα με σουβλί, το οποίο σουβλί περνώ πού και πού στο προς ράψιμο δέρμα. *«Τι διάβασ' ου Γιώργις; Τίπ'τα. Σ'κώθ'τσι του προϊ-προϊ, τα σουβλουπάτ'σι τσ' έφ'γι για του σχουλειό».*

- **σουκάρδ' (το).** Γιλέκο κεντημένο με μεταξωτά γαϊτάνια της τσολιαδίστικης φορεσιάς. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια.

- **σουπάνι (το).** Η φόδρα του ρούχου και μεταφορικά το ξυλοφόρτωμα. *«Κάτσι καλά, γιατ' θα φας κάνα σουπάνι».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σουπουτός (ο).** Ο γεροδεμένος, αυτός που έχει εμφάνιση παλαιστή.

- **σουραβλίδια (τα).** Άσκοποι μουσικοί ήχοι από σουράβλι και μεταφορικά τα άσκοπα χωρίς νόημα λόγια κι οι ψεύτικες υποσχέσεις. *«Ιγώ αυτά που μ' λές τ' ακούου σουραβλίδια».*

- **σουργάζουμ'.** Επεξεργάζομαι κάποιο σχέδιο στο μυαλό μου, μηχανεύομαι κάτι. Σύνθετη απ' τις αρχαιοελληνικές λέξεις: *ἔσω* = μέσα και *ἐργάζομαι* = επεξεργάζομαι. *«Αυτός πριν απουφασίσ' για κάτ', του σουργάζιτ' πρώτα καλά».*

- **σουριάς (ο).** Πλαγιά από λιθάρια, που εύκολα μετακινούνται κατάντη. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σουρματαριά (η).** Η νεροσυρμή.

- **σουρ'ς (η).** Διάρροια. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σουρτουφλιά.** Είδος βελονιάς στο ράψιμο ή θηλειά που σφίγγει αυτόματα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς,

στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σουτηρεύουμ'.** Βλάπτομαι από σοβαρό τραυματισμό. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **σουφ'χάδα (η).** Το φαγητό στιφάδο. Πιθανόν απ' τη λατινική λέξη *suffoco* = πνιγώδης. Η λέξη αυτή σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *πνικτός* = ψημένος ή βρασμένος σε κλειστό αγγείο. Εξάλλου, το αρχαιοελληνικό ρήμα *πνίγω,* μεταξύ των άλλων, σημαίνει κουφοβράζω, σιγοψήνω εντός κλειστού αγγείου. Πρέπει να σημειωθεί ότι τα παλιά χρόνια οι νοικοκυρές έφτιαχναν το στιφάδο σφραγίζοντας το καπάκι της κατσαρόλας με ζυμάρι.

- **σπάλαθρου (το).** Είδος αγκαθιού. Η αρχαία ονομασία αυτού του αγκαθιού είναι: *ἀσπάλαθος.* Είναι επίσης σε χρήση στη Δεσφίνα.

- **σπαρμουδιά (η).** Η σπορά. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σπαρτώνου.** Φεύγω, το σκάω. *«Ύστερα απ' τουν τσακουμό, του σπάρτωσ' τσι δε ξαναφάνιτσι».* Επίσης, *«Μη με ζουρίϊσ' ιμένα, γιατ' θα του σπαρτώσου τσι δε θα μι ξαναϊδείς».* Σχετίζεται μάλλον με τη λέξη *σπαρνάου* που χρησιμοποιείται στην Ήπειρο και, σύμφωνα με τον

Ευαγγέλο Μπόγκα («Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου»), σημαίνει μετακινούμαι, κουνιέμαι, μετατοπίζω κάτι. Μοιάζει λιγότερο πιθανό να προέρχεται απ' τη λατινική λέξη *spatior* = περιπατώ, βαδίζω.

- **σπιτζούρ' (το).** Μέρος ανήλιαγο και ψυχρό. Καθαρά α-

ραχοβίτικη λέξη, που προέρχεται απ' το αραχοβίτικο τοπωνύμιο «*σπέντζους*» (τοποθεσία, που τη βλέπει ο ήλιος λίγες ώρες την ημέρα). Η ονομασία του σχετίζεται με τη βλάχικη λέξη «*σπίντζουρου*»=αναρτώ, κρεμώ και «*σπιντζουράρε*» = κρέμασμα, διότι πράγματι η τοποθεσία αυτή είναι κυριολεκτικά ένα κρέμασμα (έχει σχεδόν κατακόρυφη κλίση).

- **«σπουλάτσ' τσι του δουτσίστ'κα ! ».** «*Μπράβο που το σκέφτηκα!*». Παλιά αραχοβίτικη έκφραση. Η λέξη σπουλάτσ' είναι η παραφθορά της φράσης : «*εις πολλά έτη*» > *σπολλάτη*, που μεταξύ των άλλων σημαίνει εύγε! Η λέξη δουτσίστ'κα προέρχεται από την αρχαιοελληνική λέξη *δοκέω* που, μεταξύ των άλλλων, σημαίνει σκέφτομαι.

- **σπούρλισμα (το).** Η διάρροια ζώου. «*Κατ' έφαγι του αρνί τσι σπουρλίσ'τσι*». Πιθανόν σχετίζεται με τη βλάχικη λέξη *σπριλίντζερε* = διαρροή.

- **σταλάματα (τα).** Από πλευράς ιδιοκτησιακής είναι η περιοχή όπου πέφτουν τα νερά της βροχής απ' τα κεραμίδια κάποιου οικήματος. «*Αυτός απ' αυτή τ' μιριά τ' σπιτιού τ' ουρίζει μουνάχα τα σταλάματά τ', τσι τίπ'τα άλλου*». Βεβαίως, σημαίνει και τις διαρροές από μια θέση της στέγης σπιτιού μετά από κάποια βροχή. «*Πρέπ' να ξανασούρουμ' τα τσαραμίδια. Η στσιπή έχει πουλλά σταλάματα*».

- **στανεύου.** Εγκαθίσταμαι κάπου. Μένω στο ίδιο μέρος. Σχετίζεται με τη λέξη στάνη. «*Αυτό του πιδί ούλου χυ-*

ρίζει απού δω τσ' απού τσεί. Δε στανεύει ουλότιλα». Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **στανιάτ'κου (το).** Το κρασί, που έσταζε στο καζάνι κα-

τά τη διάρκεια του γεμίσματος των ασκιών του έμπορου κρασιών και το οποίο δικαιωματικά ανήκε σ' αυτόν, σε αντίθεση με το κρασί, που έπεφτε στο καζάνι κάτω από την κάνουλα του βαρελιού και το οποίο ανήκε στον παραγωγό. Πιθανόν προέρχεται απ' τη λατινική λέξη *stannum, i* = σταγώνα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς και στη Δαύλεια, όχι όμως στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σταλιάζου.** Οδηγώ τα ποίμνια κάτω από σκιερά μέρη (βαθύσκια δένδρα) τις μεσημεριανές ώρες για ανάπαυσή τους.

- **σταλίτσ' (το).** Ίσιο γερό ξύλο χρήσιμο για υποστήριξη κατά το φόρτωμα του υποζυγίου. Πιθανόν απ' την αρχαιοελληνική λέξη *στάλιξ* = κάθε τι που στήνεται. Είναι επίσης σε χρήση στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο.

- **σταρόλαψ' (η).** Ο χυλός απ' το βρασμένο σιτάρι. Σύνθετη απ' τις λέξεις: *σιτάρι* και *λαπάς*. Λέγανε, παλιότερα, κοροϊδευτικά στους έφηβους, που άρχιζαν να βγάζουν γένια και μουστάκι τη φράση: *«Αν δε γίνιτ' του μουστάτσι σ', βάντ' απάνου σταρόλαψ' να γίνει».*

- **στασιό (το).** Διακοπή, στάση για λίγο χρόνο απ' τη δουλειά. *«Δ'λεύ' συνέχεια, στασιό δεν έχει».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **σταυρουτήρια (τα).** Τα δύο μπροστινά άκρα του σφά-

γιού (αρνίσιου ή κατσίκιου), που κόβονται και τοποθετούνται σε ορισμένη απόσταση για να κλείσουν *«εν είδει»* σταυρού τη σχισμή της κοιλιάς του σφάγιου. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **σταφλαραμι(ν)θιά (η).** Θάμνος που βγάζει κίτρινα λουλούδια και τον οποίο τρώνε τα γίδια.

- **σταφλουπάτ' (το).** Ο μούστος που ρίχνεται κάθε φορά απ' το πατητήρι στην κάδη μαζί με τα τσάμπουρα, για να βράσει και να γίνει κρασί.

- **στάφνου.** Το μέτρο και μεταφορικά η φειδώ. *«Αυτός τα λιφτά τα ξουδεύ' μι στάφνου».* Πιθανόν απ' τη λέξη στάθμη. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **σταχταλίθρα (η).** Η φλεγόμενη στάχτη, που αιωρείται από φωτιά, που καίει συνήθως κλαδιά δένδρων με φύλλα. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σταχτουλόγος (ο).** Το πίσω μέρος του τζακιού, όπου μαζεύεται η στάχτη. Το δεύτερο συνθετικό της λέξης σχετίζεται με το αρχαιοελληνικό ρήμα *λέγω* με τη σημασία του συλλέγω, μαζεύω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σταχτουκουλιάζου.** Χρησιμοποιείται με μεταφορική σημασία και σημαίνει: μένω σ' ένα μέρος για μεγάλο χρονικό διάστημα. *«Δε σταχτουκουλιάζει ουλότιλα. Πώς να μάθει τ' δ'λειά;».*

στέμματα (τα). Κατηγορίες για κάποιον. *«Ηρθ' ο γιου δπίτι μ' τσι μόκαμ' ένα σουρό στέμματα τσ' αγκαλισιές».* Πιθανόν σχετίζεται (μεταφορικά) με τη λέξη *στέμμα* = κάθε τι που χρησιμεύει για στέψη (στόλισμα). Επίσης, εξίσου πιθανόν να σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *στέμβω* = κακομεταχειρίζομαι, απ' την οποία προέρ-

χονται κι οι λέξεις που αναφέρει ο Ησύχιος, ήτοι: *στεμβάζειν* = λοιδωρείν και χλευάζειν, *στοβάζω* = κακολογώ και *στοβάσματα* = λοιδωρίες. Εξάλλου, στην Αγόριανη ήταν σε χρήση παλιά οι λέξεις *«συδεύω»* = κακολογώ και *«σ'δέματα»* = κακολογίες, που φαίνεται ότι ίσως σχετίζονται με τις παραπάνω λέξεις του Ησύχιου. Σ' αυτή την περίπτωση, η αραχοβίτικη λέξη στέμματα είναι λογικό να σχετιστεί με την αγοριανίτικη λέξη «σ'δέματα».

- **στήγυρους (ο).** Δοκάρι χοντρό που στερεωνόταν στο κέντρο κυκλικού αλωνιού γύρω απ' το οποίο γύριζαν τα άλογα, που αλώνιζαν.

- **στλιάρ' (το).** Η ξύλινη λαβή των εργαλείων και μεταφορικά το ξυλοφόρτωμα. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *στειλεός, στελεός* = ξύλινη λαβή τσεκουριού. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **στλιαρώνου.** Δέρνω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **στ'μουνάρια (τα).** Οι ιστοί. *«Τ' μείναν τα στ'μουνάρια τ'»* = Αδυνάτησε πολύ, έρρεψε. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **στούμπια (τα).** Μεγάλες πέτρες, που μπορεί κανείς να

σηκώσει με το χέρι. *«Τούν πήρι μι τα στούμπια»* = Τον κυνήγησε πετώντας του μεγάλες πέτρες. Απ' τη βλάχικη λέξη *στούμπου* = γουδοχέρι (επειδή τα στούμπια είναι τόσο μεγάλα που μπορείς να στουμπάς, όπως με το γουδοχέρι). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστο-

μο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **στραμπαριάζουμ'.** Κτυπώ σοβαρά μέχρις αναπηρίας. Πιθανόν σχετίζεται με τις αλβανικές λέξεις *shtremb* = κουτσός, *shtremberim* = παραμόρφωση, διαστρέβλωση. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **στρέφλα (τα).** Άγρια χόρτα κατάλληλα για χορτόπιτες. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **στριπικλιάζου.** Τρεκλίζω και παραπατώ.

- **στριφλιόρα (η).** Γυροβολιά στο χορό. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **στριφτάρ' (το).** Κοντό, λεπτό και γερό ξύλο, λίγο κεκαμμένο, με τρύπες που μπαίνει στην εσοχή του αντιού του αργαλειού (στο οποίο τυλίγεται το υφάδι), και χρησιμεύει στη στερέωση του αντιού με τη βοήθεια πίρου.

- **στρούμπα (η).** Τόπι από πανί. Χρησιμοποιείται (μεταφορικά) στη φράση: *«Αυτοί! Είνι μια στρούμπα του πανί»* για να χαρακτηρίσει της ίδιας ποιότητας ανθρώπους. Πιθανόν προέρχεται απ' την αρχαιοελληνική λέξη *στρόμβος* = παν το συνεστραμμένον, άτρακτος. Στο Δαδί χρησιμοποιείται η λέξη *στρουμπιάζω* = διπλώνω ρού-

χα με επιμέλεια. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια καθώς και στην Ήπειρο, όχι όμως και στη Δεσφίνα.

- **στσύφους (ο).** Μικρό σκαφίδι από κομμένο κορμό έλατου, που έχει αφαιρεθεί το σαπισμένο εσωτερικό του ξύλο και χωρίς τη φλούδα εξωτερικά, το οποίο χρησιμοποιούσαν παλιά οι τσοπάνηδες για διάφορες δουλειές

στο μαντρί. Πιθανόν απ' την αρχαιοελληνική λέξη *σκύφος* = ξύλινο ποτήρι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στο Δίστομο καθώς και στην Ήπειρο.

- **συγξιώμι.** Νιώθω την ανάγκη να ξύσω τον εαυτό μου ακόμα και πάνω απ' τα ρούχα μου. Η φράση: *«Τι συγξιέσι;»* σημαίνει τι κρύβεις και βρίσκεσαι σε αναστάτωση, π.χ., από αμηχανία, κρυμμένο φόβο, κρυμμένη χαρά.

- **συμπανέβα.** Το ισοζύγιασμα, η εξισορρόπιση, περίπου ίσα. *«Αυτά τα πιδιά είνι συμπανέβα στ'ν ηλικία».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σύνταχου.** Πολύ πρωί. Είναι επίσης σε χρήση και στην Ήπειρο.

- **συντραύλι (το).** Το ξύλινο εργαλείο του τζακιού που χρησιμεύει για το συνταύλισμα της φωτιάς, κι ονομάζεται αλλιώς **πριπούσι** και **μπ'τχός**.

- **συρμή (η).** Επιδημία. Μεταφορική χρήση της αρχαιοελληνικής λέξης *συρμή* = *συρμός* = κίνηση που σχετίζεται με σύρσιμο. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **σύρμα (το).** Το πολύ στενό μονοπάτι, η γιδόστρατα, το πέρασμα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύ-

λεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **σύρραχου (το).** Η κορυφή της ράχης λόφου ή βουνού. Σύνθετη απ' την πρόθεση *συν* που δείχνει: *«το από κοινού, το ομού»* και τη λέξη *ράχις*, διότι πράγματι σύρραχο είναι η θέση όπου ενώνονται και βρίσκονται μαζί οι

δυο απέναντι ράχες ενός λόφου ή βουνού. Είναι επίσης σε χρήση και στην περιοχή της Ηπείρου.

- **σύστριγγου (το).** Σαματάς, αλλά κι απόκοσμη φασαρία (μεταφυσική). *«Γινόταν του σύστριγγου!»*. Σύνθετη απ' την πρόθεση *συν* και τη βυζαντινή λέξη *στριγγίζω*= κραυγάζω, ξεφωνώ.

- **συτζλάου.** Ανακυκλώνω κάτι, π.χ. μεταφέρω ποτό απ' το ένα ποτήρι στο άλλο με επαναλαμβανόμενο τρόπο και μεταφορικά: κυκλοφορώ κάποια υπόθεση μεταξύ δύο πλευρών. Πιθανόν προέρχεται απ' την αρχαιοελληνική λέξη *συγκυκλέω* = συνεργώ σε συγκύλιση, στριφογυρίζω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **συχλιάζου.** Σκοτεινιάζω. Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *ἀχλύω* = σκοτεινιάζω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα (συσκλιάζου).

- **σφαγή (η).** Το πίσω μέρος του λαιμού. *«Πρόσιξ' πιδάτσι μ', μη κάν'ς κουλουτούμπις. Θα κόψεις τ' σφαγή σ'»*.

- **σφαγώνουμ'.** Φυραίνω, φαγώνομαι εσωτερικά, φθείρομαι. *«Πήγαν πουλύ λάδ' οι ιλιές, γιατ' είχαν σφαγουθεί». «Ου κασμάς δεν κάνει για δ'λειά. Έχει σφαγουθεί πουλύ»*.

- **σφλέγγα (η).** Κομμάτι (π.χ. τυριού). Πιθανόν σχετίζεται με τη λατινική λέξη *fligo* = κατασυντρίβω, κάνω κομμάτια. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (φλέγγα), στην Αγόριανη (φλέγγα), στη Σουβάλα (φλέγγα), στο Δαδί (φλέγγα), στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **σ'φόνι (το).** Κρύο που έρχεται μέσα από άνοιγμα θυρών και χαραμάδων. Πιθανόν προέρχεται απ' τη λέξη σίφων. *«Κλείσι καλά τ' πόρτα γιατ' έρχιτ' σφόνι».*

- **σφουντουρίζω.** Πετώ μακριά ένα αντικείμενο. Πιθανόν σχετίζεται με τη βλάχικη λέξη *σβίντουρου* = πτερυγίζω, λιχνίζω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **σφουγγάρα (η).** Χρησιμοποιείται μεταφορικά για να δείξει την αποπομπή κάποιου. *«Τουν πήρι μια σφουγγάρα!»* Είναι επίσης σε χρήση στη Σουβάλα και στη Δαύλεια.

- **σ'χαριάτ'κα (τα).** Η αμοιβή που δινόταν στα παιδιά, όταν έτρεχαν και έλεγαν μια καλή είδηση, π.χ. σε κάποιο παππού ή γιαγιά για τ' όνομά τους που είχε δώσει ο νουνός σε κάποιο εγγονάκι τους στη βάπτιση στην Εκκλησία. Ακόμη όταν ανήγγειλαν τον ερχομό κάποιου ξενιτεμένου. *« Έρχιτ' απού ταξίδ' ου μπάρπα σ' ου Γιώργης. Δράμι στη θειά σ' να πάρ'ς τα σ'χαριάτ'κα».*

- **σ'χυρίζου.** Συγυρίζου, τακτοποιώ. *«Κατέβα να σ'χυρίσεις του κατώι, είνι ούλα τα πράματα στ' μέση».*

- **ταλαγάνι (το).** Μικρή - ελαφριά γυναικεία κάπα. Απ' την αλβανική λέξη *talagan* = κάπα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα και στην Ήπειρο.

- **ταλιούρ' (το).** Σανίδα ικανού πάχους από ξύλο (συνήθως πλάτανο), που αντέχει σε ισχυρές κρούσεις, πάνω στο οποίο ο κρεοπώλης λιανίζει το κρέας. Σχετίζεται με τη βλάχικη λέξη *τάλιου* = κόβω, η οποία προέρχεται απ' τη λατινική λέξη *talea* = τεμάχιο αποκομμένο, πάσσαλος. Σχετικές είναι κι οι βλάχικες λέξεις *ταλιάρε* = κόψιμο και *ταλιτούρα* = το κοφτερό μέρος της μαχαίρας. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **τάραμα.** Κάθε τι, που έχει λυώσει ή που έχει γίνει κομμάτια και μεταφορικά η εξάντληση από κούραση. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ταρκάσα (η).** Η κότα που έχει φαλακρό λαιμό. Αντίστοιχα **ταρκάσ'κου** είναι το πετεινάρι με φαλακρό λαιμό. Πιθανόν, οι υπόψη λέξεις σχετίζονται με τις αλβανικές: *ter* = ξηραίνω και *kacup* = τούφα από φτερά στο κεφάλι. Όταν αυτά τα πτηνά έμπαιναν σε απαγορευμένους χώρους του σπιτιού (π.χ. κήπο, μέρη, όπου ξηραίνονταν καρποί κ.λπ.) κι έκαναν ζημιές, τότε ακούγονταν απ' τις νοικοκυρές φράσεις όπως: *«Α ρε ταρκάσ'κου π'λί ζημιές π' κάν'ς!»*. Αυτό οδήγησε με τη σειρά του στο να χαρακτηρίζονται (μεταφορικά) κι οι ζημιάρηδες και τζαναμπέτηδες άνθρωποι με τις παραπάνω λέξεις. Λέμε π.χ. ταρκάσα την κακότροπη γυναίκα (*«Αυτή η ταρκάσα φταίει για ούλα»*), ταρκάσ'κου το ζημιάρικο παιδί.

- **ταραμουνίζου.** Ταλαιπωρώ, βασανίζω κάποιον. Πιθανόν προέρχεται (μεταφορικά) απ' την αρχαιοελληνική λέξη *τελαμωνίζω* = περιδένω τραύμα. Πράγματι, η περίδεση και η αλλαγή τραύματος είναι ιδιαίτερα οχληρή για αυτόν που την υφίσταται. Το ρήμα τελαμωνίζω παράγεται απ' την αρχαιοελληνική λέξη *τελαμών* = που, μεταξύ

των άλλων, σημαίνει πλατύς λινός επίδεσμος χρήσιμος για την επίδεση τραυμάτων.

- **ταράφ (το).** Κατηγορία, είδος, φάρα. Απ' την αλβανική λέξη *taraf* = κλίκα, φατρία, παράταξη, φάρα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ταρεύου.** Κάθομαι ήσυχος στη θέση μου. *«Τάριψ' αυτού, τσι μη γκρένις ουλότιλα».* Πιθανόν, σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *ταρβέω* = αισθάνομαι σεβασμό. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ταταρτζέ.** Το προχειροβρασμένο φαγητό. Συνήθως, αυτός ο χαρακτηρισμός αναφερόταν στον προχειροβρασμένο πατσά ή στα νερόβραστα ρεβύθια που δεν είχε ολοκληρωθεί το μαγείρεμά τους. *«Βάνι αρή να βράσει ου πατσάς, τσι βγάνι μ' στ'ν αρχή κάνα σκαπίνι να του φάου ταταρτζέ».* Πιθανόν σύνθετη απ' τις βλάχικες λέξεις: *τα* = χάριν και *ταρτζίου*= όψιμος, απ' τη λατινική λέξη *tardivus (tardus = βραδύς)*, οπότε ταταρτζέ είναι το φαγητό που τρώγεται δίκην όψιμα μαγειρεμένου, ενώ στην πραγματικότητα είναι πρώιμα μαγειρεμένο.

- **τάτλας.** Χαρακτηρισμός δριμείας γεύσης. *« Έβαλ' πουλύ ξ'νό στου φαγί. Τόκαμ' ντιπ τάτλας».* Απ' την ονομασία του δηλητηριώδους φυτού *τάτουλας*, που το επιστημονικό του όνομα είναι στραμώνιον. Είναι επίσης

σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **ταχιά.** Αύριο πρωί - πρωί. *«Θα πάμι ταχιά στ'ς ιλιές, για ξάρ'ζμα».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα,

στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **ταχύ (το).** Το πρωί. *«Θα πάμι ταχύ για λάχανα».* Λεγόταν και η φράση: *«Ταχιά του ταχύ»* = Αύριο το πρωί νωρίς-νωρίς.

- **τενιάζου.** Κουράζομαι, εξαντλούμαι απ' την πολλή προσπάθεια. Πιθανόν σχετίζεται, με την αρχαιοελληνική λέξη *τανύω* τανυσθείς (μεταξύ των άλλων) = ξαπλωμένος κάτω, κείμενος φαρδύς - πλατύς, νεκρός. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τερτήρι (το).** Χρυσή στριμμένη κλωστή (εν είδει ατέρμονος πηνίου με βρόχο σχεδόν μηδενικής διαμέτρου) που κόβεται σε διάφορα τμήματα και ράβεται με ειδικό τρόπο σε υφάσματα που προορίζονται για στολές, για λάβαρα ή άμφια. Σχετικό το ποίημα του Αραχοβίτη λαϊκού ποιητή Δημ. Γιαννακόπουλου, αναφορικά με την ανδρική φορεσιά:
«Ποιός είδε και δε θάιμαξε την ατλαζένια σκούφια,
*πόχει **τερτήρια** γύρωθε με μεταξένια χάρτσα,*
τη λυγερή κορμοστασιά, τη μαύρη πουκαμίσα,
με τις πολλές κουφόπιεττες και με κουμπιά λουσάτα
με τα γαζιά τ' απανωτά, που παρασταίνουν φίδια...».
(Απ' το βιβλίο: «Ο ΑΦΕΝΤΗΣ ΑΪ ΓΙΩΡΓΗΣ ΤΗΣ ΑΡΑΧΩΒΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΝΗΓΥΡΑΚΙ» της Καλής Γ. Λούσκου και του Ευάγ. Ν. Νικολιδάκη).

Πιθανόν, σχετίζεται με τη λατινική λέξη *ter* που, μεταξύ των άλλων εννοιών, σημαίνει: πολλές φορές, όχι άπαξ, επειδή πράγματι το τερτήρι είναι ένα ατέρμον πηνίο.

- **τέτζι (το).** Το ένα απ' τα δύο μέρη του φορτώματος του υποζυγίου. Απ' την τουρκική λέξη *denk*, που έχει την

ίδια παραπάνω σημασία. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τζιάζου.** Αγγίζω με την έννοια του θίγω. *«Ντυσ' γιατ' θα σι τζιάξ' του κρύγιου».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τζακόπανου (το).** Ομορφοκεντημένο πανί που τοποθετούσαν οι νοικοκυρές, τα παλιότερα χρόνια, στη στέψη (γείσο) του τζακιού για διακόσμησή του.

- **τζαρ'.** Κοροϊδευτικό επιφώνημα προς γάιδαρο, που γκαρίζει αλλά και προς τους νικημένους. Είναι επίσης σε χρήση στην Ήπειρο.

- **τζιτζιλόμ'ς(ο).** Ο ιδιότροπος και δύσκολος άνθρωπος στο φαγητό. Αυτός δηλαδή που δεν τρώει εύκολα κάθε φαγητό ή φαγητό μαγειρεμένο από άλλους. *« Έχεις γίνει πουλύ τζιτζιλόμ'ς τώρα τελευταία».* Αντίθετη με αυτήν είναι η λέξη **καλουθρόφανους.**

- **τζόλι.** Βρεγμένος. Απ' την αλβανική λέξη *xurxull* (*τζουρτζούλ*) = μουσκεμένος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **τζουμέλις (ο).** Ο ιδιόρυθμος, ο λοξός. Πιθανόν σχετίζεται με τη λατινική λέξη *gemulus* = ελεεινός. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια.

- **τηλεύουμ'.** Εξαντλούμαι απ' την κούραση. Πιθανόν απ' την αρχαιοελληνική λέξη *τελευτῶ*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **τηράου.** Παρατηρώ, βλέπω. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *τηρέω* = δίνω προσοχή σε κάτι και μεταφορικά παρατηρώ. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **τίγκα.** Υπερπλήρες. *«Είνι τίγκα του σατσί».* Απ' την ιταλική λέξη *tinga* = γεμάτο ή τη βενετσιάνικη λέξη *tinca* = πλήρως. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τιλισός (ο).** Χρησιμοποιείται κυρίως στη φράση: *«Ου ποίσους, ου δείξους, ου τιλισός».* Εάν έχει την έννοια ξεφτιλισμένος, τότε πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *τίλλω* = μαδάω τρίχες, επειδή στην αρχαιότητα, τους μοιχούς τους εξευτέλιζαν εκτός των άλλων και με τον εξής τρόπο: Τους μαδούσαν τις τρίχες και πάνω στο γυμνό και μαδημένο δέρμα, τους έριχναν καυτή στάχτη. Εάν όμως έχει την έννοια τελευταίος, τότε σχετίζεται πιθανόν με την αρχαιοελληνική λέξη *τελέσιος* = ο έσχατος. Σύμφωνα με τον Ησύχιο: *«τελέσιος ἡμέρα»* = η εσχάτη μέρα.

- **τιμπές (ο).** Λόφος. Πιθανόν σχετίζεται με τη λατινική λέξη *teba, ae,* που σύμφωνα με το λεξικό του Στέφανου Κουμανούδη σημαίνει λόφος κατά την διάλεκτο των Βοιωτών, Αιολέων και Σαβίνων. Βεβαίως, θα πρέπει να αναφέρουμε και την τουρκική λέξη *tepe* = λόφος. Είναι

επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **τιμπιχιάζου.** Παραγγέλω, διατάσσω, εξαναγκάζω. Απ' την τουρκική λέξη *tembih* = παραγγέλω. Είναι επίσης σε χρήση στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τιρουμιριάζου.** Τακτοποιώ πράγματα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **τισσιράγκουνους (ο).** Τετράγωνος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο,

- **τ'λίχτρις (οι).** Μεγάλες ξύλινες διχάλες μπηγμένες στο έδαφος, που χρησίμευαν παλιότερα για να τυλίγεται γύρω απ' το *«αντί»* του αργαλειού το στημόνι. Επίσης τ'λίχτρα λέγεται και η ξύλινη λαβή της σφεντόνας όπου γύρω απ' τη λαβή αυτή τυλίγεται το λάστιχο. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τ'λούπα (η).** Κατεργασμένος όγκος μαλλιού, που τοποθετείται στη ρόκα για γνέσιμο. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *τολύπη,* που έχει την ίδια παραπάνω σημασία. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **τ'λουπάνι (το).** Το κομμάτι από βαμβακερό ύφασμα που χρησιμεύει για το σούρωμα υγρών. Απ' την τουρκική λέξη: *tulband.*

- **τό 'να τ' άλλου.** Η έκφραση αυτή έχει την έννοια του

οτισηπότε. *«- Τί νά μαγειρέψου σήμερα; - Φτιάσι το 'να τ' άλλου».*

- **τουπιάζου.** Πατικώνω, τυλώνω. *« Έχου τουπιάσει δω πέρα πουλύ πράμα σήμερα!».*
- **τούραγνους (ο).** Τύραννος. Είναι επίσης σε χρήση, στην

Αγόριανη, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τουράτσ' (το).** Ξύλινο παγκάκι. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, Δίστομο και στη Δεσφίνα.
- **τουρκουπούλα (η).** Το πουλί καρδερίνα.
- **τραγανόπ'τα (η).** Η πίτα που γινόταν με πλαστά φύλλα, τραγανά (τραχανά), τυρί κι αυγά οποιαδήποτε ημέρα του χρόνου κυρίως όμως κατά τη διάρκεια της τυρινής εβδομάδας, και βεβαίως όχι κατά τη διάρκεια των νηστειών, γιατί ήταν αρτύσιμη.
- **τράζου.** Καλώ τις κότες να συγκεντρωθούν για τάισμα. Από το ρήμα *κράζω.* Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα (κράζω).
- **τραπιζουκαθούμινους (ο).** Ο καλεσμένος σε γεύμα ή δείπνο από φίλο ή συγγενή. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα όχι και στην Αγόριανη.
- **τραφιάζου.** Κτυπώ κάποιον άσχημα. Πιθανόν σχετίζεται με τη λέξη *τάφρος,* οπότε τραφιάζω σημαίνει βάζω κάποιον στην τάφρο, δηλαδή τον κατατροπώνω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.
- **τραχιλιά (η).** α) Το γύρω απ' τον τράχηλο (για λόγους οικονομίας τα παλιότερα χρόνια) μέρος του υποκάμι-

σου, που κατεβαίνει και καλύπτει μόνο τη μπροστινή πλευρά, β) κομμάτι κρέατος απ' τον τράχηλο του ζώου. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα, όχι όμως στη Δαύλεια.

- **τριγιότα (η).** Παιχνίδι των παιδιών, που παιζόταν παλιότερα με τρία πετραδάκια πάνω σε τετράγωνα πλαίσια, τα οποία τις πιο πολλές φορές χαράζονταν με κεραμίδι πάνω σε πεζούλια. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο (τριόδα).

- **τρικλιάρ'κου (το).** Χαρακτηρισμός για το ανήσυχο κι άτακτο παιδί που πέφτει εδώ, σηκώνεται εκεί και δεν ησυχάζει καθόλου. Απ' το ρήμα τρικλίζω. *«Αυτά τα παλιόπιδα, τα τρικλιάρ'κα, κάμαν ούλις τ'ς ζημιές σήμερα».*

- **τρίμμα (το).** Μικρό τεμάχιο που έχει προέλθει από τριβή και, μεταφορικά, η λίγη ποσότητα κάποιου πράγματος (προϊόντος). *«Θα βάλου ένα τρίμμα ρύζ' να μαγειρέψου. Δεν έχου τίπ'τα άλλου πρόχειρου».* Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *τρίμμα* = ό,τι έχει τριβεί.

- **τρισέτσι (το).** Δρόμος. *«Γυρίζ' ούλα τα τρισέτσια».* Πιθανόν απ' την τουρκική λέξη *dirsek* = γωνία δρόμου. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **τριφτάδις (οι).** Το φτωχικό φαγητό, που λέγεται αλλιώς **ρανιστές** ή **ντρόμσις**. Είναι επίσης σε χρήση στο Δαδί και στη Δεσφίνα.

- **τριψάνα (η).** Τριμμένο ψωμί σε ζουμί φαγητού ή σε γάλα. Σχετική η αρχαιοελληνική λέξη *τριπτή (μάζα)* = είδος

σούπας με τριμμένο ψωμί. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τρόπ'** (το). Ξύλινο υποστήριγμα, που τοποθετείται κάτω απ' τις ξύλινες κάδες για να αερίζεται η βάση τους και

να μη σαπίζει. Πιθανόν απ' την αρχαιοελληνική λέξη *τράπηξ* = σανίδι, τεμάχιο ξύλου. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στην Τιθορέα και στη Δαύλεια.

- **τρούβαλου** (το). Χαρακτηρισμός του αφράτου χώματος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **τρυπουτέτζιρ'ς** (ο). Αυτός, που τρυπώνει, που χώνεται παντού. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **τσαγγόλουρα** (τα). Τα σχοινιά (λουριά), που συγκρατούν τις κάλτσες των φουστανελάδων απ' τη ζώνη. Οι συγγραφείς του βιβλίου: «Ο ΑΦΕΝΤΗΣ ΑΪ ΓΙΩΡΓΗΣ ΤΗΣ ΑΡΑΧΩΒΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΝΗΓΥΡΑΚΙ», Καλή Γ. Λούσκου και Ευάγ. Ν. Νικολιδάκης δίνουν μια ενδιαφέρουσα ερμηνεία για την υπόψη λέξη. Συγκεκριμένα, υποσημειώνουν τα εξής:

  «(Τα τσαγγόλουρα) *θυμίζουν τα λουριά, που προσαρμόζονταν στην κνήμη και συγκρατούσαν τα τσαγγία, όπως λέγονταν τα υψηλά βυζαντινά υποδήματα. Τα αυτοκρατορικά τσαγγία ήταν βαθυκόκκινα και στολισμένα. Συνήθεια, που πήραν οι βυζαντινοί αυτοκράτορες απ' τους βασιλείς της Μακεδονίας (μαζί με την «πορφυράν χλαμύδα»). α) Μ.Ε.Ε λήμμα «τσαγγία» β) Κ. Ρωμαίου, «Εμείς οι Έλληνες»».* Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη (ζυγόλουρα) και στη Δαύλεια.

- **τσάκνα (τα).** Λεπτά ξερά ξύλα για προσάναμμα. Σύμφωνα με το λεξικό του Ι. Σταματάκου προέρχεται απ' τη λέξη *τσακίζω (τσακίζω > τσάκανο > τσάκνο).* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, Δίστομο καθώς στην Ήπειρο.

- **τσαλαμπουρδάνης (ο).** Ο ακατάστατος στη συμπεριφορά του.

- **τσαμούρ'.** Λάσπη, λασπόνερο. Απ' την τουρκική λέξη *cammur* = λάσπη. Είναι επίσης σε χρήση στο Δίστομο.

- **τσαμπάς.** Τα μακριά μαλλιά των ανδρών, όπως ήταν συνήθεια να τα αφήνουν οι άνδρες τα παλιότερα χρόνια, κρεμασμένα στους ώμους. Η λέξη με αυτή τη σημασία χρησιμοποιείται στην Ήπειρο. Μάλιστα, σύμφωνα με τον Ι. Βηλαρά: *«Τα μαλλιά άντα κρέμονται λέγονται τσάμπες, και όσοι τα έχουν τους λέμε τσαμπαλήδες».* Η υπόψη λέξη προέρχεται ίσως, μεταφορικά, απ' τη γνωστή λέξη *τσαμπί* = σταφύλι, καθόσον τα ριγμένα πίσω μαλλιά συνήθως μοιάζουν με το σχήμα σταφυλιού. Στην Αράχοβα, η λέξη τσαμπάς έφτασε να σημαίνει το γιακά ενός ρούχου. *«Τουν άρπαξ' απ' του τσαμπά τσι τουν πέταξ' όξου απ' του σπίτ'».*

- **τσάμτσαλου (το).** Τιποτένιο. Λέγεται περιφρονητικά για κάποιον που δεν χαίρει εκτίμησης η φράση : *«Είνι ένα τσάμτσαλου...».*

- **τσαραμ'δαριό (το).** Κεραμοποιείον. Χρησιμοποιείται (μεταφορικά) στη φράση: *«Τάκαμις τσαραμ'δαριό»* = Τά έκαμες άνω - κάτω τα πράγματα και γενικά τις καταστάσεις.

- **τσαρίζου.** Ξεθολώνω. *«Του κρασί δεν έχει τσαρίσ' ακόμα».* Πιθανόν σχετίζεται με τις αλβανικές λέξεις *cel*

(τσελ) = ανοίγω, *celet* (τσέλετ) = διαυγής, καθαρός και *celur* (τσέλουρ) = ολοκάθαρος, οπότε: *τσελίζω > τσαλίζω > τσαρίζω*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (κιαρίζω), στη Σουβάλα, στην Τιθορέα (κιαρίζω), στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τσάρκους (ο).** Ο μικρός κυκλικός φράχτης με θάμνους, όπου κλείνουν τ' αρνιά και τα κατσίκια. Απ' τη λατινική λέξη *circus* = κύκλος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **τσαρτς (το).** Συσκευή για βεντούζες που προκαλούν αφαίμαξη (κοφτές βεντούζες). Πιθανόν σχετίζεται με την αλβανική λέξη *carg (τσαργκ)* = παγίδα ή με την αλβανική λέξη *carj (τσάργι)* = το σχίσιμο.

- **τσατσμάρα.** Υβριστική λέξη προς κάποιον για να ξεκουμπιστεί να φύγει. Απ' το ρήμα τσακίζομαι. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **τσαφ'.** Πάχνη. Απ' την αλβανική λέξη *caf (τσαφ)* = πάχνη, παγωνιά. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τσαχτσαρίζω.** Κτυπώ κάποιον. *« Κάτσι καλά, γιάτ' θα πάρου τ' βέργα τσι θα σι τσαχτσαρίσου».*

- **τσβερτ' (το).** Η παλαιού τύπου ξύλινη κυψέλη σε σχήμα ορθογωνίου πρίσματος. Απ' τη λέξη *κύβεθρον* (Ησύχιος) = κυψέλι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (κυβέρτι), στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τσέλμπιρ (η).** Σιδερένιο όργανο, που χρησίμευε για το μάζεμα της στάχτης στο τζάκι αλλά και για το κτύπημα των καιομένων ξύλων για το δυνάμωμα της φωτιάς. Πιθανόν σχετίζεται με τις τουρκικές λέξεις *kul* = στάχτη και *bel* = φτυάρι *(κέλμπελ > κέλμπερ > τσέλμπιρ).* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα,

στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **τσεμπερέκι (το).** Ο σιδερένιος μοχλός, ο οποίος, με πάτημα προς τα κάτω, ανασηκώνει το μάνταλο της πόρτας. Απ' την τουρκική λέξη *zemberek*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τσέντσι.** Κέντησε. Χρησιμοποιείται μεταφορικά στην φράση: *«Τσέντσι βουριάς»* = άρχισε να φυσά (να περονιάζει) ο βοριάς. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, την Αγόριανη και στη Δαύλεια.

- **τσέρνιασμα (το).** Το μούδιασμα κάποιου μέλους του σώματος. Αντίστοιχη σημασία έχει και το ρήμα **τσιρνιάζου.** *«Τσέρνιασ' του πόδι μ'». «Τσέρνιασ' του χείλι μ' απ' του κρύγιου».* Πιθανόν σχετίζεται (μεταφορικά) με τη λατινική λέξη *cernuo* που, μεταξύ των άλλων, σημαίνει πέφτω πρηνής, επειδή πράγματι το μέλος του σώματος που μουδιάζει είναι σε αδράνεια, «ξαπλωμένο» κατά κάποιο τρόπο. Είναι επίσης σε χρήση και στην Ήπειρο και μάλιστα αποδίδεται με τον τύπο *«τσέρμα».*

- **τσιάζου.** Διψάω πολύ. *« Έχου τσιάξ για νιρό».* Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **τσιγκλώνου.** Πειράζω, ενοχλώ, ερεθίζω κάποιον. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη

Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **τσικουρόπ'λου (το).** Μικρό εκσκαπτικό εργαλείο με το οποίο παράλληλα μπορείς να κόβεις μικρές παραφυάδες κ.λπ.

- **τσιλικώνου.** Ατσαλώνω κάποιο σιδερένιο εργαλείο. Απ' την τουρκική λέξη *celik* = χάλυβας. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τσιμτσές (ο).** Κουτάλα με τρύπες. Απ' την αντίστοιχη τουρκική λέξη *kepce* = κουτάλα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τσινώνου.** Βάζω φαγητό απ' την κατσαρόλα στα πιάτα. Απ' το ρήμα *ἐκκενώνω* = αδειάζω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **τσιργουπούλι (το).** Η μικρή τσέργα και κατ' επέκταση όλη η στρώση του ύπνου. *«Μόλις ξυπνήσεις, μάζιψ' ούλου του τσιργουπούλι τσι βάντου στου γοίκου».*

- **τσιρέπα (η).** Η γάστρα (χαλύβδινος κώνος με χερούλι στην κορυφή και με περιθώριο κατακόρυφο στη βάση του για τη συγκράτηση της στάχτης και θράκας που τοποθετούνται πάνω του). Απ' τη βλάχικη λέξη *τσιριάπου* ή *τσιρέπου* = φούρνος. Ακόμη, με τη λέξη τσιρέπα χαρακτηρίζεται και το αργιλώδες έδαφος που είναι κατάλληλο για επίστρωση φούρνων. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τσιρί τσι μέλι.** Έκφραση με την οποία χαρακτηρίζονται οι αγαστές σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων. *«Τα παν' οι δυο τ'ς τσιρί τσι μέλι».*

- **τσίτσα (η).** Ξύλινο δοχείο (μοιάζει με πεπλατυσμένη φιάλη) για κρασί, που αρχικά είχε ρόγα (βυζί) κι έτσι μπορούσαν εύκολα να πίνουν όσοι χόρευαν. Απ' την αρ-

χαιοελληνική λέξη *τιτθίον* = μαστός. Βεβαίως, αναφέρουμε και τη σέρβικη λέξη *tsitsa* = βυζί, η οποία ίσως είναι δάνειο απ' την ελληνική. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **τσίτσιλι - πάτζιλι.** Λόγια - ισχυρισμοί άνευ σημασίας. *«- Τι έλιγι αυτός; - Τσίτσιλι - πάτζιλι, σαπέρα δ'λειές».* Η φράση αυτή, ίσως, είναι λατινικό κατάλοιπο, διότι, πιθανόν, σχετίζεται με τις λατινικές λέξεις: *ciccus, i* (απ' την αρχαιοελληνική λέξη *κίκκος* που μεταφορικά σημαίνει το άνευ σημασίας πράγμα. Ο Ησύχιος στο λεξικό του αναφέρει *κικκάβινον*: το ελάχιστον, το ουδέν), και *pagella, ae* (υποκοριστικό του *pagina* = σελίδα, συγγραφή, σύγγραμμα, γράμμα). Σε μια τέτοια περίπτωση, η αρχική σημασία της φράσης θα ήταν: η άνευ σημασίας σελιδίτσα, το άνευ σημασίας γραμματάκι.

- **τσιτσιλώνου.** Ανοίγω τα σκέλια μου. Πιθανόν σχετίζεται με την αλβανική λέξη *cilt (τσιλτ)* = ανοιγμένος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **τσιτσκόφτιρου (το).** Σύνθετη λέξη η οποία μεταφορικά δείχνει το πολύ λεπτό πράγμα (δηλαδή αυτό που είναι τόσο λεπτό σαν τα φτερά του τζίτζικα). *«Λυπόταν του ψουμί τσ' έκουβ' κάτ' φιλέτες σα τσιτσκόφτιρα».*

- **τσιτσιμπά** (η). Είδος αγκαθιού με το οποίο, τα παλιότερα χρόνια, οι δραγάτες κτυπούσαν για τιμωρία (βάρβαρος σωφρονισμός) τα παιδιά, που έκλεβαν καρπούς απ' τα ξένα κτήματα με αποτέλεσμα αυτά να υποφέρουν και να ματώνουν. Πιθανόν, η λέξη αυτή σχετίζεται με τις αρχαιοελληνικές λέξεις: *κηκίς* = υγρόν εξερχόμενον εκ της

σαρκός και *κηκίω* = εκρέω, αναβλύζω (αἱμάς κηκιομένα ἑλκέων = αίμα εκρεόμενο απ' τις πληγές). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τσιφαλάς** (ο). Είδος αγκαθιού, που λέγεται αλλιώς **κουρκουτσέλι.** Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, και στη Δαύλεια.

- **τσιφαλαϊτουμάχους** (ο). Πουλί της οικογενείας των αϊτομάχων. Σύμφωνα με το βιβλίο *«Δαδί, (Δείγμα Ρούμελης Λαογραφικά-Οικολογικά)»* του Δημήτρη Τσιτσιπή οι αϊτομάχοι αποτελούν τον κρίκο ανάμεσα στα αρπακτικά και τα ωδικά και υπάρχουν σε τρία είδη. Η τροφή του αϊτομάχου είναι περαστικά έντομα και μικρά πουλιά. Ο μεγάλος αϊτομάχος είναι πιο μεγάλος από κοτσύφι, με παρδαλό ασπρόμαυρο και καφετί φτέρωμα με γαμψή μύτη και μεγάλο πείσμα. Πιάνει τη λεία του, την καρφώνει σε μια βελόνα αγκαθωτού θάμνου και την τεμαχίζει καταπίνοντας τα πάντα. Ύστερα εξεμεί φτερά και κόκκαλα σε σβώλους, όπως όλα τα αρπακτικά πουλιά. Η φωνή του είναι τραχιά, αλλά από μακριά ακούγεται μελωδική. Δεύτερο είδος αϊτομάχου είναι ο μικρόσωμος «**κεφαλαϊτομάχος**» με μικρά ωχρόλευκα στίγματα. Το τρίτο είδος είναι ο παρδαλός αϊτομάχος.

- **τσ'κάτου.** Εκεί κάτω. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **τσλσύνι (το).** Το αιχμηρό μέρος της σκαπάνης. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **τσ'νάου.** Είναι σε χρήση, σε τρίτο πρόσωπο, π.χ. στη φράση: *«Μη τρως πιδάτσι μ' πουλλά κουρόμπλα, γιατ' θα*

σι τσ'νήσ'νι» = Μη τρως παιδάκι μου πολλά κορόμηλα, γιατί θα σε πιάσει διάρροια. Απ' το αρχαιοελληνικό ρήμα *ἐκκινέω* = κινώ προς τα έξω, διεγείρω, ερεθίζω.

- **τσουκάνι (το).** Μεγάλο κουδούνι. Κατά μια άποψη προέρχεται απ' την αρχαιοελληνική λέξη *τυκάνη* = αλωνιστική σανίδα και σκαλιστήρι, ρόπτρο, γλωσσάρι καμπάνας, κατά άλλη άποψη απ' τη σλαβική λέξη *tsukan.* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **τσουκάνισμα (το).** Ευνουχισμός ζώων. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τσουλιάζουμ'.** Σκεπάζομαι την κουβέρτα και κατ' επέκταση πηγαίνω για ύπνο. Απ' τη λέξη *τσόλι* = κουρελού (τουρκική *chol ή chul*). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τσουμπλιά (η).** Λασπώδες έδαφος. Ίσως σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *τυντλός* = λάσπη, πηλός. Πιο πιθανόν να είναι παραφθορά της λέξης *κιμηλιά (τσιμλιά > τσιμπλιά)* που χαρακτηρίζει είδος εδάφους (απ' την αρχαιοελληνική έκφραση *κιμωλία γῆ* = λευκό χώμα ή πηλός). Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και

στη Δεσφίνα (τσιμπλιά).

- **τσουνάτσ' (το).** Η μικρή γαβάθα. Υποκοριστικό της λέξης *τσανάκα* = γαβάθα (τουρκική λέξη).

- **τσουράπ' (το).** Κάλτσα. Απ' την αντίστοιχη τουρκική λέξη *corap*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην

Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τσουρβάς (ο).** Ανακάτεμα. *«Τα 'χει κάμ' τσουρβά»*. Απ' την τουρκική λέξη *corba (τσορμπά)* = σούπα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τσουτιάζου.** Κουρνιάζω. *«Τσουτιάσαν οι κότες, μη τ's ξιφταλαγιάιζ'»*. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *κοιτάζω* = βάζω κάποιον στο κρεββάτι να κοιμηθεί. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (κοιτάζομ'), στο Δαδί (κοιτιάζω), στην Τιθορέα (κοιτιάζω), στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τσουτσουπλάτς.** Ολόγυμνος. *«Γυρίζ' σα τσουτσουπλάτς»*. Πιθανόν σχετίζεται με την τουρκική λέξη *ciplak* = γυμνός. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια, στη Δεσφίνα και στη Ήπειρο (τσιτσ'μπλέτς).

- **τσ'πάνου.** Εκεί πάνω. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τσ'πέρα.** Εκεί πέρα. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τσ'τουσιό (το).** Κυνηγητό. Είναι επίσης σε χρήση στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **τσ'τώνου.** Κυνηγώ κάποιον. Πιθανόν απ' την αρχαιοελ-

ληνική λέξη *τιταίνω*, που μεταξύ των άλλων σημαίνει εντείνω τις δυνάμεις μου, καταβάλλω όλες μου τις προσπάθειες, αγωνίζομαι, τρέχω με άρμα (*τιταινόμενος πεδίοιο* = τρέχοντας με άρμα δια μέσου της πεδιάδας). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **τσυρά (η).** Η γιαγιά. *«Μουλόγαϊ η τσυρά μ'...»* = Διηγόταν η γιαγιά μου... Το πιο πιθανό είναι να σχετίζεται με τη λέξη *κυρία*. Αξίζει όμως να σημειωθεί και η αρχαιοελληνική λέξη *εκυρά* = πεθερά, επειδή η γιαγιά γιά τα παιδιά είναι πεθερά για τη μητέρα των παιδιών. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη (κυρούλα), στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα. Αξίζει να αναφερθεί ότι τσυρά ονομάζουν τη γιαγιά και οι Έλληνες της Κάτω Ιταλίας.

- **τύχτηκας (ο).** Ο γκρινιάρης. Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *τύπτομαι*, που μεταξύ των άλλων σημαίνει χτυπώ τα στήθη μου από λύπη. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (τύχκας), στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

Φ

- **φαγγρίζου.** Γίνομαι διαφανής. Απ' το ρήμα *φεγγαρίζω*. Χρησιμοποιείται μεταφορικά στη φράση: *«Φαγγρίσαν τα δόντια τ' απ' τ' (μ)πείνα»*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και Δεσφίνα.

- **φαγιάρ' (το).** Η λίγη σοδειά σε κάποιο αγροτικό προϊόν (π.χ. λάδι, όσπρια), που φτάνει να καλύψει μόνον τις ετήσιες ανάγκες της οικογένειας και δεν περισσεύει για

πούλημα ή ανταλλαγή. *«Φέτους δεν πήγι καλά η χρουνιά για τ'ς ιλιές. Βγάλαμ' μόνου του φαγιάρ'».*

- **φαϊρόπ (το).** Ενέργεια με δύναμη. *« Έλα να δώσουμ' ένα φαϊρόπ να του τιλιώσουμ' (π.χ. το σκάλισμα του αμπελιού)».* Πιθανόν σχετίζεται με την αλβανική λέξη *far,*

που μεταξύ των άλλων, σημαίνει: αφανίζω, εκμηδενίζω, αποτελειώνω.

- **φάκνα (τα).** Τροφές ζώων (άχυρα ή άλλη χορτονομή). Πιθανόν σχετίζεται με τη λέξη *φάτνη,* διότι στην περιοχή των Ιωαννίνων η λέξη *φάκνα* σημαίνει παχνί. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **φαλαρίδα (η).** Είδος αγκαθιού, που ονομάζεται αλλιώς **γαλαζούλα.**

- **φάσσα (η).** Είδος άγριου πουλιού και μεταφορικά χαρακτηρισμός γυναίκας που σκέφτεται και μιλάει ανόητα. *«Καλή είν' η νύφ'; Είνι μια φάσσα!».* Στην αρχαιοελληνική γλώσσα *φάσσα* = είδος μεγάλης άγριας περιστεράς.

- **φιλέκι (το).** Το πελεκούδι, το κομματάκι. Χρησιμοποιείται μάλλον στην υβριστική φράση: *«Γ... του φιλέκι σ'».* Είναι σε χρήση και στην Ήπειρο.

- **φιλέτα (η).** Φέτα ψωμιού. Απ' τη λατινική λέξη *offulla* = κομμάτι ψωμιού. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **φιντές μ'.** Μου φαίνεται. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια.

- **φιό (το).** Αέρας, που φέρνει δριμύ ψύχος και χιόνι. Εί-

ναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη,, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **φιόρ (το).** Το ψηλό και ίσο δέντρο. *« Ήταν ένα έλατο, ένα φιόρ, τσι τόρ'ξι κάτου η αστραπή».* Μεταφορικά, χρησιμοποιείται για να χαρακτηρίσει τον ψηλό και ευθυτενή άνθρωπο. *«Είνι ένα φιόρ' ως τσ' πάνου».* Πιθα-

νόν σχετίζεται με τη λατινική λέξη *ferula* = ράβδος, νάρκισσος (= το φυτό που είναι ψηλό, καλαμώδες με κοίλο στέλεχος).

- **φκας (ο).** Η ζώνη στην παραδοσιακή αραχοβίτικη γυναικεία φορεσιά, που ήταν μαύρη για τις παντρεμένες και κόκκινη για τις κοπέλλες. Πιθανόν σχετίζεται με τη λατινική λέξη *fauces* = στενό, απ' όπου παράγεται επίσης και η λέξη *focale* = περιλαίμιο. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς και στο Δίστομο.

- **φ'λαδέλλα (η).** Λεπτό σανίδι.

- **φλέσουρου (το).** Κάθε ελαφρύ αντικείμενο που το παίρνει ο άνεμος και μεταφορικά ο ασήμαντος άνθρωπος, ο λόγος του οποίου δεν έχει βαρύτητα. Πιθανόν σχετίζεται με τη βλάχικη λέξη *φλίτουρου* = πτερυγίζω, πετώ, κινούμαι υπό του ανέμου.

- **φλιά (η).** Το φίλεμα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **φλιουτό (το).** Ειδικό παχύ εξαιρετικής ποιότητας αραχοβίτικο καρπίτι (ένα είδος τάπητα), που υφαίνεται με νηματώδεις θηλειές, οι οποίες προεξέχουν (*φλικωτό* > *φλιουτό*). Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς και στη Δαύλεια.

- **φλίτσια (τα).** Κορδώνια παπουτσιών. Είναι επίσης σε

χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **φλουσκούνι (το).** Το ποώδες (αρωματικό) φυτό *«ἡδύοσμος ὁ γλήχων»* κοινώς *φλησκούνι* και μεταφορικά το ωραίο κορίτσι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (φ'σκούνι) και στη Δεσφίνα.

- **φόλα (η).** Εκτός απ' την έννοια του δηλητηριώδους δολώματος για τα ζώα, έχει και την έννοια του τεμαχίου δέρματος, που χρησιμοποιείται για το μπάλωμα φθαρμένων παπουτσιών. Απ' τη λατινική λέξη *follis*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **φούντα (η).** Μεταξύ των άλλων σημαίνει και κλαδί ελιάς με το φύλλωμα, που χρησίμευε παλιότερα για τροφή των κατοικίδιων ζώων (αρνιών και κατσικιών). *«Πάου για λίγι φούντα για τα μανάρια».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **φουραδουμανάου.** Τρώω πολύ κι ασταμάτητα και κάθομαι χωρίς να νοιάζομαι για τίποτα, όπως η φοράδα την περίοδο της γέννας και της γαλούχησης.

- **φούρκα (η).** Θυμός. Απ' τη λατινική λέξη *furca*, που αρχικά σημαίνει πάσσαλος ή ζεύγος δοκών σε σχήμα *«Τ»* ή σταυρού και συνεκδοχικά αγχόνη και κατ' επέκταση θυμός. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **φουρλατίζου.** Θυμώνω, αναστατώνομαι. Πιθανόν σχετίζεται (μεταφορικά) με την ιταλική λέξη *frullo* = σβούρα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο

Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **φουρφ'λιάζου.** Πληθαίνω, γεμίζω με ταχύ ρυθμό. *«Φούρφλιαξ' η ψέρα».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **φουσκός (ο).** Η φύση - χαρακτήρας ενός ανθρώπου. Παραφθορά της λέξης *φυσικός. «Τουν έβαλ' ου φουσκός τ' να κάμ' τ' ζημιά».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (φυσικός), στην Αγόριανη (βουσκός) και στη Δαύλεια.

- **φουσκούνι (το).** Το πνευμόνι του σφάγιου. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **φουσκώνου.** Εκτός απ' τις γνωστές σημασίες, στην Αράχοβα σημαίνει και κτυπώ κάποιον με *φούσκο* (=μπάτσο), π.χ. στη φράση: *«Κάτσι καλά γιατ' θα σι φουσκώσω καμία».*

- **φουτάναμα (το).** Το δωμάτιο με το τζάκι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **φουτηρά (τα).** Τα μάτια. *«Κάτσι καλά, γιατ' θα στα βγάνου τα φουτηρά σ'».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **φουτουκαγιά (η).** Το δωμάτιο με το τζάκι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **φουφού (η).** Κινητή εστία από κυλινδρικό λαμαρινένιο δοχείο που καίει πριονίδι και χρησιμεύει για μαγείρεμα. Απ' την ιταλική λέξη *fogo* οπότε *fogo > φογού >*

φουφού. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **φρανταξάλου (η).** Η γυναίκα που εξαπατά με τα πολλά λόγια της. *«Είνι αυτή μια φρανταξάλου!»*. Πιθανόν σχετίζεται με τη λατινική λέξη *fraudo* = εξαπατώ κάποιον.

'Ισως, η λέξη αυτή αρχικά να σήμαινε τη φαντασμένη γυναίκα που θέλει να δείχνει μια διαφορετική εικόνα απ' αυτή που πραγματικά είναι. Στην περίπτωση αυτή είναι λογικό να δεχτούμε ότι σχετίζεται με τη βλάχικη λέξη *φανταξίτου* = επηρμένος, αλαζών και *φανταξίρε* = έπαρσις, αλαζονία.

- **φρουσκλιά (η).** Ο θάμνος, που φύεται σε ρέματα ή χρησιμεύει και ως φράκτης απ' τα κλαδιά του οποίου εύκολα κανείς μπορεί να αφαιρέσει την εντεριώνη (ψίχα) κι έτσι αυτά μοιάζουν σαν ξύλινοι σωλήνες. Με αυτά, παλιότερα, τα παιδιά έφτιαχναν τις λεγόμενες **λουμπάρδες** για το παιχνίδι τους. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **φ'σιρό (το).** Καλάμι με το οποίο φυσούσαν παλιότερα στο τζάκι για ν' ανάβει η φωτιά. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **φταρώνου.** Ξαφνιάζω κάποιο ζώο. Πιθανόν απ' την αρχαιοελληνική λέξη *πτερόω*, που μεταξύ των άλλων σημαίνει (μεταφορικά) κάνω κάποιον να πετάξει, διεγείρω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **φτιά (η).** Το δεύτερης ποιότητας κρασί για κατανάλωση

στο σπίτι, καθόσον τα παλιότερα χρόνια το καλής ποιότητας κρασί ήταν κυρίως για πούλημα. Το παραπάνω κρασί, που λεγόταν αλλιώς και *μπουροβίκος* έβγαινε από στειμμένα τσίπουρα, που ρίχνονταν στην κάδη μαζί με νερό (τόσους τενεκέδες νερό όσες κι οι στιψιές). Πιθανόν απ' την αρχαιοελληνική λέξη *φθίω* = μαραίνο-

μαι, παρακμάζω, εξαδυνατίζω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **φύλλου (το).** Εκτός των άλλων γνωστών εννοιών σημαίνει και τις χυλοπίτες.

- **φυραδόρια (τα).** Παλιά άχρηστα φθαρμένα μεταλλικά στεφάνια βαρελιών. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **φυστούρα.** Γρήγορα σαν το φύσημα του ανέμου. *«Πήγι τσ' ήρθι φυστούρα».* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **φχιέτα (η).** Μεγάλο ειδικό μεταλλικό κύπελλο με χερούλι με το οποίο αντλείται το λάδι ή το κρασί,. Πιθανόν σχετίζεται με τη λατινική λέξη *fusio* = έκχυσις, εκροή ή απ' το λατινικό ρήμα *fundo* = εκχέω, εκφέρω κάτι αφθόνως. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

X

- **χαζέντρα (η).** Η πολύ χαζή γυναίκα.

- **χαζιρουφάης (ο).** Ο τεμπέλης κι άσωτος. Αυτός που τρώει απ' τα έτοιμα. Το πρώτο συνθετικό της λέξης αυτής σχετίζεται με την τουρκική *hazir* που σημαίνει έτοιμος. Είναι επίσης σε χρήση στο Δίστομο.
- **χαζνάς (ο).** Φρεάτιο κλειστού υδραγωγείου απ' όπου

μπορεί κανείς ν' αντλήσει νερό. Πιθανόν προέρχεται (μεταφορικά) απ' την τούρκικη λέξη *hazine* = θησαυρός, επειδή πράγματι ένα φρεάτιο κλειστού υδραγωγείου στην ερημιά είναι πραγματικός θησαυρός για τους οδοιπόρους. Είναι επίσης σε χρήση στο Δίστομο.

- **χαζουμπλινίζου.** Λέω χαζομάρες. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια και στο Δίστομο.
- **χαζουρλούπια (τα).** Οι σαρμάδες (ντολμάδες). Η λέξη αυτή είναι τουρκική και ουσιαστικά σημαίνει ένα είδος γλυκού.
- **χαηλώνου.** Μένω μ' ανοικτό το στόμα, έκπληκτος. Πιθανόν σχετίζεται με τη λέξη *χαβώνου* που χρησιμοποιείται στην Ήπειρο με την ίδια παραπάνω σημασία, οπότε: *χαβώνω > χαβ(ηλ)ώνου > χαηλώνου*. Η λέξη χαβώνου προέρχεται απ' την επίσης ηπειρώτικη λέξη *χάβους* = το χάος, το βαθύ φαράγγι.
- **χαλαλίτσ' (το).** Η αποχαιρετιστήρια («κύκνεια») επίσκεψη υπέργηρου αγρότη στο αγαπημένο κτήμα του, που γινόταν, όταν αυτός άρχιζε να νιώθει ότι τον εγκαταλείπουν οι δυνάμεις του και προετοιμαζόταν ψυχολογικά για το τελευταίο του ταξίδι. Σε μια τέτοια επίσκεψη, όπως ήταν φυσικό, υπήρχε μεγάλη συναισθηματική φόρτιση. *«Αϊ πιδί μ' σύρε με στ' αμπέλι, στου «παντίνι», να κάμου χαλαλίτσ'!»*. Σχετίζεται μάλλον με την αλβανική λέξη *hallal* = αποχαιρετίζω, εύχομαι, συγχωρούμαι, η οποία

με τη σειρά της προέρχεται από την τουρκική λέξη *helal* = συγχωρώ.

- **χαλέπιτου (το).** Το ετοιμόρροπο και σε άθλια κατάσταση σπίτι. Πιθανόν απ' την τουρκική λέξη *harap* = ερειπωμένος. Είναι επίσης σε χρήση στην Τιθορέα και στη Δαύλεια.

- **χαλεύου.** Ζητώ, γυρεύω, ψάχνω. Είναι επίσης σε χρήση και στην Ήπειρο.

- **χαλιάδα (η).** Το πολύ λεπτό ξυλαράκι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Δαύλεια και στο Δίστομο.

- **χαλιάς (ο).** Ο γεμάτος χαλίκια κατήφορος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **χαλίνουμα (το).** Το ζώο (υποζύγιο), απ' το γεγονός ότι οδηγείται με χαλινάρι. Χρησιμοποιείται και ως βρισιά προς κάποιον, που συμπεριφέρεται σαν ζώο. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **χαλινώνου (τα μάτια).** Αποκοιμιέμαι. *«Ε! ξύπνα! Απουτσ'μήθ'τσις, χαλινώσαν τα μάτια σ'».* Προέρχεται (μεταφορικά) απ' τη λέξη *χαλινός* = το μεταλλικό εξάρτημα που τοποθετείται (κλείνει) το στόμα του αλόγου.

- **χαλκούνι (το).** Αρχικά σήμαινε το χάλκινο σωλήνα, που γεμιζόταν με μπαρούτι κι έσκαγε με θόρυβο με τη βοήθεια φυτιλιού. Αργότερα άρχισε να σημαίνει γενικά το βαρελότο. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **χαμάδα (η).** Η πεσμένη στο έδαφος ελιά. Είναι επίσης

σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **χαμάνταρου (το).** Η ομίχλη. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **χαμπιρίστρα (η).** Μικρή πεταλούδα που όταν το παράθυρο είναι ανοικτό μπαίνει στο δωμάτιο του σπιτιού και κατευθύνεται προς το φως. Υπήρχε παλιά η αντίληψη ότι η χαμπιρίστρα πεταλούδα ήταν προάγγελος κάποιας είδησης (χαμπεριού).

- **χαμόι (το).** Το χαμηλό (ισόγειο) σπίτι. Είναι επίσης σε χρήση στο Δαδί (χαμόγιο), στη Δαύλεια, και στη Δεσφίνα (χαμόγιο).

- **χαμ'πλά (τα).** Χαμηλά. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **χαμ'πλώματα (τα).** Κτήματα που βρίσκονται σε χαμηλό υψόμετρο. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **χανταβάρα (η).** Φασαρία ίσως και ηχηρή διασκέδαση, σε κλειστό χώρο, από πολλά άτομα.

- **χαρανί (το).** Κουβάς. Απ' τη βουλγάρικη λέξη *haraniya* = καζάνι με κινητό χερούλι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **χαρδάβαλα.** Ο τρόπος του να ενεργείς αυθαίρετα. «Ά-

στουν αυτόν, τάχει χαρδάβαλα. Δεν ακούει ουλότιλα τι τ' λες».

- **χαρλέπας (ο).** Τεμπέλης κι ανισόρροπος. Είναι επίσης σε χρήση στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **χαρόνια (τα).** Τα μαυρομάτικα φασόλια. Είναι επίσης

σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα και στη Δαύλεια.

- **χαυδώνουμ'.** Πλησιάζω τη φωτιά του τζακιού με ανοιχτά τα σκέλη. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη (χαυδαλώνου), στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **χειμουνιάτ'κου (το).** Το δωμάτιο με τζάκι, όπου περνούσε, τα παλιότερα χρόνια, τις περισσότερες ώρες της ημέρας, κατά τη διάρκεια του χειμώνα, η οικογένεια. Είναι επίσης σε χρήση στη Δεσφίνα.

- **χέρουμα (το).** Ρεματιά, χαράδρα (υπάρχει στην Αράχοβα και το τοπωνύμιο *«Μέγα Χέρουμα»*). Προέρχεται απ' την αρχαιοελληνική λέξη *χηραμός*=χάσμα, ρωγμή, κοίλωμα. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **χειράδα (η).** Μάτσο, δέσμη. *«Αρή! δος μ' μια χειράδα τσάι δανιτσιά, τσι άμα φέρνι στ'ν αγουρά θα στ'νι γυρίσου».*

- **χιουνίστρις (οι).** Το πρήξιμο των δακτύλων των χεριών λόγω ψύχους που είναι επώδυνο κι οχληρό.

- **χιουνόψ'χα (η).** Η νιφάδα του χιονιού. Το δεύτερο συνθετικό της λέξης μάλλον σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *ψίξ (ψιχίον)* = μικρό τεμάχιο (άρτου), παρά με την επίσης αρχαιοελληνική λέξη *ψυχή* = πεταλούδα, παρότι και η νιφάδα του χιονιού κατά τη διαδρομή της προς

το έδαφος μοιάζει να πετά σαν άσπρη πεταλούδα. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **χλαπατσιάζου.** Τρώω γρήγορα και με βουλιμία.

- **χλέπα (η).** Κομμάτι φαγητού. *«Κατέβαζ' κάτου κατ' χλέπις, άλλου πράμα. Δεν άφ'σι λιμηρίδα».*

- **χ'λιάρ' (το).** Κουτάλι. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *κοχλίας > κοχλιάριον.* Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **χ'λιαρουμιτράου.** Κυριολεκτικά, σημαίνει μετράω με το χουλιάρι (κουτάλι). Μεταφορικά, σημαίνει τρώω πολύ αργά κι απρόθυμα και κατ' επέκταση κωλυσιεργώ.

- **χλιβιρός (ο).** Ο αξιολύπητος, ο καημένος. Απ' τη λέξη *θλιβερός.* Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **χτουράου.** Αντέχω, υπομένω, υποφέρω αλλά κι επαρκώ, αποδίδω. *«Αυτό του πιδί δε χτουριέτι!». «Φέτους του λάδ' δε χτούρ'σι ουλότιλα».* Πιθανόν απ' τη λέξη φτουράω, που έχει τις ίδιες παραπάνω σημασίες. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **χουβόλα (η).** Η αξιολύπητη, η καημένη. Προέρχεται (μεταφορικά) απ' τη λέξη *χόβολη* = ζεστή στάχτη με κάρβουνα. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια.

- **χριγιάζω.** Φωνάζω, κραυγάζω. Απ' το αρχαιοελληνικό

ρήμα *ἠχῶ*. *«Χούγιαξ αρέ δυνατά, να σ' ακούσει ου πατέρα σ,' ναρθεί' δώθι»*. Είναι επίσης σε χρήση στην Ήπειρο.

- **χουλιάζου.** Δυσαρεστούμαι, θυμώνω, κακιώνω. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **χούμα (το).** Χώμα. Χρησιμοποιείται και σαν κατάρα: *«Χούμα να γίν'ς!»*. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **χουματουφάγους (ο).** Ο πολύ εργατικός γεωργός. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **χούνη (η).** Περίκλειστη τοποθεσία. Είναι επίσης σε χρήση στο Δαδί, στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **χουνιά (τα).** Τα μπουριά της σόμπας. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **χουριμός (ο).** Το να στέκεσαι άνετα σε κάποιο χώρο (να σε χωράει ο τόπος). *«Πουνάει πουλύ, χουριμούς δεν έχει»*. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **χούχλας (ο).** Το πουλί ο Γκιώνης, που έχει συνδεθεί με πολλές προλήψεις. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς (χουχλίστρα), στην Αγόριανη (χουχλίθρα), στη Σουβάλα, στο Δαδί (χουχουλίθρα), στην Τιθορέα (χουχλίθρα), στη Δαύλεια και στη Δεσφίνα.

- **χέρ'- χέρ'.** Χέρι - χέρι και μεταφορικά γρήγορα. *«Αυτή*

χέρ - χέρ'. Χερί - χερί και μεταφορικά γρήγορα. *«Αυτή είνι άξια, κάνει χέρ'- χέρ' τ'ς δ'λειές»*. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **χρέλιας (ο).** Ο άχρηστος, ο ανίκανος. *«Φεύγα άπου δω βρε χρέλια»*. Πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη *ἀχρείος* = άχρηστος, ανωφελής, τιποτένιος, ανί-

κανος. Είναι επίσης σε χρήση στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα, όχι όμως στους Δελφούς, στην Αγόριανη και στη Σουβάλα.

Ψ

- **ψάνη (η).** Καψαλισμένο στάχυ, που καθαρίζεται στη συνέχεια εύκολα κι έχει νόστιμη γεύση. Απ' την αρχαιοελληνική λέξη *έψω* = καθαρίζω δια πυρός. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο, στη Δεσφίνα καθώς και στην Ήπειρο.

- **ψάνιους (ο).** Χαρακτηρισμός για τόπο που το χώμα του είναι αφράτο (όχι απαραίτητα εύφορο) και το οποίο σκάβεται πολύ εύκολα. *«Είνι ψάνιους ου τόπους τσι απαδίνει στου σκάψιμου»*. Πιθανόν σχετίζεται με τις αρχαιοελληνικές λέξεις *ψαθυρός* = εύθραυστος, εύθριπτος, χαλαρός, ο μη έχων ισχυρή σύσταση, κυριολεκτικά ο υποχωρών υπό πίεση, και *ψάω* = αποτρίβω, διαλύομαι σε σκόνη, καταρρέω.

- **ψαρέλα (η).** Πίτα φτιαγμένη χωρίς φύλλα (ψημένος πλακούντας).

- **ψαρέλης (ο).** Ο γυμνός. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελ-

φούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ψ'μόγιρους (ο).** Το μυαλωμένο παιδί, που συμπεριφέρεται και μιλάει σαν ώριμος άνθρωπος. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ψ'μουτύρ (το).** Γιαούρτι αλατισμένο, που έχει με τον καιρό αποκτήσει πικάντικη γεύση. Συνηθισμένο έδεσμα στο αραχοβίτικο τραπέζι. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

- **ψουφουτάντανου.** Το πάρα πολύ κρύο. *«Ντυσ', μη βγαίν'ς έτσι όξου κάνει ψουτάντανου».* Το πρώτο συνθετικό είναι η γνωστή λέξη *ψόφος.* Το δεύτερο συνθετικό πιθανόν σχετίζεται με τη λατινική λέξη *tantus* (αντωνυμία) που σημαίνει τόσο μέγας, τόσο πολύς.

- **ψ'χαρ' (το).** Ο ήσυχος, ο βολικός άνθρωπος. Είναι επίσης σε χρήση στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί και στη Δαύλεια.

- **ψ'χούδ' (το).** Το ψωμάκι που μοιράζεται μετά τις κηδείες για το συγχώριο των ψυχών. Είναι επίσης σε χρήση στους Δελφούς, στην Αγόριανη, στη Σουβάλα, στο Δαδί, στην Τιθορέα, στη Δαύλεια, στο Δίστομο και στη Δεσφίνα.

Ω

- **ώρε.** Επιφώνημα με τον οποίο καλούμε κάποιον, όταν είναι μακριά και δεν ακούει καλά. *«Γιώργη, ώρε Γιώργη! Δεν ακούς; Έλα δω λήγουρα π' σ' φουνάζου».*

Η Ασήμου(;), Η Αλτάνα(;), Η Κουντύλου(;), Η Χύμου(;), Η Καλούσα(;), Η Θυμιώ (;) γύρω στα 1920, με σκουτιά που η κατασκευή τους ξεκινούσε απ' τη ρόκα τους.

(Από το Ημερολόγιο, του έτους 1997, του "συλλόγου Αραχωβιτών Αθήνας και Πειραιά").

3

ΑΡΑΧΟΒΙΤΙΚΑ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΟΝΟΜΑΤΑ

Αξίζει να σημειωθεί ότι τα συνήθη γυναικεία ονόματα στην Αράχοβα, τα παλιότερα χρόνια, ήταν σε μεγάλο ποσοστό μη χριστιανικά κι ορισμένα εξ αυτών αποδίδονταν με την κατάληξη -ω (προφερόταν -ου) χαρακτηριστική πολλών αρχαιοελληνικών ονομάτων, όπως Λητώ, Σαπφώ, Ινώ, Αυξώ κ.λ.π.

Μερικά, ασυνήθιστα για άλλες ελληνικές περιοχές, όπως: **Χύμω, Γλυμίδα** και **Κοντύλω** μοιάζει να έρχονται απ' τους αρχαίους χρόνους.

Ακολουθούν, με αλφαβητική σειρά και με την παραδοσιακή απόδοσή τους, τα γυναικεία ονόματα που ήταν σε χρήση στην Αράχοβα, τα παλιότερα κυρίως χρόνια ήτοι:

1. Αγαθή
2. Αθούλα (Ανθούλα)
6. Αριστέα
7. Ασήμου (Ασήμω)

3. Αλισάβα (Ελισάβετ)
4. Αλτάνα*
5. Αργύρου (Αργύρω)
8. Αστέρου (Αστέρω)
9. Ατζέλου (Αγγέλω)
10. Βασίλου (Βασίλω)

---

* Η λέξη αλτάνα είναι ιταλική και σημαίνει το μικρό στενό χώρισμα αυλής ή κήπου όπου φυτεύονται λουλούδια.

11. Β'γινιά (Ευγενία)
12. Γαρέφου (Γαρέφω)
13. Γιαννούλα
14. Γιουάννα (Ιωάννα)
15. Γιουργού (Γεωργία)
16. Γλυμίδα
17. Δέσπου (Δέσπω)
18. Διουλέτα (Βιολέτα)
19. Δ'μητρού (Δήμητρα)
20. Δ'μούλα (Δημούλα)
21. Ελένη
22. Ελπίδα
23. Ευδοξία
24. Ζαφείρα
25. Ζωή
26. Θαλεία (Θάλεια)
27. Θουδώρα (Θεοδώρα)
28. Θυμιώ (Ευθυμία)
29. Ιουλία
30. Κατιρίνη (Αικατερίνη)
31. Καλή και Καλούσα *
32. Καλλιόπ'
33. Κουντύλου (Κοντύλω) **
37. Μαργαρίτα

---

* Το όνομα Καλή στην περιοχή της Αράχοβας είναι πάρα πολύ παλιό. Ήταν σε χρήση από τον 9^{ο} , τουλάχιστον, αιώνα μ.Χ. , καθόσον σύμφωνα με το βιογράφο του Οσίου Λουκά (896 μ.Χ. - 953 μ.Χ.), μια από τις αδελφές του Οσίου λεγόταν Καλή και μάλιστα ήταν αυτή που είχε δώσει πολλές πληροφορίες στο βιογράφο, για τη ζωή του Οσίου.

** Το όνομα Κοντύλω ίσως να ήταν σε χρήση στην περιοχή της Φωκίδας και στα αρχαία χρόνια ή τουλάχιστον στα Ρωμαϊκά, καθόσον σε μια αναθηματική επιγραφή που βρέθηκε στο *«Παλαιόκαστρο»* της Αμφίκλειας και είναι σε πλάκα μαρμάρου διαστάσεων 1,30 χ 0,50 μ. και πάχους 0,17 μ., την οποία αναφέρει ο Χρήστος Μ. Ενισλείδης στο βιβλίο του: *«Η ΑΜΦΙΚΛΕΙΑ»* ΑΘΗΝΑ 1978, αναγράφεται γυναικείο όνομα ΚΙΝΤΥΛΙΑ που παραπέμπει μάλλον στο όνομα Κοντυλία δηλαδή Κοντύλω.

Η επιγραφή αυτή έχει ως εξής:

ΨΗΦΙΣΜΑΤΙ ΒΟΥΛΗΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΥ
ΜΑΡΚΟΝ ΟΥΛΠΙΟΝ ΔΑΜΑΣΣΙΠΟΝ
ΤΟΝ ΑΡΧΙΕΡΕΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΘΕΟΥ ΔΙΟΝΥΣΟΥ

ΤΟΝ ΑΡΧΙΕΡΕΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΘΕΟΥ ΔΙΟΝΥΣΟΥ
ΤΟΝ ΒΟΙΩΤΑΡΧΗΝ ΠΑΤΡΟΣ ΒΟΙΩΤΑΡΧΟΥ
ΑΓΩΝΟΘΕΤΗΝ ΦΩΚΑΡΧΗΝ ΑΜΦΙΚΤΥΟΝΑ
ΘΕΗΚΟΛΟΝ ΠΑΝΕΛΛΗΝΑ ΑΡΧΟΝΤΑ
ΚΑΙ ΤΑΣ ΑΛΛΑΣ ΠΑΣΑΣ
ΕΝ ΤΗ ΠΑΤΡΙΔΙ ΤΕΛΕΣΑΝΤΑ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ
ΚΙΝΤΥΛΙΑ ΠΛΟΥΤΑΡΧΗ Η ΓΥΝΗ
ΤΟΝ ΙΔΙΟΝ ΑΝΔΡΑ
ΕΥΝΟΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΕΤΗΣ ΕΝΕΚΕΝ
ΔΙΟΝΥΣΟΥ ΕΝ ΤΕΜΕΝΕΙ

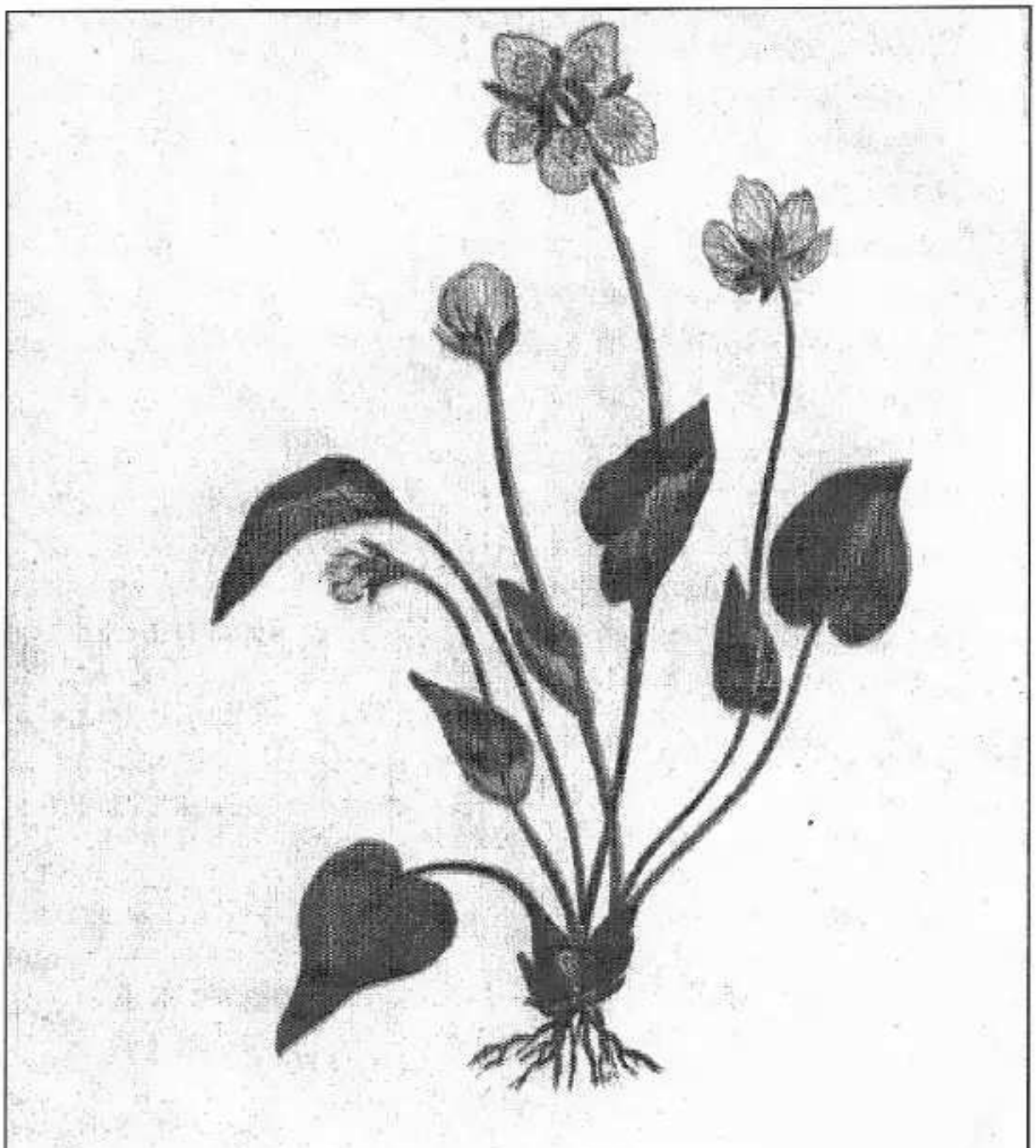
382

38. Μαριώ
39. Μουρφιά (Ευμορφία)
40. Ξανθή
41. Ξάφ' (Χρυσάφω)
42. Ξούλα (Χρυσούλα)
43. Παγού και Παγούλα*
44. Παγώνα
45. Παναγιού
46. Παναγούλα
47. Πανούργια (Πανωραία)
48. Παντώρα (Πανδώρα)
49. Παραστιβή (Παρασκευή)
50. Ρηγίνα
51. Ρουδάμ' (Ροδάνθη)
52. Ροδινή
53. Σουφιά (Σοφία)
54. Σταθού (Ευσταθία)
55. Στυλιανή
56. Τασιά (Αναστασία)
57. Τρανταφ'λλιά (Τριανταφυλλιά)
58. Τριγιάδα (Τριάδα)
59. Τρισεύγενη
60. Φανή
61. Φρόσω (Ευφροσύνη)
62 Φωτεινή
63. Χύμου (Χύμω)**

Προξενεί εντύπωση το γεγονός ότι, για ένα χωριό της τάξεως των 2.000 έως 2.500 κατοίκων, όπως ήταν η Αράχοβα τα παλιότερα χρόνια, γινόταν χρήση τέτοιας μεγάλης ποικιλίας γυναικείων ονομάτων.

* Το όνομα αυτό πιθανόν σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη: **παγός, ή, όν** και επομένως σημαίνει καλοδεμένη, ευτραφής. Ήταν δε πιο σύνηθες στους Δελφούς και στο Δίστομο και λιγότερο στην Αράχοβα.

** Το όνομα Χύμω (Χυμώ; στην Αρχαιότητα) πιθανόν χαρακτήριζε μια τοπική (στην περιοχή της Φωκίδας;) θεότητα της βλάστησης, όπως τέτοιες θεότητες ήταν πανελλήνια οι: **Αυξώ, Θαλλώ** (εκ του θάλλω = ανθίζω) και **Καρπώ**.

GRASS OF PARNASSUS. (p. 191.

Χορτάρι του Παρνασσού.

4

Η ΧΛΩΡΙΔΑ ΤΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ

Με αφορμή τον πανηγυρικό εορτασμό της εικοσιπενταετηρίδας του **«ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ»**, ο μεγάλος Γερμανός βοτανολόγος **Θ. Δ. Χελδράϊχ*** παρουσίασε, στις 23 Μαρτίου 1890, ενώπιον του Συλλόγου, μια σημαντική εργασία του με θέμα τη χλωρίδα του Παρνασσού.

Η εργασία αυτή είχε σαν βάση τις καταγραφές όλων των βοτανολόγων, καθώς και του ίδιου φυσικά, αναφορικά με τα φυτά του Παρνασσού που είχαν ερευνηθεί μέχρι εκείνη την εποχή.

Στο σχετικό εισαγωγικό του σημείωμα αναφέρει τα εξής:

1. Κατά τους νεότερους χρόνους το βουνό Παρνασσός

---

* Ο **Θεόδωρος Δ. Χελδράϊχ** (1822-1902), Γερμανός βοτανολόγος εγκαταστάθηκε το 1851 στην Ελλάδα κι ασχολήθηκε επί πενήντα (50) ολόκληρα χρόνια με τη σπουδή της Ελληνικής χλωρίδας.

Αρχικώς σπούδασε φιλοσοφία έχοντας όμως κλίση προς τις φυσικές επιστήμες στράφηκε στη συνέχεια προς τη βοτανική. Από το 1843 έως το 1848 πραγματοποίησε μεγάλα ταξίδια στην Ιταλία, Ελλάδα, Μικρά Ασία.

Το 1851 εγκαταστάθηκε οριστικώς στην Ελλάδα όπου ανέλαβε τη θέση του επιμελητή του Βοτανικού Κήπου και του Φυτογραφικού Μουσείου. Το 1855 νυμφεύτηκε την Ελληνίδα Σοφία Ι. Κατακουζηνού και πέθανε στην Αθήνα το 1902.

Ο Θ. Δ. Χελδράϊχ μελέτησε την Ελληνική χλωρίδα όσο κανένας άλλος κι οι σχετικές δημοσιεύσεις του στην Ελλάδα και στο εξωτερικό θεωρούνται κλασσικές.

Αυτός ανακάλυψε 7 νέα γένη φυτών και 700 νέα είδη φυτών, εκ των οποίων τα 70 φέρουν το όνομά του.

εξετάστηκε, φυτολογικώς, ακριβέστερα από οποιοδήποτε άλλο βουνό της Ελλάδας κι ο λόγος πρέπει να ήταν η φήμη του ονόματός του.

2. Κατά τα έτη 1785 και 1793 μέχρι 1795 πρώτος ο ακάματος Άγγλος **Sibthorp** συνοδευόμενος απ' τον έξοχο φυτογράφο **Bauer** επισκέφτηκε μεταξύ άλλων περιοχών κι αυτήν του Παρνασσού.

Κατά το έτος 1801 κι άλλος Άγγλος, ο **Clarke**, επισκέφτηκε τον Παρνασσό. Ακολούθησε το 1834 ο Βερολινέζος καθηγητής **Link** συνοδευόμενος από τον **I. Sartori**.

Από το 1840 μέχρι το 1843 ο **W. Spruner** φαρμακοποιός του Ελληνικού Στρατού και κατά την ίδια εποχή ο **Fraas**.

Συχνότερα δε κι επιμελέστερα ο **I. Sartori** φαρμακοποιός του βασιλιά Όθωνα.

Το 1854 και 1855 ο **Cuicciardi** και ο **Samaritani.**

Κατά το 1854 ο **Θ. Ορφανίδης** και το 1888 ο εκ Βιέννης βοτανικός **E. Halacsy.**

Εν τω μεταξύ, δηλαδή το 1848, το 1852 και 1857 ο ίδιος ο **Θ. Δ. Χελδράϊχ**.

3. Ο κατάλογος της χλωρίδας του Παρνασσού περιλαμβάνει 427 είδη φυτών, όσα μέχρι τότε είχαν παρατηρηθεί απ' τους βοτανολόγους στην υλώδη και αλπεία ζώνη του Παρνασσού.

Απ' τα 427 είδη του εν λόγω καταλόγου, 120 ανήκουν αποκλειστικά στην αλπεία ζώνη, 59 στην αλπεία και υλώδη ζώνη μαζί, 194 στην υλώδη αποκλειστικώς, 54 στην υ-

λώδη και στην αμέσως υποκείμενη, σήραση συνολικώς 307 είδη φυτών φύονται στην υλώδη ζώνη του Παρνασσού.

4. Ο εν λόγω κατάλογος περιλαμβάνει τα φανερόγαμα και κρυπτόγαμα αγγειοφόρα φυτά. Υπολείπονταν όμως τα μέχρι τότε σχεδόν όλως άγνωστα κυτταρώδη κρυπτόγαμα φυτά ήτοι: τα Βρύα, οι Λειχήνες, τα Φύκη και οι Μύκητες, τα οποία αφήνονταν σαν ευρύ θέμα παρατηρήσεων στους φυτολόγους του μέλλοντος.

5. Ως κέντρο των βοτανικών εκδρομών του, στον Παρνασσό, ο **Θ. Δ. Χελδράϊχ** εδοκίμασε πάντοτε, όπως ανέφερε σχετικώς, *«την καταλληλοτάτην, την ωραίαν και πολυπίδακον κωμόπολιν Ράχωβα, την μετά των φιλοξένων και δια τύπου ελληνικού κάλλους εξαιρομένων κατοίκων εν μέσω φαιδρών, κάλλιστον οίνον παραγόντων, αμπελώνων εις την νότιον πλευράν του όρους γραφικώτατα κειμένην»*.

6. Η ζώνη της *«Γούρνας»*, *«Μάνας»*, *«Αγίου Νικολάου»* ξενίζουν βλάστηση *«όλως ιδιάζουσα και λίαν διαφέρουσα»*. Επίσης, η κοιλάδα *«Διπόταμος»* κοντά στην *«Στρούγγα την καλογερική»* κι οι κρημνώδεις ακρόλοφοι: *«στο Ζες»*, *«στον Άνθρωπο»*, *«στο Κεδροζάστανο»* και *«στο Κλειστοζάστανο»* απ' τις πλέον απρόσβατες του Παρνασσού, για τον ριψοκινδυνεύοντα βοτανολόγο μπορούν να του προσφέρουν συγκομιδή σπανίων φυτών.

7. Για την καλύτερη κατανόηση του υπόψη καταλόγου ο Θ. Δ. Χελδράϊχ παραθέτει τον αριθμό **1** για όσα φυτά φύονται στην κατώτερη υλώδη ζώνη, τον αριθμό **2** για όσα φυτά φύονται στην ανώτερη υλώδη ζώνη (αυτή των ελάτων) και τον αριθμό **3** για όσα φύονται στην αλπεία ζώνη του βουνού.

Όσα μάλιστα έχουν ταυτοχρόνως δυο ή τρεις αριθμούς σημαίνει ότι φύονται σε δυο ή τρεις ζώνες ταυτόχρονα.

Με το γράμμα **Π** σημειώνονται τα είδη που ενδημούν στο Παρνασσό, δηλαδή τα είδη που δεν είχαν βρεθεί μέχρι τότε σε άλλες περιοχές της Ελλάδας.

Τέλος, στα σπανιότατα είδη μνημονεύονται κι οι θέσεις,

στις οποίες φύονται κι ανακαλύφτηκαν αυτά. Τα είδη που δεν έχουν καμία παρατήρηση σημαίνει ότι είναι συχνά, δηλαδή ούτε πολύ άφθονα ούτε πολύ σπάνια.

Στην αναδημοσίευση του καταλόγου της χλωρίδας του Παρνασσού που ακολουθεί, τα είδη των φυτών αναφέρονται, για λόγους ευκολίας, μόνο με τα ελληνικά τους επιστημονικά ονόματα.

***

Η παρούσα αναδημοσίευση γίνεται με την ελπίδα ότι:

i) Θα συνειδητοποιήσουμε βαθιά, όλοι μας, το φυτολογικό πλούτο που κρύβει ο Παρνασσός.

ii) Θα αγαπήσουμε πιο πολύ το κάθε φυτό του, από το πιο ταπεινό μέχρι το πιο εντυπωσιακό, αφού εκτός απ' την ομορφιά και χρησιμότητά του θα έχει πια για μας ένα όνομα, μια ταυτότητα και θα ανήκει σε μια συγκεκριμένη οικογένεια.

iii) Θα γίνουμε ατομικά και συλλογικά προσεκτικοί σχετικά με τη διαχείριση της χλωρίδας του φημισμένου μας βουνού, περιφρουρώντας την από αλόγιστες επεμβάσεις, καθώς ο Παρνασσός εδώ και λίγες δεκαετίες έχει μπει στο στόχαστρο της άγριας σπέκουλας από μικρά και μεγάλα συμφέροντα.

Τέλος, ευχής έργο θα ήταν η δημιουργία ενός Φυτολογικού Μουσείου στην Αράχοβα, με την επιστημονική βοήθεια του Πανεπιστημίου Αθηνών ή του Γεωπονικού Πανεπιστημίου, με τα φυτά του Παρνασσού τόσο αυτά του καταλόγου **Χελδράϊχ**, όσο κι εκείνα που τυχόν έχουν ανακαλυφτεί από βοτανολόγους της νεότερης εποχής.

***

ΔΙΚΟΤΥΛΗΔΟΝΑ

ΒΑΤΡΑΧΙΩΔΗ

- Βατράχιον το ρουμηλικόν 1.
- Βατράχιον το Σπρουνεριανόν 1.
- Ελλέβορος ο κυκλόφυλλος 2 (συχνό).
  Είναι ο *«ελλέβερος ο μέλας»* των αρχαίων, κοινώς Σκάρφη. Η ρίζα του είναι σε χρήση απ' το λαό για το βήχα των αλόγων κι άλλες ασθένειες των ζώων.

- Ακουϊλεγία η του Όθωνος 3 (Διπόταμος). Φυτό που αφιερώθηκε από τον Θ. Ορφανίδη στο βασιλιά Όθωνα.
- Παιονία η φαρμακευτική κοινώς Πηγουνιά 2 (Ιδίως στα Καρκάρια).

ΚΑΠΝΙΩΔΗ

- Κορυδαλλίς η Παρνασσική 3 (σπάνιο).
- Καπνία η του Ουαλλαντίου, κοινώς Καπνιά ή Καπνόχορτο 1(κοντά στην Αράχοβα).
- Καπνία η ανατολική 1.

ΣΤΑΥΡΑΝΘΗ

- Καρδαμίνη η Ελληνική 1-2.
- Αραβίς η ψευδοτυρρίτις 2.
- Αραβίς η επίτοιχος 3.
- Αραβίς η βρυοειδής 3 (σπάνιο).
- Αραβίς η υπόλευκος 3.
- Ναστούρτιον το άγριον 2 (στο Λιβάδι).
- Ερύσιμον το Βορυανόν 1-2.
- Ερύσιμον το Παρνασσικόν, ποικιλία του προηγούμενου 2-3.
- Ερύσιμον το αιχμηρόν 2.
- Μαλκολμία η κυμβαλίτις 3 (Τρύπια Σπηλιά, σπάνιο) Π.
- Σεληνίτις η διετής 1.
- Ωβριετία η διάμεσος 2-3.
- Δράβα η αειζωειδής 3 (σπάνιο).

- Δράβα η Παρνασσική 3 (σπάνιο).
- Φιβιγία η ασπιδοφόρος κοινώς Σπληνόχορτο 2.
- Φυσοειδής η ελληνική 2.
- Άλυσσον το ανατολικόν, ποικιλία το ομαλόφυλλον 2.
- Άλυσσον το αργύφειον 2.
- Άλυσσον το ορεινόν, ποικιλία το στενόφυλλον 3.
- Θλάσπι το βολβώδες 2.

- Θλάσπι το μικρόφυλλον 3 (κοντά στα χιόνια).
- Ιβηρίς η αειθαλής 3.
- Ουτχινσία η πετραία 2.
- Καψάκιον το υπέρυθρον 3 (στην κορυφή).
- Αιθιόνημα το Ελληνικόν 2 (κοντά στην Αράχοβα).
- Λεπίδιον το πλατύφυλλον 1 (κοντά στην Αράχοβα).
- Λεπίδιον το νευρώδιον 3.
- Ισατίς η βαφική 2.

ΙΩΔΗ

- Ίον το εύοσμον, ποικιλία το του Δενχάρτου 2.
- Ίον το ποιητικόν 3 Π.
- Ίον το λεπτοφυές 3.

ΣΙΛΗΝΩΔΗ

- Βελεζία η τετραόδους 2 (σπάνιο).
- Δίανθος ο ακεραιοπέταλος 3.
- Δίανθος ο αιματοκάλυξ, ποικιλία ο άλπειος 3.
- Δίανθος ο Τυμφρήστιος 3.
- Δίανθος ο ιξώδης, ποικιλία ο Παρνάσσιος 2.
- Δίανθος ο κινναβάρινος 2-3.
- Δίανθος ο υποϊάνθινος 2 (σπάνιο).
- Χιτωνίσκος ο λεπυρώδης 1.
- Χιτωνίσκος ο ιλλυρικός 2.
- Στρουθίον το βελλιδόφυλλον 2 (σπάνιο).
- Γυψοφίλη η νανοφυής 2-3.

- Γυψοφίλη η δασύτριχος, ποικιλία Θυμόφυλλος 2.
- Δρυπίς η ακανθίζουσα 3.
- Σιλήνη η λεπτανθής 1.
- Σιλήνη η Ελληνική 1.
- Σιλήνη η ωτιοφόρος 2.
- Σιλήνη η γλαυκή 3.
- Σιλήνη η του Μαρσάλλου, ποικιλία η του Γουϊκκιαρδίου 1.

- Σιλήνη η πυκνανθής 1-2.
- Σιλήνη η λινόφυλλος 1.
- Σιλήνη η πολύκαυλος 2.
- Σιλίνη η φρυγανώδης 3.
- Σιλίνη η τετραόδους, ποικιλία η αιδήμων 2-3.
- Ιξεύτρια η του Σαρτωρίου 1.

ΑΛΣΙΝΩΔΗ

- Βυφωνία η μακρόσπερμος 1 (κοντά στην Αράχοβα).
- Αλσίνη Παρνασσία 3 (κορυφές).
- Αλσίνη η εαρινή, ποικιλία η οξυπέταλος 2-3.
- Αλσίνη η τριχοκάλυξ 3 (Κορυφή Λυάκουρα) Π.
- Αλσίνη η λεπτόφυλλος, ποικιλία η ακιδωτή και η ιξώδης 1.
- Κουερία η ισπανική 2.
- Ψαμμόχορτον το Κρητικόν, ποικιλία το Στύγιον 2-3.
- Ψαμμόχορτον το βαρύσοσμον, ποικιλία το Ελληνικόν 2-3.
- Ψαμμόχορτον το ερπυλλόφυλλον 1.
- Κεράστιον το βραχυπέταλον, ποικιλία το του Ροεζέρου 2.
- Κεράστιον το γναφαλώδες 3.

ΠΑΡΩΝΥΧΙΩΔΗ

- Κηλόχορτον το Παρνάσσιον 3.
- Κηλόχορτον το πολιόν 1.
- Παρωνυχία η κεφαλωτή1.

- Τηλέφιον το του Ιμπεράτου, ποικιλία το ανατολικόν 3.

ΥΠΕΡΙΚΩΔΗ

- Υπερικόν το Ολυμπικόν 1-2 (συχνό).
- Υπερικόν το του Απόλλωνος 3 (σπάνιο).
- Υπερικόν το τετράπτερον 1.

ΛΙΝΩΔΗ

- Λίνον το κομψόν 2-3.

ΓΕΡΑΝΙΩΔΗ

- Γεράνιον το μακρόρριζον 3.
- Γεράνιον το ακαυλοειδές 3.
- Γεράνιον το κατάγραφον 2 (σπάνιο).
- Γεράνιον το Πυρηναϊκόν 2.
- Ερώδιον το χρύσανθον 3 (σπάνιο).

ΡΥΤΩΔΗ

- Απλόφυλλον το εστεμμένον 2.

ΣΦΕΝΔΑΜΝΩΔΗ

- Σφένδαμνος ο του Χελδραϊχίου, κοινώς Αγριοπλάτανο 2 (Άγιος Νικόλαος).
- Σφένδαμνος ο της Αμαλίας. Είδος που αφιερώθηκε στη βασίλισσα Αμαλία. Φύεται και σε άλλα βουνά της Ελλάδας. Κοινώς Σφένδαμνο 2 (Άγιος Νικόλαος και Καρκάρια).

ΤΕΡΜΙΝΘΩΔΗ

- Ρους η βυρσοδεψική, κοινώς Ρούδι 2.

ΚΕΛΑΣΤΡΩΔΗ

- Ευώνυμος η πλατύφυλλος 2 (Διπόταμος).

ΡΑΜΝΩΔΗ

- Ράμνος η προυμνόφυλλος, κοινώς Λαντζοχέρι και Μαυραγκαθιά 2.
- Ράμνος η απατηλή. Μετά της ποικιλίας αυτής της του Γουϊκκιαρδίου 2.
- Ράμνος η Σιπθωρπιανή 2.
- Ράμνος η πετραία 2-3 (σπάνιο).

ΚΟΛΟΒΑΝΘΗ

- Τρίφυλλον το λειμώνιον 2.
- Τρίφυλλον το έρπον, ποικιλία το του Ορφανίδου 3.
- Τρίφυλλον το του Παρνασσού 3.
- Δορύκνιον το διάμεσον 2.
- Λωτός ο κερατιοσφόρος, ποικιλία ο στενώδους 3.
- Κορονίλλη η γλαυκή 1.
- Κορονίλλη η ψευθήμερος 1.
- Ιπποκρηπίς η γλαυκή 2-3.
- Αστράγαλος ο αθερώδης. Τραγάκανθα των αρχαίων μετά των δυο επομένων ειδών κοινώς Τετράγκαθα και Κολοστούπα 3 (συχνότατο).
- Αστράγαλος ο Κρητικός 3 (συχνό).
- Αστράγαλος ο του Παρνασσού 2-3 (συχνό).
- Αστράγαλος ο Απολλώνιος 3 (σπάνιο).
- Αστράγαλος ο στενόφυλλος 3.
- Ερέβινθος ο οροβοειδής 3.
- Λάθυρος ο μεγαλανθής 2.
- Λάθυρος ο λειμώνιος 1 (Μπάνια).

ΡΟΔΩΔΗ

- Κέρασος η επίγειος 3.
- Προύμνη η ψευδαρμενική, κοινώς Αγριοβερικοκκιά 2.
- Όα η Αρία, ποικιλία η Ελληνική, κοινώς Αγριοκυδωνιά 2.
- Κράταιγος ο ανατολικός, ποικιλία ο ριπιδόφυλλος

κοινώς Μελικουκκιά 2 (Άγιος Νικόλαος).
- Κράταιγος ο του Χελδραϊχίου 2.
- Κυδωνίαστρον το γναφαλώδες 2.
- Κυδωνίαστρον το Παρνασσικόν 3 (σπάνιο) Π.
- Αμελαγχές το κοινόν 2.
- Ροδέα η γλοιώδης 2-3.
- Ροδέα η κυνόσβατος 2.

- Ροδέα η γλαυκή 2.
- Ροδέα η σικελική 3.
- Ροδέα η του Θυρέτου 3 (σπάνιο).
- Βάτος η Ιδαία, κοινώς Σμεουριά ή Ναουριά.
- Βάτος η γναφαλώδης ποικιλία η Αμβλύφυλλος 2.
- Χαμαικέρασος η εδώδιμος 2.
- Πεντάφυλλον το ευπρεπές 2-3.
- Πεντάφυλλον το μικρανθές 2.
- Πεντάφυλλον το λασιότριχον ποικιλία το Παρνάσσιον 2-3.
- Αγρομώνη η Ευπατώριος 2.
- Αρημώνη η αγρομωνοειδής 2.

ΟΝΑΓΡΙΩΔΗ

- Επιλόβιον το ροδόχρουν 2.
- Επιλόβιον το ασαφές 2.

ΠΑΧΥΦΥΛΛΑ

- Σέδον το Μαγελιανόν 2-3.
- Σέδον το δασύφυλλον 2-3.
- Σέδον το λευκόν, ποικιλία το Βραχύφυλλον 2-3
- Σέδον το ατημέλητον 2-3.
- Σέδον το δριμύ, ποικιλία το Σαρτωριανόν 2-3.
- Σέδον το εξάγωνον 2-3.
- Σέδον το Λακωνικόν 2-3.
- Σέδον το επέτειον, ποικιλία το Παρνασσικόν 2-3.

- Ευαείζων το επιστέγιον 3 (σπάνιο).

ΡΗΞΙΠΕΤΡΩΔΗ

- Ρηξίπετρον το αείζωον 3.
- Ρηξίπετρον το του Σπρουνέρου 3.
- Ρηξίπετρον το πορόφυλλον 3.
- Ρηξίπετρον το αμφίλεκτον, ποικιλία το Παρνασσικόν 3.

- Ρηξίπετρον το στρογγυλόφυλλον 2.
- Ρηξίπετρον το Ταϋγέτιον 3.
- Ρηξίπετρον το του Σιπθωρπίου 2-3.
- Παρνασσία η ελλοχαρής. Είναι ίσως *«η εν τω Παρνασσώ γινομένη άργωστις»* του Διοσκουρίδου (υλ. ιατρ. Δ΄ 32) 3 (σπανιότατη).

ΡΗΒΙΣΙΩΔΗ

- Ριβήσιον το πολυανθές 2 (Άγιος Νικόλαος).
- Ριβήσιον το ανατολικόν 2.

ΣΚΙΑΔΟΦΟΡΑ

- Ηρύγγιον το αμεθύστιον, ποικιλία το λεπτόφυλλον 2-3 (συχνότατο).
- Ιάτειρα η Ευρωπαία 2 (σπάνιο).
- Βούπλευρον το τριχώδες 2 Π.
- Βούπλευρον το τραχυδιοειδές 1 (Μπάνια) Π.
- Βούπλευρον το βαλδινόν 3 (σπάνιο).
- Διπεριπτερίδιον το τράγιον, ποικιλία το πολύκλαδον 2.
- Διπεριπτερίδιον το του Σαρτωρίου 3.
- Κάρον το του Χελδραϊχίου 3 Π.
- Φρεϋέρια η Παρνασσική 3.
- Φρεϋέρια η χαμαιπετής 3 (σπάνιο).
- Χαιρέφυλλον το χρυσούν, ποικιλία το στικτόν 2.
- Κώνιον το στικτόν, ποικιλία το διεστόν (κοντά στην Αράχοβα) Π.

- Οινάνθη η διπτεριδιοειδής 1 (Μπάνια).
- Σέσελι το Παρνασσικόν 2 (Γούρνα σπάνιο) Π.
- Σέσελι το στρεβλόν, ποικιλία το Βραχύλοβον 1(Μπάνια) Π.
- Σκληρόχορτον το σχοινοειδές 3.
- Αθαμαντία η πυκνανθής 3 (σπανιότατο, στη θέση Κριαροζάστανο) Π.

- Κνίδιον το απιοειδές 2.
- Αγγελική η αγρία 2 (σπάνιο).
- Ναρθηκώδες το ορεινόμον 2.
- Πευκέδανον το κνιδιοειδές 2.
- Μαλαβαιλία η Παρνασσική 2.
- Λασαριόφυτον το Γαργανικόν 2.
- Λασαριόφυτον το ψευδόμηον 3.

ΑΙΓΟΚΛΗΜΑΤΩΔΗ

- Ψευδοδάφνη η Ελατάνη 2 (Άγιος Νικόλαος, σπάνιο).
- Λονικερία η Τυρρηνική, ποικιλία η του Ροεζέρου 2.
- Λονικερία η νομισματιόφυλλος 2.

ΕΡΥΘΡΟΔΑΝΩΔΗ

- Τραχύδιον το ωχρόν 2-3 (συχνό).
- Τραχύδιον το πιτυόφυλλον 3 (σπάνιο).
- Τραχύδιον το στιβαδωτόν 2-3.
- Τραχύδιον το Μποασσιέρου 3.
- Τραχύδιον το μακρακανθές 2-3.
- Γάλλιον το θυμόφυλλον 2-3 (συχνό).
- Γάλλιον το ανατολικόν, ποικιλία το άλπειον 3.
- Γάλλιον το χρυσούν μετά των ποικιλιών αυτού το επιμηκόφυλλον και το ασπαραζόφυλλον 1-2.
- Γάλλιον το οξυκόρυφον 1(κοντά στην Αράχοβα).
- Γάλλιον το προσήλιον 3.

ΝΑΡΔΩΔΗ

- Ουαλεριανή η φυματώδης 2.
- Κέντρανθος ο σχοινοειδής 3.

ΔΙΨΑΚΩΔΗ

- Μορίνα η Περσική 2-3 (συχνότατη).
- Κεφαλωτή η αμβροσιοειδής 2.
- Κεφαλωτή η Δακική 1-2.

- Σκαβιόζα η ωχρόλευκος, ποικιλία η Ουεμπιανή 2.
- Πτεροκέφαλος ο του Παρνασσού 2 (συχνό).

ΣΥΝΘΕΤΑ

1. ΣΥΝΘΕΤΑ ΚΟΡΥΜΒΟΦΟΡΑ

- Στερρόφυτον η χρυσόρραπις 2.
- Ηρηγέρων ο άλπειος, ποικιλία ο μείζων 3(σπάνιο) Π.
- Ίνουλα η Βρετανική 2.
- Ίνουλα η Παρνασσική 1-2.
- Γναφάλιον το δασικόν, ποικιλία το της Σοφίας 3 (σπάνιο).
- Εβακία η σμικροτάτη 2 (Άγιος Νικόλαος).
- Αχιλλεία η χαιτήεσσα 2.
- Αχιλλεία η μεγαλόφυλλος 2 (Γούρνα).
- Αχιλλεία η ολοσηρική 2-3 (συχνό).
- Αχιλλεία το αείζωον 3 (σπάνιο).
- Αχιλλεία η σκιαδοφόρος 2-3 (συχνό).
- Αχιλλεία η του Φρασίου 3.
- Ανθεμίς η βαφική, ποικιλία η δισκοειδής 1-2 (συχνό).
- Ανθεμίς η Παρνασσική 2.
- Ανθεμίς η ορεινή, ποικιλία η πολία 2.
- Χαμαιλεύκη το βήχιον, κοινώς Χαμόλευκα 2.
- Δωρονικόν το καρδιόφυλλον. Το Ακόνιτον του Διοσκορίδη. Κοινώς Σκορπίδι. Συχνό δάσος 2-3 (συ-

σκούριση. Κοινώς Σκορπιοί ή Σκορπιοχόρτο 2-3 (συχνό).
- Σενέκιον το νευρώδες 2-3 (συχνό).
- Σενέκιον το του Χελδραϊχίου 3 (σπάνιο, Τρύπιος Βράχος).
- Σενέκιον το θαψοειδές 2-3 (συχνό).
- Σενέκιον το Μακεδονικόν 2 (Λιβάδι).
- Σενέκιον το του Παρνασσού 3 (σπάνιο).

2. ΣΥΝΘΕΤΑ ΚΙΝΑΡΟΕΙΔΗ

- Εχίνωψ ο σφαιροκέφαλος, ποικιλία ο Ταϋγέτιος 2.
- Εχίνωψ ο Σαρτωριανός 2.
- Ξηράνθεμον το κλειστόν 1.
- Ξηράνθεμον το κυλινδρειδές 1.
- Καρλίνα η κορυμβώδης, ποικιλία η του Ρωθίου 1-2.
- Καρλίνα η ψυχρόφιλος 2-3.
- Σταιχελινία η μονάνθηλος 2-3.
- Κάρδος η Κρονία 2-3 (συχνό).
- Κάρδος η νεύουσα , ποικιλία η Ταϋγέτιος 2-3.
- Κίρσιον το χιαστόν 2.
- Κίρσιον το Ιταλικόν 1.
- Κίρσιον το Σικελικόν, ποικιλία το μακράκανθον 1 (Μπάνια).
- Κίρσιον το αφρικανικόν 2-3 (συχνό).
- Ονόπορδον το Παρνασσικόν 2 Π.
- Ονόπορδον το μυριάκανθον 2 (σπάνιο).
- Ιουρινία η γλυκάκανθος 2 (σπάνιο).
- Κενταύριον το των Μουσών. Είναι ένα απ' τα ωραιότερα φυτά του Παρνασσού 3 (σπάνιο, Κλειστοζάστανο) Π.
- Κενταύριον η κύανος 1 (κοντά στην Αράχοβα).
- Κενταύριον το σχιστόφυλλον 2 (συχνό) μετά της ποικιλίας της αλπείας 3 (κορυφές).
- Κενταύριον το Πηλιακόν 1-2.
- Κενταύριον το Κεκκαρινιανόν 2 (σπάνιο, πάνω απ'

τους Δελφούς) Π.
- Κενταύριον το ψιλάκανθον 1-2 Π.
- Κενταύριον το Σαλονιτιανόν, ποικιλία το μακράκανθον 1 (κοντά στην Αράχοβα).

3. ΣΥΝΘΕΤΑ ΚΙΧΩΡΙΟΕΙΔΗ

- Λεοντόδων ο δορύμορφος 3 (σπάνιο).

- Λεοντόδων ο Ελληνικός, ποικιλία ο Χελδραϊχιανός 3.
- Τραγοπώγων ο του Σαμαριτανίου 2 (σπάνιο).
- Θρίδαξ η Ελληνική 2 (Μαυρολιθάρι).
- Θρίδαξ η επιτοίχιος 2.
- Θρίδαξ η λυγοειδής 2-3.
- Κρηπίς η πολιά 3.
- Ιεράκιον το μακράνθον 2-3.
- Ιεράκιον το υψηλόν 2.
- Ιεράκιον το σαβίνον 3.
- Ιεράκιον το Ελληνικόν 3 (σπάνιο, Τρύπιος Βράχος).
- Ιεράκιον το του Παρνασσού 3 Π.
- Ιεράκιον το πυκνότριχον 3.
- Ιεράκιον το του Γωδρυΐου 3(σπάνιο) Π.
- Ιεράκιον το σκηποφόρον 3.
- Ιεράκιον το Σαρτωριανόν 3 (σπάνιο).
- Ιεράκιον το επιτοίχιον 2.
- Ιεράκιον το ελατόφιλον 2 (σπάνιο Διπόταμος).
- Ιεράκιον το βρακτειοφόρον 2.
- Ιεράκιον το πολύκομον 2.

ΚΩΔΩΝΑΝΘΗ

- Έδρανθος το αγρωστιδόφυλλον 3 (σπάνιο, Τρύπιος Βράχος).
- Κωδωνίσκος ο πετρόφιλος. Ένα απ' τα ωραιότερα και πλέον χαρακτηριστικά φυτά του Παρνασσού 2-3 (συχνό) Π.

χνθ) Π.
- Κωδωνίσκος ο αλλοιόχρους, κοινώς Γαλατόχορτο 2.
- Κωδωνίσκος ο ριζώδης 3.
- Κωδωνίσκος ο Παρνασσικός 3.
- Κωδωνίσκος ο τραχηλιαίος, ποικιλία ο ανατολικός 2.
- Κωδωνίσκος ο σπαθιόφυλλος 3.
- Κωδωνίσκος το αείζωον 3 Π.
- Ποδάνθιον το λεμονιόφυλλον 2.

- Ποδάνθιον το τριχοκάλυκον 2 (σπάνιο).

ΛΙΠΑΡΙΩΔΗ

- Λιπάριον το δασυανθές. Το μόνο εντομοφάγο φυτό της ελληνικής χλωρίδας 2.

ΠΑΣΧΑΛΙΔΩΔΗ

- Πασχαλίς η άκαυλος, κοινώς Πασχαλούδες και Δακράκια 2.
- Λυσιμαχία η κελαινοπόρφυρος 1 (κοντά στην Αράχοβα).
- Λυσιμαχία η αναγαλλιδοειδής 3.

ΑΠΟΚΥΝΩΔΗ

- Βίγκα η ποώδης 2.

ΑΣΚΛΗΠΙΑΔΩΔΗ

- Αντιτοξικόν το χιονόφιλον 3 (σπάνιο).
- Αντιτοξικόν το υπόφαιον 2 (Λιβάδι σπάνιο).

ΓΕΝΤΙΑΝΩΔΗ

- Ερυθραία το Κενταύριον, κοινώς Θερμόχορτο 1-2.

ΠΕΡΙΑΛΛΟΚΑΥΛΑ

- Περιαλλόκαυλον το κοχλιοειδές 2 (σπάνιο).
- Επίθυμον το μακράνθηρον 3.

- Επίθυμον το της Καλλιόπης 3 (παράσιτο πάνω στο Δαφνιοειδές το ελαιόφυλλον) Π.
- Επίθυμον η λευκόσφαιρα 2.

ΒΟΥΓΛΩΣΣΩΔΗ

- Σύμφυτον το βολβώδες, κοινώς Στεκούλι 2.
- Όνοσμα το αστεροειδές, ποικιλία το ωχρόν 2.
- Αλκάννα η Ελληνική, ποικιλία η τραχύτριχος 2.

- Μυοσωτίς η δασική 2.
- Ομφαλώδες το της Λουκιλίας. Χαριέστατο φυτό της Ελλάδας που φύεται μόνον στον Παρνασσό και το οποίο αφιερώθηκε από το βοτανολόγο Boissier στη σύζυγό του 2 (Γούρνα σπάνιο) Π.
- Ματτία η Ελληνική 2-3.

ΣΚΡΟΦΟΥΛΑΡΙΩΔΗ

- Βερβάσκον το του Γουϊκκιαρδίου 2 (Κοντά στην Αράχοβα).
- Βερβάσκον το επίξανθον 2-3.
- Βερβάσκον το δύσοσμον 2 (Διπόταμος).
- Βερβάσκον το εριοφόρον 2-3.
- Βερβάσκον το ευπρεπές, ποικιλία ο μεγαλόφλομος, κοινώς Φλόμος και Αλεπουσιά 2 Π.
- Λινώψις η Σιπθωρπιανή, ποικιλία η Παρνασσική 2-3.
- Σηροφουλαρία η πτερυγωτή 2 (Γούρνα).
- Σηροφουλαρία η ετερόφυλλος 1-2.
- Δακτυλίτις η ορφνινή, κοινώς Κορακόχορτο ή Χελιδονόχορτο 2(συχνότατη).
- Δακτυλίτις η λεία 2 (συχνή).
- Δακτυλίτις η εριότριχος 3.
- Βερονίκη η θυμόφυλλος 3.
- Βερονίκη η χαμαίδρυς, ποικιλία η τριχωτή 2.
- Βερονίκη η των Τεύκρων 2 (σπάνιο).
- Βερονίκη η άφυλλος 3.

- Βερονίκη η Σαρτωριανή 2 (σπάνιο).
- Οδοντίτις η του Λιγκίου 2.
- Ρίνανθος το μείζον, ποικιλία το Παρνασσικόν 3 (σπάνιο) Π.
- Φθειρόχορτον το Ελληνικόν 3 (σπάνιο).

ΙΕΡΟΒΟΤ ΑΝΩΔΗ

- Ιεροβότανον το ύπτιον 2 (Λιβάδι).

ΧΕΙΛΑΝΘΗ

- Μίνθα η αγρία, κοινώς Αγριοδύοσμο 2.
- Ορίγανον το κοινόν, κοινώς Ρίγανη 2.
- Ορίγανον το λασιότριχον 2 (συχνό).
- Θύμος ο τευκριοειδής 3.
- Θύμος ο έρπυλλος, ποικιλία ο του Σωβαρδίου 2 (συχνό).
- Θύμος ο δασύτριχος 2-3.
- Θυμβρώδες το Παρνασσικόν 3.
- Μικρομερές το κρημνόφιλον 2 (Γούρνα σπάνιο).
- Καλαμίνθη η αλπεία 2-3.
- Καλαμίνθη η εύοσμος 2.
- Καλαμίνθη η βαρύοσμος 2.
- Ελελίσφακος ο ρυγχωτός 2.
- Ελελίσφακος ο κοκκινίζων, κοινώς Αϊάννης ή Γοργοϊάννης 1-2.
- Ελελίσφακος ο αργύφεος, ποικιλία ο άλπειος 3.
- Νεπετία η αιλούριος 1 (κοντά στους Δελφούς).
- Νεπετία η Παρνασσική 2 Π.
- Νεπετία η γυμνή, κοινώς Καλοϊάννης 3 (συχνό).
- Σκαφίδιον το ανατολικόν 3 (σπάνιο).
- Σκαφίδιον το ξενικόν μετά της ποικιλίας της Παρνασσίας 1-2.
- Μαρούβιον το ολοσηρικόν, κοινώς Βρωμόμουρος 2-3 (συχνότατο).
- **Σιδηρίτις η του Ροεζέρου, κοινώς τσάι Ελληνικό** 2-3.

Το τσάι του Παρνασσού και του Βελουχιού (Τυμφρη-

στού) είναι και τα δυο του ιδίου είδους σιδηρίτιδας φημιζόμενα μάλιστα ως τα άριστα, διότι κι άλλα βουνά της Ελλάδας παράγουν τσάι ελληνικό, όπως: Μαλεβός, Ταΰγετος και Κυλλήνη στην Πελοπόννησο, τη **Σιδηρίτιδα την τεϊοειδή**, και τα βουνά της Θεσσαλίας και ο Όλυμπος, τη **Σιδηρίτιδα τη Σκαρδική**.

- Στάχυς ο Γερμανικός, ποικιλία ο Κρωβυλώδης 3.
- Στάχυς ο του Χελδραϊχίου 2 (σπάνιο).

- Στάχυς ο του Σβαινσωνίου 1-2 (συχνό).
- Στάχυς ο επέτειος 1 (κοντά στην Αράχοβα).
- Βετονική η του Ιακουϊνίου, κοινώς Μπετόνικα 2-3.
- Λάμιον το κατάγραφον, ποικιλία το έλαττον 2-3.
- Λάμιον το ποικίλον 3.
- Φλομίς η σαμία 2.
- Φλομίς η κεντρώδης 1.
- Τεύκριον το διεστώς 2.
- Τεύκριον το ορεινόν, ποικιλία το Παρνασσικόν 3 (σπάνιο) Π.

ΜΟΛΥΒΔΑΙΝΩΔΗ

- Ακανθόλειμον ο Εχίνος 3.
- Αρμορία η Μαγελλική 3.

ΑΡΝΟΓΛΩΣΣΩΔΗ

- Αρνόγλωσσον το λογχοειδές, ποικιλία το κεφαλωτόν 2-3.

ΧΗΝΟΠΟΔΙΩΔΗ

- Τευκλίς η νανοφυής 3 (Στρούγγα Οσίου Λουκά).
- Αγκαθόφυτον το αγριοσπανάκιον, κοινώς Αγριοσπανάκι 2-3.

ΠΟΛΥΓΟΝΩΔΗ

- Λάπαθον το όξυνον, ποικιλία το άλπειον 3.

ΘΥΜΕΛΑΙΩΔΗ

- Δαφνοειδές το ελαιόφυλλον 2-3 (συχνότατο).
- Λυγία η στρουθεία 2.

ΣΑΝΤΑΛΩΔΗ

- Θήσειον το του Παρνασσού 2 (σπάνιο).
- Θήσειον το του Μπεργέρου 2 (σπάνιο).

ΛΩΡΑΝΘΩΔΗ

- Αρκευθόβιον το του οξυκέδρου. Παράσιτο πάνω στον κορμό του Αρκεύθου του Οξυκέδρου 2 (Άγιος Νικόλαος).

ΕΥΦΟΡΒΙΩΔΗ

- Ευφόρβιον το κατακλινές 2 (συχνό).
- Ευφόρβιον το κηλοχορτόφυλλον 2.
- Ευφόρβιον το του Ορφανίδου 3 (σπάνιο) Π.
- Ευφόρβιον το του Χελδραϊχίου, ποικιλία το του Ροεζέρου 2 (σπάνιο) Π.

ΚΥΠΕΛΛΟΦΟΡΑ

- Δρυς η άπους, κοινώς Δρύ και Δένδρο 2.
- Δρυς η πρίνος, ποικιλία η ψευδόπρινος 1-2.

ΜΟΝΟΚΟΤΥΛΗΔΟΝΑ

ΑΡΩΔΗ

- Άρον το στικτόν 2 (σπάνιο).

ΟΡΧΕΩΔΗ

- Όρχις η στικτή, ποικιλία η μαρσιποφόρος 2 (Διπόταμος).
- Γυμναδηνία η κωνοποειδής 2 (σπάνιο).

- Κεφαλάνθηρα η ξιφόφυλλος 2.
- Κεφαλάνθηρα η ωχρά 2 (σπάνιο).
- Επιπακτίς η πλατύφυλλος 2 (σπάνιο).
- Επιπακτίς η ερυθρομέλαινα 2 (σπάνιο).

ΙΡΙΔΩΔΗ

- Κρόκος ο Βελούχιος 2 (Λιβάδι).
- Κρόκος ο χρύσανθος 2 (Λιβάδι).

ΚΟΛΧΙΚΩΔΗ

- Κολχικόν το Παρνασσικόν, κοινώς Σπασόχορτο 2.
- Κολχικόν το ορεινόν 2 (Λιβάδι).

ΛΕΙΡΙΩΔΗ

- Λείριον το αρειογενές 2 (Διπόταμος, σπάνιο).
- Λείριον το του Χελδραϊχίου 1-2.
- Κυβιστή η του Γουϊκκιαρδίου 2 (σπάνιο).
- Γαγέα η στενοπέταλος 2 (Λιβάδι).
- Ορνιθόγαλον το ορεινόν 2.
- Ορνιθόγαλον το λεπτόφυλλον 2.
- Σκόροδον το των αμπελώνων, ποικιλία το υπόχλωρον 3.
- Σκόροδον το αρουραίον 1.
- Σκόροδον το καταφερές 1.
- Σκόροδον το του Γουϊκκιαρδίου 3 (σπάνιο) Π.
- Σκόροδον το Αχαϊκόν, ποικιλία το Παρνασσικόν 3.
- Σκόροδον το φοβήεν, ποικιλία το υπώχρον 1-2.
- Βοτρυανθές το επίχαρι 1.
- Βοτρυανθές το του Χελδραϊχίου 2.
- Ασφοδίλιον το ξανθόν 1-2.

ΑΣΠΑΡΑΓΩΔΗ

- Πολυγόνατον το κοινόν 2.
- Πολυγόνατον το πολυανθές 2 (σπάνιο Διπόταμος).

ΑΓΡΩΣΤΩΔΗ

- Φλείον το του Βοημερίου 1.
- Φλείον το λειμώνιον 2-3.
- Φλείον το άλπειον, ποικιλία το μετάλλακτον 3.
- Αλωπέκουρος ο του Γεραρδίου 3.
- Λασιάγρωστις η καλαμάγρωστις 2 (Διπόταμος).
- Αρρηνάθηρον το επηρμένον, ποικιλία το βολβώδες 2.
- Σεσλερία η κυανίζουσα 3.

- Κοελερία η λοφωτή, ποικιλία η μεγαλανθής 2-3.
- Μηλική η βλεφαριδωτή 2.
- Μηλική η Κρητική 3.
- Βρίζα η σταχυωτή 2.
- Δακτυλίς η σφαιρωτή μετά της ποικιλίας αυτής της Ισπανικής 2-3.
- Πόα η τριχόφυλλος 3 (συχνό στα οροπέδια μεταξύ των κορυφών) Π.
- Πόα η Κενισία 3 (Τρύπια Σπηλιά).
- Πόα η αλπεία, ποικιλία η Παρνασσική 3.
- Πόα η αλσική 2.
- Καρφοειδές το μηλότροφον σε δυο ποικιλίες : γλαυκό και βαλισιακό 2-3.
- Καρφοειδές το ποικίλον, ποικιλία το Κυλλήνιον 2-3.
- Καρφοειδές το περίβλεπτον, ποικιλία το συγγενές 2 (Ακρινόνερο).
- Βραχυπόδιον το δασικόν 2 (Διπόταμος).
- Αγρόπυρος ο έρπων κοινώς Αγριάδα 1-2.
- Σήκαλις η ορεινή 2.

ΓΥΜΝΟΣΠΕΡΜΑ

ΚΩΝΟΦΟΡΑ

- Πεύκη η λαρικοειδής, κοινώς Μοσχοέλατο και Αγριό-

πευκο, Πίτυς αγρία του Θεοφράστου 2.

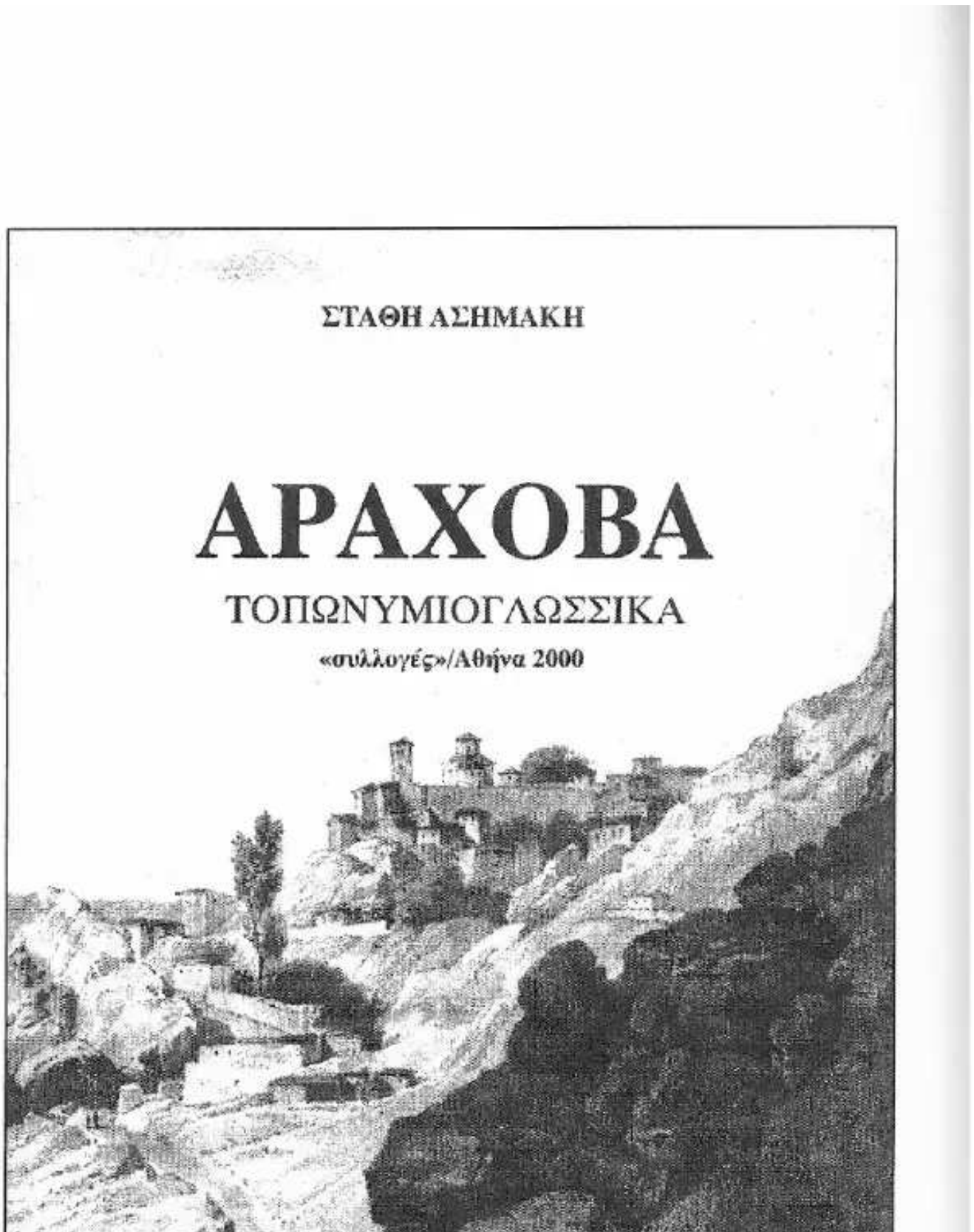
- Ελάτη η του Απόλλωνος, κοινώς Έλατο. Ελάτη η άρρην του Θεοφράστου 2 (συχνό, σχηματίζει κυρίως τα δάση της ανώτερης ξυλώδους ζώνης).
- Άρκευθος η οξύκεδρος, κοινώς Κέδρος. Οξύκεδρος των αρχαίων 2.
- Άρκευθος η κοινή 2 (σπάνιο).
- Άρκευθος η ταπεινή 3.

- Άρκευθος η δύσοσμος ή Άρκευθος η σαβινοειδής. Βράθυ των αρχαίων, κοινώς Μαλόκεδρο 2 (δενδρώδης και συχνότατη ανάμεικτος με τα έλατα).
- Τάξος ο ραγοφόρος. Σμίλαξ των αρχαίων, κοινώς Ίταμος 2 (Σπάνιο Καρκάρια).

ΚΡΥΠΤΟΓΑΜΑ ΑΓΓΕΙΟΦΟΡΑ

ΠΤΕΡΙΔΩΔΗ

- Πτέρις η αετώδης, κοινώς Φτέρη 1-3 (συχνότατη στη ζώνη των ελάτων).
- Αδίαντον το καλλίτριχον, κοινώς Πολυτρίχι 1-2.
- Άσπληνον το τριχομανές 2.
- Άσπληνον η Ρυτή η επιτοίχιος 2 (σπάνιο Γούρνα).
- Άσπληνον το Αδίαντον το μέλαν, ποικιλία το του Ουϊργιλίου 2.
- Ασπίδιον η λογχίτις 2.
- Ασπίδιον το ακανθωτόν 2.
- Νεφρόδιον αρρενόπτερις 2.
- Νεφρόδιον το σκληροφυές 2.
- Κυστόπτερις η εύθραυστος, ποικιλία η λεπτοσχιδής 2-3.

ΣΤΑΘΗ ΑΣΗΜΑΚΗ
ΑΡΑΧΟΒΑ
ΤΟΠΩΝΥΜΙΟΓΛΩΣΣΙΚΑ
«συλλογές»/Αθήνα 2000

ΓΝΩΜΕΣ

(Σχετικώς με την έκδοση του αρχικού βιβλίου ΑΡΑΧΟΒΑ «ΤΟΠΩΝΥΜΙΟΓΛΩΣΣΙΚΑ» έκδοση «συλλογές»/Αθήνα 2000.)

1. Απ' το: **«Κέντρο Σύνταξης του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής Γλώσσης» ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ**, στην αριθ. 5850/25-4-2000 σχετική επιστολή του: *«...Πιστεύουμε ότι το βιβλίο σας τιμά τον τομέα της ονοματολογίας και αποτελεί χρήσιμο βοήθημα για τον ερευνητικό κόσμο. Σας συγχαίρουμε και πάλι για την εξαιρετική δουλειά σας».*

2. Απ' τον πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών, κορυφαίο καθηγητή της γλωσσολογίας, **κ. Γεώργιο Μπαμπινιώτη** σε επιστολή του, με ημερομηνία 20-12-2000:
«...Ευχαριστώ και συγχαίρω για το βιβλίο σας «ΑΡΑΧΟΒΑ». Περισσότερο από την ετυμολογία του τοπωνυμίου «Αράχοβα» που προτείνατε ενδιαφέρουν όσα γράψατε για τα τοπωνύμια της περιοχής και για το λεξιλόγιο («Αραχοβίτικα»). Πολύ ωραία πρωτοβουλία.»

3. Απ' τον φίλο και συμπατριώτη μου **κ. Λουκά Μπακάλη**, συνταξιούχο, εξαίρετο, καθηγητή φιλόλογο - λυ-

κειάρχη, σε επιστολή του, με ημερομηνία 6-7-2000:

«...Για να κάνει κάποιος οποιαδήποτε παρατήρηση στο περιεχόμενο της εργασίας σου, πρέπει να κάνει αντιμελέτη. Τα στοιχεία που παραθέτεις, οι αφθονότατες πηγές που αντλείς, η εξονυχιστική έρευνα που κάνεις, είναι τόσο και έτσι τεκμηριωμένες, ώστε χρειάζονται σοβαρή αντιέρευνα και σοβαρός επιστημονικός

αντίλογος. Εύκολες θέσεις του τύπου: «δεν συμφωνώ», «δεν νομίζω», «μου φαίνεται έχεις άδικο», είναι το λιγότερο, επιπόλαιες, το περισσότερο εμπαθείς.

Η πολύ σωστή και μεθοδολογικά ενδεικνυόμενη διάταξη της ύλης (πρώτα τα τοπωνυμικά, από τα οποία «πιθανόν» θα βγεί η ιστορία, και ύστερα τα γλωσσικά που «αποδεικνύουν» την ιστορία), μετατρέπουν την «έκθεσή» σου σε επιστημονική διατριβή κ.λπ. Εάν τυχόν υπάρχουν λέξεις που μπορεί συμπληρωματικά να μπουν ή άλλες τοπωνυμικές προσθήκες, αυτό δεν έχει τίποτε να προσθέσει ή να αφαιρέσει από την επιστημονική και λογοτεχνική επάρκεια του έργου. Με ή χωρίς συμπληρώσεις είναι θαυμάσιο κ.λπ.

Μια υπόδειξη θα μπορούσα να κάνω για τα τοπωνυμικά: Σε μελλοντική επανέκδοση του βιβλίου, ως συμπλήρωμα ή παράρτημα, να έβαζες ένα μεγάλο χάρτη τοπογραφικό της ευρύτερης περιοχής της Αράχοβας - ή, αν τούτο είναι δύσκολο, πολλούς χάρτες κατά τμήματα - που να γράφονται επάνω τα τοπωνύμια στις ακριβείς, κατά το δυνατόν, θέσεις, γιατί πολλά από αυτά εμείς μεν δεν τα ξέρουμε, τα παιδιά μας δε... όλα. Είναι και αυτό σπουδαία εργασία και δύσκολη, αντάξια όμως της τωρινής. Μπορεί να βγει και σε ξεχωριστό τευχίδιο, αν για οποιοδήποτε λόγο δεν μπαίνει μελλοντικά στο βιβλίο.

Και μια και μιλάμε για επανέκδοση, τι θα έλεγες αν

στα γλωσσικά:

– ξαναγράφονταν οι λέξεις με μικρό το αρχικό τους γράμμα - όχι κεφαλαίο - (σε όλα τα λεξικά οι λέξεις αρχίζουν με μικρό) και

– σε μερικές από αυτές που είναι δύσκολο για τα παιδιά μας να βάλλουν το σωστό άρθρο, όπου δεν είναι πρόδηλο, να έβαζες μετά τη λέξη, μέσα σε παρένθεση το σωστό άρθρο (π.χ. αγκραμανάτ' (το), κούλις (οι) κλπ.)

Τέλος, στη βιβλιογραφία, που είναι σπουδαιότατη και νομίζω πληρέστατη, για να είναι και χρηστική:

– να έβαζες κατ' αλφαβητική σειρά τα έργα ή καλύτερα τους συγγραφείς και

– να πρόσθετες, όπου είναι δυνατόν, έτος έκδοσης, τόπος, τίνος έκδοσης κλπ.

Το έργο σου είναι ένα πρωτοποριακό επιστημονικό επίτευγμα, που προωθεί πολλά – πολλά βήματα μπροστά την τοπική πατριδογνωσία και μας κάνει υπερήφανους για τον τόπο μας κ.λπ.

Σε ευχαριστώ για τη χαρά που μου έδωσες».

4. Απ' την **κ. Ρούλα Λιάσκου** συνταξιούχο καθηγήτρια, εξαίρετη συγγραφέα και ποιήτρια, στο περιοδικό **«συλλογές»**, με ημερομηνία 2/4/2000:

«Το βιβλίο «Αράχοβα - Τοπωνυμιογλωσσικά» του Στάθη Ασημάκη απ' την Αράχοβα, που πρόσφατα κυκλοφόρησε, δεν είναι απλά ένα βιβλίο, είναι ένα έργο ζωής.

Ο συγγραφέας εργάστηκε με σεβασμό, πνευματικό μόχθο, συνεχή έρευνα και μελέτη, συμπληρώνοντας μια σειρά άρθρων του, που δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό «Η Αράχωβα». Στο έργο του, καταγράφει ιστορικές αναφορές, τοπωνυμιακά, γλωσσικές προσεγγίσεις, χρήσιμες στην έρευνα της άγνωστης της Αράχοβας Παρνασσού» κ.λπ.

Το πρώτο κεφάλαιο: «Επί τα ίχνη» αποτελεί μια προσεκτική μελέτη των τοπωνυμίων της περιοχής που πολυάριθμα διασώθηκαν κ.λπ. Ακολουθεί «Πρόταση για τη δημιουργία της Αράχοβας» πολύ ενδιαφέρουσα. Το κεφάλαιο «Πληθυσμιακή σύνθεση της Αράχοβας μέχρι τη σύσταση του Νεοελληνικού κράτους» παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον. Εδώ κάνει μνεία, για τους βλάχους του ελληνικού χώρου. «Στ' Αραχοβίτικα - γενι-

κά» στο προτελευταίο κεφάλαιο, ο συγγραφέας αναφέρεται στις προσωπικές σχέσεις του, με την «ανόθευτη αραχοβίτικη λαλιά» κ.λπ. Το τελευταίο κεφάλαιο είναι το Λεξιλόγιο, ένα γλωσσάρι με Αραχοβίτικο ιδίωμα, με περισσότερες από 800 λέξεις. Η πλούσια βιβλιογραφία συμπληρώνει το έργο.

«Η Αράχοβα» του Στάθη Ασημάκη είναι μια ιερή παρακαταθήκη στις μέλλουσες γενιές, είναι μια προσφορά στην Πατρίδα. Τα μηνύματα της γλώσσας μας, μας καλούν να καταγράψουμε την ιστορική αλήθεια. Μια αλήθεια που ο Γιώργος Σεφέρης, ο μεγάλος μας ποιητής άκουσε, πίστεψε και έγραψε το 1935, για την Αράχοβα...».

5. Απ' τον σεβαστό κ. **Γιάννη Καράλη,** συγγραφέα και δημοσιογράφο σημαντικότατο πνευματικό τέκνο της Αχαΐας, σε φύλλο της πατρινής εφημερίδας **«ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ»**, με ημερομηνία 17/5/2000:

«Ξακουστή , πανέμορφη, περήφανη η λεβεντογεννήτρα Αράχοβα, καμάρι του ελληνισμού. Ποιος δεν την έχει ακουστά; Χιλιάδες κάθε χρόνο οι επισκέπτες οδεύοντες προς τους Δελφούς και προς τα χιόνια του γέρο Παρνασσού.

Τώρα, χάρις στη μελέτη του Στάθη Ασημάκη και την καλαίσθητη έκδοσή της από τις εκδόσεις «Συλλογές» του ρέκτη συμπολίτη μας Α. Βουργά (Σολωμού 29), μα-

θαίνουμε τα τοπωνυμιογλωσσικά, καθώς και την πανάρχαιη ιστορία της, από τον Όμηρο έως τον Ευστάθιο Θεσσαλονίκης.

Ο συγγραφέας μετά από πολύχρονη κοπιαστική έρευνα καταρρίπτει τον ισχυρισμό ότι η Αράχοβα έχει σλαβική προέλευση ως και οι είκοσι οκτώ περιοχές της χώρας με το ίδιο ή παπλήσιο όνομα. Γίνεται φανερή η διείσδυση στην περιοχή του Παρνασσού του βλάχικου

ποιμενικού στοιχείου κατά τους υστεροβυζαντινούς χρόνους, που σιγά-σιγά αφομοιώθηκε ολοκληρωτικά από το υπάρχον εκεί ντόπιο ελληνικό στοιχείο.

Ο συγγραφέας παραθέτει γλωσσάρι με περισσότερες από 800 ιδιωματικές λέξεις, οι οποίες εξηγούνται και ετυμολογούνται, λέξεις που καθιστούν την τοπολαλιά της, όπως είπε ο νομπελίστας ποιητής μας Γ. Σεφέρης «κοιτίδα της ελληνικής γλώσσας».

Με θαυμάσιο εξώφυλλο, ενδεικτικό της βουνίσιας ομορφιάς, η «ΑΡΑΧΟΒΑ» είναι υπόδειγμα μελέτης για κάθε τόπο και για κάθε περιοχή της χώρας μας. Μια ακόμη εκδοτική προσφορά του Αργύρη Βουρνά στα Ελληνικά Γράμματα».

6. Απ' τον διακεκριμένο δημοσιογράφο κ. **Γιώργο Μορφόπουλο**, στο φύλλο της ευβοϊκής εφημερίδας: **«ΠΑΝΕΥΒΟΪΚΟΝ ΒΗΜΑ»**, με ημερομηνία 22/6/2000:

«Από τις εκδόσεις: «ΣΥΛΛΟΓΕΣ» του Αργύρη Βουρνά κυκλοφόρησε προ μηνός ένα πολύ ενδιαφέρον βιβλίο του Στάθη Ασημάκη με τίτλο: «ΑΡΑΧΟΒΑ ΤΟΠΩΝΥΜΙΟΓΛΩΣΣΙΚΑ», στο οποίον ο συγγραφέας με συνεχή έρευνα, πνευματικό μόχθο και μελέτη δεκάδων βιβλίων κατέγραψε ιστορικά γεγονότα, τοπωνυμιακές ερμηνείες και γλωσσικές ιδιομορφίες από την άγνωστη ιστορία της περιοχής Αράχοβας Παρνασσού.

Όπως γράφει ο συγγραφέας στο βιβλίο του, η σημε-

ρινή Αράχοβα φαίνεται να πρωτοδημιουργήθηκε κατά την εποχή που η Φράγκικη κυριαρχία στη Φωκίδα, τη Βοιωτία και την Εύβοια βρισκόταν στο ζενίθ της ακμής της (γύρω στα 1300 μ.Χ.). Στη συνέχεια, αναπτύχθηκε γοργά έτσι ώστε, όταν το 1436 (34 χρόνια πριν την άλωση του κάστρου του Νεγρεπόντε από τους Τούρκους) ο περιηγητής και αρχαιολόγος Κυριακός από την Αγκώνα της Ιταλίας επισκέφτηκε την Αράχοβα (στο δρό-

μο του από Δελφούς προς τη Χαλκίδα), τη χαρακτήρισε πολυάνθρωπη.

Στο πρώτο κεφάλαιο, «Επί τα ίχνη», του βιβλίου γίνεται μια αναλυτική μελέτη των τοπωνυμίων της περιοχής (ξεκινώντας από την εποχή του Ομήρου), ακολουθούν τα κεφάλαια: «Πληθυσμιακή σύνθεση της Αράχοβας» και «Τ' Αραχοβίτικα» (όπου αναφέρονται οι προσωπικές σχέσεις του με την ανόθευτη Αραχοβίτικη λαλιά και τονίζεται η ανάγκη μελέτης της γλωσσικής μας κληρονομιάς).

Στο τελευταίο κεφάλαιο υπάρχει ένα γλωσσάρι 800 λέξεων με τους Αραχοβίτικους ιδιωματισμούς. Το βιβλίο του Στάθη Ασημάκη ολοκληρώνεται με την πλούσια βιβλιογραφία της περιοχής.

7. Απ' το εξέχον πνευματικό τέκνο της Θρακιώτικης γης, τον συγγραφέα και δημοσιογράφο **κ. Γεώργιο Παραπαγγίδη**, στο φύλλο της θρακιώτικης εφημερίδας: **«ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΘΡΑΚΗ»**, με ημερομηνία 6/7/2000, με τίτλο: **«Η ΑΡΑΧΟΒΑ ΑΠΟΚΤΑ ΤΟ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ»**:

«Η έκπληξη ήταν διπλή όταν πήραμε στα χέρια μας το βιβλίο του Στάθη Ασημάκη: «ΑΡΑΧΟΒΑ –ΤΟΠΩΝΥΜΙΟΓΛΩΣΣΙΚΑ», έκδοση 2000, από τις «Συλλογές» του Αργύρη Βουρνά.

Η πρώτη έκπληξη ήταν αυτό το ίδιο το βιβλίο σαν

«περιεχόμενα», σαν ουσία δήλωση, η δεύτερη ότι κρατούσαμε μια νέα πολύ όμορφη έκδοση των «Συλλογών».

Πρόκειται για την Αράχοβα Παρνασσού, την οποία ο συγγραφέας με πολλή ειδικότητα και γνώση περιγράφει αναφερόμενος σε πηγές από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των ημερών μας.

Πέρα από την συστηματική και ενδελεχή έρευνα των πηγών υπάρχει ασφαλώς το προσωπικό ενδιαφέρον του συγγραφέα, η ενασχόλησή του σοβαρά με το θέμα, οι

προσωπικές του επαφές και οι καταγραφές από πρωτογενείς πηγές.

Στον πρόλογο ο συγγραφέας αναφέρει ότι το βιβλίο είναι αποτέλεσμα συγκέντρωσης, αναμόρφωσης, διόρθωσης και συμπλήρωσης των άρθρων, που έγραφε στο περιοδικό: «Η Αράχωβα» και έχει σκοπό α) να παρουσιάσει τις ιστορικές αναφορές και τις τοπωνυμικές – γλωσσικές προσεγγίσεις που χρησιμεύουν στην έρευνα της άγνωστης ιστορίας της Αράχοβας Παρνασσού, β) να παρακινήσει και άλλους ερευνητές για περαιτέρω ενασχόληση και γ) να διασώσει το πλούσιο αραχοβίτικο τοπωνυμικό και γλωσσικό ιδίωμα, που κινδυνεύει να αφανιστεί μέσα στο σημερινό έντονα μεταβαλλόμενο περιβάλλον της Αράχοβας, έτσι ώστε να μη σπάσουν οι κρίκοι της αλυσίδας που συνδέει τους σημερινούς Αραχοβίτες με το παρελθόν τους.

Παρά το γεγονός ότι ο συγγραφέας αναφέρει ότι κάπου «μπαίνει» σε ξένα οικόπεδα, αφού είναι τεχνικός, εν τούτοις εμείς λέμε ότι τα κατάφερε πολύ καλά, για να μην πούμε ότι ίσως και καλύτερα από κάποιους «ειδικούς», που αυτοβαπτίζονται κάποτε και είναι αμφίβολοι οι «τίτλοι» τους.

Διεξήλθα με πολλή προσοχή όλο το βιβλίο και οφείλω να πω ότι γοητεύθηκα.

Αρκετές λέξεις είναι γνωστές και στην υπόλοιπη Χώρα, ο συγγραφέας μάλιστα εδώ κάνει κάτι πολύ σημα-

ντικό: Μνημονεύει τη χρήση και σε άλλες περιοχές.

Μπορεί εύκολα να αντιληφθεί κάποιος το μέγεθος, της εργασίας που επιτελέσθηκε, έστω και αν η έρευνα αφορούσε μόνο τα γύρω Παρνασσιώτικα χωριά: Αγόριανη, Λίλαια (Κάτω Αγόριανη), Πολύδροσο (Σουβάλα), Αμφίκλεια (Δαδί), Τιθορέα (Βελίτσα), Δαύλεια, Δίστομο, Δεσφίνα και Δελφούς.

Πέρα από τις παραπάνω αρετές το βιβλίο του Στάθη

Ασημάκη καταρρίπτει τον ισχυρισμό σχετικά με τη σλαβική προέλευση του τοπωνυμίου «Αράχοβα», το οποίο απαντάται άλλωστε σε είκοσι οκτώ (28) περιοχές της χώρας με το ίδιο ή παραπλήσιο όνομα.

Το πολύτιμο λεξιλόγιο χρειάζεται πραγματικά ιδιαίτερη μελέτη, πρέπει όμως να πούμε ότι σαν πρωτογενής πηγή θα είναι για το μέλλον της έρευνας η βάση.

Χωρίς καμία υπερβολή λέμε ότι το βιβλίο είναι θησαυρός και δεν πρέπει να απουσιάζει από καμία βιβλιοθήκη τόσο δημόσια, όσο και ιδιωτική.

Θα κάμω τώρα μερικές δικές μου ευρύτερες σκέψεις σχετικά με το μεράκι μερικών ανθρώπων να εργάζονται αθόρυβα και με θυσίες ασφαλώς για να γράψουν ιστορία, για να κάνουν προσφορά. Είναι εκείνοι που πάντοτε ήταν παρόντες σε όλους τους αγώνες του Έθνους, εκείνοι - οι ιδιώτες - που διέσωσαν τις παραδόσεις μας, που εργάσθηκαν ανιδιοτελώς για κάτι στο οποίο πίστευαν, και οι ίδιοι αυτοί τελικά είναι οι γνήσιοι πατριώτες. Δεν ζητούν όλοι αυτοί επαίνους, αναγνωρίσεις, εύσημα, κυκλοφορίες μεγάλες στα βιβλία τους, είναι ικανοποιημένοι που, αυτό που ήθελαν να κάνουν, έγινε! Από δω και μετά τι θα επακολουθήσει πιθανόν να τους ενδιαφέρει, δεν είναι όμως - δεν ήταν - ο σκοπός τους !

Μόνον όποιος δεν γνώρισε - δεν έζησε – την έννοια «μεράκι» δεν μπορεί να αντιληφθεί τι πράγμα είναι η

εργασία του κ. Στάθη Ασημάκη. Στο βιβλίο φυσικά παρατίθεται πλούσια βιβλιογραφία και έχει την εγγύηση των εκδόσεων «Συλλογές».

8. Απ' το περιοδικό «**ΙΣΤΟΡΙΑ**» του εκδοτικού οργανισμού «**ΠΑΠΥΡΟΣ**» (Κώστας Κοκορόγιαννης) στο τεύχος του αριθ. **392** (Φεβρουάριος 2001):

«Διεξοδική «στρωματογραφική» έρευνα για την προέλευση των τοπωνυμικών και γλωσσικών στοιχείων αυ-

τής της κωμόπολης της ανατολικής πλευράς του Παρνασσού, από την πανάρχαια εποχή των Πελασγών μέχρι την ίδρυση του μικρού εδαφικά πολιτικού κέντρου του νεότερου Ελληνισμού - δηλαδή του νεοελληνικού Κράτους.

Το έργο όπως καθίσταται εμφανές και από τον υπότιτλό του, χωρίζεται σε δυο μέρη: Στη μελέτη των τοπωνυμίων για την κατανόηση της πορείας της ευρύτερης περιοχής της Αράχοβας μέσα στο χρόνο και σε ένα δείγμα - αποτελούμενο από περίπου 800 λέξεις - του αραχοβίτικου γλωσσικού ιδιώματος με την ερμηνεία που αντιστοιχεί σε κάθε λέξη.

Στον παρόντα χρόνο, όπου η Αράχοβα αποτελεί ουσιαστικά και μόνον ένα σταθερό σημείο αναφοράς για τη σύγχρονη εισπρακτική «τουριστική βιομηχανία», η καίρια πνευματική παρέμβαση του Στάθη Ασημάκη αποκτά άμεσα τη σπουδαιότητα της ζωοδότειρας πηγής αυτογνωσίας, για έναν πλούσιο σε ιστορία τόπο, ο οποίος κινδυνεύει να απολέσει την πολιτισμική ταυτότητά του».

9. Απ' τον σεβαστό καθηγητή μου, εξέχοντα διδάκτορα της Φιλολογίας - επίτιμο Σχολικό Σύμβουλο Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης κ. **Δημήτρη Ρεντίφη** *«οιονεί ηθικό αυτουργό»* του έργου μου, καθότι υπήρξε σημαντικός - καταλυτικός σπορέας στο πνευματικό χωράφι της εφηβείας μας, κατά τα Γυμνασιακά μας χρόνια στην Αράχοβα.

της δεκαετίας του '60, στα φύλλα της εφημερίδας «**ΒΟΙΩΤΙΚΗ ΩΡΑ**», με ημερομηνίες 5, 6 και 7/2/2002:

«...Ο Στάθης Ασημάκης κ.λπ. γνωρίζει καλά ότι στην καταλυτική δύναμη του χρόνου αντιστέκεται μόνο η μνήμη και είναι αυτή που κινητοποιεί όλες τις δημιουργικές δυνάμεις του ανθρώπου, θέληση, κρίση, φαντασία, για την εξασφάλιση της διάρκειας των αξιών της ζωής μέσα στους κλύδωνες, για την ολοκλήρωση πολι-

τισμικών έργων και για την ευόδωση οραμάτων.

Και ας έρθουμε στα πράγματα κ.λπ. Όσον αφορά στη δομή (του βιβλίου), αυτή είναι απλή, ισόρροπη και υποσχετικά φιλοσοφημένη κ.λπ. Οι αρμογές της είναι ο Πρόλογος, τα δυο κεφάλαια: α) «Επί τα ίχνη», β) «Τ' Αραχοβίτικα» και η Βιβλιογραφία. Ο Πρόλογος του βιβλίου είναι ο οίμος του περιεχομένου του, η προαίρεση, η στοχοθεσία και η σκοποθεσία του συγγραφέα. Τα δυο κεφάλαια που ακολουθούν είναι τα κύρια μέρη της μελέτης, στα οποία ο Στάθης Ασημάκης ευπροσήγορος ξενιστής των αναγνωστών του, αναπτύσσει με πειστική επιχειρηματολογία τις θέσεις του. Η Βιβλιογραφία, τέλος, σφραγίζει ως παρασκήνιο την έρευνα και με τον «περιφερειακό», ως προς το κύριο αντικείμενο του βιβλίου, χαρακτήρα της, δηλ. με τα βοηθητικά, αναμφίβολα, στοιχεία της αλλά και με την ανεπάρκειά της, εκφράζει την επιμονή του συγγραφέα να προχωρήσει με τη δύναμη της σκευής του και χωρίς αυτοσχεδιασμούς στην αναζήτηση της «Ασίνης» του κ.λπ.

Στον Πρόλογό του αναφέρεται στο ιστορικό της έρευνάς του και διευκρινίζει ότι προχώρησε στην προσπάθειά του να ανακαλύψει την οντογένεια της ιδιαίτερης πατρίδας του κ.λπ. Το πρώτο βασικό κεφάλαιο «Επί τα ίχνη» περιλαμβάνει τις ενότητες «Γενικά», «Αρχαία τοπωνύμια», «Μεταγενέστερα, εν χρήσει,

τοπωνυμία», «Πρόταση για τη δημιουργία της Αράχοβας» και «Πληθυσμιακή σύνθεση της Αράχοβας μέχρι τη σύσταση του Νεοελληνικού Κράτους» κ.λπ. Το δεύτερο βασικό κεφάλαιο της μελέτης, «Τ' Αραχοβίτικα» περιλαμβάνει τα «Γενικά» στοιχεία και το «Λεξιλόγιο».

Στην πρώτη ενότητα ο Στάθης Ασημάκης είναι απερίφραστα εξομολογητικός και βαθιά αποκαλυπτικός, γιατί εκφράζει με πηγαίο αυθορμητισμό το πάθος που τον χαρακτήριζε, από παιδί ακόμη, να γνωρίσει τις

γλωσσικές ρίζες της ανόθευτης αραχοβίτικης λαλιάς και κατεπέκταση να σιγουρευτεί για τη διαχρονικότητα του ελληνισμού στη γενέτειρά του και γιατί εξωτερικεύει με δραματική βιωματικότητα την αγωνία του για τον κίνδυνο να χαθεί για πάντα ο τοπωνυμικός και γλωσσικός πλούτος του τόπου του στις δίνες της εποχής μας. Μας ανοίγει την ψυχή του, για να αναγνώσουμε την ειλικρίνεια της ώσης του, τις ενδόμυχες ρήτρες του χρέους του να αποδυθεί σε ένα αγώνα διάσωσης των ιερών της γης του, της σημειολογίας της, που είναι τα ορόσημά της και η γλώσσα της. Είναι καταπληκτικός ο απολογισμός της ποσόστωσης των οχτακοσίων λέξεων της έρευνας, γιατί αποδεικνύει με πόση δύναμη θέλησης και αφοσίωσης ο Στάθης Ασημάκης οργάνωσε μεθοδικά την εργασία του κ.λπ.

Όσον αφορά στη μορφή της μελέτης, αυτή, δηλώνουμε ανεπιφύλακτα, κρατύνεται πρώτιστα από την εύρωστη και καθαρή σαν τα νερά του Παρνασσού δημοτική γλώσσα, που χρησιμοποιεί ο συγγραφέας, με αποτέλεσμα οι σκέψεις του να μετακενώνονται με ομαλότητα στον αναγνώστη και να δημιουργείται έτσι, με την αμεσότητα και την προσδοκία της συνέχειας, μια λειτουργική ατμόσφαιρα μέθεξης, ατμόσφαιρα απόλαυσης της ανάγνωσης και της γραφής.

Επιπρόσθετα, το καλαίσθητο εξώφυλλο του βιβλίου με τη γραφική εικόνα της Αράχοβας στα 1843 (Σχεδ. Ε.

Rey), οι τέσσερις εκφραστικές φωτογραφίες, αυξημένες στη σημαντική τους και με την οπτική ενός γαλήνιου ζωγραφικού πίνακα, που ως σύνολο και ως ρυθμός μοιάζουν να υποστηρίζουν σαν στύλοι, από την αρχή μέχρι το τέλος, το έργο, η ποιότητα του χαρτιού που έχει χρησιμοποιηθεί και οι τυπογραφικοί χαρακτήρες του κειμένου συμβάλλουν στην σαγήνη της μορφής της μελέτης και στο τελικό αποτέλεσμα, που παγιώνεται ως κλα-

σική ισορροπία ανάμεσα στο «φαίνεσθαι» και στο «είναι» κ.λπ.

Μελέτησε το θέμα του με επίπονη προετοιμασία, έχοντας στην πορεία του ως causam efficientem τη βαθιά αγάπη του για τη γενέτειρά του, με συμπαρομαρτούντα σήματα αγρύπνιας από τη μια το πάθος του να γνωρίσει και να μεταγγίσει την αλήθεια της ιστορίας του τόπου του και από την άλλη την αγωνία του να κατορθώσει να περισώσει μέσα από τη χαρύβδεια χοάνη της εποχής μας και το μιθριδατισμό της τον τοπωνυμικό και γλωσσικό θησαυρό της αραχοβίτικης παράδοσης.

Το πόνημά του, «κάλλιστον τέκος», συναρθρώνεται με «κατά το αναγκαίον» αποδεικτική αλληλουχία, με βιβλιογραφική τεκμηρίωση, με ορθολογισμό που δεν περιφρονεί τον εμπειρισμό αλλά τον σέβεται ως τη γραμμή των ορίων, γενικά με έναν επιστημονικό ρέοντα λόγο, που μοιάζει με όρχηση και ρέμβη, με χαρμονή και νοσταλγία, με Κατεβατό και Πλειστό, με διονυσιακή και απολλώνια συνευλογία.

Ο Στάθης Ασημάκης ερεύνησε δύσβατους, παρθένους δρυμούς, την οντογένεια της Αράχοβας, και γι' αυτό το έργο του είναι κρηπίδα για τους μεταγενέστερους κ.λπ. Συγκεφαλαιώνοντας μπορούμε να πούμε, χωρίς κανένα ενδοιασμό, ότι ο Στάθης Ασημάκης με την ερευνητική του εργασία «Αράχοβα-Τοπωνυμιογλωσσικά» μνημειώ-

νει και ιερώνει αυτή την κοιτιδα της ελληνικής γλώσσας, τον τόπο του Παρνασσού, όπου η ιστορία αναπαρθενεύεται ως Αυξώ μέσα στις συγκυρίες και αγναντεύει ως Λαμπετώ το μέλλον».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. *Ομήρου Ιλιάδα* (Ραψωδία Β).
2. *Ομήρου Οδύσσεια* (Ραψωδία τ).
3. *Ηροδότου Ιστορίαι* (Βιβλίο Η΄ Ουρανία).
4. Παυσανίου *Φωκικά*, μετάφραση - σχόλια Νικ. Παπαχατζή.
5. *Γεωγραφικά (Θ΄)* Στράβωνος, μετάφραση Αραποπούλου.
6. *Ρωμαϊκή Ιστορία*, Τίτου Λίβιου.
7. *Γοτθικά*, Προκοπίου του Καισαρέως.
8. *Περί κτισμάτων*, Προκοπίου του Καισαρέως.
9. *Περί πόλεων*, Στέφαν. Βυζαντίου.
10. *Ieroclis synecdemus et notitiae graecae episcoparum*, Berolini 1866.
11. *Παρεκβολαί εις την Ομήρου Ιλιάδα και Οδύσσεια*, Ευσταθίου Θεσσαλονίκης.
12. *Ιερόσυλοι του Πυθοί ιερού και ιεροί πόλεμοι*, Γ. Π. Κρέμου.
13. *Φωκικά*, Γ. Π. Κρέμου.
14. *Θεσσαλονίκης Ευσταθίου, Τα λαογραφικά*, Φ. Κου-

κουλέ.

15. *Θεσσαλονίκης Ευσταθίου, Τα γραμματικά,* Φ. Κουκουλέ.
16. *Χρονικό Μορέως.*
17. *Χρονικό ανέκδοτο Γαλαξειδίου,* Κων. Σάθα.
18. *Ιστορία του Ελληνικού έθνους,* Κ. Παπαρρηγόπουλου.
19. *Ιστορία του Ελληνικού έθνους,* Εκδοτική Αθηνών.
20. *Το Κωρύκιον άντρον των νυμφών και του Πανός,* (άρ-

θρο εφημερίδας «Ελεύθερος Κόσμος»), Μιλτ. Παρασκευαϊδη.

21. *Σχέσις Κωρυκίου προς Ασκώλια,* (άρθρο), Καλιοπ. Γιαννουλίδου.
22. *Εγκυκλοπαίδεια* Πάπυρος-Λαρούς.
23. *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια,* Π. Δρανδάκη.
24. *Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν «Ηλίου».*
25. *Μελέτη σεισμικής επικινδυνότητας στη θέση ζεύξης Μαλιακού,* Κ. Χ. Μακρόπουλου.
26. *Ιστορία της Φραγκοκρατίας εν Ελλάδι 1204-1566,* W. Miller.
27. *Ελλάς επί των Ρωμαίων των Φράγκων και των Τούρκων* (τεύχος 11-14 το λεγόμενον Δουκάτον των Δελφών), William Miller, μετάφραση Σ. Π. Λάμπρου.
28. *Ιστορική Γεωγραφία του Ελ. Χώρου,* Γ. Κόλια.
29. *Ιστορία των Θηβών και της Βοιωτίας από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα,* Γ. Τσεβά.
30. *Οι Αλβανοί κατά την κυρίως Ελλάδα και την Πελοπόννησο,* Μ. Λαμπρυνίδου.
31. *Η ονοματολογία της Αττικής και εις την χώραν εποίκησις των Αλβανών,* Σπ. Λάμπρου.
32. *Η εποίκησις των Αλβανών εν Κορινθία,* Ι. Χρ. Παύλου.
33. *Οι Βλάχοι, Κουτσόβλαχοι, Αρβανιτοβλάχοι,* Ηλία Βασιλιά.
34. *Οι Κουτσόβλαχοι,* εθνολογική και λαογραφική με-

λέτη του Αντώνη Μ. Κολτσίδα.
35. *Η Μεσόγειος (άνθρωποι και πολιτισμική κληρονομιά)*, F. Braudel - G. Duby.
36. *Περί της καταγωγής των σημερινών Ελλήνων*, Ι. Φ. Φαλλμεράυερ.
37. *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα (1700-1800)*, Κ. Σιμόπουλου.
38. *Voyage D' Italic de Dalmatic de Grece et de Levant*, Jacobs Spon and G. Wheller.

39. *Travels in various countries Europe, Asia and Africa*, E. D. Clark.
40. *A journey through Albania, and other provinces Turkey in Europe and Asia to Constantinopole, J. C. Hobhouse.*
41. *Voyage en Grece, J*, L. S. .Bartholdy.
42. *Voyage de la Grece*, H. L. Puqueville.
43. *Classical and topographical tour through Grece*, Dodwell.
44. *Η τοπωνυμιολογία και αι εφαρμογαί της*, Παύλ. Γεννηματά.
45. *Die Slaven in Gnechenland*, Max Vasmer.
46. *Σλαβική επίδραση στο τοπωνυμικό της Ηπείρου*, Δημ. Ι. Γεωργακά.
47. *Τα 150 ονόματα των οικισμών της Λύγκου (περιοχή Φλώρινας-Μοναστηρίου)*, Σωκ. Ν. Λιάκου.
48. *Μακεδονο-Αρμανικά*, Σωκρ. Ν. Λιάκου.
49. *Βόλτες ονοματολογικές*, Γιάννη Σταμνόπουλου.
50. *Καρυατικά*, Αδελφότης Αραχωβιτών «Καρυαί».
51. *Η Αμφίκλεια*, Χρ. Μ. Ενισλείδη.
52. *Στ' απόσκια της Αράχοβας*, Γ. Μποσινάκου.
53. *Ο Σάλωνας*, Χρ. Κούσουλα.
54. *Η Αράχωβα του Παρνασσού*, Τάκη Λάππα.
55. Εφημερίς *«Νέα Ελλάς»* (Αρ. φύλ. 30/21-9-1887).
56. *Ελληνική γραμματολογία*, Β. Μανδηλαρά.
57. *Η Αρωμουνική και αι μετά της ελληνικής σχέσεις*

αυτής, Αχ. Λαζάρου.

58. *Τα σπουδαιότερα δώδεκα δηλητηριώδη φυτά απαντώμενα εντός των βοσκότοπων του ελληνικού χώρου*, Α. Γ. Χουλιάρα.
59. *Λεξικόν φυτολογικόν*, Π. Γ. Γενναδίου.
60. *Ο ζωγράφος Αθανάσιος Ιατρίδης*, Γ. Φαρμακίδη.
61. *Συλλογή δημοτικών ασμάτων παλαιών και νέων*, Α. Ιατρίδη.

62. *Πελασγικά*, Ι. Θωμόπουλου.
63. *Παρνασιώτικα*, Κ. Α. Παπαχρίστου.
64. *Ποιμενικά της Ρούμελης*, Δ. Λουκόπουλου.
65. *Λεξικό Αλβανοελληνικό*, Ν. Χ. Γκίνη.
66. *Μέγα λεξικό της ελληνικής γλώσσης*, H. G. Liddell - R. Scott.
67. *Λεξικό αλβανικής γλώσσης*, Κ. Χριστοφορίδου.
68. *Λεξικό της αρχαίας ελληνικής γλώσσης*, Ι. Σταματάκου.
69. *Λεξικό Λατινοελληνικόν*, Στ. Κουμανούδη.
70. *Λεξικόν νέας ελληνικής γλώσσης*, Ι. Σταματάκου.
71. *Ετυμολογικό κουτσοβλάχικης*, Κ. Νικολαϊδη.
72. *Λεξικό αλβανοελληνικό*, Κ. Παπαφίλη.
73. *Το ελληνοαλβανικό λεξικό του Μάρκου Μπότσαρη*, Τίτου Π. Γιοχάλα.
74. *Ελληνοτουρκικό λεξικό*, εκδόσεις Ρόδαμος.
75. *Τα γλωσσικά ιδιώματα Ηπείρου (Α΄+ Β΄)* Ε. Μπόγκα.
76. *Γλώσσα και λαογραφία*, Δ. Παπανικολάου.
77. *Γλωσσάρι ρουμελιώτικης ντοπιολαλιάς*, Θ. Παπαθανασόπουλου.
78. *Λεξικό ρουμελιώτικης λαϊκής γλώσσας*, Α. Καλαντζάκου.
79. *Ελληνικά επώνυμα τουρκικής προέλευσης*, Δ. Τομπαΐδη.
80. *Αδελφοποιτοί του Παρνασσού*, Δ. Τσιτσιπή.

81. *Καρμάλα*, Δ. Τσιτσιπή.
82. *Τραγούδια της Αγόριανης*, Ειρ. Σπανδωνίδου.
83. *Γιάννης Κοφίνης (αγωνιστής και λογοτέχνης)*, Γ. Ματζώρου.
84. *Κατακαημένη Αράχωβα*, Χρ. Μαυρόπουλου.
85. *Γλωσσικά μελετήματα*, Κ. Αμάντου.
86. *Γλωσσάριο της Βέρροιας*, Τ. Σβαρνόπουλου.
87. *Στοιχεία δαδιώτικης λαογραφίας*, Γ. Ν. Ματσιώτα.

88. *Γιώργος Σεφέρης, Μέρες Γ΄και Μέρες Δ΄*, εκδόσεις Ίκαρος.
89. Περιοδικό *«Η Αράχωβα»*, τεύχη: 1, 3, 4, 6, 9, 13-14, 15-16,17, 18, 19, 20 και 21.
90. Α. Κοραή, *«Άπαντα»*, εκδόσεις Μπίρη, Αθήνα 1969.
91. Εφημερίδα *«Βήμα της Κυριακής»* (9-5-99), (συνέντευξη του καθηγητή Σπύρου Βρυώνη).
92. *Ο αφέντης Αϊ Γιώργης της Αράχωβας και το Πανηγυράκι*, Καλής Γ. Λούσκου και Ευάγγελου Ν. Νικολιδάκη, Αράχωβα 1996.
93. *Μελέται περί του βίου και της γλώσσης του Ελληνικού Λαού, Παραδόσεις, Μέρος Α΄*, Ν. Γ. Πολίτου, Εν Αθήναις 1904.
94. *Ιστορία των διαδόχων του Μεγάλου Αλεξάνδρου (Τόμος 2ος)*, Johann Gustav Droysen, σε μετάφραση Ρ-Η-Σ Αποστολίδη.
95. *The Travels of the late Charles Thompson, Esq; containing his observations on France, Italy, Turkey in Europe, the Holy Land, Arabia, Egypt and others parts of the world (Volume I).* LONDON MDCCLII.
96. *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, & during the years 1812 and 1813* by Henry Holland M.D.F.R.S. London 1815.
97. *ETUDE SUR LE MONUMENT BILLINGUE DE DELPHES SUIVE D' ICLAIRCISSEMENTS SUR LA DICOUVERTE DU MUR ORIENTAL* PAR C.

DECOUVERTE DU MOR ORIENTAL PAR C. WESCHER (PARIS MDCCCLXVIII 1868).

98. *Travels in northern Greece,* William Martin Leake, London 1835.

99. *Ταξιδιωτικές Σημειώσεις* του Βλαδίμηρου Νταβίντωφ. Έκδοση Εμπορικής Τράπεζας, Αθήνα 2004.

100. «*ΟΔΥΣΣΕΑΣ ΑΝΤΡΟΥΤΣΟΣ*», του Τάκη Λάππα (Α΄ βραβείο της Ακαδημίας Αθηνών, το έτος 1946).

101. Το ένθετο «*ΕπταΗΜΕΡΕΣ*» (αφιερωμένο στα Τζουμέρκα της Ηπείρου) της εφημερίδας «*ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*», στο φύλλο της 23 Μαΐου 2005 και συγκεκριμένα το άρθρο: «*Για τέσσερις οκάδες τσίπουρο*» του Γεώργιου Α. Φλώρου.

102. *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας* του Κ.Δ. Γεωργούλη. Εκδόσεις Παπαδήμα.

103. *Το Πανηγυράκι της Αράχοβας και η Ελληνική Παράδοση* της Καλής Γ. Λούσκου και του Ευάγγελλου Ν. Νικολιδάκη, Αράχωβα 2006.

104. *Σαντζάκι του Ευρίπου 15^{ος} 16^{ος} αι.* άρθρο των Δ. Ν. Καρύδη και M. Kiel, το οποίο δημοσιεύτηκε στο περιοδικό: *Τετράμηνα*, τεύχη 28-29 (Άμφισσα 1985).

105. «ÉXCURSIONS EN ROUMÉLI ET EN MORÉE» par MADAME DORA D' ISTRIA (ZURICH / PARIS 1863).

106. *Επιχειρήσεις προς Άγκυραν 1921. Μέρος Πρώτο*, της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού. Αθήνα 1965. Ανατύπωση 1988.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΙΣ

ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ «ΕΠΙ ΤΑ ΙΧΝΗ»

Προστίθενται τα εξής:

α) Στο λήμμα **Ανεμώρεια, Κυπάρισσος, Παρνασσία Υάμπολις (Παρνασσία Υάμπεια)** [σελίδες 41-50]:

Η **Ανεμώρεια** δεν υφίστατο μόνο στα χρόνια του Τρωϊκού Πολέμου, αλλά και αργότερα στα χρόνια των Περσικών πολέμων. Αυτό, θεωρούμε ότι προκύπτει από την παρακάτω αναφορά του Ηρόδοτου (βιβλίο Η΄ «Ουρανία»):

«...Οὗτοι μὲν δὴ τῶν βαρβάρων ταύτῃ ἐτράποντο, ἄλλοι δὲ αὐτῶν ἡγεμόνας ἔχοντες ὁρμέατο ἐπὶ τὸ ἱρὸν τὸ ἐν Δελφοῖσι, ἐν δεξιῇ τὸν Παρνησὸν ἀπέργοντες. Ὅσα δὲ καὶ οὗτοι ἐπέσχον τῆς Φωκίδος, πάντα ἐσιναμώρεον· καὶ γὰρ τῶν Πανοπέων τὴν πόλιν ἐνέπρησαν καὶ Δαυλίων καὶ Αἰολιδέων. Ἐπορεύοντο δὲ ταύτῃ ἀποσχισθέντες τῆς ἄλλης στρατιῆς τῶνδε εἵνεκα, ὅκως συλήσαντες τὸ ἱρὸν τὸ ἐν Δελφοῖσι βασιλεῖ Ξέρξῃ ἀποδέξαιεν τὰ χρήματα...»

που σημαίνει:

«...Λοιπόν, το σώμα αυτό των βαρβάρων ακολουθούσε αυτή την πορεία, ενώ άλλοι έχοντας μαζί τους οδηγούς ξεκίνησαν για το Μαντείο των Δελφών, έχοντας στο δεξί τους χέρι τον Παρνασσό. Κι απ' όσα μέρη της Φωκίδας πέρασαν κι αυτοί, όλα τα διαγούμιζαν έτσι, πυρπόλησαν την πόλη των Πανοπέων και των Δαυλίων και των Αιολιδέων. Ακολουθούσαν λοιπόν την πορεία αυτή ξεκόβοντας από το υπόλοιπο εκστρατευτικό σώμα, κι ο λόγος ήταν ο εξής, να συλήσουν το Μαντείο των Δελφών, για να προσφέρουν τους θησαυρούς του στον Ξέρξη...».

Πράγματι, από την παραπάνω αναφορά προκύπτει, καθαρά, ότι το Περσικό

απόσπασμα στην πορεία του από Πανοπέα [σημερινό Αϊ Βλάση] - Δαυλίδα [σημερινή Δαύλεια] (έχοντας πάντα τον Παρνασσό στα δεξιά) προς Δελφούς, άρα λογικά στην περιοχή της ευρύτερης περιοχής της σημερινής Αράχοβας, συνάντησε μια πόλη με το όνομα **Αιολίς**, η οποία όμως δεν μνημονεύεται από κανέναν άλλον αρχαίο συγγραφέα ούτε από κάποια άλλη αρχαία πηγή, και δεν πρέπει το όνομά της να σχετιστεί με τους Αιολείς.
Η πόλη αυτή, βεβαίως, δεν ήταν στη φαντασία του Ηρόδοτου αλλά υπαρκτή διότι, απλούστατα, ταυτιζόταν, κατά τη γνώμη μου, με την **Ανεμώρεια**, καθόσον και οι δυο λέξεις: Ανεμώρεια και Αιολίς σημαίνουν ένα και το αυτό πράγμα, δηλαδή το μέρος που καταιγίζεται από ανέμους.

Πράγματι, υπάρχει η ομηρική λέξη **άελλα**, που σημαίνει σφοδρός άνεμος, ανεμοστρόβιλος, η οποία παράγεται από το ρήμα **άημι** = πνέω με σφοδρότητα.

β) Στο λήμμα **Κωρύκιον Άντρον** [σελίδες 51-55]:
Αρχαίο τοπωνύμιο με το ίδιο όνομα (Κωρύκιον) υπήρχε στην Κρήτη και χαρακτήριζε δυο μικρά νησιά. Ήταν οι λεγόμενες **Κωρύκιαι νήσοι**, που σήμερα ονομάζονται η μεν μια **Ήμερη Γραμβούσα** και η άλλη **Άγρια Γραμβούσα** ή αλλιώς **Παλαιογραμβούσα**.

γ) Στο λήμμα **Πλειστός ποταμός** [σελίδα 57]:
Πιθανόν να σχετίζεται με την ομηρική λέξη **πλείος** = γεμάτος, επειδή στα αρχαία χρόνια το εν λόγω ποτάμι θα είχε συνεχή παροχή, σε αντίθεση με τα λοιπά κάθετα ρέματα της περιοχής, που χύνονται σ' αυτό.

δ) Στο λήμμα **Αράχοβα** [σελίδες 73-87]:
Και η **Αράχοβα** Φιλιατών Ιωαννίνων, σύμφωνα με πληροφορία κατοίκου της προς τον υποφαινόμενο, βρίσκεται σε μεγάλο υψόμετρο (700 μέτρων) και η θέση της *«είναι... σκέτη Αϊτοφωλιά»*.

ε) Ανάμεσα στα λήμματα **Δημουσιά** και **Ζεμενό** [σελίδα 93] το λήμμα:
Δόκανο. Τοποθεσία στα σύνορα Αράχοβας - Αγόριανης, απ' όπου διέρχεται ο δρόμος, που συνδέει τις δυο κωμοπόλεις. Η ονομασία της κρύβει μια ολόκληρη ιστορία. Ας τη δούμε συνοπτικά.
Υπάρχει βάσιμη παράδοση ότι στα χρόνια που ακολούθησαν την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς, απόγονοι των **Κομνηνών**

και των **Παλαιολόγων** ήλθαν στην κυρίως Ελλάδα και εγκαταστάθηκαν στη Ρούμελη και στο Μοριά.
Συγκεκριμένα, από αυτούς κάποιος **Κομνηνός** εγκαταστάθηκε στην Αγόριανη και κάποιος **Μούρτζινος** εγκαταστάθηκε στη Μάνη.
Ο Κομνάς (Κομνηνός) που ήταν άρχοντας της Αγόριανης σε κάποια σοβαρή έκρυθμη κατάσταση πολέμησε κατά των Τούρκων και απέτυχε. Τότε, πέρασε στο Μοριά και κατοίκησε στα Καλάβρυτα, όπου και νυμφεύτηκε.
Μετά παρέλευση περίπου εικοσιπέντε (25) ετών διαμονής του στην Πελοπόννησο επανήλθε στη Στερεά Ελλάδα με τη γυναίκα του και τους επτά (7) γιούς του και προσωρινά κατοίκησε στο χωριό Χρισσό Φωκίδας.

Κατά τη διαμονή του εκεί νύμφευσε τρεις (3) γιούς του και τους αποκατάστησε σε κωμοπόλεις γύρω από τον Παρνασσό. Έναν στο Χρισσό, άλλον στην Αράχοβα και τον τρίτο στα Δαδί.
Ο Κομνάς με τους άλλους τέσσερις (4) γιούς του: το **Γιάννη**, το **Θόδωρο**, το **Δήμο** και το **Λουκά** πήγε αργότερα στην Αγόριανη, την οποία βρήκε έρημη και δασωμένη από έλατα, βάτα και άλλους θάμνους, την οποία ο Μπεηζαντές των Σαλώνων, ονόματι **Ζαΐμης**, είχε κάνει θερινό λιβάδι για τα αιγοπρόβατά του.
Στα ερείπια της άλλοτε δικής του κατοικίας είχε σχηματιστεί μια μεγάλη ζώνη από βάτα και θάμνους, μέσα στην οποία βρήκε και σκότωσε μια γεννημένη αρκούδα, και αφού καθάρισε τα βάτα κ.λπ επιχείρησε την ανέγερση, πάνω στα παλιά ερείπια, του νέου του σπιτιού.
Κάποιος όμως από τους τσοπάνηδες του Μπεηζαντέ ανέφερε το περιστατικό αυτό στον Τούρκο αφέντη του.
Ο Μπέης αμέσως έστειλε κάποιον αντιπρόσωπό του, ο οποίος σταμάτησε τις υπόψη εργασίες, και μετέφερε τον Κομνά σε κάποιο γειτονικό χωριό για να τον ανακρίνει.
Αυτός βλέποντας ότι δεν ήταν καιρός να αποκαλύψει τα πραγματικά του δικαιώματα στο κτήμα και τους απώτερους σκοπούς του, είπε ότι η νέα συγκρότηση του χωριού μάλλον ωφελεί παρά βλάπτει τα συμφέροντα του Μπέη.
Ο Τούρκος είτε έδωσε πίστη στα λόγια του Κομνά είτε προσποιήθηκε ότι τον πιστεύει, τον άφησε τελικά και έκτισε ελεύθερα.
Όσο γενναίος και φιλόπατρις άλλο τόσο ευφυής και επιτήδειος ήταν ο Κομνάς αυτός, και σε λίγο διάστημα κατόρθωσε και κατοικήθηκε η Αγόριανη εκ νέου από άλλους τσοπάνηδες της γύρω περιοχής, καθώς και από κατοίκους άλλων χωριών, που ήταν πιο ευάλωτοι σε επιδρομές των Τούρκων.

Αρχικά, λόγω του σκοταδισμού και της αμάθειας των ανθρώπων υπήρχε δυσκολία στο συνοικισμό των ξένων, οι οποίοι φοβούνταν λόγω της σφαγής των πρώτων κατοίκων του χωριού και λόγω της εξεπίτηδες διάδοσης του άρπαγα Μπεηζαντέ, ότι δήθεν υπήρχαν δαίμονες, εξαιτίας των γύρω απότομων βράχων και των εκεί βαθιών φαραγγιών, με σκοπό να μείνει το χωριό ακατοίκητο και επομένως να μην μπορέσει να μείνει σ' αυτό μοναχός του ο Κομνάς.

Ο ευφυής όμως Κομνάς κατόρθωσε να γίνει πιστευτό ότι αυτός με δόκανο έπιασε το δαίμονα, τον οποίο με πυρακτωμένο σίδηρο σφράγισε στο μέτωπο και έτσι τον έκανε πειθήνιο όργανό του, με τη διαφορά ότι ο

δαίμονας εκτελούσε αντίθετα τις διαταγές, δηλαδή ό,τι ήθελε να πράξει, του έλεγε να μην το κάνει και έτσι ο δαίμονας το εκτελούσε αμέσως με απίστευτη γρηγοράδα.

Επίσης, ότι η γυναίκα του Κομνά αγνοούσε δήθεν τα μυστήρια των δαιμόνων και ενώ έπλενε στο ποτάμι Χάραδρο χτύπησε τον παρακείμενο δαίμονα, που την ενοχλούσε, με το βρεγμένο πουκάμισο που κρατούσε στα χέρια της κι έτσι, αφού μ' αυτόν τον τρόπο εξαλείφτηκε η σφραγίδα στο μέτωπό του, ο δαίμονας έγινε άφαντος...

Αλλά ο Κομνάς για μεγαλύτερη ασφάλεια σταύρωσε δήθεν το χωριό με τον εξής τρόπο: έζεψε δίδυμους ταύρους σε σιδερένια άροτρα και περιτριγύρισε με αυτά τα όρια ολόκληρου του χωριού.

Μόλις επανήλθε στις θέσεις από όπου είχε ξεκινήσει, και αυτές ήταν στις κύριες εισόδους του χωριού, έθαψε εκεί τα άροτρα και τους ταύρους, με σκοπό να παίξουν το ρόλο της παγίδας και του εμπόδιου για το δαίμονα.

Για αυτό οι τοποθεσίες της ταφής ονομάστηκαν από τους κατοίκους Δόκανο και Σταυρός. Η πρώτη βρίσκεται προς τη μεσημβρινή περιοχή της Αγόριανης, στα σύνορα με την Αράχοβα, το γνωστό μας Δόκανο, και η δεύτερη προς το βορινό μέρος πάνω στη μεγάλη είσοδο του ίδιου χωριού.

ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Τ'ΑΡΑΧΟΒΙΤΙΚΑ» (ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ)

Συμπληρώνουμε τα εξής:

Στο γράμμα **Α**

Στο λήμμα **απ'στουμιέμι** [σελίδα 200]:

Είναι παραφθορά του αρχαιοελληνικού ρήματος **επιστομίζω**, που μεταξύ άλλων σημαίνει ρίπτω κάποιον ή κάνω κάποιον να πέσει «τα επίστομα», δηλαδή μπρούμυτα.

Στο γράμμα **Γ**
Ανάμεσα στα λήμματα **γινουβιλέτζα (η)** και **γιόμα (το)** [σελίδα 212] προσθέτουμε το λήμμα:
γιόθι (το). Ρόζος σε ξύλο και κατ' επέκταση κάθε ανωμαλία σε μια επιφάνεια.

Στο λήμμα **γουργουγιάνους (ο)** [σελίδα 217]:
Η λέξη αυτή, φαίνεται πιο πιθανό να σχετίζεται με την αρχαιοελληνική **οργάς** = γη φουσκωμένη από υγρασία και κατ' επέκταση εύφορος, η

οποία προέρχεται από το ρήμα οργάω = είμαι πλήρης υγρασίας, είμαι φουσκωμένος από υγρασία. Πράγματι, τα εδάφη τα επικλινή, όπως είναι συνήθως στην Αράχοβα, που κατακρατούν υγρασία είναι επιρρεπή σε κατολισθήσεις.

Στο γράμμα **Κ**
Ανάμεσα στα λήμματα **καλιγιουσφύρια (τα)** και **καλπά-καλπά** [σελίδα 234] προσθέτουμε το λήμμα:
καλουηλιάζου. Χρησιμοποιείται ειρωνικά, για να δείξει την ταλαιπωρία που θα υποστεί κάποιος από κάποιον άλλον συνήθως οικείο του (συγγενή ή φίλο του). Ουσιαστικά, σημαίνει εκθέτω κάτι επί πολλή ώρα στον ήλιο, και καταλήγει στο κακομεταχειρίζομαι κάτι, διότι πράγματι ό,τι εκτίθεται επί πολύ χρόνο στον ήλιο, τελικώς αφυδατώνεται και ξηραίνεται. *«- Καλός ου γιός τ' ; – Καλός, καλός, άμα μιγαλώσ' θα τουν καλουηλιάσει!!!».*

Ανάμεσα στα λήμματα **κατατσιάζου** και **κατζέλι** [σελίδα 240] προσθέτουμε το λήμμα:
καταφουρά (η). Χρησιμοποιείται μεταφορικά και σημαίνει: το βάσανο, τη συμφορά. *«Τώρα τελευταία δεν πάνε καλά, τ'ς πήραν οι καταφουρές».* Από την αρχαιοελληνική λέξη **καταφορά** που, μεταξύ των άλλων, σημαίνει το κτύπημα προς τα κάτω, τη σπαθιά δηλαδή.

Ανάμεσα στα λήμματα **κνέτα** και **κόθρους(ο)** [σελίδα 243] προσθέτουμε το λήμμα:
κοζαβός, ή, ό. Ο πονηρός και κακός άνθρωπος. *«Ξέρ'ς τι κοζαβή είναι αυτή;»*

Στο λήμμα **κουζούπα (η)** [σελίδα 246]:
Η λέξη αυτή πιθανόν σχετίζεται με την ιταλική **cocuzza** = κεφάλι.

Στο γράμμα **Λ**
Ανάμεσα στα λήμματα **λαγιάζου** και **λακάου** [σελίδα 261] προσθέτουμε το λήμμα:
λαδάκονο (το). Μικρή σκληρή πλάκα (από θράμη), που χρησίμευε για το τέλειωμα (φινίρισμα) του ακονίσματος κάποιου κοπτικού εργαλείου (μαχαιριού, κλαδευτηριού κλπ). Το πρώτο συνθετικό της λέξης είναι η

λέξη λάδι για να δείξει, μεταφορικά, την απαλότητα της τελικής φάσης του ακονίσματος.

Στο λήμμα **λαρώνου** [σελίδα 263]:
Πιο πιθανό να σχετίζεται με τη λέξη **γλαρώνω**, η οποία με τη σειρά της προέρχεται από τη λέξη **βλαδαρός** = ο μαλακός, αυτός που υποχωρεί σε πίεση (από τη λέξη **βλαδός** [Ησύχιος] = αδύναμος). Επομένως, έχουμε βλαδαρός > βλααρός > βλαρός > γλαρός > γλαρώνω > λαρώνω.

Στο γράμμα **Π**
Ανάμεσα στα λήμματα **περγάντα (η)** και **πίγουλη (η)** [σελίδα 313] προσθέτουμε το λήμμα:
πέταυρου (το). Η φαρδιά ξύλινη σανίδα. Λέξη που χρησιμοποιείται από την αρχαιότητα και αρχικά σήμαινε τη φαρδιά σανίδα του ορνιθώνα (κοτετσιού) όπου κούρνιαζαν οι κότες.

Στο λήμμα **πιστίλλια (τα)** [σελίδα 315]:
Πιθανόν να σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη **μιστύλλω** = κόβω σε κομμάτια, καθόσον σύμφωνα με το αρχαιοελληνικό λεξικό του Ι. Σταματάκου η πρώτη συνήθης αλλοίωση του (μ) είναι σε (π).

Ανάμεσα στα λήμματα **πιστσίρ (το)** και **πλατουμαντίλα (η)** [σελίδα 315] προσθέτουμε το λήμμα:
πλατουγουνιάζου. Εξαπλώνομαι σε βάρος κάποιου άλλου που βρίσκεται σε σχέση γειτονίας μαζί μου.

Στο γράμμα **Σ**

Ανάμεσα στα λήμματα **σημειουμένους (ο)** και **σίβιου (το)** [σελίδα 331-332] προσθέτουμε το λήμμα:

σιάτρα (η). Η κουτσή γυναίκα που η αναπηρία της αυτή της *«βγάζει»* κακία. *«Είνι μια σιάτρα αυτή...»*

ΤΕΛΙΚΕΣ ΣΥΜΠΛΗΡΩΣΕΙΣ ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ «ΕΠΙ ΤΑ ΙΧΝΗ»

Στο λήμμα **Αράχοβα** [σελίδες 73-87] προστίθενται τα εξής:

Εξετάζοντας διεξοδικά την προέλευση του τοπωνυμίου Αράχοβα είχαμε υποστηρίξει ότι το πρώτο συνθετικό του εν λόγω ονόματος σχετίζεται, είτε με τη λατινική λέξη **arx** = ακρόπολη, κάστρο, φρούριο είτε –το πιθανότερο– με την αρχαιοελληνική λέξη **ραχάς - ραχάδος**, που ήταν σε χρήση και στα βυζαντινά χρόνια.

Πράγματι, η αρχαιοελληνική αυτή λέξη αναφέρεται τόσο από το λεξικογράφο Ησύχιο (5ος μ.Χ. αιώνας) και σημαίνει *«χωρίον σύνδενδρον και μετέωρον»*, δηλαδή τοποθεσία δασωμένη, μεγάλου υψομέτρου και απότομη, όσο και από το Μέγα Φώτιο (9ος μ.Χ. αιώνας), ο οποίος στο λεξικό του αναφέρει σχετικά, *«ραχάδας = τα δενδρώδη χωρία»*.

Το κύριο επιχείρημά μας για τη στήριξη της παραπάνω άποψης ήταν το γεγονός ότι όλες οι Αράχοβες στον ελληνικό χώρο βρίσκονται σε πολύ μεγάλο υψόμετρο (πάνω δηλαδή από 800 μέτρα).

Όσον αφορά τώρα την κατάληξη **-οβα**, μη μπορώντας να δώσουμε κάποια άλλη πειστική εξήγηση είχαμε αποδεχτεί τη σλαβική της προέλευση, όπως εξάλλου έχει επικρατήσει παντού, όταν εξετάζονται τοπωνύμια με τέτοιου είδους κατάληξη.

Οι σλαβολόγοι θεωρούν ότι τα **-οβα**, **-οβο** σημαίνουν τάχα, στα σλαβικά, τοποθεσία, και με αυτή τους την παραδοχή πιστεύουν ότι έτσι έχουν ξεμπερδέψει οριστικά με το ζήτημα προέλευσης κάθε τοπωνυμίου, που έχει τέτοιου είδους κατάληξη.

Δεν θα μπορούσαμε άλλωστε και εμείς οι ελάχιστοι περί την τοπωνυμική

έρευνα να αποφύγουμε ένα τέτοιο "σλαβικό καταληκτικό θέσφατο" και υποκύπτοντας δεχτήκαμε, αναγκαστικά, ότι η κατάληξη της Αράχοβας έχει σαφή (!) σλαβική ρίζα, υπενθυμίζοντας όμως εκ παραλλήλου ότι αυτή η ρίζα είναι σε ευρεία χρήση από τους Βλάχους (π.χ. Μέτσοβο) και τους Αρβανίτες (π.χ. Λέχοβο), λόγω του μακροχρόνιου συγχρωτισμού τους με τους Σλάβους του βαλκανικού χώρου.
Έτσι μπορέσαμε να δικαιολογήσουμε το "παράξενο πάντρεμα", στη λέξη Αράχοβα, ενός λεκτικού θέματος λατινικής ή αρχαιοελληνικής προέλευσης με μια σλαβική κατάληξη, πράγμα που δύσκολα γίνεται αποδεκτό από έναν καλόπιστο τοπωνυμικό ερευνητή.

Η παραδοχή αυτή αποτελούσε, οφείλω να το ομολογήσω, μια σκιά στην όλη σχετική τοπωνυμική μας έρευνα για την Αράχοβα.
Όμως, πάντα υπήρχε προθυμία και εγρήγορση εκ μέρους μας, για επανεξέταση του ζητήματος αυτού, κάθε φορά που θα εμφανίζονταν στο τραπέζι νέα στοιχεία και δεδομένα.
Είναι γεγονός ότι οι καταλήξεις **-οβα**, **-οβο** παρά είναι εύηχες και παρά έχουν μουσικότητα, για μια γλώσσα, όπως η σλαβική, όπου κυριαρχούν τα πολλαπλά σύμφωνα εν σειρά...
Από την άλλη πλευρά, υπάρχουν πολλά τοπωνύμια στο βαλκανικό χώρο με τέτοια κατάληξη, όπου σίγουρα εγκαταστάθηκαν Σλάβοι.
Εδώ, όμως, μπορούμε να αντιπαραθέσουμε το γεγονός ότι τέτοιου είδους τοπωνύμια στη Βαλκανική υπάρχουν και σε περιοχές όπου κατοικούνται γνησίως από Βλάχους και Αρβανίτες.
Πως θα μπορούσε άραγε να εξηγηθεί αυτή η κοινή χρήση τοπωνυμικών καταλήξεων -οβα, -οβο και από τους Σλάβους και από τους Βλάχους και από τους Αρβανίτες ταυτόχρονα ;
Δυο δυνατές δικαιολογίες θα μπορούσε να δοθούν:
Η μία ότι οι εν λόγω τοπωνυμικές καταλήξεις είναι αρχέγονες σλαβικές και μεταδόθηκαν στους Βλάχους και Αρβανίτες, μέσω του μεταξύ τους μακραίωνος συγχρωτισμού στο βαλκανικό χώρο.
Η άλλη ότι αυτές προϋπήρχαν στο βαλκανικό χώρο από τα ρωμαϊκά ακόμη χρόνια, και διατηρήθηκαν όχι μόνο από τους Βλάχους και Αρβανίτες, που κατοικούσαν από πάντα στη βαλκανική χερσόνησο, αλλά και από τους μετέπειτα διεισδύσαντες στην εν λόγω περιοχή, Σλάβους.
Εδώ ακριβώς έρχεται, τώρα, να προστεθεί μια αρχαία γλωσσική πηγή για να ξεδιαλύνει, κατά τη γνώμη μου, μια και καλή τα πράγματα, αναφορικά

να ξεδιαλύνει, κατά τη γνώμη μου, μια και καλή τα πράγματα, αναφορικά με τον υπόψη τοπωνυμικό γρίφο.

Συγκεκριμένα, τη λύση μάς τη δίνει ο σοφός Πλούταρχος με τη σχετική σαφή αναφορά του στο έργο: *«Παράλληλοι βίοι, Πελοπίδας - Μάρκελλος»*, όταν κάνει μνεία μιας πόλης κοντά στη Ρώμη, όπου οι Έλληνες την ονόμαζαν **Εύαν** και οι Ρωμαίοι, **Όβα**, στην οποία θα έπρεπε ο Ρωμαίος ύπατος Μάρκελλος να τελέσει το μικρό του θρίαμβο και το μεγάλο του θρίαμβο στο Αλβανό όρος, λόγω του φθόνου των αντιπάλων του στη Ρώμη.

Ας δούμε όμως με λεπτομέρεια την ενδιαφέρουσα αυτή αναφορά του Πλούταρχου, που, πιστεύω, ρίχνει άπλετο φως στον υπόψη γλωσσικό μας γρίφο. Συγκεκριμένα:

«Ἐνισταμένων δέ τῶν ἐχθρῶν τῷ Μαρκέλλῳ πρός τόν θρίαμβον ἐπεί καί πράξεις τινές ὑπολιπεῖς ἦσαν ἔτι περί Σικελίαν καί φθόνον εἶχεν ὁ τρίτος θρίαμβος, συνεχώρησεν αὐτοῖς τόν μέν ἐντελῆ καί μέγαν εἰς τό Ἄλβανόν ὄρος ἐξελάσαι, τόν δ' ἐλάττω καταγαγεῖν εἰς τήν πόλιν, ὅν **Εὗαν** *Ἕλληνες,* **Ὄβαν** *δέ Ρωμαῖοι καλοῦσι.*

Πέμπει δ' αὐτόν οὐκ ἐπί τοῦ τεθρίππου βεβηκώς οὐδέ δάφνης ἔχων στέφανον οὐδέ περισαλπιζόμενος, ἀλλά πεζός ἐν βλαύταις ὑπ' αὐλητῶν μάλα πολλῶν, καί μυρρίνης στέφανον ἐπικείμενος, ὡς ἀπόλεμος καί ἡδύς ὀφθῆναι μᾶλλον ἤ καταπληκτικός, ὅ καί μέγιστον ἐμοί τεκμήριόν ἐστι τοῦ τρόπῳ πράξεως, ἀλλά μή μεγέθει, διωρίσθαι τούς θριάμβους τό παλαιόν.

Οἱ μέν γάρ μετά μάχης καί φόνου τῶν πολεμίων ἐπικρατήσαντες τόν Ἀρήϊον ἐκεῖνον ὡς ἔοικε καί φοβερόν εἰσῆγον, ὥσπερ ἐν τοῖς καθαρμοῖς τῶν στρατοπέδων εἰώθεσαν, δάφνῃ πολλῇ καταστέψαντες τά ὅπλα καί τούς ἄνδρας · τοῖς δέ πολέμου μέν μή δεηθεῖσι στρατηγοῖς, ὁμιλία δέ καί πειθοῖ καί διά λόγου πάντα θεμένοις καλῶς οἷον ἐπιπαιανίσαι τήν ἀπόλεμον ταύτην καί πανηγυρικήν ἀπεδίδου πομπήν ὁ νόμος.

Καί γάρ ὁ αὐλός εἰρήνης μέρος, καί τό μύρτον Ἀφροδίτης φυτόν, ἥ μάλιστα θεῶν ἀπέχθεται βίᾳ καί πολέμοις. Ὄβας δ' οὐ παρά τόν εὐασμόν, ὡς οἱ πολλοί νομίζουσιν, ὁ θρίαμβος οὗτος ὀνομάζεται καί γάρ κἀκεῖνον ἐφ' εὐάζοντες καί ᾄδοντες παραπέμπουσιν, ἀλλ' ὑφ' Ἑλλήνων εἰς τό σύνηθες αὐτοῖς παρῆκται τοὔνομα, πεπεισμένων ἅμα καί Διονύσῳ τι τῆς τιμῆς προσήκειν, ὅν Εὔϊον καί Θρίαμβον ὀνομάζομεν.

Οὐχ οὕτω δ' ἔχει τό ἀληθές, ἀλλ' ἐπί μέν τῷ μεγάλῳ θριάμβῳ βουθυτεῖν πάτριον ἦν τοῖς στρατηγοῖς, ἐπί δέ τούτῳ πρόβατον ἔθυον · ὄβα δέ τά πρόβατα Ρωμαῖοι καλοῦσιν · ἐκ τούτου καί τόν θρίαμβον ὄβαν ὠνόμασαν...» =

«Επειδή λοιπόν οι αντίπαλοί του αντιδρούσαν να τελέσει ο Μάρκελλος

θρίαμβο, αφού είχαν μείνει ημιτελείς οι επιχειρήσεις στη Σικελία και προκαλούσε φθόνο ο τρίτος θρίαμβος, συμφώνησε ο ίδιος να παρελάσει για τον ολοκληρωμένο και μεγάλο θρίαμβο στο Αλβανό όρος, και το μικρότερο θρίαμβο να τον τελέσει στην πόλη που οι Έλληνες την ονομάζουν ***«Εύαν»*** *και οι Ρωμαίοι* ***«Όβα»****.*

Και τον τελεί όχι ανεβασμένος πάνω σε τέθριππο άρμα, ούτε φορώντας δάφνινο στεφάνι, ούτε περιβαλλόμενος από σαλπιστές, αλλά πεζός με σανδάλια, με συνοδεία πάρα πολλών ανθρώπων που έπαιζαν αυλούς και με στεφάνι μυρτιάς, έτσι που να φανεί περισσότερο απόλεμος και ευχάριστος παρά πολεμιστής. Αυτό για μένα είναι η μεγαλύτερη απόδειξη του κριτηρίου,

435

με το οποίο καθόριζαν παλαιότερα τους θριάμβους, με βάση δηλαδή τον τρόπο που πετύχαινε κάποιος τη νίκη και όχι με το μέγεθός της. Γιατί, όσοι νικούσαν τους εχθρούς με μάχη και φονικό, τελούσαν, όπως φαίνεται εκείνο το θρίαμβο του Άρη, όπως συνήθιζαν να εξαγνίζουν τα στρατόπεδα, στεφανώνοντας τα όπλα και τους άνδρες με πολλή δάφνη, στους στρατηγούς όμως που δε χρειάστηκε να πολεμήσουν, αλλά που με συνομιλίες και πειθώ και με συζητήσεις ρύθμιζαν σωστά τα πάντα, ο νόμος επέτρεπε την απόλεμη και πανηγυρική αυτή παρέλαση, για να γνωστοποιήσουν την επιτυχία με παιάνες.

Γιατί, ο αυλός είναι γνώρισμα της ειρήνης και η μυρτιά της Αφροδίτης, που κατεξοχήν είναι η θεά που απεχθάνεται τη βία και τους πολέμους. Και ο θρίαμβος αυτός ονομάζεται «όβας», όχι από τον «ευασμό», όπως νομίζουν οι πολλοί - γιατί και σ' εκείνον παρελαύνουν με κραυγές χαράς και με τραγούδια - αλλά το όνομα αποδίδεται από τους Έλληνες στη συνήθειά τους, καθώς έχουν πεισθεί ότι αρμόζει συνάμα αυτή η τιμή και στο Διόνυσο, που τον αποκαλούμε Εύιο και Θρίαμβο.

Η αλήθεια όμως δεν είναι αυτή, αλλά στο μεγάλο θρίαμβο ήταν πατροπαράδοτο να θυσιάζεται από τους στρατηγούς βόδι, ενώ σ' αυτόν το θρίαμβο θυσίαζαν πρόβατο. Και ***«όβα»*** *ονομάζουν οι Ρωμαίοι τα πρόβατα· από αυτό ονόμασαν και το θρίαμβο «όβα».»*

Από το παραπάνω ενδιαφέρον χωρίο του Πλούταρχου προκύπτουν καθαρά δυο βασικά δεδομένα:

1) Στην ευρύτερη περιοχή της Ρώμης, στα αρχαία χρόνια, υπήρχε τοπωνύμιο (πόλη) με το όνομα **Όβα.**

2) Το όνομα του τοπωνυμίου αυτού σχετίζεται με τη λατινική λέξη ovis = πρόβατο.

προβάτου.
Κατόπιν τούτου, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι, αφού κοντά στην ίδια την πρωτεύουσα της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας υπήρχε τέτοιου είδους τοπωνύμιο, αυτό θα ήταν ακόμα πιο πολύ συνηθισμένο σε περιοχές, που ήταν κατάλληλες για κτηνοτροφία προβάτων, όχι μόνο της Ιταλίας αλλά και άλλων περιφερειών της αυτοκρατορίας, όπως ήταν η περιοχή των Βαλκανίων.
Έτσι, μπορεί να εξηγηθεί η πληθώρα τοπωνυμίων σε ολόκληρο το βαλκανικό χώρο, με δεύτερο συνθετικό (κατάληξη) -οβα ή -οβο, και πρέπει, κατά συνέπεια, μια περιοχή με τέτοια κατάληξη στο όνομά της να σχετίζεται με την **προβατοτροφία**.

436

Κατόπιν τούτων, το τοπωνύμιο **Αράχοβα**, τόσο στον ελληνικό χώρο όσο και σε άλλες περιοχές της Βαλκανικής όπου συναντάται (κυρίως Ιλλυρία [σημερινή Αλβανία] και νότια περιοχή των Σκοπίων που ήσαν αρχέγονες εστίες των Ελληνοβλάχων), είναι εντελώς άσχετο με τη σλαβική γλώσσα και τις σλαβικές εποικήσεις και σημαίνει απλά το **δασωμένο, ψηλό και απότομο προβατότοπο !!!**.
Όσον αφορά το δασωμένο της Αράχοβας Παρνασσού έχουμε αναφερθεί σχετικά στη σελίδα 85 του παρόντος βιβλίου.
Μοιάζει σχεδόν αστείο ανέκδοτο, αλλά είναι πραγματικότητα, για να μπορέσουμε δηλαδή να φτάσουμε από την εξήγηση του θέματος στην εξήγηση της κατάληξης του τοπωνυμίου Αράχοβα χρειαστήκαμε ούτε λίγο ούτε πολύ χρονικό διάστημα μόνο… εικοσιέξι (26) ολόκληρων ετών(!!!)
Η τοπωνυμική έρευνα δεν… "αστειεύεται", το διαπιστώσαμε για άλλη μια φορά ότι είναι πολύ - πολύ δυσκολότερη από ότι φαντάζεται κανείς...

***

ΣΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ «Τ'ΑΡΑΧΟΒΙΤΙΚΑ» (ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ)

Στο γράμμα **Π** συμπληρώνουμε τα εξής:
Στο λήμμα **πασντεύου** [σελίδα 310]
Η λέξη αυτή έχει και την έννοια του κάνω κάτι επιτυχημένα και με γοργότητα, χωρίς καθυστερήσεις.
Ως εκ τούτου είναι πιθανόν να σχετίζεται με την αρχαιοελληνική λέξη (επίρρημα) **πασσυδία** (πας + σεύομαι) = με κάθε βιασύνη, με προθυμία, αλλά και με όλες τις δυνάμεις.
Ανάμεσα στα λήμματα: **προτιλιά (η)** και **προυζ'μουλόγους (ο)** [σελίδες 318 - 319] προσθέτουμε το λήμμα:
προυδέκτ'ς. Το μέρος που δέχεται το νερό, η αμπολή. Πιθανόν προέρχεται

από την αρχαιοελληνική λέξη ομβροδέκτης>βροδέκτης>προδέκτης> προυδέκτ'ς.

27/10/2011

«έμοὶ μὲν δὴ μέχρι τούτου γραφέσθω·
τὰ δὲ μετὰ ταῦτα ἴσως ἄλλῳ μελήσει.»

ΑΡΑΧΟΒΑ
ΤΟΠΩΝΥΜΙΟΓΛΩΣΣΙΚΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑ

Μικρό συμπλήρωμα

Τοπωνύμια:

Στο λήμμα **Βιρτιπό**(σελίδα 91) προστίθεται:
Πιθανή εξήγηση γι' αυτό το τοπωνύμιο είναι και η σλαβική λέξη **вертеп**(βερτέπ) = σπήλαιο.

Στο λήμμα **Ζεμενό** (σελίδες 93-96) προστίθεται:
Για το υπόψη τοπωνύμιο είναι πιθανή και η ερμηνεία που στηρίζεται στη σλαβική λέξη **жзмень**(ζμεν) = στενό (ζμενό > ζεμενό).

Στο λήμμα **Παντίνι** (σελίδα 132) προστίθεται:
Για την εξήγηση το εν λόγω τοπωνυμίου πρέπει να έχουμε υπόψη μας τη βλάχικη φράση: **μπάντε** (από το λατινικό in pade) = χαμηλά (μπαντίνι > παντίνι), δεδομένου ότι η τοποθεσία αυτή βρίσκεται χαμηλά στην περιοχή της Αράχοβας, καθώς και τις βλάχικες λέξεις **παντούρε** = λόγγος και **αριπιντίνα** (από τη λατινική λέξη ripa = όχθη ποταμού) = κατηφοριά (αριπιντίνα > πιντίνα > πιντίνι > παντίνι).

Στο λήμμα **Σκλιβινίτσα** (σελίδα 136) προστίθεται:
Για την ερμηνεία αυτού του τοπωνύμιου πρέπει επίσης να έχουμε υπόψη μας τη βλάχικη λέξη **σεκ**^{ov} = ξηρός, και τη λατινική **levis** = ομαλός, λείος (levis locus = ομαλός τόπος), δηλαδή σεκλεβινίτσα > σκλεβινίτσα > σκλιβινίτσα, που σημαίνει: σε ομαλό και ξηρό τόπο. Πράγματι, η περιοχή αυτή (διάσελο) που βρίσκεται στο Ξεροβούνι δεν διαθέτει πηγές νερού. Συναφές τοπωνύμιο είναι η **Σκλίβανη**, χωριό των Ιωαννίνων. Το εν λόγω χωριό βρίσκεται επίσης σε ομαλή τοποθεσία (διάσελο) και σύμφωνα με τοπική πληροφορία στερείται πηγών νερού.

***

Λέξεις:

Στο γράμμα **Α** ανάμεσα στα λήμματα **αδραξουκ'λούρ'ς (ο)** και **αθαράπαγους (ο)** [στη σελίδα 188] συμπληρώνουμε τη λέξη:
αζούματα (τα) = το χορταρικό άγρια ρόκα, που έχει δριμεία γεύση. Πιθανόν προέρχεται από την αρχαιοελληνική λέξη **άζω** = εκπνέω συνεχώς από το στόμα λόγω δριμείας γεύσης.

Στο γράμμα **Κ** και στο λήμμα:
κατιλίτσα (τα) (σελίδα 241) συμπληρώνουμε τα εξής : Πιθανότερο να προέρχεται από το διοικητικό όρο **Κατηλίκι** που ήταν σε χρήση επί τουρκοκρατίας και σήμαινε την περιφέρεια δικαστικής εξουσίας του κατή και κατ' επέκταση τον τόπο, τον κόσμο, τον ντουνιά. (Από το βιβλίο: *«Η Βουνίσια σκέψη»*, του Δ. Χ. Παπαναγιώτου, Θεσσαλονίκη 2012.)

Στο γράμμα **Μ** και στο λήμμα:
μ'ψουμούζουρου (το) (σελίδα 290) συμπληρώνουμε τα εξής: Πιθανόν σχετίζεται με τη λέξη **μσούρα** που σημαίνει βαθιά πιατέλα. Προέρχεται από τη λατινική λέξη **missorium** = αγγείο.

Στο γράμμα **Τ** και στο λήμμα:
τσουτιάζω (σελίδα 364). Η ακριβής προφορά της λέξης **τσουτιάζω**= κουρνιάζω (σελίδα 364) είναι **τσ'ουτιάζου** (κοιτάζω < κοίτη), που σύμφωνα με το διακεκριμένο γλωσσολόγο Γ.

< κοίτη), που συμφωνά με το διακεκριμένο γλωσσολόγο Γ. Μπαμπινιώτη δείχνει τη διατήρηση της αρχαίας προφοράς του διφθόγγου (οι) ως u (iu), κάτι που συμβαίνει στο παλιό αθηναϊκό ιδίωμα, στα ιδιώματα Μεγάρων, Αίγινας, Κύμης (στην Εύβοια) καθώς επίσης και στη διάλεκτο της Τσακωνιάς.

14/1/2016
Στάθης Ασημάκης

ΠΡΟΣΘΗΚΕΣ - ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Επειδή παρόμοιες έρευνες δεν φτάνουν πάντα στην πλήρη καταγραφή κι ορθή εξήγηση λέξεων και τοπωνυμίων, οι σελίδες αυτές ας χρησιμοποιηθούν για σχετικές συμπληρώσεις και παρατηρήσεις.

.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....
.....

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ: **«ΑΡΑΧΟΒΑ»**
(ΤΟΠΩΝΥΜΙΟΓΛΩΣΣΙΚΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑ)
ΤΟΥ ΣΤΑΘΗ ΑΣΗΜΑΚΗ
ΕΠΑΝΑΚΥΚΛΟΦΟΡΗΣΕ
ΤΗΝ 31 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ ΤΟΥ 2006
ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
«συλλογές» - ΑΡΓ. ΒΟΥΡΝΑΣ
Η ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ
ΕΓΙΝΕ ΣΤΗΝ **ISOGRAPH A.E.E.**
Η ΕΚΤΥΠΩΣΗ ΕΙΝΑΙ ΨΗΦΙΑΚΗ
ΚΑΙ ΕΓΙΝΕ ΣΤΗΝ **ISOGRAPH A.E.E.**

